

2016/1

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

**Az Európai Unió szerepének értékelése
az ukrajnai konfliktusban**

Az Ukrajnából száműzött Lenin

Támogatók és vetélytársak

„Nem veszedelmes többé.”

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Csernicskó István
Fedinec Csilla
Kállai Ernő
Szerbhorváth György
Váradi Mónika

A lapszám megjelenését támogatta:

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ:

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.
A hivatkozáskor tüntesse fel a cikk DOI azonosítóját is.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

HU ISSN 2415-959X

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

24. évf. (2016) 1. szám

EU-S ÉRDEKEK, KÜLÖNUTAS MAGYAROK, ASSZIMILÁLÓDÓ LENGYELEK ÉS KOMMUNIZMUSTALANÍTÁS UKRAJNÁBAN

GÁLIK ZOLTÁN

Az Európai Unió szerepének értékelése az ukrainai konfliktusban 5

VÉGH ZSUZSANNA

Magyar válaszok a Majdan után 20

LAGZI GÁBOR

A szovjet múlt és a bizonytalan jövő között. Az ukrainai lengyel kisebbség 49

FEDINEC CSILLA – CSERNICSKÓ ISTVÁN

Az Ukrajnából száműzött Lenin. Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? 73

OLVASÓSZOBA: A MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE KEZDETI ÉVEI

KONRÁD MIKLÓS

Támogatók és vetélytársak. A *Magyar-Zsidó Szemle* helye a neológ felekezeti közéletben 125

BÁNYAI VIKTÓRIA

Az ifjúság megtartása. A hitoktatás kérdése a *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamaiban 148

KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL
„Nem veszedelmes többé.” Jiddis a Magyar-Zsidó Szemlében, a magyar zsidó tudományos diskurzusban 161

OLÁH JÁNOS
Adalékok a *Magyar-Zsidó Szemle* és a zsidó néprajz kezdeteihez Magyarországon 180

BESZÉLGETÉSEK

LOSONCZ MÁRK – TÓTH SZILÁRD
„Ha lenne még egy életem, egyáltalán nem foglalkoznék politikával”
Beszélgetés Kasza Józseffel 190

MŰHELY

ZAHORÁN CSABA
Trikolórok, farkasok és turulok földje. Magyar és román szimbolikus gyakorlatok Erdélyben 1989 után 226

KRÁNITZ PÉTER PÁL
Demográfiai változások az erdélyiörmények körében a két világháború között 282

KRITIKA

SZEGHY-GAYER VERONIKA
Még egyszer a párizsi békeszerződésről
(Štefan Šutaj: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. [Az 1946-os párizsi konferencia és a békeszerződés Magyarországgal] Prešov, UNIVERSUM, 2014.) 303

BARTHA ÁKOS
Ébredő erők
(Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*. Budapest, Osiris, 2012.) 308

ANTAL-RÓBERT ISTVÁN
„Vén kommunista! Nyakas góbé! Szívós demokrata!”
(Gheorghe Onișoru: *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*. [Sztálin pecsétje. A Luka László ügy] Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun, 2014, 322 oldal) 316

KOVÁCS SZABOLCS
„Az RKP az Internacionálé részlege és ugyanazokat a célokat követi”
(Cristina Diac: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat*. [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet] Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.) 323

EU-S ÉRDEKEK, KÜLÖNUTAS MAGYAROK, ASSZIMILÁLÓDÓ LENGYELEK ÉS KOMMUNIZMUSTALANÍTÁS UKRAJNÁBAN

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i1.93>

GÁLIK ZOLTÁN*

Az Európai Unió szerepének értékelése az ukrainai konfliktusban

Az Európai Unió közös külpolitikájának egyre erőteljesebb megnyilvánulása Ukrajna irányába 2009 után nagymértékben befolyásolta az ukrainai politikai helyzet alakulását, a hibrid háborúvá szélesedő belső megosztottság elmélyülését, ugyanakkor aktívan hozzájárult a nemzetközi közösségnek az elmélyülő politikai és gazdasági válság megoldásának irányába tett intézkedéseisehez. A tanulmány amellett érvel, hogy az EU külkapcsolati rendszerének a korábbi évtizedekhez képest módosított és hatékonyabbá tett alkalmazása erőteljesen avatkozott be a térség politikai folyamataiba, közvetetten, más fontos tényezőkkel együtt hozzájárult a destabilizációhoz. Nem céloim az EU felelősségét vizsgálni a konfliktus kialakulásában, illetve nem kívánok értékítéletet megfogalmazni a szerepvállalást illetően. Az elemzés célja annak bemutatása, hogy az új eszköz- és célrendszer mennyire és hogyan járult hozzá a helyzet kialakulásához.

A katonai konfliktussá szélesedő válság az EU és Ukrajna között megkötendő Társulási Megállapodás aláírásának megtagadásával vette kezdetét 2013 novemberében. Viktor Janukovics, Ukrajna hivatalban lévő elnöke az utolsó pillanatban utasította el a szerződés aláírását, politikai válságba taszítva az országot. Hiba lenne kizárólag ennek az egy cselekedetnek tulajdonítani a konfliktus elmélyülését, hiszen a háttérben meghúzódó társadalmi, gazdasági és politikai feszültségek együttesen idézték elő az események alakulását. A szerződés elemzése azonban rávilágít arra, hogy a korábbi gyakorlatától

* Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, egyetemi docens. E-mail: zoltan.galik@uni-corvinus.hu

eltérően az EU olyan feltételrendszert kínált Ukrajnának, ami a nyugati orientáció lehetőségét minden addiginál erőteljesebb módon tette lehetővé, és a szoros kapcsolaton alapuló európai fejlődési modellt kínált az országnak. A Társulási Megállapodás részeként megszületett Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás külön figyelmet érdemel, hiszen az Unió ebben olyan kedvezményeket kínált, amelyeket korábban egyik partnere irányába sem érvényesített.

A külkapcsolati rendszer helye az integráció történetében

Mielőtt a társulási és a szabadkereskedelmi megállapodást értékelnénk, fontosnak tartom dióhéjban áttekinteni az integráció külkapcsolati rendszerének fejlődését, hiszen így érthető meg a szerződések különlegessége. Az európai gazdasági integráció 20. századi történetének kezdete óta különleges szerepet szánt a közös külkapcsolati rendszernek. Annak ellenére, hogy a közös kül- és biztonságpolitika névleg csak a Maastrichti Szerződésben, 1993-ban lett az Európai Unió második pillére, a közös külkereskedelmi politika alapjait már a Római Szerződés lerakta. A világ legnagyobb kereskedelmi tényezőjévé váló Európai Közösség külkapcsolati rendszerének alakításakor mindig is a tagállamok gazdasági és nem utolsósorban politikai érdekeit tartották szem előtt, amikor szerződéses kapcsolatokat alakítottak ki az integráción kívüli államokkal. Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) belülről a teljes szabadkereskedelmet és egységes piacot megcélzó intézkedéseivel szemben külső kapcsolataiban az erőteljes piacvédelmet és a sokszor a világgazdasági folyamatoktól való szándékos elzárkózást választotta a vámunió létrehozásával, az import kvótarendszer bevezetésével, a közös mezőgazdasági politika ármechanizmusainak és leföldözési rendszerének létrehozásával. A közös piacra való bejutás nemcsak a térséghez közel álló országok számára bizonyult alapvető kérdésnek, hanem a távoli, a tagállamoktól gazdasági és politikailag függő helyzetben lévő országok számára is az volt.¹

¹ Az EU külkapcsolati rendszerének fejlődéséről ld. Hill, Christopher – Smith, Michael: *International Relations and the European Union*. Oxford University Press, 2005.

Az elsőgenerációs szerződések a gyarmati rendszer széthullásának idejében születtek. A tagállamok elsősorban a dekolonizáció következtében meglazult gazdasági és politika kapcsolataikat igyekeztek kompenzálni, stabilizálni a sokszor újonnan született, vagy maguknak új politikai rendszert választó országok gazdasági rendszerét. Az együttműködési megállapodások, amelyek leginkább a globális szabadkereskedelmi tárgyalások (GATT tárgyalások) alapelvei mentén születtek, kedvezményes piacra jutást ígértek a volt gyarmati területeknek, illetve integrációsintű fejlesztési támogatást biztosítottak nekik. Már az EGK történetének első évtizedeiben kialakult az a háromszintű kapcsolatrendszer, amely az együttműködési megállapodások mellett a szorosabb kapcsolatokat és kedvezményeket nyújtó társulási megállapodásokat alakította ki, illetve a tagság előszobájaként a tagjelölti státus megadása után a csatlakozási megállapodások formájában tárgyalta az aspiráns államokkal. A bilaterális megállapodások (1961 – Görögország, 1963 – Törökország) mellett összetett multilaterális megállapodások is születtek (Yaoundéi Egyezmények, 1964/1970), majd az Egyesült Királyság 1973-ban történt csatlakozását követően a Nemzetközösség összetett és rendkívül széles kapcsolatrendszere is bekerült az integráció külkapcsolati rendszerébe (ACP országok, Loméi Egyezmények 1975-től).

A hidegháború lezárulását és a Szovjetunió szétesését követően a közép-kelet-európai országok az euroatlanti integrációt tüzték ki maguk elé, amire az Európai Unió a második generációs „európai megállapodások” létrehozásával válaszolt.² A tagsági ígéretet nem tartalmazó szerződések olyan aszimmetrikus piacra jutási kedvezményeket biztosítottak a térség országainak, amelyek a hosszúra nyúlt társulási és csatlakozási időszak alatt elősegítették a piacgazdaság megszilárdulását. A kopenhágai kritériumok 1993-as megfogalmazásával, majd a társulási szerződések hatályba lépése után a folyamatos monitoringrendszer bevezetésével a politikai feltételrendszer teljesítésének kérdése is erőteljesen beépült a külkapcsolati rendszerbe. A déli tagállamok és Franciaország egyre erőteljesebb fellépése következtében az unió mediterrán politikája

² A társulási megállapodásokról ld. van der Klugt, Arianne: *Egyesülési, Társulási és Együttműködési Egyezmény a kelet-európai országokkal*, Researcher, EIPA, 1993. [http://www.eipa.eu/files/repository/eipascope/Scop93_1_3\(2\).pdf](http://www.eipa.eu/files/repository/eipascope/Scop93_1_3(2).pdf)

konzisztensebbé vált (1995 – Barcelonai Deklaráció, majd 2008 – Euromed, 2008), és a közös külpolitika egyik súlypontja lett. A volt jugoszláv tagköztársaságok irányába tett külkapcsolati lépések a térség stabilizációját segítették elő, miközben hármass célrendszert érvényesítettek: a demokrácia és a jogállamiság megeremtése és fenntartása, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és a gazdasági tevékenység fellendítése. A Stabilitási és Társulási Egyezményeket 1999-ben írták alá. A szerződések összetett feltételrendszert fogalmaztak meg, amelyeket a későbbiekben az unió konzervens alkalmazott, többek között az Ukrajnával kötött megállapodásokban is (a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése a régióval és a régió belül, a meglévő gazdasági és pénzügyi támogatás fejlesztése, a demokrácia, a civil társadalom, az oktatás és az intézményi fejlődés támogatása, együttműködés az igazságügy és a belügy területén).³

Külkapcsolatok a Független Államok Közösségének irányába

Miközben a közép-kelet-európai országok társulási megállapodásai a tagság irányába vezették a térség országait, az EU a volt szovjet tagállamokkal is közvetlen kapcsolatba lépett a kilencvenes évek kezdetén.⁴ Az első lépéseket még 1989-ben tették meg a Szovjetunióval aláírt Kereskedelmi és Együttműködési Megállapodással, melyet 1994-től követtek a kétoldalú bilaterális Partnerségi és Együttműködési Egyezmények a Független Államok Közösségének (FÁK) tagállamaival. A megállapodások a kapcsolatokat piactudasági alapra helyezték, az acélon, a szén és a textiltermékeken kívül eltörölték a mennyiségi korlátozásokat az ipari termékek vonatkozásában, és külön megállapodásban rögzítették a nukleáris anyagokkal kapcsolatos kereskedelem feltételeit. A szerződések nem tartalmazták a legnagyobb kedvezmény elvét, de lehetővé tették a FÁK-országoknak, hogy korlátozó intézkedésekkel védjék iparukat az EU-termékekkel szemben. Miközben a piacra jutás feltételei kedvezően változtak, az EU átfogó segítséget nyújtott a Hivatalos

³ Ld. Welfens, Paul J. J.: *Stabilising and Integrating the Balkans.* (American and European Economic and Political Studies.) Springer Verlag, Berlin, 2001.

⁴ Ld. Light, Margot: *The Evolution of EU policy towards its CIS neighbours.* Centre for Social and Economic Research. Vol. 341. Warsaw, 2007.

Fejlesztési Támogatás (Official Development Assistance, ODA), valamint Technikai Segítségnyújtás (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States, TACIS) programokon keresztül. A segítségnyújtás célja az átmenet támogatása, a térség stabilizálása, a demokratikus rendszerek kiépítésének elősegítése volt. A célkitűzések között több területet magukba foglaltak: az állami tulajdonú vállalatok átszervezése, a magánszektor fejlesztése, a mezőgazdaság fejlesztése, az infrastruktúra, az energetika, a távközlés, a közlekedés, a nukleáris energia, a környezetvédelem, a közigazgatás, a szociális szolgáltatások és az oktatás fejlesztése.

Miután az unió tíz új tagállammal bővült 2004-ben, a külkapcsolati rendszer új eleme lett az Új Szomszédságpolitika, amely a Nyugat-Balkán mellett a kelet-európai térség irányába nyitott. Az új prioritási rendszer nemcsak e két irány között, belülről volt megosztott, hanem az uniónak a mediterrán térséggel fenntartott külkapcsolati rendszerének elmélyítése is sokszor jelentett ellenpólust a fejlesztési segélyek és támogatások kialakításánál. Az EU Keleti Partnerség programja 2009-ben született meg, és az integráció új ambícióról árulkodik. A térség szerepe egyértelműen felértékelődött, az unió ettől kezdve a korábbiaknál koherensebb külkapcsolati politikát folytat Kelet-Európa irányába. Az Azerbajdzsánt, a Fehérorosz Köztársaságot, Grúziát, Örményországot, Moldovát és Ukrajnát magába foglaló kezdeményezés célja, hogy elősegítse a gazdasági integráció folyamatát, megélénkítse a kétoldalú gazdasági kapcsolatokat, miközben támogatást nyújt a politikai, gazdasági és társadalmi reformok végrehajtásához, azaz multilaterális keretet biztosít az együttműködés elmélyítéséhez. Az új típusú társulási megállapodások létrehozásának részeként az EU tárgyalásokat kezdett a szabadkereskedelem megvalósítására. Az egyes célzott programok mellett (például energetikai együttműködések) megbeszélések kezdődtek a vízumliberalizáció területén. A Keleti Partnerség keretében az EU és a partnerországok vezetői két évente csúcstalálkozót tartanak, miközben folyamatosan zajlanak a miniszeri szintű találkozók és a tematikus fórumok.

Szabadkereskedelmi szerződések

Az EU Ukrajnával kötött Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Egyezménye a szabadkereskedelmi megállapodások sorából első pillantásra nem tér el a hasonlóaktól. Az EGK/EK, majd az EU többször kötött különböző jellegű (korlátozott) szabadkereskedelmi megállapodásokat, amelyekben általában a tagság előtt megnyitották az európai piacokat. Ezeken a megállapodásokon kívül az integráció többször a csatlakozási folyamat részének tekintette azt, hogy a tagságra aspiráló országok már a társulás alatt maguk között is szabadkereskedelmi övezetet hozzanak létre (lásd Angol-Ír Kereskedelmi Egyezmény, 1965; Közép-európai Szabadkereskedelmi Egyezmény, 1992). Az integráció következő lépcsőfokát jelentő vámunióra a tagállamokon kívül lényegesen szűkebb körben lépett az integráció: Andorra, Monaco és San Marino mellett Törökország tagja 1995-től az uniónak. Szabadkereskedelmi egyezményeket az integráció az ezredforduló után az Új Szomszédságpolitika és a Keleti Partnerség megállapodásainak keretében kötött.

EU–ukrán kapcsolatok az ezredfordulót követően

Az Új Szomszédságpolitika, majd a Keleti Partnerség kiteljesedésével az EU és Ukrajna között egyre intenzívebbé váltak a kapcsolatok, különösen a 2004-es ukrajnai elnökválasztás és az annak nyomán kibontakozó „narancsos forradalom” következtében. A 2007–2013-as EU költségvetési keretben külön fejezettel rendelkező Európai Szomszédsági és Partnerségi Támogatási Eszköz (2014–2020 között Európai Szomszédsági Eszköz) differenciált célrendszerrel rendelkezett. A politikai reformok elősegítéséhez a programok keretében fontosnak tartották a közigazgatási rendszer fejlesztését, a „jó kormányzás” gyakorlatának megvalósítását, a jogállamiság elveinek, az emberi jogoknak a tiszteletben tartását, a civil társadalom fejlesztését, valamint forrásokat biztosítottak a csalás, a korrupció, a szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelemhez. A gazdasági reformok a gazdaság kiegyensúlyozott fejlődését célozták meg a piacgazdaság feltételeinek kialakításával, a kereskedelmi kapcsolatok élénkítésével és a jogszabályok harmonizációjával. A társadalmi reformok keretében az EU négy prioritást fogalmazott meg: a társadalmi integráció megvalósítása,

foglalkoztatás, a hátrányos megkülönböztetés tilalmának érvényesítése és a szegénység elleni küzdelem. Az ágazati együttműködésre a környezetvédelem, a fenntartható fejlődés, az energetika, a közlekedés és a szállítás, a távközlés, az egészségügy, az élelmiszerbiztonság, az oktatás és a képzés, valamint a kutatásfejlesztés területén került sor. A regionális fejlesztésekkel kapcsolatban a szubregionális integráció támogatása jelent meg önálló célként, de az EU támogatta a más regionális programjaiba való bekapcsolódást is.

Az Ukrajnával folytatott partnerségi tárgyalások elmélyítése 2009-ben kezdődött meg. Az Európai Unió egyrészt tárgyalásokat folytatott egy társulási megállapodás előkészítéséről,⁵ másrészt annak részeként egy szabadkereskedelmi egyezmény megvalósításáról. A szabadkereskedelmi szerződés a Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Társulás (Deep and Comprehensive Free Trade Area, DCFTA)⁶ elnevezést kapta, utalva annak különleges tartalmára. A másfélszáz oldalas társulási egyezményhez képest a szabadkereskedelmi szerződés részletes szabályrendszert állított fel, aprólékos technikai részletekkel több mint ezer oldalon. A szakértői tárgyalások lezárása után a két szerződés parafálására 2012-ben került sor, a Társulási Megállapodás⁷ 2012. március 30-án, a Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Társulás megállapodását 2012. július 19-én kötötték meg. A 2013 novemberére tervezett aláírás elmaradása, majd a politikai válság kiszélesedése sokáig hátráltatta a szerződések aláírását, melyre 2014. június 27-én került sor. Végül a Társulási Megállapodás a szabadkereskedelemre vonatkozó részek nélkül 2014. november 11-én lépett hatályba, míg a Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Társulás 2015. december 31-én.

⁵ A Társulási Megállapodás az 1998-tól hatályban lévő Partnerségi és Együttműködési Megállapodást váltja fel.

⁶ *EU-Ukrajna Mély és Átfogó Szabad Kereskedelmi Egyezmény*. Az Európai Unió Bizottsága, 2013.

⁷ *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Official EN Journal of the European Union.*

http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/association_agreement_ukraine_2014_en.pdf

A Társulási Megállapodás célja, szerkezete

A Társulási Megállapodás tükrözi a Koppenhágai Kritériumok jellegét (stabil demokratikus intézményrendszer, az emberi és a kisebbségi jogok érvényesülése és védelme, az uniós versenyt kiállni képes működő piacgazdaság, valamint az uniós kapcsolatok elmélyítéséhez szükséges jogi, intézményi, politikai háttér megteremtése). A szerződés lehetővé teszi Ukrajna számára, hogy bekapcsolódhasson az EU támogatási programokba, és elmélyíti a határokon átvívelő együttműködés lehetőségét.

A tárgyalások során külön figyelem irányult arra, hogy a külpolitikai és a biztonságpolitikai együttműködés milyen tartalommal és mélységben legyen a szerződés része. Különösen kényes kérdésről volt szó, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a transzatlanti katonai, védelmi szövetségi rendszerhez való közeledés (a NATO tagság említése is) éles reakciókat válthat ki Moszkvától, az EU katonai együttműködés említése is érzékeny terület lehet. Az EU a kétezres évek első évtizedében fokozatosan alakította ki a közös kül- és biztonságpolitika elemeit. Igaz, hogy a kezdeti ambíciók (lásd Helsinki Headline Goal, 1999) az európai hadsereg létrehozásáról nagyrészt kudarcot vallottak, de a konfliktus utáni helyzetekben, a békefenntartás, a polgári válságkezelés területén az EU fontos eredményeket tudott felmutatni. A csapatmozgatásra szállítóeszközök hiányában nemzetállami és sokszor tagállami szint felett is korlátozottan képes Unió többször Ukrajna eszközállományát vette igénybe a feladatok végrehajtása során. A kapcsolat tehát közvetlen tapasztalatokon alapult, ezért az előkészítés is könnyen ment. A Társulási Megállapodás rögzítette a közösen elkezdett tevékenységeket, mintegy keretbe foglalva a korábban is létező együttműködések a válságmegelőzés, a válságkezelés és a katonai együttműködés területén.

A megállapodásnak része egy bel- és igazságügyi együttműködéssel foglalkozó fejezet, amely a jogállamiság, a demokrácia, az emberi jogok területén határozza meg az együttműködést, konkrét területeket is nevesítve (a korrupció elleni harc, az igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése, az adatbiztonság növelése), valamint kitér a polgári társadalom erősítésének támogatására.

A Társulási Megállapodás hivatkozik a Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás létrehozására, és mintegy harminc területen szektorális együttműködésekkel vázol fel (például a mezőgazdaság, az ipar, az energetika, a fogyasztóvédelem terén). A Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás az EU korábbi gyakorlatához képest rendkívül erőteljes vállalásokat fogalmaz meg. Az ezer oldalt is meghaladó, aprólékos technikai részleteket tartalmazó dokumentum több részterületen irányozza elő a szabadkereskedelmet Ukrajna és az EU tagállamok között:

Az áruk vonatkozásában a vámok mintegy 95%-ban eltörlésre kerülnek, a maradék 5%-ban pedig jelentősen csökkennek. Az EU korábbi gyakorlatával összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a nyitás a korábbiakhoz képest sokkal szélesebb. A majdnem teljes mértékű vámcsökkentés egy olyan országgal szemben valósul meg, amelynek tagsági lehetőséget nem kínál, ráadásul magába foglalja korábban – a társulás fázisában – vörös posztónak számító mezőgazdasági politikát is. Kétségtelen, hogy az EU óriási piaci lehetőséget kínál a hatalmas mezőgazdasági potenciállal rendelkező Ukrajnának: a Bizottság számításai szerint évente mintegy félmilliárd euró hasznot hozva csupán a vámok kiesésével (nem beszámítva a kereskedelem élénkülését).

Az ipari termékek vámjának csökkentése egyrészt növeli a termékekből származó exportbevételeket (75,2 millió euró), ugyanakkor az egyébként is a makrogazdasági egyensúlytalansággal küszködő Ukrajna helyzetét nem könnyíti meg az akár százmillió eurót is elérő vámbevételek fokozatos kiesésével. A kereskedelmi jogorvoslat intézményeinek bevezetése csakúgy a Világkereskedelmi Szervezet szabályaira hivatkozva teremthető meg, mint ahogyan a technikai és nem technikai jellegű kereskedelmet akadályozó tényezők lebontása is a WTO általános alapelvei alapján történhet. Fontos követelmény Ukrajna irányába, hogy harmonizálnia kell, illetve el kell ismernie az EU technikai szabványait. A sok helyen még a modernizáció előtt álló gazdasági területek így a nyugati feltételrendszerben modernizálódnak. A jelentősen eltérő ipari és mezőgazdasági szabványrendszerek egységesítése az EU-szabványok szerint történhet, amire Oroszország rosszállóan tekint.

A DCFTA bevezetését követően a várakozások szerint kiszélesedik a kereskedelmi termékek választéka, növekedhet a ver-

seny, ami alacsonyabb árakhoz vezethet, és hozzájárulhat az ukrán gazdaság exportpotenciáljának növekedéséhez, elsősorban a mezőgazdasági szektor és fémipar területén. A megállapodás másik fontos része a szolgáltatási szektor liberalizációja és annak EU-szabályokhoz való igazítása. A korábbi EU-egyezményekhez képest ezen a területen is megengedő a szabályozás. Az általános vezérelv a letelepedési jog és a szolgáltatásnyújtás szabadság alapján szabályozza a kérdést a postai, a pénzügyi, a telekommunikációs és a nemzetközi tengeri szállítási szolgáltatások területén.

Az EU és Ukrajna a tőke szabad mozgásának biztosítását is a megállapodásba foglalta, a biztosítérendszer kiépítésével együtt. A keretrendszer várhatóan elősegíti a tőkebeáramlás felgyorsulását és a beruházási szint növekedését. A szabadkereskedelmi szerződésben külön fejezetek foglalkoznak a közbeszerzési szabályok egységesítésével, a versenyjogi kérdésekkel, valamint a szerzői jogi szabályok harmonizálásával.

A nukleáris együttműködést, nem meglepő módon, az egyezmény kiemelkedően fontosnak tartja. A csernobili katasztrófa következményeinek kezelése, a sugárzásvédelem területén közösen tett intézkedések szükségessége az együttműködést hosszú évtizedekre meghosszabbítja.

Az orosz földgáz- és kőolajszállítás szempontjából vitathatatlanul stratégiaileg fontos szerepet tölt be Ukrajna. A vezetékekkel kapcsolatos kereskedelmi tevékenység ellenőrzése, átláthatóvá és ellenőrizhetővé tétele a megállapodás hangsúlyos részét képezi. A nemzetközi energetikai megállapodásokban rögzített elvek átmenelése és alkalmazása hosszú távon segítheti a korrupció felszámolását, az oligarchák gyengülését és a gazdaság kifehéredését. Az EU Energia Unió koncepciójának egyik eleme az energetikai rendszerek összekapcsolása. Ez a célkitűzés Ukrajna irányában is megjelenik, amikor a közép-kelet-európai villamosenergia-hálózatba kívánja beemelni, diverzifikálva az ukrán állam erőforrásait, és nem utolsósorban biztos bevételi forrást képezve a szolgáltatóknak.

Az orosz érdekek keresztüében

A posztszovjet térség államait tömörítő gazdasági integráció ötlete a kilencvenes évek elejére nyúlik vissza. Az Oroszország vezetésével létrehozandó, az európai integráció fejlődési pályáját

követő gazdasági és akár politikai szervezet létrehozása, az orosz elképzelések szerint, elsősorban a gazdaságilag és katonailag is jelentős Fehéroroszország, Kazahsztán és Ukrajna bevonásával lenne megalapozható. Az Egységes Gazdasági Övezet létrehozására irányuló tervekhez a kilencvenes évek második felében Kirgizisztán és Tádzsikisztán is csatlakozott, és 2000-tól az Eurázsiai Gazdasági Közösség nevet kapta.⁸ 2004-től már az európai integráció fejlődési útjához hasonlóan képzeltek el a terv megvalósítását. A létrehozandó egységes eurázsiai piac a belső piaci korlátozások megszüntetését irányozta elő, végül Oroszország, Kazahsztán és Fehéroroszország részvételével valósult meg 2012-ben.⁹ Az eurázsiai vámunió létrehozását 2007-ben határozta el e három ország, a közös vámtarifákat 2010-től alkalmazzák. Az integráción belüli intézményesülés lassan halad előre, 2012-ben megkezdte működését a Eurázsiai Gazdasági Bizottság, az Eurázsiai Gazdasági Közösség Bírósága (2015-től az Eurázsiai Gazdasági Unió Bírósága). A további tervek a monetáris integráció létrehozásáról, közös központi bank alapításáról és közös pénz bevezetéséről szólnak.

Az ukrán-EU társulási megállapodás az Eurázsiai Gazdasági Unió tervével összeütöközésbe került. Az Európai Unió Külügyi Szolgálatá által készített állásfoglalás¹⁰ kifejezetten elutasítja az Unió esetleges megosztó szerepét az orosz-ukrán vitában. Az érvelés szerint a megállapodás nem kényszeríti Ukrajnát választásra a két integrációs modell között, mivel Oroszországgal eddig is szabadkereskedelmi övezetet képeztek (ahogy az EU és a Keleti Partnerség országai), és maga a megállapodás nem zárja ki a további szabadkereskedelmi övezetekben való részvétel lehetőségét.

A Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Egyezmény valóban illeszkedik a fenti érvelésbe, az európai Egységes Piac és az Eurázsiai Unió egységes piaca nem zárják ki egymást jogi értelemben. Azonban az Eurázsiai Gazdasági Unió részeként létrejövő vámunió már nem egyeztethető össze az EU és Ukrajna közötti szabadkereskedelmi megállapodással, hiszen az Egyezmény éppen a vámok és a

⁸ 2006-ban Üzbegisztán is része lett a terveknek.

⁹ Kirgizisztán és Örményország 2015. január 1-jén csatlakozott.

¹⁰ *Frequently asked questions about Ukraine, the EU's Eastern, Partnership and the EU-Ukraine Association Agreement*. Európai Külügyi Szolgálat, EU EEAS, 2016. 8.

nem vámjellegű intézkedések teljes leépítéséről rendelkezik. Így hosszú távon nem teszi lehetővé a kétirányú integrációs folyamatot.

A Társulási Megállapodás és a Szabadkereskedelmi Egyezmény összefoglaló értékelése

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a szabadkereskedelmi megállapodás túlmutat a korábbi szerződéses kapcsolatok gyakorlatán. Nem kifejezetten Ukrajna irányába történtek ezek a lépések, hiszen az EU az új típusú szerződéseket a Kelet Partnerség országaival folytatott tárgyalásokon és újabban a mediterrán relációban is alkalmazni kívánja. Mindenesre kihagyhatatlan lehetőséget kínált Ukrajnának az EU-piacok felé történő integráció tekintetében. Ahogy az integráció korábbi évtizedeinek gyakorlata rámutatott, a társulási egyezmények nem egyszerűen a kölcsönös piacra jutás feltételeit határozzák meg, hanem az EGK/EK/EU tagállamok ezeken keresztül avatkoztak be az integrációval szorosabb kapcsolatot kiépíteni szándékozó országok társadalmi, politikai és gazdasági folyamatainak alakulásába.

Az új típusú társulási szerződések ezen még továbbmennek, és az egységes piac alapelemeinek (árak, tőke, szolgáltatások, és legkevésbé a munkaerő szabad áramlása) területén egyszerre nyitják meg a lehetőségeket, párhuzamosan pedig rendkívül szigorú kritériumrendszert alakítanak ki a partnerországok számára. Az EU az egyezményekkel a stabilizációs célokon túl egyszersmind a modernizáció útját is kijelöli, ami érzékenyen érinti a más geostratégiai célokkal rendelkező Oroszországot. Annak ellenére, hogy a szerződés nem zárja ki más szabadkereskedelmi egyezmények aláírását a partnerek számára, egy külső vámunióban való részvétel már lehetetlen lenne a feltételek megszegése nélkül. A közös kül- és biztonságpolitikai együttműködés beemelése a megállapodásba jelzésértékű, ugyanakkor azt az üzenetet is magában hordozza, hogy a transzatlanti biztonsági intézményrendszer (NATO) terjeszkedése helyett a válságkezelést és a területen kívüli missziókban való közreműködés tekintik az EU tagállamok elsősorban fontosnak és kívánatosnak.

Felhasznált irodalom

Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. Official EN Journal of the European Union.

http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/association_agreement_ukraine_2014_en.pdf (Letöltés: 2016-02-22)

EU-Ukrajna Mély és Átfogó Szabad Kereskedelmi Egyezmény. Az Európai Unió Bizottsága, 2013.

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/april/tradoc_150981.pdf (Letöltés: 2016-02-22)

Frequently asked questions about Ukraine, the EU's Eastern Partnership and the EU-Ukraine Association Agreement, Európai Külügyi Szolgálat, EU EEAS, 2016.

van der Klugt, Arianne: *Egyesülési, Társulási és Együttműködési Egyezmény a kelet-európai országokkal.* EIPA, 1993.

[http://www.eipa.eu/files/repository/eipascope/Scop93_1_3\(2\).pdf](http://www.eipa.eu/files/repository/eipascope/Scop93_1_3(2).pdf) (Letöltés: 2016-02-22)

Kuzmin, Denys – Maksymenko, Iryna: *Analysis of the EU – Ukraine Relations in the Context of the Association Agreement and Related Documents and the EU 2014-2020. Financial perspective.* Odesa National University. Odesa, Ukraine, 2012.

Light, Margot: *The Evolution of EU policy towards its CIS neighbours.* Centre for Social and Economic Research. Vol. 341. Warsaw, 2007

Mit ajánl a Társulási Egyezmény Ukrajnának? Európai Külügyi Szolgálat, 2013.

http://eeas.europa.eu/moldova/pdf/quick_guide_eu_md_aa_en.pdf (Letöltés: 2016-02-22)

Sushko, O. – Zelinska O. – Khorolskyy, R. – Movchan V. – Solonenko I. – Gumeniuk, V. – Triukhan V.: *EU-Ukraine Association Agreement: Guideline for Reforms.* Institute for Euro-Atlantic Cooperation. Konrad Adenauer Stiftung, 2013.

Welfens, Paul J. J.: *Stabilising and Integrating the Balkans.*
(American and European Economic and Political Studies.)
Berlin, Springer Verlag, 2001.

VÉGH ZSUZSANNA*

Magyar válaszok a Majdan után

Oroszország 2014-ben indult ukrainai agressziója után számos bírálóat érte a magyar kormányt mind a hazai, mind a nemzetközi szinten. Ezek között szerepelt, hogy az Orbán-kormány nem ítéli el kellőképp az orosz fellépést, az Európai Unió által Oroszország ellen bevezetett szankciók bírálóival és Oroszországgal való kapcsolatainak további mélyítésével aláássa az egységes európai fellépés erejét és hitelességét, valamint hogy Ukrajnával való kapcsolataiban kizárólag a kárpátaljai magyarsággal kapcsolatos preferenciáinak ad teret, miközben nem támogatja elég hangsúlyosan és tevételesen az ukrán állam európai közeledését. Jelen tanulmány a 2013 őszén a kijevi Függetlenség terén (Majdan Nezalezsnosztyi, a továbbiakban Majdan) kibontakozó tüntetések után lezajlott eseményekre (elsősorban a Janukovics-kormány bukására, a Krím-félsziget orosz annektálására, a kelet-ukrajnai orosz agresszióra és az EU Oroszország elleni szankcióira) adott magyar válaszok áttekintésére vállalkozik. Tárgyalja a főbb eseményekre adott kormányzati politikai reakciókat, illetve az Ukrajnának 2014-15 során nyújtott fejlesztési, humanitárius és pénzügyi, katonai és egyéb segítség alakulását. A tanulmány a 2015-ös év végéig követi az eseményeket. A cél annak megállapítása, hogy a tárgyalt időszakban mik voltak a magyar válaszok és segítségnyújtás fő mozgatórugói. A tanulmánynak nem célja tárgyalni a Majdan óta Ukrajnában lezajlott eseményeket és a belpolitikai, illetve reformfolyamatokat. A kormányzati kommunikáció áttekintéséhez elsősorban nyilvánosan elérhető dokumentumokra és a kormányzati portálon megjelent anyagokra támaszkodtunk. Munkánkat segítette továbbá több 2015 nyarán a magyar és az ukrán

* A szerző a Közép-európai Egyetem EU Bővítési Tanulmányok Központjának kutatója. E-mail: veghzs@ceu.edu

külgügyminisztérium, illetve kárpátaljai civil szervezetek munkatársaival készített interjú is.

Elsőként áttekintjük a magyar-ukrán kapcsolatok alakulásának főbb momentumait és a Majdan előtti viszony jellemzőit annak érdekében, hogy azonosítani tudjuk a kapcsolat fő motívumait 2014 végén. Ezt követően tárgyaljuk a Majdant követő főbb eseményekre adott válaszokat, a magyar kormányzati reakciókat. Ezek után részletesen áttekintjük az Ukrajnának 2014 és 2015 során felajánlott magyar segítség formáit és tartalmát. A megelőző két részre építve zárásként összegezzük, hogy mi határozta meg a magyar tevékenységet Ukrajna tekintetében az elmúlt két évben.

I. A magyar-ukrán kapcsolatok rövid áttekintése

A Szovjetunió utolsó éveiben Magyarország magas szinten kezdett neki a kétoldalú kapcsolatok megalapozásának: az 1990-es külügyminiszteri szintű vizitek után 1991-ben Leonyid Kravcsuk, az akkori Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsának elnöke látogatott el Budapestre. Több kétoldalú megállapodás is aláírásra került, köztük az Ukrán SZSZK és a Magyar Köztársaság közötti együttműködés alapjait rögzítő, valamint a nemzeti kisebbségek jogainak biztosításáról szóló nyilatkozatok is. Ukrajna függetlenségének követően dinamikusan és konstruktívan kezdtek el épülni az államközi kapcsolatok, az 1990-es évek elejét a két ország kapcsolatainak rendezése, az alapok lefektetése fémjelezte. Az 1991. december 1-i népszavazást követően, melyen Ukrajna függetlenségét a résztvevők 92,6%-a támogatta, Magyarország december 3-án az elsők között vette fel a diplomáciai kapcsolatokat Kijevvel. December 6-án sor került a már korábban előkészített magyar-ukrán alapszerződés aláírására is. Ez kiemelkedő fontossággal bírt a két ország kapcsolatában, ugyanis lefektette a jószomszédi viszony alapjait, és kimondta, hogy a két ország tiszteletben tartja egymás szuverenitását és területi integritását. Utóbbi, melyet a szerződés 2. cikke azzal is kiegészített, hogy egyik ország sem támaszt területi követelést a másikkal szemben és elismeri a közös határokat, Kárpátalja miatt különösen fontos volt Ukrajna számára.¹ Az 1989-es szovjet népszámlálás adatai szerint

¹ Szkiba Ivanna: *Ukrajna és Magyarország...*, i. m., 2010, 405-406.

ekkor 163.000 magyar élt az akkori ukrán tagköztársaság területén, túlnyomórészt egy tömbben az ukrán-magyar határ mentén. A kisebbségek jogainak és identitásának kölcsönös védelméről az alapszerződés 17. cikke rendelkezett. A kétoldalú kapcsolatok további fejlődését segítették a több területen létrehozott kormányközi vegyes bizottságok, köztük a nemzeti kisebbségek jogaival foglalkozó is.²

A kárpátaljai magyarság helyzete – elsősorban persze Magyarország szempontjából – a kezdetektől meghatározó eleme volt a kétoldalú kapcsolatoknak. A határon túli magyarság támogatásának, valamint a nemzeti kapcsolattartásnak Kárpátalját is érintő rendszere már közvetlenül a rendszerváltást követően elkezdett kiépülni,³ de a kisebbség kérdése, többek között a magyar-ukrán kapcsolatokban is, elsődlegessé az első Orbán-kormány (1998-2002) idején vált. A Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) 1999-es létrehozását követően kidolgozott és elfogadott ún. státustörvény fogadtatása Ukrajnában alapvetően problémamentes volt az alaptörvénynek, az ukrán kisebbségi törvénynek és a kormányközi vegyes bizottságoknak köszönhetően, melyek az ukrainai magyar és magyarországi ukrán közösségek helyzetét rendezték illetve követték.⁴ A státustörvény által létrehozott magyarigazolvány, mely különböző oktatási, utazási, kulturális, szociális, egészségügyi és munkavállalási kedvezményeket biztosított a magukat magyarnak valló nem magyar állampolgároknak, különösen népszerű volt Kárpátalján: 2009-ig 140.000 igazolványt adtak itt ki.⁵ A legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai szerint Ukrajnában összesen közel 156.600 magát magyarnak valló állampolgár él, jelentős részük, kb. 151.000 fő, Kárpátalján.⁶ A magyarigazolványt tehát az ukrainai magyarok közel 90%-a igényelhetette.

Kevésbé volt pozitív fogadtatása a 2011. január 1-én hatályba lépett és gyakran csak kettős állampolgársági törvényként hivatkozott egyszerűsített honosításnak. A magyar állampolgárság határon túliak számára történő egyszerűsített elérhetővé tételét Kijev elutasítóan fogadta, ugyanis Ukrajna nem ismeri el, bár nem is tiltja⁷ a kettős

² Uo. 407.

³ Bárdi Nándor: *A budapesti kormányzatok...*, i. m., 2008, 368-375

⁴ Fedinec Csilla: *Ukrajna helye Európában...*, i. m., 2012, 109.

⁵ Milován Orsolya: *Magyarország és a határon túli magyarok...*, i. m., 2010, 415.

⁶ All-Ukrainian Population Census 2001.

⁷ Brenzovics: *sem az ukrán...*, i. m., 2015.

állampolgárságot. Noha a szankcióként alkalmazható ukrán állampolgárságtól való megfosztás mikéntje nem szabályozott,⁸ a jogi helyzet tisztázatlansága konfliktuspotenciált úgy mind az államközi kapcsolatokban, mint a mindennapi életben. Az újonnan magyar állampolgárságot szerzett ukrán állampolgárok védelmére hivatkozva nincs elérhető. Becslések alapján azonban az ukrainai magyarság igen számottevő része élhetett a lehetőséggel. 2015 februárjáig Potápi Árpád nemzetpolitikáért felelős államtitkár elmondása szerint összesen 710.000 fő igényelt és 650.000 fő kapott magyar állampolgárságot az egyszerűsített honosítási eljárás keretében. 14%-uk származott Nyugat-Ukrajnából⁹, azaz ez Ukrajnából 91.000 főt jelentene. 2015 júliusáig pedig összesen már 124.750 jelentkezést adtak be ukrán állampolgárok.¹⁰

A kárpátaljai magyarság helyzete kapcsán érdemes kiemelni a kisebbség parlamenti képviseletének alakulását mint olyan ügyet, aminek elősegítéséért egyes magyarországi politikai erők is nyíltan lobbiztak az évek során. Míg az 1994-es, 1998-as és a 2002-es parlamenti választásokon mindhárom alkalommal sikerült magyar képviselőt is bejuttatni az ukrán parlamentbe, addig a 2006-os és a 2007-es előrehozott választásokon a két önállóan induló magyar párt (a Kovács Miklós vezette Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség – Ukrajnai Magyar Párt és a Gajdos István elnöklete alatt futó Ukrajnai Magyar Demokrata Párt) közül már egyik sem járt sikerrel. A helyzet érdekessége, hogy a 2004-es elnökválasztás első fordulóját követően Orbán Viktor volt miniszterelnök jelenlétében és külső támogatásával Kovács Miklós szövetséget kötött Viktor Juscsenkoval azért az ígéretéért cserébe, miszerint elnökké választása esetén garantálni fogja többek között a magyar kisebbség parlamenti képviseletének megoldását.¹¹ Míg a magyar támogatás a második, majd a Narancsos Forradalom után újra megrendezett utolsó elnökválasztási fordulón is győzelmet hozott Juscsenkonak Kárpátalján, addig az általa tett ígéretet elnöki mandátuma alatt nem teljesültek.

⁸ Herner-Kovács Eszter – Illyés Gergely – Rákóczi Krisztián: *Külhoni szavazatok...*, i. m., 2014, 19.

⁹ *Over 700,000 apply...*, 2015.

¹⁰ *Az állampolgárság-üzlet nem szűnt meg...*, i. m., 2015.

¹¹ Fedinec Csilla: *Ukrajna helye Európában...*, i. m., 2012, 111.

A parlamenti képviselő kérdésére a 2012-es parlamenti választásokra sem vesztette el az aktualitását. Ekkor Orbán Viktor már miniszterelnökként egyeztetett az ukrán féllel, ám a háttéralku nem jött létre, mivel a KMKSZ által ambicionált magyar választási körzet helyett a Viktor Janukovics ukrán elnök vezette Régiók Pártja csak bejutásra esélyes listás helyet ajánlott a kárpátaljai magyarság képviselőjének.¹² Míg a KMKSZ nem, a Janukovicsot már korábban is támogató Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség élt a listás lehetőséggel, így 2012-ben végül Gajdos István jutott be a Radába a Régiók Pártja színeiben. Bár a magyar választási körzet kialakítása ismét megoldatlan maradt, figyelemreméltó a magas szintű kormányközi magyar-ukrán egyeztetés a magyar körzet létrehozásáról. Az Orbán-kormány ilyen irányú aktivitása a határon túli magyar kisebbséget támogató nemzetpolitika 2010-et követően megerősített intézményi és pénzügyi keretei között értelmezendő.¹³

A magyar-magyar kapcsolatok hangsúlyosabbá válása mellett a külpolitikában az ún. Keleti Nyitás hozott még változást 2010-et követően. Ennek keretében Moszkva kiemelt stratégiai partnerként jelent meg Magyarország külkapcsolataiban, és az Oroszországgal való kereskedelmi kapcsolatok bővítése vált a bilaterális viszony egyik elsődleges céljává. Ezzel szemben az Ukrajnával való viszony alapvetően Magyarország orosz energia-importtól való függésének kontextusában alakult. A 2011-ben elfogadott külkapcsolati stratégia kimondottan hivatkozik az elmúlt évtized ukrán-orosz gázvitáira, melyek rámutattak Magyarország földgázfüggőségére.¹⁴ Ezek fényében az Orbán-kormány nagy hangsúlyt helyezett a diverzifikációra, és elkötelezetten támogattott több olyan vezeték-projektet (Nabucco, Déli Áramlat, majd később a Török Áramlat és a Tesla), melyek elkerülnék Ukrajnát. Az új vezetékekért való lobbizással párhuzamosan az Orbán-kormány nyílt tender helyett a magyarországi elektro-

¹² Uo. 118.

¹³ A kárpátaljai magyarság parlamenti választásokon való szereplése természetesen a közösség helyzetének csak egy dimenzióját írja le, ám ez az, ami mára kormányközi szinten is figyelmet kapott, így jelen áttekintés szempontjából relevánsnak tekinthető. A magyarság helyzete szempontjából kritikus kérdés még többek között a nyelvhasználat vagy akár a kisebbségi oktatás is, ám ezekre jelen elemzés keretei között nem térünk ki.

¹⁴ Külügyminisztérium, *Magyar külpolitika az uniós elnökség után...*, i. m., 2011, 12.

mos áramfogyasztás felét előállító paksi atomerőmű kibővítéséről is tárgyalásokat indított Oroszországgal. Ennek eredményeként került aláírásra 2014 januárjában egy, a paksi bővítésről és az ezt lehetővé tevő 10-12 milliárd eurós orosz hitelről szóló szerződés. Bár a kormányzati kommunikációban ez is mint a diverzifikáció eszköze jelenik meg, a megállapodás évtizedekre jelentősen eladósítja Magyarországot Oroszország irányába, és energetikai téren is növeli a Moszkvától való függést.

A magyar-orosz kapcsolatok tehát 2014-re sokkal erősebbek lettek, mint a kétoldalú viszony az EU Keleti Partnerség programjának kulcsországával, Ukrajnával. Bár hivatalosan az Orbán-kormány is támogatta a 2009-ben induló kezdeményezés keretében szorgalmazott ukrajnai politikai és gazdasági reformfolyamatokat, az ezeket elősegítő támogatásokban regionális összehasonlításban nem járt élen. Ukrajna 2004 óta projektpartnerként, ám együttműködési stratégia nélkül szerepelt a magyar nemzetközi fejlesztési együttműködés (NEFE) kedvezményezettjei között. Az együttműködés első évtizedében végrehajtott és a Külügyminisztérium éves beszámolóiban ismertetett projektek a közigazgatás és helyi igazgatás megerősítésére, európai sztuenderdek átvételére, a közbiztonság és határőrizet megerősítésére, valamint a civil társadalom fejlesztésére fókuszáltak – kiemelkedő arányban Kárpátalján.¹⁵

Az EU Keleti Partnerség programjának indulása óta az Ukrajnának folyósított ODA összege ugyan emelkedett, de a Külügyminisztérium éves beszámolója alapján kimutatható, hogy a növekedés jelentős hányadát kimondottan a nemzetpolitika keretében a Bethlen Gábor Alap (BGA) által a kárpátaljai magyarságnak nyújtott, majd hivatalos fejlesztési támogatásként (ODA) elszámolt források tették ki. Bár e források hasznosításának kétségkívül lehet fejlesztési relevanciája (például oktatási, egészségügyi területen), nemzetpolitikai eszközről lévén szó ennek fő célja a magyar közösség megőrzésének támogatása és életkörülményeinek javítása.¹⁶ A támogatási keret tehát nem a NEFE célrendszerét követi, prioritásai között továbbá

¹⁵ Végh Zsuzsanna: *Visegrad Development Aid...*, i. m., 2014, 25.

¹⁶ A fejlesztési relevancia feltárását nem segíti továbbá az sem, hogy az éves NEFE-beszámolók nem tartalmaznak tételes, projekतालapú elszámolást, illetve arról sem áll rendelkezésre információ, hogy a BGA által kifizetettek közül mely tételek kerültek ODA-ként elszámolásra.

nem szerepel a Keleti Partnerség kontextusában különösen jelentőssé váló demokratikus átmenet során szerzett tapasztalatok átadása sem.¹⁷ A Keleti Partnerséghez lazán kapcsolódik a Magyarország és Kárpátalja között Keleti Partnerség Fejlesztési Együttműködés Kárpátalján néven 2012-ben elindult együttműködési program,¹⁸ melynek keretében energiatakarékossági céllal, közös pénzügyi támogatással kerültek felújításra túlnyomórészt magyar, kárpátaljai oktatási, egészségügyi és szociális intézmények. A program névleg ugyan hivatkozik az EU együttműködési keretére, de ez csak „egybeesés.”¹⁹ A program EU-s forrásokat nem tartalmaz, és szemben a hat országot felölelő uniós kerettel ez kimondottan csak Ukrajnára, azon belül is csak Kárpátaljára korlátozódik.

Összegezve elmondható, hogy a 2013-as majdani tüntetések kezdetekor a magyar-ukrán kapcsolatokat nem a Budapest-Kijev viszony, hanem a fejlődő orosz és a kárpátaljai magyarsággal kiépült együttműködés határozta meg. A kárpátaljai magyarsággal való kapcsolatok ekkorra a magyar kormány szemében egyértelműen elsőbbséget élveztek Kijevvel szemben mind szimbolikus értelemben, mind az országnak nyújtott támogatás terén. Ugyan az Orbán-kormány politikai szinten egyértelműen támogatta Ukrajna EU-hoz való közeledését és demokratizációját, az országban ténylegesen jelentkező pénzügyi és fejlesztési támogatások növekedése mögött nemzetpolitikai megfontolások álltak. Ezt bizonyítja egyrészt a Bethlen Gábor Alap Kárpátalján elköltött forrásainak növekedése, másrészt a Külügyminisztérium saját fejlesztési forrásainak Kárpátaljára való allokációja. A 2014 februárjában kezdődő orosz agresszió pedig akkor érte Magyarországot, amikor épp a magyar-orosz kapcsolatok elmélyítésén és az Ukrajnától független energiaellátás lehetőségeinek megteremtésén munkálkodott.

II. Kormányzati reakciók a Majdan után

A Majdanon folyó tüntetések kezdetét követően egészen az Mikola Azarov vezette kormány lemondásáig gyakorlatilag fennakadás

¹⁷ Vö. Végh Zsuzsanna: *Policy Coherence for Development...*, i. m., 2015.

¹⁸ Külügyminisztérium: *Jelentés Magyarország 2012. évi...*, i. m., 2013, 24.

¹⁹ Interjú a magyar Külügyminisztérium munkatársával, Budapest, 2015 augusztusa.

nélkül folytak a magyar-ukrán bilaterális kapcsolatok mind kormányközi vonalon, mind közvetlenül Kárpátaljával. 2013 decemberében került sor például az ukrán-magyar gazdasági vegyesbizottság első ülésére,²⁰ 2014 januárjában pedig Németh Zsolt külügyi államtitkár még egyeztetett Olekszandr Ledidával, Kárpátalja megye kormányzójával a megyében folyó, magyar és helyi támogatást is élvező fejlesztési együttműködésről, illetve a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola helyzetéről.²¹ A Kijevben kibontakozó helyzetet a magyar kormány elsősorban belpolitikai válságként értelmezte és hangsúlyozta, hogy annak rendezéséhez mindenekelőtt párbeszédre van szükség. Mint a Keleti Partnerség támogatója, a kormány képviselőiben több miniszter és államtitkár is többször reményét fejezte ki, hogy Ukrajna idővel folytatja majd az európai integrációhoz való közeledést. Az események eszkalálódását követően a magyar kormány, a visegrádi országokkal ekkor még teljes egyetértésben, többször elítélte az erőszak alkalmazását és párbeszédre buzdította a feleket. A 2014. januári eseményeket viszont már úgy értékelte Budapest, hogy az komoly destabilizáló hatással lehet a térségre és konkrét következményekkel Magyarországra is. Ennek eredményeként állt fel a Belügyminisztérium vezetése alatt egy operatív törzs 2014. január 30-án.²²

A januári és februári események (a kijevi tüntetések, az ukrán kormány bukása, az új kormány megalakulása) során a magyar kormányzati kommunikáció részéről kiemelt figyelmet kapott az ukrán nacionalizmus esetleges megerősödése és a kisebbségek ellen fordulása miatt jelentkező aggodalom, illetve konkrétan a magyar kisebbség számára kedvezőnek értékelt nyelvtörvény ukrán parlament általi eltörlése. Noha ez a döntés a későbbiekben nem lépett érvénybe, a magyar kormány részéről komoly jelentősége volt az ügynek: a kormány több tagja is megszólalt ezzel kapcsolatban, beleértve a miniszterelnököt is. Ezzel szemben a február végétől a Krím-félszigeten kibontakozó, annak 2014. március 18-i orosz annektálásával végződő helyzetet szinte csak a Külügyminisztérium kommentálta – eleinte gyakorlatilag napi szinten. A Külügyminisztérium a történeteket Ukrajna szuverenitásának megsértéseként értékelte és felszólított a

²⁰ *Megtartották a magyar-ukrán...*, i. m., 2013.

²¹ *Németh Zsolt és Olekszandr Ledida megbeszélése...*, i. m., 2014.

²² *A Belügyminisztérium közleménye*, 2014.

békés, tárgyalásos megoldásra, orosz agresszióról azonban csak a március 3-i EU külügyminiszteri közös határozat megjelenése után kezdett beszélni, mely konkrétan hivatkozott az orosz fegyveresek által elkövetett agresszióra.²³ A krími népszavazást a minisztérium még annak napján, 2014. március 16-án elítélte és illegitimnek nyilvánította,²⁴ de az orosz annektálás esetében ezt a lépést csak másnap délután tette meg.²⁵ Míg a majdani tüntetések és a krími fejlemények is folyamatos figyelmet és gyakori említést kaptak a Külügyminisztérium részéről, a Kelet-Ukrajnában 2014. április közepén kezdődő destabilizációval, szeparatista törekvésekkel, majd később az egyértelmű orosz agresszióval kapcsolatban már sokkal kevesebb konkrét közlemény került fel a kormányzati portálra.

Orbán Viktor magyar miniszterelnök először csak 2014. március 4-én kommentálta a krími helyzetet és akkor is csak egy sajtótájékoztatón elhangzott kérdésre adott válaszában. Szemben a Külügyminisztérium kezdeti kommunikációjával Orbán Viktor azt hangsúlyozta, hogy Magyarország számára az ukrajnai konfliktus során a magyar kisebbség védelme élvez elsőbbséget. Ukrajna függetlenségéről és területi szuverenitásáról csak másodsorban beszélt.²⁶ A miniszterelnök részéről elhangzó nyilatkozatok a későbbiekben is a kisebbség védelmét helyezték a középpontba, azt azonosítva a legfontosabb kérdésként Magyarország számára. Ennek kapcsán Orbán Viktor egyik legfontosabb megnyilatkozása a 2014. májusi miniszterelnöki eskütételt követő beszéde,²⁷ melyben kifejtette, hogy a kétszáz ezres (sic!) kárpátaljai magyarságnak meg kell kapnia a kettszáz állampolgárságot, a közösségi jogok teljességét és az öngazgatás lehetőségét. Egy későbbi televízióinterjúban a miniszterelnök már kimondottan autonómiáról beszélt, ám a forma megválasztását a kárpátaljai magyarság feladataként azonosította.²⁸ Bár egyes vélemények szerint a beszédnek az Európai Parlamenti választásokra készülve elsősorban belpolitikai üzenete volt,²⁹ annak fogadtatása Ukrajnában korántsem volt pozitív: az ukrán külügy bekérlette a magyar

²³ Council of the European Union, *Council conclusions on Ukraine*, 2014.

²⁴ *Illegitim a krími népszavazás...*, i. m., 2014.

²⁵ *A Külügyminisztérium jogellenesnek tekinti...*, i. m., 2014.

²⁶ *Orbán Viktor: békét akarunk...*, i. m., 2014.

²⁷ *Orbán Viktor beszéde...*, i. m., 2014.

²⁸ *Orbán Viktor újra kiállt...*, i. m., 2014.

²⁹ Rác András, *Divided Stands the Visegrad?...*, i. m., 2014, 7.

nagykövetet, és magyarázatot kért a miniszterelnök szavaira.³⁰ Kijevből nézve a nemzetiségi szempontokra összpontosító magyar retorika egybecsengett az oroszral, ami azt az érzést keltette, hogy a krími és kelet-ukrajnai után Magyarország kvázi „második frontot nyit” és „egy csapatban játszik Oroszországgal”.³¹ A közép-európai partnerek közül Lengyelország fogadta a legkritikusabban a bejelentést, Donald Tusk miniszterelnök kimondottan szerencsétlennek és nyugtalanítóknak nevezte Orbán szavait.³² Ehhez érdemes hozzátenni, hogy Martonyi János külügyminiszterként 2014 márciusában még arról beszélt, hogy a kárpátaljai magyar közösségben ezen a ponton nem volt jelen az autonómia-törekvés, és felelőtlenség lenne ezt kívülről kezdeményezni.³³

Az MH17-es repülőgép lelövése volt Navracsics Tibor külügyminiszterségének első ukrán szempontból jelentős eseménye, mely maga után vonta az uniós szankciók harmadik körét. Az Oroszországgal szemben bevezetett EU-szankciók kapcsán a magyar álláspont a kezdetektől az volt, hogy külön kell kezelni a politikai konfliktust és a gazdasági kapcsolatokat. Így bár a későbbiekben egyértelműen Orbán Viktor vált a szankciók egyik legfőbb ellenzőjévé és kritikusává az EU-n belül, az első két körben alkalmazott politikai szankciók (az Oroszországgal való vízumtárgyalások és az új EU-orosz megállapodás tárgyalásainak felfüggesztése, beutazási tilalmak és vagyonbefagyasztások) kapcsán Magyarország még nem fogalmazott meg kritikát.³⁴ A harmadik, gazdasági fázissal kapcsolatban azonban egyértelműen azok elkerülése lett volna a célja, a kormányzati álláspont szerint azok bevezetése ugyanis különösen negatívan érintette volna Magyarországot. A harmadik körös szankciókat Orbán Viktor számos alkalommal nyilvánosan és erőteljesen bírálta már elfogadásuk után is, általában azt hangsúlyozva, hogy azok nem oldják meg az ukrajnai helyzetet, és többet ártnak az EU-nak, mint Oroszországnak. Egyik ismertté vált rádióinterjújában kimondottan úgy fogalmazott, hogy az EU a szankciókkal „lábön lötte magát.”³⁵ Az Orbán-kormány szankciókkal kapcsolatos folyamatos kritikája

³⁰ *Kiakadtak az ukránok...*, i. m., 2014.

³¹ Interjú az ukrán Külügyminisztérium munkatársával, Kijev, 2015 július.

³² *Orban upsets neighbours...*, i. m., 2014.

³³ *Martonyi: mihamarabb alá kell írni...*, i. m., 2014.

³⁴ *Az Ukrajnához fűződő magyar érdek változatlan...*, i. m., 2014.

³⁵ *Orbán Viktor a Kossuth Rádió...*, i. m., 2014.

sok ellenérzést váltott ki az Unióban,³⁶ és szimbolikusan mindenképpen gyengítette az EU egységét. A még friss paksi szerződéssel a háta mögött a magyar kormány számára kimondottan kényes volt az Oroszországgal szembeni állásfoglalás, és ebben a helyzetben külön aggodalomra adhatott okot, hogy az esetleges szankciók érintik-e valamilyen formában a szerződést, illetve annak megvalósítását, például az orosz bankoktól való hitelfelvétel esetleges letiltásával. Magyarország mozgásterének határait jelzi ugyanakkor, hogy a hangozó tiltakozás ellenére Budapest minden körben megszavazta a szankciók bevezetéséről és meghosszabbításáról szóló uniós döntést. Kijev ez utóbbit tekinti az ukrainai helyzet kezeléséhez való leghasznosabb magyar hozzájárulásának.³⁷

Az EU-s szankciókra válaszul bevezetett ellenszankciók érvénybe lépését követően is rendszeres, esetenként (agrár- és külügy)miniszteri szintű egyeztetések zajlottak Oroszországgal egyrészt a kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítéséről a szankciók és ellenszankciók által nem érintett területeken,³⁸ másrészt a szankciók utáni időszakról. Szijjártó Péter külügyminiszterségének 2014 őszi kezdetét követően a gazdasági szempontok még hangsúlyosabban, az Ukrajna gazdasági stabilitása iránti igény pedig új retorikai elemként jelentek meg. 2014. szeptember 1-ével jött létre az „Oroszország által elrendelt embargóból fakadó külgazdasági intézkedésekért felelős miniszteri biztos” pozíciója a Külgazdasági és Külügyminisztériumban. A (gazdasági) kapcsolatok elmélyítésének folytatására irányuló kormányzati törekvésnek pedig jó példáját adja a 2015 áprilisában megnyílt kazanyi főkonzulátus, amely már a régiókkal való kapcsolatok kiépítésére való törekvést is jelzi.

A szankciók ellenzése a régióban egyértelműen a magyar kormány részéről volt a legerőteljesebb, annak ellenére is, hogy a magyar gazdaságot alapvetően csak az ellenszankciók érintik. A kettő egybemosása általános jellemzője az erről szóló kormányzati diskurzusnak. A külpolitikával döntéshozói, gyakorlati vagy elemzői szinten foglalkozó közösség körében 2015 júliusa és szeptembere között készült, *Trends of Visegrad Foreign Policy* című közvéleménykutatás is azt mutatja, hogy a magyar külpolitikai elit

³⁶ *Válasz Orbánnak...*, i. m., 2014.

³⁷ Interjú az ukrán Külügyminisztérium munkatársával, Kijev, 2015 júliusa.

³⁸ *Magyarország és Oroszország...*, i. m., 2014.

kevésbé elkötelezett a szankciók fenntartása mellett, mint a többi visegrádi ország. A válaszadók mindössze 45,3%-a gondolja úgy, hogy az uniós szankciókat Oroszország Krimről való kivonulásáig fenn kell tartani, szemben a régiós 61,2%-os átlaggal. A minszki megállapodás teljesítéséhez 84,6% kötné a szankciók feloldását. Régiós átlagban ez a válaszadók 82,7%-ának szemében lenne eleendő. Átlagosan a régió válaszadóinak 10,1%-a oldaná fel azonnal a szankciókat, míg Magyarországon ezt a lépést 16,5%-a támogatná.³⁹

A magyar kormánnyal szembeni legerősebb nemzetközi kritikát Vlagyimir Putyin orosz elnök 2015. február 17-i budapesti látogatása váltotta ki, melyen többek között a 2015-ben lejáró magyar-orosz hosszú távú gázszerződés és a Magyarország által fel nem használt gáz státusa volt a téma. Nem ez volt Putyin első látogatása uniós fővárosban az ukrainai válság kezdete óta (2014 júniusában Bécsben járt), de a szankciók harmadik körének bevezetése óta eltelt fél évben az orosz elnököt más kormányfő még nem fogadta az Unióban, így a vizit mindenképp rendkívülinek számított. A látogatást megelőzően, vélhetőleg a diplomáciai károk mérséklése céljából, Orbán Viktor egy rövid munkalátogatás keretében találkozott Petro Porosenko ukrán elnökkel Kijevben, majd február 19-én Varsóba is ellátogatott. A varsói találkozón Ewa Kopacz lengyel miniszterelnök kimondottan hűvösen fogadta őt, és felhívta a figyelmét arra, hogy a történelem során sem Magyarország, sem Lengyelország nem járt jól, amikor az erő felülkerekedett a nemzetközi jogon, valamint emlékeztetett, hogy a visegrádi egység elengedhetetlenül fontos Ukrajna szempontjából.⁴⁰ A vizit egyértelműen diplomáciai kudarcként volt értékelhető.

Az Orbán-kormány ellen megfogalmazott kritikát erősítette az időzítés is, ugyanis a második minszki megállapodás február 12-i megkötése és a február 15-én életbelépett tüzszünet ellenére a kelet-ukrainai, oroszok által támogatott szeparatisták még Putyin látogatása idején is ostrom alatt tartották Debalcevét és az ottrékedt ukrán katonákat. A találkozó azonban a közvetlen körülmények nélkül is jól illeszkedett a magyar diplomácia Oroszországgal való kapcsolat-építésébe, így az nem önmagában, hanem a paksi megállapodás, a Déli Áramlat (és annak Ukrajnát elkerülő volta) melletti kiállítás,

³⁹ *Trends of Visegrad Foreign Policy...*, i. m., 2015.

⁴⁰ *Hungarian PM Orbán in Warsaw...*, i. m., 2015.

valamint a szankciók hangos ellenzésének kontextusában értelmezendő. Noha Budapesten Magyarország számára kedvező megállapodás született a korábban szerződött, de le nem hívott gázmennyiség későbbi felhasználásáról, ehhez a fajta megállapodáshoz az adott nemzetközi kontextusban nem feltétlen szükségeltett ilyen magas szintű kétoldalú találkozó. A vizit Magyarország európai megítélésén egyértelműen rontott, míg Putyin sikeresen tudta demonstrálni, hogy az Európai Unió maga sem egységes Oroszország megítélésében. Effajta erődemonstrációra Budapestnél alkalmasabb partnert 2015 elején nem talált volna Moszkva.

A vizsgált időszakban a kárpátaljai magyarság kapcsán a magyar kormány kommunikációjának, ahogy azt már fentebb is megjegyeztük, fontos eleme volt a kisebbségi jogokért való kiállás, azok számonkérése Kijeven, a már említett nyelvtörvény miatti aggodalmak közlése, valamint a magyar kisebbség képviselőinek megerősítése – legyen szó akár autonómiáról, akár a közösség parlamenti képviselőiről. A 2014. májusi elnökválasztást megelőzően a KMKSZ vezetője, Brenzovics László választási megállapodást kötött Petro Porosenko későbbi elnökkel,⁴¹ aki ebben garantálta, hogy megerősíti a magyarok érdek- és politikai képviselőit. Ezt követően a magyar-magyar kapcsolatokban is Brenzovics lett az elsődleges partner Budapest számára, és a magyar kormány vele együttműködésben igyekezett lobbizni a magyarok képviselőinek ügyében a parlamenti, majd később a helyhatósági választásokat megelőzően. A Porosenkóval kötött választási megállapodás kitért a magyar többségű választási körzet létrehozására is, ám 2014 őszén erre ismét nem került sor. A magyar kormány ezt a kárpátaljai magyarok jogainak durva megsértéseként értékelte,⁴² ám a későbbiekben üdvözölte, hogy Brenzovics László Porosenko listájáról végül bejutott a Radába.

III. Magyar támogatás Ukrajnának

Az Ukrajna számára a Janukovics-kormány bukását követően nyújtott segítség fókuszát tekintve alapvetően annak két fő dimenzióját érdemes vizsgálni: egyrészt az Ukrajna reformszükségeire adott

⁴¹ *Választási megállapodást kötött...*, i. m., 2014.

⁴² *Elfogadhatatlan az ukrán...*, i. m., 2014.

válaszokat, ami főként fejlesztési támogatás és technikai segítségnyújtás formájában nyilvánulhat meg, másrészt közvetlenül a biztonsági helyzet kezelését és a humanitárius következmények enyhítését célzó támogatást. Ezeken belül is érdemes áttekinteni a politikai és szimbolikus, fejlesztési, humanitárius és szociális, pénzügyi, illetve a katonai és rendvédelmi támogatásokat. Az ukrán helyzet kontextusában az ország geopolitikai helyzetéből kifolyólag pedig fontos még megemlíteni az energiaellátás támogatását is. Meg kell jegyeznünk, hogy Ukrajna támogatása 2014-15 során nem korlátozódott a magyar kormányra: civil szervezetek, egyházak, állampolgárok egyénileg, továbbá önkormányzatok is hozzájárultak általában a humanitárius segítségnyújtáshoz. Ezeknek a támogatásoknak az összegzése túlmutat a jelen tanulmány keretein, csak annyiban foglalkozunk velük, amennyiben közvetlen kormányzati relevanciával is bírnak, például abban az esetben, ha a magyar kormány segítette a segélyek célba juttatását.

Ahogy a reakciók áttekintéséből kitűnt, a magyar politikai nyilatkozatok meglehetősen vegyes képet festettek. Miközben az Ukrajna területi integritásáért való felszólalás állandó eleme volt a magyar kormányzati kommentároknak, az agresszor Oroszországgal szembeni fellépés ellenzése és az oroszra hajazó magyar nemzetpolitikai retorika aláásta egy esetleges támogató kép kialakulásának lehetőségét, valamint nem segítette az új kijevi vezetés Budapestbe vetett bizalmának megerősödését. Míg az Oroszországgal való kapcsolatokban a magyar álláspont Ukrajna szempontjából problematikus volt, az ukrán reformtörekvéseket és az EU felé való elköteleződést Magyarország egyértelműen támogatta, legalábbis retorikai szinten: Budapest az EU-ukrán társulási megállapodást már 2014 decemberében ratifikálta, a 2015. májusi rigai csúcson pedig a miniszterelnök is felszólalt az azonnali vízumliberalizáció mellett.⁴³

A reformtörekvések támogatásának lehetősége azután vált a gyakorlatban is realitássá, miután a 2014-es elnökválasztást követően valamelyest stabilizálódtak a belpolitikai viszonyok, és aláírásra került a társulási megállapodás az Unióval. Az EU saját ún. Support Groupja, ami az ukrán szükségleteket és az uniós, illetve tagállami támogatásokat koordinálta, szintén csak 2014 júliusában állt fel. A 2014-es év nemzetközi fejlesztési tevékenységéről készült beszámo-

⁴³ *Az ukránok vízumkérdését...*, i. m., 2015.

ló tanúsága szerint Magyarország sem reagált gyorsabban: fejlesztési téren a már korábban megkezdett vagy támogatottnak ítélt programok folytatódtak az új helyzetre való szembetűnő reakció nélkül, a továbbiakban is kárpátjai fókusszal.⁴⁴ A részletes beszámoló szerint kimondottan ukrán szakembereknek Magyarország energetikai téren szervezett egy látogatást, s többek között ukrán szakértők is részt vettek az Állami Számvevőszék korrupcióellenes képzésén, valamint a Belügyminisztérium által a Keleti Partnerségben résztvevő országoknak szervezett, az irreguláris migráció elleni küzdelemmel kapcsolatos programon.⁴⁵

A magyar kormány 2014. december 19-én Szijjártó Péter külügyminiszter kijevi látogatásakor ajánlotta fel szakértői segítségként az átmenettel és kormányzati reformokkal kapcsolatos magyar tapasztalatok átadását.⁴⁶ A kijevi látogatást mindössze néhány nappal előzte meg a visegrádi országoknak az a megállapodása, ahol „felosztották” egymás közt a támogatásra szoruló ukrán szektorokat, és ahol Magyarország a kis- és középvállalkozások fejlesztésének, valamint a Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement, DCFTA) végrehajtásának segítségét vállalta magára.⁴⁷ Mindkét téma jól illeszkedik a külgazdaságot a külpolitika központjába helyező kormányzati törekvéshez. A Kijevben átadásra került kontaktlistát a magyar ágazati minisztériumokban fellelhető átmeneti tapasztalatokkal kapcsolatban az ukrán külügy eljuttatta az ukrán ágazati minisztériumoknak. Amennyiben ennek nyomán 2015 során kialakult szakmai egyeztetés az ukrán és a magyar felek között, az már az ágazati minisztériumok szintjén folyhat, ugyanis egyik külügyminisztérium sem tudott konkrét együttműködést példaként felidézni.⁴⁸ Az együttműködés meglétét a 2015-ös évről készülő és az ágazati együttműködéseket is összesítő nemzetközi fejlesztési együttműködési beszámoló tudja majd megerősíteni vagy cáfolni.

⁴⁴ Külgazdasági és Külügyminisztérium: *Jelentés a Kormány részére...*, i. m., 2015, 24-25.

⁴⁵ Külgazdasági és Külügyminisztérium: *Jelentés a Kormány részére...*, i. m., 2015, 73-74.

⁴⁶ *Magyarországnak stabil...*, i. m., 2014.

⁴⁷ *Slovakia and V4...*, i. m., 2014.

⁴⁸ Interjú az ukrán Külügyminisztérium és a magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium munkatársaival, Kijev, 2015 júliusa és Budapest, 2015 augusztusa

Míg technikai segítségnyújtásnak kormányzati szinten 2015 során egyelőre nem sok nyomát találni, az ukrainai magyar fejlesztés tulajdonképpen a zászlóshajójának tekinthető kárpátaljai Keleti Partnerség program 2013 után is folytatódott. 2013 decemberében került aláírásra a program második szakaszáról szóló megállapodás, melyben 2014 végéig mind Magyarország, mint az ukrán partner fél-fél millió dollárt,⁴⁹ majd 2015 januárjában a harmadik szakaszról szóló szerződés keretében Magyarország újabb 155 millió forintot ajánlott fel a régió fejlesztésére.⁵⁰ A megállapodás a társfinanszírozás mértékét nyitva hagyta, és az ukrán megyei költségvetési helyzetre bízta annak definiálását. A szerződés egyúttal kijelölte azt a 63 intézményt is, ahol a konkrétan meghatározott fejlesztések (általában nyílászáró vagy tetőcsere, fűtés, vizesblokkok vagy termék felújítása) 2016 júniusáig be kell, hogy fejeződjenek. Bár a hivatalos közlemények általában a magyar közösség által használt épületek felújítására hivatkoznak, addig magyar diplomaták Kárpátalján arról számoltak be, hogy nem csak magyar intézményekről van szó.⁵¹

A várakozásokkal ellentétben az Ukrainának nyújtott magyar ODA 2014-ben jelentősen visszaesett. A kis megszakítással gyakorlatilag 2009 óta tartó növekedést és a 2013-as 7,91 millió amerikai dollárt követően 2014-ben már csak 1,64 millió dollárt számolt el Magyarország hivatalos fejlesztési támogatásként.⁵² Ennek egyik oka lehet, hogy szemben a korábbi évek gyakorlatával a 2014-es beszámoló már nem listázza a Bethlen Gábor Alap ukrainai kiadásait fejlesztési támogatásként. Tekintve, hogy a korábbi években is a BGA kiadásai tették ki az ukrainai ODA jelentős és növekvő részét, a visszaesés jórészt ennek tulajdonítható. A magyar külügyminisztérium munkatársai ugyanakkor arra is rámutattak, hogy a jelenlegi ukrainai helyzetben a fejlesztési együttműködést marginális kérdésként ítéli meg a magyar adminisztráció. A hangsúly magyar részről sokkal inkább a humanitárius segítségnyújtás felé tolódott el.⁵³

⁴⁹ *Félmillió dollárral járul hozzá...*, i. m., 2013.

⁵⁰ *A magyar kormány ügyel...*, i. m., 2015.

⁵¹ Interjú a magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium munkatársával, Ungvár, 2015 augusztusa.

⁵² Forrás: OECD

⁵³ Interjú a magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium munkatársával, Budapest, 2015 augusztusa

A humanitárius segítségnyújtás tekintetében a kormányzati kommunikáció hangsúlyozza, hogy abból nem csak a kárpátaljai magyaroknak részesülnek, de Kijevben egyértelműen az a benyomás, hogy a magyar segélyeket Nyugat-Ukrajna kapja.⁵⁴ 2014-ben a segélyek első köre a Magyar Ökumenikus Segélyszervezettel (MÖSZ) együttműködésben került felajánlásra: a Majdan egészségügyi önkéntesei részesültek tárgyi és rehabilitációs segítségben.⁵⁵ A szervezet ezt követően a magyar kormánytól függetlenül is aktívan részt vett a humanitárius helyzet könnyítéséhez való hozzájárulásban, többek között koordinációs munkáján keresztül a belső menekültek megsegítésében.⁵⁶ 2014 során a külügyminisztérium saját keretéből összesen 113 690 dollár értékben nyújtott humanitárius támogatást, amiből csak 37 977 dollár köthető egyértelműen kárpátaljai (bereg-szászi) programokhoz, míg 64 483 dollár kimondottan a Majdanon történt erőszakra adott válasz.⁵⁷

2015-ben az Emberi Erőforrások Minisztériuma adománygyűjtő felhívására a Karitatív Tanács tagszervezetei (a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a Katolikus Karitás, a Magyar Vöröskereszt, a Magyar Református Szeretetszolgálat és a Baptista Szeretetszolgálat), illetve néhány további vallási szervezet csatlakoztak az Ukrajna számára folyó gyűjtéshez. Májusban az összegyűlt adományokból 8 kamionnyi, 100 millió forint értékű tárgyadományt indítottak Ukrajnába. Ennek fele Kárpátaljára, másik fele a Kárpátokon túlra érkezett. A segélyszállítmányok kapcsán a kormányzat elsődleges feladata volt a konvoj útját megszervezni, és megszerezni a szükséges engedélyeket az ukrán féltől. Ennek kapcsán minisztériumi és civil szereplők is panaszkodtak az ukrán adminisztráció szervezetlenségére és nehézkességére, ami megnehezítette a segélyszállítmányok célba juttatását. Ám civil részről pozitívként könyvelték el, hogy 2015 nyarára már elég volt helyi szinten jóváhagyni a segély érkezését, nem kellett Kijevre várni.⁵⁸

⁵⁴ Interjú az ukrán Külügyminisztérium munkatársával, Kijev, 2015 júliusa.

⁵⁵ *Takács Szabolcs fogadta...*, i. m., 2014.

⁵⁶ *Elindult az eddigi...*, i. m., 2015.

⁵⁷ Külgazdasági és Külügyminisztérium: *Jelentés a Kormány részére...*, i. m., 2015, 78-79.

⁵⁸ Interjú a magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium és egy kárpátaljai civil szervezet munkatársával, Kijev, 2015 júliusa és Ungvár, 2015 augusztusa.

A folyamatosan romló ukrain gazdasági helyzetre válaszul a magyar kormány a 1219/2015. (IV. 17.) Korm. határozatban 650 millió forintot különített el a 2015-ös évre a kárpátaljai magyarság számára, melyből 486 millió forintot 2.000 pedagógus jövedelem kiegészítésére, 116 millió forintot 4.000 óvodás korú gyermek étkeztetésére, 50 millió forintot pedig lelkészek munkájának segítésére tervezett fordítani. 2015 őszén ez a támogatás tovább bővült, és a kedvezményezett körbe bekerültek a zeneiskolákban oktató pedagógusok, magyar orvosok és diplomás egészségügyi dolgozók is.⁵⁹ Ezeken felül a Katolikus Karitászs segítségével a kormány egy éven át összesen 85 millió forint értékben biztosított rendszeres segílyt rászoruló kárpátaljai családoknak.⁶⁰ Kiemelendő még a szintén 2015-ben indult Erzsébet tábor program, melynek keretében a magyar kormány 3 000 kárpátaljai magyar gyermek üdülését finanszírozta Zánkán, továbbá az a program, melynek keretében 660 olyan ukrain gyermek táborozhatott a Velencei-tónál, akiknek az édesapja elesett a fronton vagy még mindig ott harcolt.⁶¹ Ezekhez hasonlóan sor került továbbá 108 ukrain gyermek kárpátaljai üdülésének megszervezésére is.⁶²

A 2014-15 során felajánlott segílyeket és várhatóan annak elszámolható kormányzati támogatásokat megvizsgálva azt látjuk, hogy míg 2014-ben és 2015-ben is voltak olyan segílyszállítmányok, illetve programok, amelyek a Kárpátokon túli lakosságot célozták meg, 2015-től a támogatások terén egyértelműen kárpátaljai túlsúly jelentkezik mind a közvetlen pénzügyi segílyek, mind az üdültetés terén. A 2015-ös hivatalos beszámoló híján az még nem világos, hogy utóbbiakból mi és milyen mértékben kerül majd elszámolásra humanitárius segílyként, ez alapvetően azonban csak technikai kérdés. A programok megjelenése egyértelművé teszi, hogy a magyar kormány számára hol van a hangsúly, és alátámasztja azt a retorikát is miszerint az ukrain konfliktusban Magyarország számára a kárpátaljai magyar kisebbség a legfontosabb. Ezt erősíti továbbá, hogy a magyar kormány 2014-ben további 20 000 euró támogatást adott

⁵⁹ *A kárpátaljai magyarságot...*, i. m., 2015.

⁶⁰ *Legalább háromezer...*, i. m., 2015.

⁶¹ *Tíz héten át...*, i. m., 2015.

⁶² Interjú a magyar Külügyminisztérium munkatársával, Ungvár, 2015 augusztusa.

arra, hogy létrejöjjön egy állandó képviselő Ukrajnában a kisebbségi jogok főmegbízottja számára.⁶³ A támogatások összességében tehát a nemzetpolitika azon céljához is illeszkednek, miszerint a határon túli magyarság helyben való boldogulását kell segíteni.

A biztonsági helyzetre adott válaszként Magyarország már 2014-ben 100 000 euróval támogatta a NATO Kibervédelmi Alapján (NATO Cyber Defense Trust Fund) keresztül az ukrainai kapacitásfejlesztést,⁶⁴ és egy összekötőtisztet küldött a kijevi NATO irodába. Felajánlotta továbbá az aknamentesítési munkálatokban résztvevő katonák kiképzését, valamint húsz (főként égési) sérült katona ellátását a budapesti Magyar Honvédség Egészségügyi Központjában.⁶⁵ Utóbbi keret feltöltése azonban 2015 nyaráig még nem járt sikerrel, az ukrán fél csak korlátozottan élt a lehetőséggel.⁶⁶ Magyarország az ukrainai helyzet helyi követésében is aktívan részt vett: az EBESZ misszió munkájához 2014-ben 73 637 dollárral és 2014-15 során számos szakértővel is hozzájárult.⁶⁷ Katonák és fegyverek küldése segítségként a kezdetektől ki volt zárva, ugyanis az nem fért volna össze azzal a magyar állásponttal, miszerint a konfliktust tárgyalásos úton kell megoldani, annak katonai megoldása nincs.

Végezetül Magyarország erős hangsúlyt fektetett annak kommunikációjára, hogy az ország reverz gázszállítással is segíti Ukrajna energiaellátását. Bár ez természetesen fontos hozzájárulás az ország energiabiztonságához, a szállítás már 2013-ban is folyt (akkor sem váltotta ki Oroszország szimpátiáját), így ez önmagában nem a Majdant követő eseményekre adott reakció. Az ellátás alapvetően piaci tranzakciók alapján történt és történik, ahogy azt mind a magyar, mind az ukrán diplomácia megerősítette. Alekszej Miller 2014. szeptember 22-i látogatása⁶⁸ után viszont hirtelen leállításra került az Ukrajna felé irányuló gázszállítás a beregdaróci vezetéken arra hi-

⁶³ *Magyarországnak alapvető érdeke...*, i. m., 2014.

⁶⁴ *A magyar kormány továbbra is...*, i. m., 2014.

⁶⁵ A felajánlások a wales-i NATO csúcson történtek. Ekkor Magyarország első körben tíz sebesült katona ellátására tett felajánlást. A szám később bővült húszra. L. *Hende Csaba a NATO-csúcsról...*, i. m., 2014.

⁶⁶ Interjú a magyar Külügyminisztérium munkatársával, Kijev, 2015 júliusa

⁶⁷ Külügyminisztérium: *Jelentés a Kormány részére...*, i. m., 2015, 55.

⁶⁸ *Orbán Viktor a Gazprom vezetőjével egyeztetett...*, i. m., 2014.

vatkozva, hogy a magyarországi gáztározók nincsenek feltöltve a téli időszakra. A probléma nem önmagában a gázszállítás leállítása volt, hanem annak különös időzítése, és hogy erre minden jel szerint az ukrán partner tájékoztatása nélkül került sor.⁶⁹ Kormányzati hírek szerint viszont a tározók feltöltése már 2014 júniusában megkezdődött,⁷⁰ így ha ez szeptember végére nem fejeződött be, akkor az elzárás szükségessége mindenképp előrelátható és megfelelően kommunikálható lett volna. Ezáltal egyúttal elkerülhetőek lettek volna a Miller-látogatáshoz kapcsolódó találgatások is, ami újfent nem tett jót a magyar-ukrán kapcsolatoknak. A reverz gázszállítás 2015-ben indult újra.

Összességében elmondható, hogy a Magyarország által nyújtott támogatások nagyvonalakban összhangban vannak azzal, amit a magyar külpolitikai elit is preferál. A *Trends of Visegrad Foreign Policy* kérdőív válaszadóinak 93,6%-a támogatta, hogy Magyarország humanitárius segítséggel segítse Ukrajnát, 89,4%-uk támogatja a fejlesztési együttműködést, ideértve az átmeneti tapasztalatok átadását is, míg 75,5%-uk kimondottan az intézményépítést és a kapacitásfejlesztést. A válaszadók majd fele (48,9%-a) gondolja, hogy Ukrajnát a bővítési perspektíva támogatásával kellene segítenie Budapestnek. A pénzügyi támogatásnak már jóval alacsonyabb az elfogadottsága, mindössze 23,4% van mellette. Így bár a külpolitikai elit véleménye már nem befolyásolhatja a kárpátaljai magyarság különböző csoportjainak közvetlen támogatásáról szóló döntést, illetve a jövőben sem valószínű, hogy a véleményük döntő lenne, mégis érdekes lehet, hogy egy esetleges újabb támogatási kört humanitárius vagy pénzügyi támogatásként kommunikál-e a kormány. Összhangban a kormányzati állásponttal a katonai támogatást a válaszadók egyértelműen nem pártolják: csak 14,9%-uk küldene fegyvert Ukrajnába, katonákat pedig mindössze 2,1%-uk.⁷¹

IV. Összegzés

Jelen tanulmány a Majdant követő bő két év magyar kormányzati kommunikációjának és Magyarország Ukrajnának nyújtott támogatá-

⁶⁹ *A Naftogazt váratlanul érte...*, i. m., 2014.

⁷⁰ *Folyamatos a stratégiai gázkészlet feltöltése...*, i. m., 2014.

⁷¹ *Trends of Visegrad Foreign Policy*, i. m., 2015.

sának áttekintésére vállalkozott annak érdekében, hogy azok elemzésén keresztül azonosítsa Budapest prioritásait a magyar-ukrán kapcsolatok 2014-15-ös alakulásában. A kormányzati kommunikáció áttekintése rávilágított, hogy az események előrehaladtával a hangsúlyok valamelyest változtak. 2014 tavaszáig a Martonyi János vezette Külügyminisztérium dominálta a kommunikációt, a tüntetések békés megoldására hívott fel, támogatta Ukrajna európai közeledését és elítélte Oroszország krími agresszióját, valamint a félsziget annektálását. Itt a magyarság helyzete inkább csak marginálisan jelent meg. A miniszterelnök a 2014-es parlamenti választások környékén kezdett el erőteljesebben bekapcsolódni az események kommentálásába, ám nála hamar a kárpátaljai magyarság helyzete vált kiemelt témává, azt Magyarország elsőszámú prioritásaként jelenítette meg nyilatkozataiban. Ez a pozíció a későbbiekben is fennmaradt, majd 2014 nyaratól kiegészült az uniós szankciók elleni fellépéssel. Navracsics Tibor rövid külügyministersége alatt nem alakult ki markáns külügyminisztériumi vonal, majd Szijjártó Péter alatt a külügyi álláspontban egyre világosabban megjelent a demokratikus mellett a gazdaságilag stabil Ukrajnában való magyar érdekelttség is mint retorikai elem. Az azonban elmondható, hogy 2014 nyaratól már Orbán Viktor miniszterelnök dominálta az Ukrajnával kapcsolatos magyar álláspont nemzetközi kommunikációját. Láthatóság tekintetében a külügyminisztérium valamelyest háttérbe szorult, a praktikus feladatok végrehajtójává vált. A konfliktus vizsgált két éve alatt a Honvédelmi Minisztérium csak elvétve nyilatkozott kimondottan az ukrajnai fejleményekről.

Orbán Viktor kommunikációjában két markáns elem kapott helyet: a kárpátaljai magyarok érdekeinek a védelme, valamint az Oroszországgal szembeni szankciók ellenzése. Az első kérdésben Budapest igyekezett politikaformálóként fellépni konkrét követeléseket fogalmazva meg Kijevvel szemben, illetve aktívan állást foglalva az ukrán kormány lépéseiről. A szankciók, és tágabban Oroszország ügyében Magyarország a válság előtt kialakított külpolitikai prioritásaihoz igazodott, azokon az ukrajnai orosz agresszió hatására egyáltalán nem változtatott. Ennek eredményeként az Orbán-kormány új geo- és biztonságpolitikai helyzetre adott válaszai tulajdonképpen alárendelődtek az Oroszországgal épülő és mélyülő kétoldalú kapcsolatainak, kiváltva mind Ukrajna, mind számos nyugati partner kritikáját és rosszallását. A paksi bővítésről szóló megállapodás

2014. januári (még az ukrainai orosz agressziót megelőző) aláírásával Budapest példátlanul elköteleződött Moszkva felé, ugyanakkor európai mozgásterének határait jelezte, hogy a szankciók vehemens bírálata ellenére azokat mindig megszavazta az Európai Tanács ülésein.

Az Ukrajna európai közeledése és demokratizálódása melletti retorikai kiállás ellenére a 2014-es évről elérhető beszámoló és a 2015-ös évről már hozzáférhető (ámde korlátozott) információ tanúsága szerint Magyarország aktivitása fejlesztési és átmeneti támogatás tekintetében meglehetősen limitált volt. A Majdan után is folytatódó magyar fejlesztési támogatás a továbbiakban is túlnyomórészt Kárpátaljára koncentrálódott, és a Keleti Partnerség program részeként valósult meg. Itt ki kell emelni, hogy a név megtévesztő: a programnak alapvetően nincs köze az EU Keleti Partnerség programjához és annak a társulási megállapodás által is megkövetelt reformprioritásaihoz. Azt azonban el kell ismerni, hogy van fejlesztési relevanciája, és jó példáját adja a donor és kedvezményezett közti koordinációnak. A fejlesztési és átmeneti támogatások relatíve alacsony szintjét magyarázhatja, hogy a Külgazdasági és Külügyminisztérium munkatársainak elmondása szerint a jelenlegi helyzetben a magyar prioritás Ukrajnában sokkal inkább a humanitárius helyzet kezeléséhez való hozzájárulás volt. A másik oldalról azonban az a kérdés is felmerül, hogy Ukrajna mennyiben törekszik – és főként egyáltalán mennyiben várható el, hogy törekedjen – arra, hogy igénybe vegye az esetlegesen elérhető magyar technikai segítséget, miközben Kijev gyanakvással szemléli a magyar miniszterelnök nyilatkozatait.

A kormányzati szintről vagy annak közvetlen támogatásával érkező humanitárius segítség a 2014-es évben még viszonylag kiegyensúlyozott volt területi eloszlás tekintetében. 2015-ben azonban már egyértelművé vált Kárpátalja megsegítésének prioritása. A kárpátaljai lakosságnak juttatott konkrét anyagi támogatások is alátámasztották a miniszterelnök állítását, miszerint a konfliktus során a kárpátaljai magyarság élvez elsőbbséget. Szintén jól illeszkedett a kormányzati állásponthoz a katonai segítségnyújtás formája is, ami alapvetően intézményépítési (NATO Cyber Defense Trust Fund), képzési és egészségügyi felajánlásként jelentkezett. A békés megoldásra való törekvés jegyében katonák és fegyverek küldése Magyarország részéről nem merült fel.

A kommunikáció és a segítségnyújtás áttekintése összefoglalva azt mutatja, hogy Magyarország Ukrajna-politikája 2014-15-ben a magyar-magyar kapcsolatok építésére és a magyar érdekek Kijev felé való képviselésére korlátozódott, ezen túlmenően pedig alárendelődött a magyar-orosz kapcsolatok mélyítésére irányuló törekvéseknek. A Budapest-Kijev kapcsolatok konfliktusosak: a 2015. év végi helyzetet jól jellemzi, hogy Jurij Muska nagykövet 2014. májusi távozása óta nem került kinevezésre új ukrán nagykövet. Abban a helyzetben, amikor Ukrajna aktívan törekszik az Unióhoz való közeledésre, kiemelt indokolt lenne, hogy az ország egy közvetlen uniós szomszédjánál nagykövetségi szinten képviseltesse magát. Ennek ellenére a budapesti ukrán nagykövetséget 2015 végén még mindig ügyvivő vezeti.

Felhasznált irodalom

- A Belügyminisztérium közleménye. In: *Kormányportál*, 2014. január 30. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/belugyminiszterium/hirek/a-belugyminiszterium-kozlemenye-20140130> (Letöltés: 2016-03-16)
- A kárpátaljai magyarságot támogató új programokat jelentett be Potápi Árpád János. In: *Kormányportál*, 2015. október 13. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok-helyettes/nemzetpolitikaert-felelos-allamtitkar/hirek/a-karpataljai-magyarsagot-tamogato-uj-programokat-jelentett-be-potapi-arpad-janos> (Letöltés: 2016-03-16)
- A Külügyminisztérium jogellenesnek tekinti a Krím státusának megváltoztatását. In: *Kormányportál*, 2014. március 19. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/hirek/a-kulugyminiszterium-jogellenesnek-tekinti-a-krim-statusanak-megvaltoztatasa> (Letöltés: 2016-03-16)
- A magyar kormány továbbra is támogatja a NATO bővítését. In: *Kormányportál*, 2014. október 1. <http://www.kormany.hu/hu/kulgazdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/a-magyar-kormany-tovabbra-is-tamogatja-a-nato-boviteset> (Letöltés: 2016-03-16)
- A magyar kormány ügyel arra, hogy a kárpátaljai magyarok behívása ne legyen aránytalan. In: *Kormányportál*, 2015. január 23. <http://www.kormany.hu/hu/kulgazdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/szijjarto-peter-a-magyar-kormany-ugyel-arra-hogy-a-karpataljai-magyarok-behivasa-ne-legyen-aranytalan> (Letöltés: 2016-03-16)
- A Naftogazt váratlanul érte az FSZG földgázzállításának szüneteltetése. In: *Inforádió*, 2014. szeptember 26. <http://inforadio.hu/hir/gazdasag/a-naftogazt-varatlanul-erte-az-fgsz-foldgazszallitasanak-szuneteltetese-669216> (Letöltés: 2016-03-16)

All-Ukrainian Population Census 2001.

<http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng> (Letöltés: 2016-03-16)

Az állampolgárság-üzlet nem szűnt meg. In: *HVG.hu*, 2015. augusztus 22.

http://hvg.hu/itthon/201534_allampolgarsaguzlet_jut_is_marad_is (Letöltés: 2015-09-24)

Az Ukrajnához fűződő magyar érdek változatlan. In: *Kormányportál*, 2014. március 6.

<http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/meg-marciusban-atadjak-a-szlovak-magyar-gazvezeteket> (Letöltés: 2016-03-16)

Az ukránok vízumkérdését nem sikerült megoldani. In: *Kormányportál*, 2015. május 22.

<http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/hirek/az-ukranok-vizumkerdeset-nem-sikerult-megoldani> (Letöltés: 2016-03-16)

Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 368-375.

Brenzovics: sem az ukrán alkotmány, sem a törvények nem tiltják a kettős állampolgárságot. In: *Kárpátinfo.net*, 2015. január 6.

<http://www.karpatinfo.net/cikk/tarsadalom/brenzovics-sem-az-ukran-alkotmany-sem-torvenyek-nem-tiltjak-kettos-allampolgarsagot> (Letöltés: 2015-09-24)

Council of the European Union: *Council conclusions on Ukraine*. Brussels, 3 March 2014.

https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/141291.pdf (Letöltés: 2016-03-16)

Elfogadhatatlan az ukrán választási bizottság döntése a kárpátaljai választási körzet ügyében. In: *Kormányportál*, 2014. szeptember 9.

<http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok-helyettes/nemzetpolitikaert-felelos-allamtitkar/hirek/elfogadhatatlan-az-ukran-valasztasi-bizottsag-dontese-a-karpataljai-valasztokorzet-ugyeben> (Letöltés: 2016-03-16)

- Elindult az eddigi legnagyobb magyar segélyprogram Ukrajnában. In: *Ökumenikus Segélyszervezet*, 2015. február 12. <http://www.segelyszervezet.hu/hu/hirek/elindult-az-eddigi-legnagyobb-magyar-segelyprogram-ukrajnaban> (Letöltés: 2016-03-16)
- Fedinec Csilla: Ukrajna helye Európában és a magyar-ukrán kapcsolatok két évtizede. In: *Külügyi Szemle*, 2012. tél, 99-123.
- Félmillió dollárral járul hozzá Magyarország kárpátaljai intézmények felújításához. In: *Kormányportál*, 2013. december 18. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/parlamenti-allamtitkarsag/hirek/nemeth-zsolt-felmillio-dollaral-jarul-hozza-magyarorszag-karpataljai-intezmenyek-felujitasahoz> (Letöltés: 2016-03-16)
- Folyamatos a stratégiai gázkészlet feltöltése. In: *Kormányportál*, 2014. június 26. <http://www.kormany.hu/hu/nemzeti-fejlesztesiminiszterium/hirek/folyamatos-a-strategiai-gazkeszlet-feltoltese> (Letöltés: 2016-03-16)
- Hende Csaba a NATO-csúcsról: történelmi döntések születtek a találkozón. In: *Kormányportál*, 2014. október 16. <http://www.kormany.hu/hu/honvedelmi-miniszterium/hirek/hende-csaba-a-nato-csucsrol-tortenelmi-dontesek-szulettek-a-talalkozon> (Letöltés: 2016-03-16)
- Herner-Kovács Eszter – Illyés Gergely – Rákóczi Krisztián: Külhoni szavazatok a 2014-es magyar országgyűlési választásokon. In: *Kisebbségkutatás*, 2014, 2. szám, 7-19.
- Hungarian PM Orban in Warsaw. In: *Radio Poland*. 2015. február 19. <http://www.thenews.pl/1/10/Artykul/197620.Hungarian-PM-Orban-in-Warsaw> (Letöltés: 2016-03-16)
- Illegitim a krími népszavazás. In: *Kormányportál*, 2014. március 16. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/hirek/kum-illegitim-es-jogellenes-a-krimi-nepszavazas> (Letöltés: 2016-03-16)
- Kiakadtak az ukránok Orbán szavain. In: *Index.hu*, 2014. május 13. http://index.hu/kulfold/2014/05/13/kiakadtak_az_ukranok_orban_szavain/ (Letöltés: 2016-03-16)

Külgazdasági és Külügyminisztérium: *Jelentés a Kormány részére Magyarország 2014. évi nemzetközi fejlesztési és humanitárius segítségnyújtási tevékenységéről*. Budapest, 2015.

Külügyminisztérium: *Jelentés Magyarország 2012. évi nemzetközi fejlesztési és humanitárius segítségnyújtási tevékenységéről*. Budapest, 2013.

Külügyminisztérium: *Magyar külpolitika az uniós elnökség után*. Budapest, 2011.

Legalább háromezer kárpátaljai magyar gyermek táboroztatását fogja segíteni a kormány. In: *Kormányportál*, 2015. április 29.

<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/hirek/legalabb-haromezer-karpataljai-magyar-gyermek-taboroztatasiat-fogja-segiteni-a-kormany> (Letöltés: 2016-03-16)

Magyarország és Oroszország is a mezőgazdasági együttműködés folytatásában érdekelt. In: *Kormányportál*, 2014. szeptember 8.

<http://www.kormany.hu/hu/foldmuvelesugyi-miniszterium/hirek/a-magyar-orosz-mezogazdasagi-egyuttmukodes-folytatasiaban-erdekeltak-a-felek> (Letöltés: 2016-03-16)

Magyarországnak alapvető érdeke az ukrán válság minél gyorsabb megoldása. In: *Kormányportál*, 2014. december 4.

<http://www.kormany.hu/hu/kulgzdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/magyarorszag-nak-alapveto-erdeke-az-ukran-valsag-minel-gyorsabb-megoldasa> (Letöltés: 2016-03-16)

Magyarországnak stabil, erős Ukrajnára van szüksége. In: *Kormányportál*, 2014. december 19.

<http://www.kormany.hu/hu/kulgzdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/magyarorszag-nak-stabil-eros-ukrajnara-van-szuksege> (Letöltés: 2016-03-16)

Martonyi: mihamarabb alá kell írni Ukrajnával a társulási szerződést. In: *Kormányportál*, 2014. március 3.

<http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/hirek/martonyi-mihamarabb-ala-kell-irni-ukrajna-val-a-tarsulasi-szerzodeset> (Letöltés: 2016-03-16)

- Megtartották a magyar-ukrán gazdasági vegyesbizottság első ülését. In: *Kormányportál*, 2013. december 16. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/megtartottak-a-magyar-ukran-gazdasagi-vegyesbizottsag-elso-uleset> (Letöltés: 2016-03-16)
- Milován Orsolya: Magyarország és a határon túli magyarok: Kárpátalja példája. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919-2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 410-422.
- Németh Zsolt és Olekszandr Ledida megbeszélése. In: *Kormányportál*, 2014. január 23. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/parlamenti-allamtitkarsag/hirek/nemeth-zsolt-es-olekszandr-ledida-megbeszelese> (Letöltés: 2016-03-16)
- Orban upsets neighbours by call for Hungarian minority self-rule. In: *Euobserver*, 2014. május 15. <https://euobserver.com/foreign/124145> (Letöltés: 2016-03-16)
- Orbán Viktor a Gazprom vezetőjével egyeztetett. In: *Kormányportál*, 2014. szeptember 22. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/hirek/orban-viktor-a-gazprom-vezetojével-egyeztetett> (Letöltés: 2016-03-16)
- Orbán Viktor a Kossuth Rádió „180 perc” című műsorában. In: *Kormányportál*, 2014. augusztus 15. <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-a-kossuth-radio-180-perc-cimu-musoraban> (Letöltés: 2016-03-16)
- Orbán Viktor: békét akarunk. In: *Kormányportál*, 2014. március 4. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beket-akarunk> (Letöltés: 2016-03-16)

- Orbán Viktor beszéde a miniszterelnöki eskütételt követően. In: *Kormányportál*, 2014. május 12. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-beszede-a-miniszterelnoki-eskutetelet-kovetoen> (Letöltés: 2016-03-16)
- Orbán Viktor újra kiállt a kárpátjai magyarok autonómiája mellett. In: *Kormányportál*, 2014. május 16. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/orban-viktor-ujra-kiallt-a-karpataljai-magyarok-autonomiaja-mellett> (Letöltés: 2016-03-16)
- Over 700,000 apply for Hungarian citizenship. In: *Politics.hu*, 2015. február 26. <http://www.politics.hu/20150226/over-0-7-million-apply-for-hungarian-citizenship/> (Letöltés: 2015-09-24)
- Rácz András: *Divided Stands the Visegrad?* FIIA Briefing Paper 158. Helsinki, Finnish Institute of International Affairs, 2014.
- Slovakia and V4 to assist Ukraine. In: *Visegrad Group*, 2014. december 17. <http://www.visegradgroup.eu/slovakia-and-v4-to> (Letöltés: 2016-03-16)
- Szkiba Ivanna: Ukrajna és Magyarország hivatalos kapcsolatainak kialakulása. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919-2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 404-410.
- Takács Szabolcs fogadta a Majdan önkéntes segítőit. In: *Kormányportál*, 2014. április 3. <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/biztonsagpolitikaert-felelos-helyettes-allamtitkarsag/hirek/takacs-szabolcs-fogadta-a-majdan-onkentes-segitoit> (Letöltés: 2016-03-16)
- Tíz héten át 660 ukrainai gyermek táborozhat Velencén. In: *Kormányportál*, 2015. július 17. <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/egyhazi-nemzetisegi-es-civil-tarsadalmi-kapcsolatokert-felelos-allamtitkarsag/hirek/tiz-heten-at-660-ukrainai-gyermek-taborozhat-velencen> (Letöltés: 2016-03-16)

Trends of Visegrad Foreign Policy. 2015. <http://trendyv4.amo.cz/>
(Letöltés: 2016-03-16)

Válasz Orbánnak: Inkább a lábunkba löjünk, mint fejbe löjének. In: *Index.hu*. 2014. augusztus 15.
http://index.hu/kulfold/2014/08/15/valaszoltak_orbannak_inkabb_a_labunkba_lojunk_mint_fejbe_lojjenek/ (Letöltés: 2016-03-16)

Választási megállapodást kötött a KMKSZ a legesélyesebbnek számító ukrán elnökjelölttel. In: *Kárpátalja.ma*, 2014. május 1.
<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/valasztasi-megallapodast-kotott-a-kmksz-a-legeselyesebbnek-szamito-ukran-elnokjelolttel/> (Letöltés: 2016-03-16)

Végh Zsuzsanna: Policy Coherence for Development and Hungary's Kin-State Policy in Ukraine. In: Bazyl, Jan (ed.): *Policy Coherence for Development in Eastern Partnership Countries*. Warsaw, Grupa Zagranica, 2015, 16-31.

Végh Zsuzsanna: *Visegrad Development Aid in the Eastern Partnership Region*. Warsaw, Center for Eastern Studies, 2014.

LAGZI GÁBOR*

A szovjet múlt és a bizonytalan jövő között. Az ukrajnai lengyel kisebbség

A hogyan 2013 vége óta az ott zajló sorsfordító események kapcsán Ukrajna egyre többet szerepelt a sajtó hasábjain, úgy egyre nagyobb figyelem övezte az ukrajnai (pontosabban: kárpátaljai) magyar kisebbség sorsát is. Ám kevesebbet lehet hallani arról, hogy keleti szomszédunk területén még számottevő, több tízezres nagyságrendű lengyel kisebbség található. Kézenfekvőnek tűnik, hogy ezt a két közösséget – bizonyos szempontrendszer alapján (például hasonlóságok a létszámban, az anyaországi támogatások tekintetében) – összehasonlítsuk. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy egyfelől bemutassa az ukrajnai lengyel kisebbség történetét és helyzetét, illetve rávilágítson arra, hogy a helyi magyar és a lengyel kisebbség társadalmi pozíciója és potenciálja semmiképpen nem állítható párhuzamba.

A volt szovjet tagköztársaságokban élő lengyel kisebbség, így az ukrajnai is, őshonosnak számít, azaz nem lehet a hagyományosnak mondható „Polónia” kategóriájába sorolni (ez utóbbi fogalom olyan személyeket jelent, akik a 19–20. század során politikai vagy gazdasági okokból hagyták el szülőföldjüket), hiszen 1945 után az anyaország „hagyta el” őket a nagyhatalmi határváltoztatások következtében.¹ A volt Szovjetunió területén élő lengyelek ma javarészt a lengyel Keleti Végek vidékein élnek, és teljesen más történelmi tapaszt-

* A szerző történész, polonista, egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar. E-mail: lagzig@gmail.com

¹ Kubiak, Hieronim – Jarosław Rokicki – Małgorzata Wawrynkiewicz (red.): *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*, i. m., 1992; Adam Wałaszek (red.): *Polska diaspora...*, i. m., 2001; *Polak w świecie...*, i. m., 2001; Szesztay Ádám: *Lengyelek a szovjet utóállamokban...*, i. m., 1993, 30–58.

talattal bírnak, mint az anyaországiak.² A 18. század végén a cári Oroszországhoz kerültek a lengyel–litván nemesi köztársaság (Rzeczpospolita) keleti részei, Pétervár pedig a másik két felosztó nagyhatalomhoz (Poroszország, Ausztria) képest keményebb nemzetiségi politikát folytatott. Ezzel párhuzamosan az itt élők számára a volt Litván Nagyfejedelemség multikulturális, multiethnikus hagyományai voltak mérvadóak.³

A Keleti Végek döntő része a két világháború között az újjászületett lengyel államhoz tartozott. A gazdaságilag, civilizációs szempontból elmaradott keleti vajdaságokban a lengyel lakosság kisebbséget alkotott és az ukrán, fehérorosz és zsidó lakossággal keveredett, ugyanakkor mentalitásában, identitásában különbözött a központi lengyel területen élőtől. A II. világháborút követően a Végek a Szovjetunióhoz kerültek, a kitelepítések, deportálások és lakosságcsere következtében a területet több százezernyi lengyel hagyta el (főleg az értelmiségi réteg). Akik ott maradtak, azoknak el kellett szenvedniük a kommunista berendezkedés politikáját, magukra maradtak, és meg kellett tapasztalniuk, hogy csak a saját erejükre támaszkodhatnak. Az évtizedek óta jelenlévő regionális tudat felerősödött („kis szülőföldek” koncepciója), szűkebb pátriájuk kulturális mintája erősebb lett, mint az anyaországé, amely a Keleten élő lengyel közösségek számára egy szép, értékes, de távoli, „mitikus hazának” számított. Azt lehet mondani, hogy a volt Keleti Végeken a lengyelségben egy más jellegű nemzeti identitás alakult ki: ők a Keleten élők („Polacy na Wschodzie”), „lengyelek, de másak”.

A II. világháborút követően, a közép-európai régió államaihoz hasonlóan, Lengyelország is megszűnt soknemzetiségű és sokvallású

² A lengyel Keleti Végek (Kresy Wschodnie) a mai értelemben az 1939-ben a Szovjetunió javára elveszített területeket jelenti (a mai Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna bizonyos részeit). A Végek fogalmának átalakulásáról és lengyelországi percepciójáról ld. Lagzi Gábor: *A lengyel Keleti Végek.....*, i. m., 2006, 293–308.

³ A Litván Nagyfejedelemség, amely magában foglalta a mai Litvánia és Fehéroroszország egészét, valamint Ukrajna, Lettország és Oroszország bizonyos területeit, a 14. században perszonálunióra lépett a Lengyel Királysággal (Koronával), majd a 16. századtól kezdve a két állam a nemesi Köztársaságban (Rzeczpospolita) fűzte szorosra a kapcsolatait. A Litván Nagyfejedelemség örökösének Litvánia és kisebb részt Fehéroroszország számít (a Nagyfejedelemség lakosságának döntő többsége ortodox vallású rutén volt, azaz a mai beloruszok és részben ukránok ősei).

ország lenni. A határeltolások, a népességcsere, valamint a háborús veszteségek következtében a lengyelek alkották a lakosság döntő hányadát (kb. 98 százalékát), miközben több százezer nemzettársuk rekedt az új keleti határ túloldalán. A Szovjetunióban élő lengyelség helyzete csak és kizárólag Moszkva akaratától függött, abba Varsónak nem volt beleszólása, de az is valószínűsíthető, hogy a lengyel kommunista vezetés nem akarta napirenden tartani a Keleten élők kérdését, és ezzel kockáztatni a két ország közötti „örök barátságot”. 1989 előtt tehát nem beszélhetünk semmiféle kormányzati érdeklődésről vagy segítségről a nemzetpolitikában a szovjetunióbeli lengyelséget illetően. Azonban a rendszerváltás után a lengyel politika, diplomácia teljesen új irányvonalat vett fel, értelemszerűen ugrásszerűen megnőtt a figyelem a „keletre szakadt” nemzettársak iránt.

A nemzetről való gondolkodás főbb kereteit a Visztula mentén politikai szinten is deklarálták, ugyanis az 1997-ben elfogadott és referendum által megerősített lengyel alaptörvény 6. cikkelye kimondja: „*a Lengyel Köztársaság segíti a külföldön élő lengyeleket a nemzeti kulturális örökséggel való kapcsolataik megőrzésében*”, az 52. cikkelyben pedig a következő olvasható: „*azon személyek, akik lengyel származása a törvényeknek megfelelően meg lett állapítva, letelepedhetnek a Lengyel Köztársaság területén*”. Ugyanakkor az alkotmány 4. cikkelye leszögezi: „*a Lengyel Köztársaságban a szuverén hatalom a nemzetet illeti*”.⁴ Célként fogalmazódott meg a határon túli lengyelekkel foglalkozó dokumentumokban⁵, hogy a határon túl élő lengyelek – ellentétben a két világháború közötti és az 1944-et követő időszakokkal – a politika *alanyaivá*, és *ne eszközüvé* váljanak. Az ukrainai kisebbségek jogi helyzetét az 1996-ban elfogadott alkotmány (53. cikkely), az 1992-es kisebbségekről szóló törvény garantálja, ezen kívül Kijev aláírta az Európa Tanács nemzeti kisebbségeket védő keretegyezményét; a kisebbségvédelem helyet kapott a lengyel–ukrán alapszerződésben is (1992 májusa). Ezen kívül a lengyel anyanyelvűek jogaira kiterjed a 2012-ben elfogadott ukrainai nyelvtörvény, illetve a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek

⁴ Így hát az alkotmányban keveredik a nyelvi-kulturális és az államhoz köthető nemzetfogalom. Halász Iván: *A külhoni lengyelek...*, i. m., 2003, 125.

⁵ Ezeknek rövid bemutatását ld. Lagzi Gábor: *A lengyel keleti politika...*, i. m., 2011, 99–102.

Európai Kartájának ukrainai ratifikációs törvénye is (elfogadva 1999-ben, majd másodszorra 2003-ban).

A lengyel kisebbség elhelyezkedése és létszáma

Az Ukrajna területén élő lengyel kisebbség őshonosnak számít és jelentős politikai, gazdasági és kulturális örökség kötődik hozzá, de némileg más történelmi tapasztalattal bír, mint a litvániai vagy a fehéroroszországi lengyelség. A 16. századtól kezdődően ugyanis jelentős létszámú lengyel telepes érkezett ezekre a területekre, jó részük beolvadt az itt található rutén parasztságba, ugyanakkor a nemesség erőteljesen a lengyelség irányába húzott. Fontos hangsúlyozni, hogy az ukránok a 19. században ellenálltak a tömeges polonizációnak, s ebben elsősorú szerep jutott a vallásnak, amely sokáig a nemzeti identitás helyettesítője volt a Keleti Végeken: az ukránok vagy ortodoxok, vagy görög-katolikusok voltak, a lengyelek pedig római katolikusok. Az I. világháborút követően, mikor megszületett a független lengyel állam, illetve létrejött a Szovjetunió, a két ország „megosztotta” egymás között a lengyel–ukrán etnikai területeket. Kelet-Lengyelországban az ukrán nemzetiségűek jelentős kisebbséget (egyes vajdaságokban többséget) képeztek, a lengyelek viszont a nemzetállamukban privilegizált helyzetbe kerültek. A Szovjet–Ukrajnához került területeken viszont a lengyel kisebbség (476 ezer fő, a lakosság 1,6 százaléka) – egy rövid kedvező időszak után (ún. korenizacija, aminek a keretében létrehozták a Lengyel Nemzeti Körzetet, 1925–1935) – az 1930-as években a sztálini önkény áldozatává vált (erőszakos kollektivizálás, több ezer ember deportálása, főleg Kazahsztánba, a katolikus egyház üldözése). Közvetlenül a II. világháború kitörése előtt azokon a területeken, amelyek ma Ukrajnához tartoznak 2,5 millió lengyel élt.⁶

Az 1939 és 1945 közötti időszak radikálisan átrajzolta az ukrán területek etnikai összetételét – a háború alatti (volhíniai és keletgalíciai lengyel civil lakosság elleni ukrán nacionalista villongások) és a háború utáni (lakosságcsere) események következtében gyakorlatilag minimálisra csökkent a lengyel származásúak száma és aránya az összlakosságon belül. Súlyosbította a kisebbség helyzetét, hogy – akárcsak Litvánia vagy Fehéroroszország esetében – a lengyel–

⁶ Eberhardt, Piotr: *Polska ludność kresowa...*, i. m., 1998, 196.

szovjet lakosságcsere nyomán az értelmiségiek, a polgári foglalkozásúak szinte teljes egészében elhagyták szülőföldjüket: 1944 és 1949 között 618 ezer fő, míg 1955 és 1959 között 76 ezer fő költözött el Lengyelországba az immáron szovjet tagköztársaság területéről (javarészt Galíciából és Volhíniából).⁷ Akik maradtak, azok zömében alacsonyabb státusú, mezőgazdaságban dolgozó emberek voltak, és jellemzően azokon a területeken éltek, amelyek 1920-at megelőzően is a szovjet államhoz tartoztak (azaz a zsitomiri és hmelnycickiji megyében), azaz földrajzi értelemben távol az anyaországtól, ráadásul szórványban.

Az ukrainai lengyel kisebbség létszáma a népszámlálási adatok szerint, megyénként, ezer fő⁸

Megye	1959	1970	1979	1989	2001
Zsitomir	103,0	90,7	82,4	69,4	23,0
Hmelnycickij	70,1	52,3	43,9	36,7	49,0
Lemberg	59,1	41,5	32,9	26,9	18,9
Kijev városa	8,5	9,7	10,6	10,4	6,9
Tarnopol	23,5	14,7	9,2	6,7	3,8
Vinnycija	20,8	13,4	10,8	8,4	3,7
Ivano-Frankivszk	6,5	6,5	4,8	3,4	2,8
Rivne	3,7	3,7	3,5	3,0	2,0
Egyéb megyék	68,1	62,6	60,2	54,3	34,0
Összesen	363,3	295,1	258,3	219,2	144,1

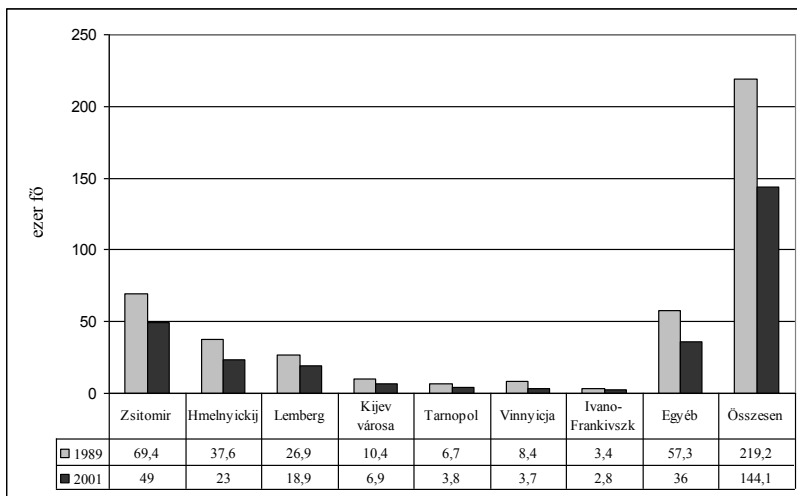
A fenti táblázatból kiderül, hogy az ukrainai lengyelség javarészt az ország középső területein volt jelen nagyobb létszámban, és csak kisebbrészt azokon a területeken, amelyek 1939 előtt Lengyelországhoz tartoztak. A helyi lengyel lakosság zömében faluhelyen él, alacsony társadalmi státusú, és a negatív történelmi tapasztalat, valamint a szórványhelyzet következményeként gyenge nemzeti kötődéssel rendelkezik. Emiatt az utóbbi fél évszázadban drámai módon csökkent a magukat lengyelnek vallók létszáma. Lengyelországi

⁷ Sienkiewicz, Witold – Grzegorz Hryciuk (red.): *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki...*, i. m., 2008, 86., 100.

⁸ Eberhardt, Piotr: *Przemiany demograficzno-narodowościowe na Ukrainie...*, i. m., 2003, 756.

kutatók sokáig azt állították, hogy a szovjet korszakban készített népszámlálások tendenciózusak, azaz szándékosan csökkentik a lengyelek számát, amely akár elérheti a fél- vagy akár az egymillió főt is. Lengyelország diplomáciai képviselőiteinek (konzulátusainak) adatai szerint az országban több mint félmillió (560 ezer) főt tesz ki a lengyel származásúak létszáma.⁹ A világon szétszóródott lengyelek érdekképviselőjét ellátó *Wspólnota Polska* becslései szerint az ukrainai lengyelek létszáma 150–900 ezer fő között mozog, ami önmagában is hatalmas szórást jelent, így kevésbé tekinthető mérvadónak.¹⁰ Voltak olyan magyarázatok is, amelyek a félelemnek tudták be a függetlenség kikiáltása utáni drasztikus, a közösség egyharmadát kitevő csökkenést (mínusz 75 ezer fő), ami azonban nem tűnik elfogadhatónak, ugyanis a sztálini repressziókra a 21. század legelején csak a legidősebb korosztály emlékezhet.¹¹

*Az ukrainai lengveltség létszámának csökkenése, 1989–2001 között*¹²

⁹ *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za granicą 2012...*, i. m., 2013, 251.

¹⁰ *Polonia w liczbach...*, i. m.

¹¹ Zwaricz, Włodzimierz: *Mniejszość polska wśród narodowości współczesnej Ukrainy...*, i. m., 2009, 108.

¹² Eberhardt, Piotr: *Polacy na Ukrainie...*, i. m.

Ezzel szemben a 2001-es népszámlálás – gyaníthatóan – a valóságot tükrözi, így a lengyel származású személyek számának csökkenése természetes és visszafordíthatatlan folyamatnak látszik.¹³ A hátrányos történelmi (a II. világháborús veszteségek, a népességcsere, a repatriáció, az erőteljes szovjetizálás), társadalmi (a falusi lakosság dominanciája, az értelmiség hiánya) és földrajzi (távol az anyaországtól, a szórványhelyzet) okokból kifolyólag az ukrainai lengyelség nem tud ellenállni az asszimilációs folyamatoknak. Piort Eberhardt lengyel demográfus véleménye szerint a beolvadás legfontosabb okát a vegyesházasságok magas arányában kell keresni, ami a közösség viszonylag kicsiny létszámával és szétszórtságával van összefüggésben. Azt sem szabad elfelejteni, hogy az ukrainai lengyelek száma minden bizonnyal a kelet-ukrainai háború következtében tovább fog csökkenni.¹⁴

Fontos megjegyezni, hogy ellentétben más szovjetunióbeli lengyel közösségekkel, az ukrainaiak inkább az ukrán nyelvet, mintsem az oroszot vették át. Az is jellemző, hogy az ukrainai kisebbségi közösségek közül a lengyelek rendelkeznek a legalacsonyabb anyanyelvi mutatókkal, azaz a nyelvvesztés folyamata eléggé előrehaladott állapotban van. Megjegyzendő, hogy ez a folyamat már évtizedekkel ezelőtt elindult, hiszen már az 1959-es szovjet népszámlálás is azt mutatta ki, hogy a magukat lengyelnek vallók mindösszesen 19 százaléka mondta a lengyelt az anyanyelvének.¹⁵ A legutóbbi ukrainai népszámlálás adatai szerint ez az arány még kisebb lett (alig 13 százalék), a lengyel nemzetiségűek közül még az oroszot is többen jelölték meg anyanyelvékként, mint a lengyelt. A felmérések szerint leginkább az idősebb generáció, a 70 év felettek beszélik legjobban a nyelvet (akik még járhattak anyanyelvükön iskolába). A középgeneráció alig vagy egyáltalán nem beszéli anyanyelvüket. A fiatalab-

¹³ Megjegyzendő, hogy az adatok tekintetében csakis a 2001. évi népszámlálás áll jelenleg rendelkezésünkre, a kormányzat 2013-ra tervezte a soronkövetkező census megtartását, de erre már az ismert események miatt (Majdan, Krim elcsatolása, háború Kelet-Ukrajnában) már nem került sor.

¹⁴ 2015. november 23-án Beata Szydło lengyel kormányfő a repülőtéren köszöntött 149 lengyel származású, a kelet-ukrainai harcok elől menekülő személyt és kijelentette: ezentúl minden lengyelt befognak, aki Ukrajnából akar repatriálni. L. <https://mswia.gov.pl/aktualnosci/13882,149-osob-pochodzenia-polskiego-z-wschodniej-Ukrainy-przylecialo-do-Polski.html> (Letöltés: 2016-01-25)

¹⁵ Eberhardt, Piort: *Polska ludność kresowa...*, 1998, i. m., 202.

bak körében tapasztalható némi változás e területen (anyanyelvi iskoláztatás), de ez önmagában nem tudja pozitív irányba befolyásolni a már elindult folyamatokat.

Egy lengyel kutató, Anita Staszkievicz szerint azon háztartások többségében, ahol élnek magukat lengyelnek valló személyek, ukránul beszélnek, de ha az anyaországból vendégek érkeznek, velük lengyelül igyekeznek társalogni. A családon belüli vagy a közterületeken való lengyel nyelvhasználat igen ritka jelenség.¹⁶ A 2012-es nyelvtörvény egyébként lehetővé teszi az adott kisebbségi nyelv használatát a hivatalokban, önkormányzatokban azon közigazgatási egységek (megye, járás, település) területén, ahol az anyanyelv beszélőinek az aránya meghaladja a 10 százalékot (tehát itt a deklarált anyanyelv és nem nemzetiségi önbevallás számít). Megyei és járási szinten a lengyel anyanyelvűek aránya Ukrajnában sehol sem éri el az előírt 10 százalékot, viszont vannak települések, ahol igen: a lembergi megyében húsz, hmelnycikijiben négy, zsitomiriben és csernyivciben két-két település, igaz, ezek döntő többségében aprófalvaknak számítanak, pár száz fős lakossal.¹⁷

*Ukrajna lakosságának nyelvi struktúrája a 2001-es népszámlálás alapján*¹⁸

Nemzetiség	Létszám (ezer fő)	A nemzetiség anyanyelve	Ukrán anyanyelvű	Orosz anyanyelvű	Egyéb anyanyelvű
		Százalékban			
Ukrán	37 541,0	85,2	-	14,8	-
Orosz	8 334,0	95,9	3,9	-	0,2
Fehérorosz	275,8	19,8	17,5	62,5	0,2
Moldáv	258,6	70,0	10,7	17,6	1,7
Krími tatár	248,2	92,0	0,1	6,1	1,8
Bolgár	204,6	64,2	5,0	30,3	0,5

¹⁶ Staszkievicz, Anita: *Polacy na Ukrainie...*, i. m.

¹⁷ A 2001-es népszámlálás településekre lebontott anyanyelvi adatai alapján: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_no_en.asp?#m5 (Letöltés: 2016-01-25)

¹⁸ Eberhardt, Piotr: *Przemiany demograficzno-narodowościowe...*, i. m., 2003, 753.

Nemzetiség	Létszám (ezer fő)	A nemzeti- ség anya- nyelve	Ukrán anyanyelvű	Orosz anyanyelvű	Egyéb anyanyelvű
		Százalékban			
Magyar	156,6	95,4	3,4	1,0	0,2
Román	151,0	91,7	6,2	1,5	0,6
Lengyel	144,1	12,9	71,0	15,6	0,5
Zsidó	103,6	3,1	13,4	83,0	0,5
Örmény	99,9	50,4	5,8	43,2	0,6
Görög	91,5	6,4	4,8	88,5	0,3
Tatár	73,3	35,2	4,5	58,7	1,6
Roma	47,6	44,7	21,1	13,4	20,8
Német	33,3	12,2	22,1	64,7	1,0
Gagauz	31,9	71,5	3,5	22,7	2,3
Egyéb	661,2	32,6	12,5	49,7	5,2
Összesen	48 457,0	-	67,5	29,6	2,9

Tehát az ukrainai lengyel közösség a 2001-es census szerint a magát lengyelnek valló 144 ezer főből mindösszesen 19 ezer vallotta magát lengyel anyanyelvűnek is egyben. Meg kell említeni, hogy a magukat lengyel nemzetiségűnek valló, ám más nyelvet anyanyelv-ként beszélők közül csak 21 ezer fő vallotta azt, hogy beszél lengyelül. Tehát ha figyelembe vesszük, hogy a 144 ezer lengyel nemzetiségű közül 19 ezer anyanyelvként, további 21 ezer pedig második nyelvként beszélt lengyelül, akkor az ukrainai lengyel közösség alig 28 százaléka beszélt a lengyel nyelvet.¹⁹

A lengyel kisebbség intézménytörténete

Az ukrainai lengyelség újjászerveződését a gorbacsovi peresztrojka tette lehetővé, és gyakorlatilag a kisebbségi intézményesülését az alapoktól kellett végrehajtani, nagyjából az anyaország szerve-

¹⁹ Мельник, Світлана – Черничко Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України...*, i. m., 2010, 21.

zeti-anyagi támogatásával egy kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetben (a gazdaság összeomlása, az infláció és a munkanélküliség megugrása). Az első lengyel érdekvédelmi szervezet az 1988 júliusában megalakult *Ukrajnai Lengyel Kulturális-Oktatási Egyesület* (*Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe na Ukrainie*, PSKOU) volt. 1989 végén kezdte meg működését a regionális kötődésű *Lemberg-vidék Lengyel Kultúrájának Társasága* (*Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej*, TKPZL). A szervezet 1990 elején Lemberg városában 400 tagot számlált, Szamborban és Mosztiszkában 800-at, és más kisebb településen is sikerült alapszervezeteket nyitnia.²⁰ 1990 májusában a kijevi lengyel nagykövetség kezdeményezésére összeült az ukrajnai lengyelek első kongresszusa. A találkozáson az országban élő lengyelség egésze képviseltette magát, összesen 500 fő vett részt a tanácskozáson. Itt felszólították az ukrán parlamenti képviselőket, hogy fogadják el a kisebbségekről szóló törvényt, illetve a kormányzat dolgozzon ki olyan programot, amely lehetővé teszi a szovjet korszakban elkobzott egyházi javak visszaszolgáltatását.²¹ Az ukrajnai lengyelség második kongresszusát 1991 októberében rendezték meg, melyen a PSKOU alapján egy új szervezet alakult meg, az *Ukrajnai Lengyelek Szövetsége* (*Związek Polaków Ukrainy*, ZPU). Mivel a szervezet megszűlésekor visszaélések történhettek, a ZPU-val szembenállók létrehozták saját szervezeteiket.²² Egy évvel később jött létre az *Ukrajnai Lengyel Szervezetek Föderációja* (*Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie*, FOPnU), amelyet 22 kisebb-nagyobb szervezet, civil társaság hozott

²⁰ Olszański, Tadeusz A.: *Historia Ukrainy XX w...*, i. m., 1993, 309–310. Jellemző példa a rendszerváltás körüli állapotokra (pl. az értelmiségi, intézményi háttér hiánya), hogy amikor a TKPZL újságot kívánt elindítani, számos nehézséggel kellett szembenéznie. Egyfelől az ukrán városi hatóságok nem nézték jó szemmel ezt a kezdeményezést, másfelől nagyobb akadálynak bizonyult, hogy nem volt olyan újságíró, akit meg lehetett volna e feladattal bízni. Végül két lengyel szerkesztő érkezett Litvániából, akik korábban a *Czerwony Sztandar* [*Vörös Lobogó*] című pártlapban dolgoztak. A *Gazeta Lwowska* első száma 1990 december végén jelent meg, nyomtatása Lengyelországban történt. L. Czerkas, Stanisław: *Kultura polska we Lwowie po 1945 r. ...*, i. m., 2007, 64.

²¹ Szymański, Józef: *Sytuacja prawna mniejszości polskiej na Ukrainie w XX wieku...*, i. m., 2008, 39.

²² Krzyszczcha, Marcin: *Mniejszość polska w niepodległej Ukrainie...*, i. m., 1996, 36–37.

létre, megőrizve a Föderáción belüli önállóságukat. A FOPnU ernyő-szervezetként működik (jelenleg több mint száz tag alkotja), és az ország nyugati felében (Galícia, Volhínia, Bukovina) fejt ki tevékenységét, miközben a ZPU inkább a fővárosban és Közép-Ukrajnában (zsitomiri, hmelnickiji megye) van jelen. Ugyanakkor mindkét szervezet hasonló programot próbál megvalósítani: megőrizni a lengyel közösség tagjainak nemzeti identitását, elősegíteni a kisebbségi oktatás fejlődését, koordinálni az ukrajnai lengyel szervezetek munkáját.²³

Mint a fenti felsorolásból kitűnik, számos lengyel kisebbségi szervezet működik Ukrajna területén, de munkájukat nem lehet kiélegetőnek nevezni. Amióta létezik a két nagy föderáció, állandó vitában állnak egymással, és ez értelemszerűen csökkenti hatékonyságukat. Varsó közvetítésével ugyan próbálkoztak a két szervezetet egyesíteni (1994-ben létrejött egy Koordinációs Bizottság, amely a ZPU és a FOPnU egybeolvadását készítette volna elő), de főleg személyes konfliktusok miatt ez eddig nem valósult meg.

A 2004-es narancsos forradalom sem hozott jelentősebb javulást az ukrajnai lengyel kisebbség életében, pedig Varsó minden lehető fórumon – mind belföldön, mind külföldön – teljes mellszélességgel kiállt a Dnyeper menti demokratikus változások mellett.²⁴ Magyarázatot adhat a szervezetek passzivitására az az adat, miszerint a 2000-es évek közepén a Föderáció 15 tagot számláló vezetőségének majdnem fele nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel, többségük nyugdíjas vagy egyenesen munkanélküli volt.²⁵ A lengyel szervezetek alacsony szervezési potenciálja is mutatja, hogy komoly működési hiányosságok tapasztalhatók Ukrajnában. Például a Föderáció csupán megalakulása után 3-4 évvel volt képes egy nagyobb szabású fesztivál, illetve egy tudományos konferencia megszervezésére.²⁶

Jellemző, hogy a *homo sovieticus* mentalitás (a paternalizmus, az aktivitás és/vagy a megfelelő szervezettség hiánya) maradandó nyomokat hagyott a kisebbségi lelkekben is. Ennek példájaként érdemes

²³ Pyrzyńska, Beata: *Aktywność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków na Ukrainie...*, i. m., 2006, 325–326. Az ukrajnai lengyel szervezetek működéséről l. még: Zwaricz, Władysław: *Powstanie i rozwój stowarzyszeń polskich we współczesnej Ukrainie...*, i. m., 2008, 155–178.

²⁴ Stroński, Henryk: *Między ujawnieniem a odrodzeniem...*, i. m., 2005, 193–194.

²⁵ Stroński, Henryk: *Między patriotyzmem a konformizmem...*, i. m., 2007, 44.

²⁶ Strutyński, Władysław: *Dynamika rozwoju...*, i. m., 2006, 288.

hosszabban idézni egy levelet, amelyet a ZPU elnöke, Stanisław Kostecki intézett 1995-ben az összlengyeliséget képviselő *Wspólnota Polska* vezetőjéhez. Ebben az ukrainai lengyel kisebbség egyik vezető aktivistája részben technikai segítséget kért a lengyel féltől (Zsitomirban módszertani központot nyitni a lengyel nyelvtanárok részére; lengyelországi tankönyvek küldése; a *Dziennik Kijowski* című lap ellátása fax- és írógépekkel; az ukrainai sajtó számára a lengyel kultúráról, történelemről, hagyományokról szóló kiadványok; lengyelországi partnerkapcsolatok kiépítése). A kérések egy jó része azonban komoly anyagi kiadással járt, és látszólag az ukrainai lengyel kisebbség érdekeinek egészét szolgálta, de a valóságban az alá- és fölérendeltségi viszony megszilárdítását vonta maga után (jelentősen megnövelni a lengyelországi nyári táborok létszámát, főleg a csernobili gyermekek számára; segíteni azon felnőttek anyaországi látogatását, akik még sohasem jártak ott; karitatív segítség a rászoruló lengyelek számára; bizonyos kulturális együttesek vezetőit jutalomban részesíteni; az ukrainai hagyományörző együttesek számára népviselet vásárlása [sic!]; a ZPU elnöke, titkára és könyvelője számára fizetést megállapítani).²⁷ A felsorolásból világosan látszik, hogy számos olyan kérés, nem egy esetben egyenesen követelés fogalmazódott meg az ukrainai fél részéről, amelyet saját hatáskörben meg lehetett volna oldani és szükségtelen volt ennek teljesítését az anyaországi támogatóktól elvárni (például állandó fizetés a lengyel szervezet vezetőségének). Ráadásul mindezzel nem az aktivitás, a civil kurázi kialakulását segítették elő, hanem a régi reflexek, magatartásminta konzerválását (tudniillik minél több pénzt kihúzni a másik fél zsebéből, függőséget kialakítani a szervezethez kötődő személyek tekintetében).

A lengyel kisebbség nagyon későn, 2010 után lépett az ukrainai politikai porondra, s ez is felemásan sikerült. 2011 szeptemberében került sor ugyanis az *Ukrainai Lengyelek Pártjának (Partia Polaków Ukrainy)* alakuló gyűlésére, amely a lengyel közösség jogi védelmére, kulturális és oktatási igényeinek kielégítésre törekszik, támogatja az uniós integrációt és az ukrán államiságot. Az elnöke Stanisław Kostecki lett, akinek emiatt le kellett mondania a ZPU-ban betöltött vezetői tisztségéről. A jogszabályok értelmében a bejegyzéshez 10 ezer támogató aláírást kellett összegyűjtenie, ami csak három évvel

²⁷ *List do prezesa Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”*, i. m., 1997, 223–225.

később sikerült, végül a formáció *Szolidaritás Politikai Párt* (*Partia Polityczna Solidarność*) néven került bejegyezésre 2014 októberében. Emiatt a párt nem indulhatott a 2014-es előrehozott parlamenti választásokon, de a 2015 őszi önkormányzati voksoláson sem állított jelölteket, megcáfolva ezzel az előzetes nyilatkozatokat.²⁸ Jellemző, hogy a mainstream anyaországi sajtó (például a két legnagyobb politikai napilap, a *Gazeta Wyborcza* vagy a *Rzeczpospolita*) nem számolt be erről az eseményről. A pártalapításra azért volt szükség, mert 2010 előtt társadalmi, kulturális szervezetek is állíthattak jelölteket az országos és az önkormányzati választásokon, azonban a jogszabályváltozás miatt erre már csak a pártoknak, pártszövetségeknek lett joga.

Az anyanyelvi oktatás területén is számos megoldandó probléma merült fel 1991 után. 1946-ban még 105 lengyel tanítású elemi iskola és két középiskola volt Ukrajna területén, de a repatriációs hullám, illetve a szovjet politika következtében később csak minimális szinten maradhatott meg az anyanyelvű oktatás, csupán két lemergi iskola maradt lengyel nyelvű (egy alap- és egy középszintű). Ennek megfelelően a rendszerváltás után az alapoktól kellett az oktatási hálózatot kiépíteni, miközben figyelembe kellett venni az Ukrajnára jellemző specifikus helyzetet is, vagyis azt, hogy a lengyel származású gyerekek döntő hányada nem ismeri kielégítő módon (származási) anyanyelvét. Az ukrajnai lengyelség gyenge érdekérvényesítő és szervezeti potenciálját mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy 1991 és 2002 között nem történt önálló kezdeményezés iskola létrehozására.²⁹

2013-ban Ukrajnában öt teljesen lengyel tannyelvű iskola létezett, ebből kettő Lembergben (amelyek még a szovjet időben is működhettek), 2002-ben nyitotta meg kapuit Mosztiszkában (lengyelül: Mościska, lemergi megye) és Horodokban (Gródek Podolski, hmelnycikiji megye), míg egy évvel később Sztrileckében

²⁸ *Partia Polaków rodzi sie dlugo*, i. m.; *Polacy organizują się na Ukrainie. Powstała Partia Polityczna Solidarność*, i. m.

²⁹ Strutyński, Władysław: *Polska oświata na Ukrainie...*, i. m., 2004, 209. A szerző szerint ez azért is történhetett meg, mert vannak olyan ukrajnai lengyel szervezetek, amelyek inkább folklóregyüttesek létrehozásában és fenntartásában érdekeltek (ebből ugyanis könnyebb pénzhez jutni), mintsem hogy a lengyel nyelvű oktatásért küzdjenek, amely amúgy az ukrán hatóságok hatáskörébe tartozik.

(Strzelczyska, leMBERGI megye) egy-egy iskola. Ezen kívül működött még öt kétnyelvű iskola, 15 középiskolában kötelező tárgyként, 147-ben pedig fakultatívként oktatták a lengyelt.³⁰ Jellemző módon az ukrainai lengyel kisebbségi oktatás túlnyomórészt az ún. hétvégi iskolákban folyik, hiszen egy iskola, plébánia, vagy valamilyen szervezet épületében, szombaton és/vagy vasárnap megszervezett oktatás olcsóbb és kényelmesebb, mint az állami intézményhálózatban. Ugyanakkor itt nincsen elég képzett tanár, korszerű tankönyvek sem, és csak a nyelvtudásra koncentrálnak, valamint nem adnak a fiataloknak szélesebb „nemzeti ismeretanyagot” (történelem, irodalom, földrajz).³¹ A felsőoktatási hálózatban is lehetőség nyílik a lengyel nyelv mélyebb megismerésére (polonisztika, illetve szlavisztika szakirányon), méghozzá a kisebb vagy nagyobb egyetemi központokban (Kijev, Lemberg, Osztróh, Hmelnyickij, Kamienyec Pogylszkij, Drohobics, Ivano-Frankivszk, Tarnopil, Harkiv), de például önálló anyanyelvi felsőoktatási (és értelmiségi utánpótlási) intézménnyel – mint a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – a lengyel kisebbség nem rendelkezik.

Ezzel együtt kijelenthető, hogy a lengyel származású gyermekeknek csak kisebb hányada részesülhet anyanyelvi oktatásban, ugyanakkor számos ukrán származású diákot is találunk ezekben az iskolákban, hiszen a szülők (de zömében a lengyel származású gyerekek esetében is) motivációját pragmatikusnak lehetne nevezni, azaz a lengyel nyelv minél jobb elsajátítása által jobb jövőt biztosítani a gyerekek számára, akár egy esetleges lengyelországi munkavállalás céljából.³²

Nem sokkal jobban néz ki az anyanyelvi sajtó helyzete: havonta kétszer jelenik meg párezer példányban a *Kurier Galicyjski* (2007-től Ivano-Frankivszkban) és a *Dziennik Kijowski* (1992-től Kijevben), mindkettő megjelenését a varsói külügyminisztérium anyagi támogatása teszi lehetővé. Ezen kívül léteznek regionális sajtótermékek

³⁰ Sierkowa, Julia: *Stan obecny...*, i. m., 2014, 193. Összehasonlításképpen érdemes megemlíteni, hogy a 2004/2005-ös tanévben Ukrajna területén 16 800 ukrán, 2965 orosz, 98 román, 11 moldáv, 61 magyar, 5 zsidó, 1 krími tatár tanítási nyelvű iskola létezett, ezen kívül 2339 kétnyelvű (javarészt ukrán–orosz) tanítási intézmény működött. Pyrzyńska, Beata: *Aktywność społeczno-kulturalna...*, 2006, i. m., 310.

³¹ Stroński, Henryk: *Ujawnienie i odrodzenie Polaków...*, i. m., 2014, 238.

³² Staszkievicz, Anita: *Polacy na Ukrainie...*, i. m.

(jórésük két nyelven, azaz lengyelül és ukránul lát napvilágot), valamint tévé- és rádióadások is.

A lengyel kisebbség és a katolikus egyház

Ukrajnában, ahol a helyben maradt lengyel lakosság túlnyomó többsége római katolikusnak vallotta magát, a szovjet korszakban nem működhetett püspökség, bár „roncsjellegű” plébániahálózat létezett állandósult paphiánnyal, a hatalom részéről pedig erőteljes üldöztetés és kontroll alá volt szorítva az egyházi élet. Egyébként a volt szovjet területek katolicizmusára jellemző, hogy számos hagyományos forma őrződött meg (például a mise alatt rózsafüzért is mondanak), a II. Vatikáni Zsinat határozatait nem mindig alkalmazzák (azaz számos egyházközségben megőrződött a régi liturgikus rend). A vallásosság életben tartói zömében idősebb, falusi lakosok voltak, akik helyzetükből kifolyólag merevebben ragaszkodtak a hagyományhoz. A Szentszék hivatalos adatai (*Annuario Pontificio*) szerint a 21. század elején Ukrajnában 760 ezer latin rítusú katolikus volt található (a kamenyec-podolszki egyházmegyében 300 ezer fő, a zsitomiri egyházmegyében 300 ezer fő, a lucki egyházmegyében 30 ezer fő, a lembergi főegyházmegyében 160 ezer fő), így a latin egyház a bizánci hagyományokkal bíró országban kisebbséget képez (a lakosság 2 százalékéa).³³

A függetlenség kikiáltását követően a vallási újjászületés egybefonódott a nemzetivel is, hiszen a lengyel identitású emberek „természetes gyűjtőhelye” volt a római katolikus plébánia. Azonban a szovjet üldöztetések következtében egyfelől az egyházi hierarchiát kellett helyreállítani (1991 januárja), másfelől hozzá kellett látni a vallási élet megújításához, elsősorban a templomok visszaszerzésén és a plébánosok meghívásán keresztül. A szovjet idők paphiányát az ukrainai római katolikus egyház a kezdeti időkben, az 1990-es években a Lengyelországból érkezett lelkészek szolgálatával „vészelt

³³ Dzwonkowski, Roman: *Mniejszości narodowe a ewangelizacja...*, i. m., 2004, 20. és 23. Ismeretes, hogy Ukrajnában a latin rítussal szemben sokkal jelentősebb szerepet játszik a görög katolikus (másképpen: unitus) egyház, amely nagyjából a történelmi Galícia vidékére, kisebbrészt Kárpátaljára korlátozódik. Vö. Molnár D. István: *Vallási kisebbség és kisebbségi vallás...*, i. m., 1995.

át”, akiknek működése kihatott a helyi lengyel kisebbség életére is.³⁴ A lengyelországi katolikus egyház nem csak lelkészek által nyújtott segítséget az újjászülető ukrainai katolicizmusnak: a szomszédból vallási irodalom, liturgikus könyvek, felszerelések érkeztek. Ezen felül a Horodok Podolszkijban található papi szeminárium (melyet 1991-ben nyitottak meg) oktatói vagy Lengyelországból jöttek, vagy ott szereztek diplomát.³⁵ A lengyelországi egyház ezen kívül anyagi segítséget is nyújt a volt Szovjetunió területén újjáéledő katolikus közösségeknek, s ez a személyi, technikai, anyagi segítség döntő módon járul hozzá az 1991-et követő időszakban a katolikus hitélet fenntartásához és fejlesztéséhez.

A nyugatról érkezett katolikus papok többsége eleinte nem ismer-te sem a helyi, sem az orosz nyelvet, így kénytelenek voltak lengyel nyelven kommunikálni a hívekkel (amely nyelv nem melleleg érthe-tő még azon ukrán polgárok számára is, akik sohasem tanultak lengyelül). Idővel azonban megfigyelhető volt, hogy a lengyelországi papok a liturgiában, a hitoktatásban fokozatosan átálltak a többségi nyelvre. Voltak papok, akik azzal magyarázták ezt a lelképásztori gyakorlatot, hogy az újabban érkezett hívek nem tanultak és nem tudnak lengyelül (vegyes házasságból származnak vagy nem lengyel származásúak), és ha az egyház nem nyit feléjük, azzal radikálisan szűkül annak mozgásteré. A lengyel nyelv védelmezői ugyanakkor arra hivatkoznak, hogy annak kiszorulása a liturgiából emberi jogokat sért. Ugyan érthető, hogy a katolikus egyházon belül egyre inkább elterjed az ukrán vagy akár az orosz nyelv is, ezek használata szükségszerű a katekézisben (mert ez a többség nyelve), de a lengyel származású híveknek joguk van továbbra is anyanyelvükön imádkozni. Továbbá, amely egyházköztségben megszűnik a lengyel nyelvhasználat, az ottani hívek – akaratuk ellenére – rohamosan elveszít(het)ik identitásukat, és a 21. században megszűnhet számos

³⁴ A paphiány lengyelországi „lelkészimporttal” történő megoldásának értelem-szerűen mindaddig kell(ene) tartania, míg az időközben újraindult három helyi szemináriumban megfelelő számú és felkészültségű pap nem végez.

³⁵ Dzwonkowski, Roman: *Sytuacja religijna Polaków na Białorusi...*, i. m., 2005, 96. Nyelvtileg is érdekes a helyzet ebben a szemináriumban. Itt a kispapok négy nyelven vettek részt a misén (2001-es adat): hetente kétszer lengyelül és ukránul, egyszer oroszul és latinul. Ilyenkor a liturgiában minden olvasmány, ima és könyörgés az adott nyelven hangzik el. Ks. Waclaw Socha: *Formacja i życie liturgiczne kleryków...*, i. m., 2001, 496.

olyan lengyel közösség, amely korábban kiállta az idők próbáját. A lengyel nyelv használata mellett kardoskodók szerint így megszűnhet az egyház soknemzetiségű mivolta is.³⁶

A többségi nyelv széleskörű bevezetése az idősebb nemzedék (akik a II. világháború előtt születtek vagy akkoriban jártak iskolába) részéről ütközött jelentős ellenállásba. Számukra a lengyel nyelv a katolikus egyház életében a nyugati kultúrával és a lengyeliséggel való szoros kapcsolatot jelentette, egyfajta megkülönböztető jel volt a helyi lengyel kisebbség életében. Fontos megemlíteni, hogy a cári és a kommunista korszakban a lengyel nyelvet csak a templomok falai között lehetett szabadon használni, a vallási üldöztetések korában a nyelv vált a nemzeti, kulturális és szellemi önazonosságtudat alapjává. Ráadásul a lengyel nyelv – a helyi hívők szemében – szebb, ünnepélyes, s a magasabb társadalmi státus szimbóluma is volt. Sokan lemondással vették tudomásul, hogy amit nem tudott a cárizmus vagy a kommunista hatalom véghezvinni, azt megtették a lengyelországi papok – azaz „eltüntetik” a lengyel nyelvet a katolikus egyházi életből. Így paradox módon épp a lengyeliség addigi „bástyája”, védelmezője, a római katolikus egyház járulhat hozzá a helyi lengyelek elukránosodásához.

Egy 2000-ben készített felmérés szerint Ukrajnában a lengyelek anyanyelvükkel javarészt az egyházban, azaz a szentmisén, hittanon találkoznak, de egyre gyakoribbá válik, hogy az ukrán lesz a hitoktatás nyelve. Az ország nyugati, középső vidékein élő iskoláskorú gyermekek csupán 10-15 százaléka tud lengyel nyelven tanulni, ez a lehetőség Kelet-Ukrajnában gyakorlatilag nem létezik: például 2000-ben a kamenyeci egyházmegyében a plébániák 29 százaléka volt teljesen ukrán nyelvű, ez az arány a zsitomiriben 16, a leMBERGIBEN 7 százaléka volt.³⁷

Fontos hangsúlyozni, hogy az 1990-es évek elején az ukrán politikai (és nem egyházi!) vezetés egy részében olyan félelem alakult ki, miszerint a katolikus egyház újjászerveződése, újjászervezése, a

³⁶ Dzwonkowski, Roman: *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich...*, i. m., 1994, 99.

³⁷ Dzwonkowski, Roman – Oleg Gorbaniuk – Julia Gorbaniuk: *Postawy katolików ...*, i. m., 2001, 141. 1999-ig egyébként 734 római katolikus egyházközség lett bejegyezve, és 80 új templomot szenteltek fel. Stroński, Henryk: *Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie...*, i. m., 1999, 97.

vallásosság megerősödése egyben a lengyelséghez való visszatérést is jelenteni fogja. Ennek pont az ellenkezője történik, azaz nem repolonizációs folyamatok indultak el a katolikus egyházban, hanem a lengyel nyelv egyre inkább teret veszít az ukrán ellenében, amely természetes, s egyben visszafordíthatatlan folyamatnak látszik. Azaz a katolikus egyház megszűnik kizárólag „lengyel egyháznak” lenni, és a lengyelek, ukránok, oroszok egyházává válik. Másképpen fogalmazva: a római egyháznak Ukrajna területén tisztán a *hitéleti tevékenysége* kerül előtérbe, és egyre kevésbé meghatározó a *nemzetmegtartó szerepe* a lengyel kisebbség életében.

Összefoglalás

Ukrajna – legalábbis papíron – biztosítja a területén élő kisebbségek, így a lengyelek számára a jogokat, azonban ezirányú kötelezettségeit számos oknál fogva (a demokratikus mechanizmusok, illetve a civil szféra gyengesége, a pénzhiány) nem tudja maradéktalanul teljesíteni. Kétségtelen tény, hogy az ukrainai lengyel és a lengyelországi ukrán közösség nem tud hídszerepet betölteni Lengyelország és Ukrajna között, igaz, az érintett kormányok sem szántak ilyen szerepet számukra. Paradox módon a lengyel államnak érdeke a keleti határain túl található országokban az államiság, s ezzel együtt a nemzeti identitás megerősítése, annak ellenére is, hogy a litván, ukrán (kisebb mértékben a fehérorosz) önazonosság tudatban számos lengyelelles akcentus található.

Az ukrainai lengyel kisebbség semmiféle formában nem jelent politikai problémát a többségre nézve: elfogadja az ország függetlenségét, nincsenek autonómiatörekvései, integrálódott a többségi társadalomba. A kisebbségi közösség sem létszámánál, sem társadalmi helyzeténél fogva a közéletben nem játszik különösebb szerepet, még lokális szinten sem. A közösség szóránnyhelyzetét jól érzékeltetik a számok: még azokban a megyékben is, ahol a lengyelek nagyobb létszámban vannak jelen, a lakosságnak csupán töredékét teszik ki (például 1989-ben a zsitomiri megyében a népesség 4,5, míg a hmelnickiji megyében 2,4 százalékát). Ráadásul a közösség demográfiai mutatói sem a legkedvezőbbek, a magukat lengyelnek vallók létszáma az utóbbi évtizedekben folyamatosan csökkent (az 1989 és 2001 közötti időszakban mintegy egyharmadnyival lettek kevesebben).

Mindezek mellett az ukrainai lengyelség intézményhálózata nem működik hatékonyan (túl sok szervezet túl kevés munkát végez), és azt az anyaország hathatós anyagi támogatása nélkül nem is lehetne fenntartani. Létezik ugyan anyanyelvi oktatási hálózat, de az csak kevésbé tud hozzájárulni az anyanyelv megőrzéséhez és az értelmiségi réteg „újratermeléséhez”. Az ukrainai lengyelség súlyos helyzetét jelzi, hogy a 2001-es népszámlálás adatai szerint a magukat lengyelnek vallók kétharmada az ukránt jelölte meg anyanyelveként, így tehát a mindennapokban a közösség csak egy része használja a lengyelt (ez főleg az idősebb generációra jellemző), a többség otthon ukrán nyelven beszél. A fiatalok és a középnemzedék – a II. világháború után születettek – tagjai hajlamosak pragmatikus módon közelíteni a kisebbségi léthez (lehetőség lengyelországi ösztöndíjra, munkavállalásra). Fontos hangsúlyozni, hogy a lengyel kisebbség csak egy része azonosul érzelmileg az anyaországgal, elsősorban azok, akik a határ mentén élnek és családi hagyományaikban elevenen él a Lengyelországhoz való kötődés. Varsó mindig is figyelmet fordított a keleti szomszédja területén lakó lengyel kisebbségi közösségekre, de azt is le kell szögezni, hogy a lengyel–ukrán államközi kapcsolatokban a kisebbségek kérdése nem merül fel hangsúlyosan.

Ukrajnában a lengyel kisebbség ott maradhat meg középtávon, ahol a közösség tagjai állandó kapcsolatban állnak a lengyel nyelvvel (például határmenti települések, ahol fogható a lengyel tévé és rádió), kifejlődött a nemzeti öntudatuk, és ahol működő katolikus plébánia található (bár az ország középső részén található katolikus egyházközösségekben egyre inkább átveszi a lengyel helyét az ukrán nyelv). Azokon a területeken, ahol ezek a lehetőségek nem adóttak (nincs lengyel hittan, kikristályosodott identitás, kapcsolat az élő nyelvvel), pár évtizeden belül eltűnik a lengyelség, és a lengyel származásúak az ukrán vagy az orosz nemzeti közösség létszámát fogják gyarapítani.³⁸ Ezt a folyamatot elősegíti, hogy Ukrajnában etnikai, nyelvi és kulturális értelemben nagyon közel áll egymáshoz a többség és a kisebbség.

A fentiekből kiindulva megkockáztatható azt a vélemény, hogy az ukrainai lengyel kisebbség nem hasonlítható össze a kárpátaljai magyarsággal, hiszen az utóbbi viszonylag kis területre koncentráló-

³⁸ Gorbaniuk, Oleg – Julia Gorbaniuk: *Proces wynarodownienia Polaków na Ukrainie...*, i. m., 2001, 400–401.

dik, ráadásul közel az anyaországhoz (egyszerűbb az utazás, a magyarországi rádió- és tévéadások vétele). Ismeri és beszéli az anyanyelvét (a 2001-es census szerint közel 96 százalékos arányt tett ki esetükben az anyanyelvi deklarációk aránya); a budapesti kormányzat számára fontos (ha nem a legfontosabb) viszonyítási pont az ukrán állam iránti politikában. Működtet és – anyaországi segítséggel ugyan – fenntart intézmény- és iskolahálózatot (benne egy főiskolát), létezhet az anyanyelvi közeggel körbevett „egyházi háló”. Másképpen fogalmazva – az ukrainai magyar kisebbség hosszútávú fennmaradásának feltételei biztosítva vannak, még a jelenlegi bizonytalan politikai, társadalmi, gazdasági helyzetben is, miközben az ukrainai lengyeliség gyakorlatilag megérkezett az asszimiláció utolsó állomásához.

Felhasznált irodalom

- Czerkas, Stanisław: *Kultura polska we Lwowie po 1945 r.* In: Elżbieta Trela-Mazur (red.): *Powojenne losy inteligencji kresowej*. Opole, Wydawnictwo Instytut Śląski, 2007.
- Dzwonkowski, Roman – Oleg Gorbaniuk – Julia Gorbaniuk: *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie wobec języka polskiego*. Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2001.
- Dzwonkowski, Roman: *Mniejszości narodowe a ewangelizacja: Białoruś – Ukraina*. Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004.
- Dzwonkowski, Roman: *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*. Lublin, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, 1994.
- Dzwonkowski, Roman: *Sytuacja religijna Polaków na Białorusi*. In: Henryk Chałupczak – Elżbieta Michalik (red.): *Polska i Białoruś. Problemy sąsiedztwa*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005.

- Ks. Waclaw Socha: Formacja i życie liturgiczne kleryków w seminarium duchownym diecezji kamieniecko-podolskiej w Gródku Podolskim. In: ks. Józef Wólczański (red.): *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu, ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim*. Kraków – Kamieniec Podolski, Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzeмиę Archidiecezji Lwowskiej Obrządku Łacińskiego, 2001.
- Eberhardt, Piotr: *Polacy na Ukrainie – wg. spisu ludności w 2001 r.* <http://biblioteka.wspolnotapolska.org.pl/artukul/32/Polacy-na-Ukrainie-wg-spisu-ludnoci-w-2001-r> (Letöltés: 2015-11-23)
- Eberhardt, Piotr: *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.
- Eberhardt, Piotr: Przemiany demograficzno-narodowościowe na Ukrainie 1989–2001. In: *Przegląd Wschodni*. 2003, 3. (31.) szám
- Gorbaniuk, Oleg – Julia Gorbaniuk: Proces wynarodowienia Polaków na Ukrainie: uwarunkowania, aktualny stan, przyszłe zagrożenia. In: Szczerbiński, Marek – Wolsza, Tadeusz (red.): *Przyszłość, teraźniejszość i przyszłość Polaków na Wschodzie*. Gorzów Wielkopolski, Światowa Rada Badań nad Polonią, 2001.
- Halász Iván: A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”. In: *Regio*. 2003, 4. szám
- Krzyszucha, Marcin: Mniejszość polska w niepodległej Ukrainie. In: *Przegląd Polonijny*. 1996, 82. szám
- Kubiak, Hieronim – Rokicki, Jarosław – Wawrynkiewicz, Małgorzata (red.): *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Wrocław – Warszawa – Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1992.
- Lagzi Gábor: *A lengyel keleti politika. Lengyelország keleti szomszédság- és nemzetpolitikája, 1989–2009*. Budapest, Terra Cognita Alapítvány, 2011.

Lagzi Gábor: A lengyel Keleti Végek – egy mítosz nyomában. In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006.

List do prezesa Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”. In: Jerzy Szałacki: *Jak trudno być Polakiem*. (Biblioteka Związku Polaków Ukrainy.) Kijów, Спілка поляків України, 1997.

Molnár D. István: *Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és mai Lengyelországban*. Budapest, Balassi Kiadó, 1995.

Olszański, Tadeusz A.: *Historia Ukrainy XX w.* Warszawa, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, 1993.

Partia Polaków rodzi się długo. <http://kresy24.pl/21959/partia-polakow-ukrainy-rodzi-sie-dlugo/> (Letöltés: 2015-11-23)

Polacy organizują się na Ukrainie. Powstała Partia Polityczna Solidarność.
<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/polacy-organizuja-sie-na-ukrainie-powstala-partia-polityczna-solidarnosc.476312.html> (Letöltés: 2015-11-23)

Polak w świecie. Leksykon Polonii i Polaków za granicą. Warszawa, Wydawnictwo PAI, 2001.

Polonia w liczbach.

http://swp4.wspolnotapolska.org.pl/polonia_w_liczbach.html
(Letöltés: 2015-11-23)

Pyrzyńska, Beata: Aktywność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków na Ukrainie. In: Alberska, Małgorzata –Juchnowski, Rafał (red.): *Polska i Polacy poza granicami kraju w polskiej polityce i myśli politycznej XX wieku*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006.

Raport o sytuacji Polonii i Polaków za granicą 2012. Warszawa, 2013. 251. <https://www.ms.gov.pl/resource/b8b3993a-2df7-408b-a4c4-20b7ef465d34:JCR> (Letöltés: 2015-11-23)

- Sienkiewicz, Witold – Grzegorz Hryciuk (red.): *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki, 1939–1959. Atlas ziem Polski: Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy*. Warszawa, Demart, 2008.
- Sierkowa, Julia: Stan obecny i perspektywy szkolnictwa polskiego na Ukrainie. In: Torczyńska, Natalia – Saszko, Irena (red.): *Język polski w ukraińskiej edukacji – perspektywy w aspekcie integracji europejskiej. Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції*. Kielce-Chmielnicki, ChCNII, 2014. 193.
<http://www.siew.org.pl/userfiles/ZBIRNYK.pdf> (Letöltés: 2015-11-23)
- Staszkiwicz, Anita: *Polacy na Ukrainie*.
<http://biblioteka.wspolnotapolska.org.pl/artukul/33/Polacy-na-Ukrainie> (Letöltés: 2015-11-23)
- Stroński, Henryk: Między patriotyzmem a konformizmem. Z historii losów inteligencji na Ukrainie po II wojnie światowej. In: Treli-Mazur, Elżbieta (red.): *Powojenne losy inteligencji kresowej*. Opole, Wydawnictwo Instytut Śląski, 2007.
- Stroński, Henryk: Między ujawnieniem a odrodzeniem. Polacy w niepodległej Ukrainie w latach 1991–2005. In: Winnicki, Zdzisław (red.): *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*. Wrocław, Arboretum, 2005. 193–194.
- Stroński, Henryk: Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie. In: Marian Malikowski – Dariusz Wojakowski (red.): *Między Polską a Ukrainą. Pogranicze – mniejszości, współpraca regionalna*. Rzeszów, Wydawnictwo Mana, 1999. 97.
- Stroński, Henryk: Ujawnienie i odrodzenie Polaków w niepodległej Ukrainie. Próba bilansu na 25-lecie ruchu polonijnego. In: Stroński, Henryk – Gołota, Janusz – Krasiewskij, Orest (red.): *Ukraina, Polska, Unia Europejska. Ze studiów nad przekształceniami ustrojowymi na przełomie XX i XXI wieku. Praca zbiorowa*. Ostrołęka, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, 2014.

- Strutyński, Władysław: Dynamika rozwoju polskich organizacji społecznych we współczesnej Ukrainie. In: Halczak, Bohdan (red.): *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*. Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2006.
- Strutyński, Władysław: Polska oświata na Ukrainie. In: *Rocznik Lubuski*. 2004, 30. szám
- Szesztay Ádám: Lengyelek a szovjet utódállamokban. In: *Regio*. 1993, 2. szám
- Szymański, Józef: Sytuacja prawna mniejszości polskiej na Ukrainie w XX wieku. In: Bobryk, Adam (red.): *Życie społeczne Polaków na Wschodzie: wybrane zagadnienia*. Siedlce, Archiwum Państwowe, 2008.
- Wałaszek, Adam (red.): *Polska diaspora*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2001.
- Zwaricz, Władysław: Powstanie i rozwój stowarzyszeń polskich we współczesnej Ukrainie. In: Marszałek-Kawa, Joanna – Karpus, Zbigniew (red.): *Stosunki polsko-ukraińskie. Wojna i współczesność*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008, 155–178.
- Zwaricz, Włodzimierz: Mniejszość polska wśród narodowości współczesnej Ukrainy. In: Kasińska-Metryka, Agnieszka – Gołoś, Michał (red.): *Mniejszość polska na Ukrainie, mniejszość ukraińska w Polsce po 1989 roku*. Chełm, Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej, 2009.
- Мельник, Світлана – Черничко Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, ПоліПрінт, 2010.

Az Ukrajnából száműzött Lenin Európai út a kommunizmus öröksége nélkül?

A történetének kritikus szakaszához érkezett Ukrajnában a 2013 vége óta zajló útválasztó küzdelem során a törvénykezés szintjén három hangsúlyos területet emelhetünk ki – a nyelvkérdést, az alkotmányozás folyamatát és a szovjet örökség felszámolására irányuló törekvést. Az utóbbit célozta meg az ukrán parlament által 2015. április 9-én elfogadott és az államfő által május 15-én aláírt ún. „kommunizmustalanító csomag”,¹ azt szakmai háttérként szorosan kötve a kormánynak alárendelt Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet-hez,² illetve hivatkozással az Alkotmány (1996) 11. cikkelyére, mely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezete konszolidálására és fejlesztésére. A törvényjavaslatok kidolgozására, illetve a végrehajtással kapcsolatos háttéranyagok, cselekvési tervek kidolgozásával megbízott Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet kizárólagosan illetékes a tárgykörbe tartozó összes kérdésben, a kormány ugyancsak kizárólagos főhatósága mellett.

Elemzésünk tárgyát az e csomagba tartozó négy törvény képezi, kitekintéssel a szélesebb kontextusra. A szóban forgó négy jogszabály arról dönt: ki a hős és ki az ellenség a történelemben, mi a vi-

*A szerző MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: fedinec.csilla@tk.mta.hu

** A szerző nyelvész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontjának igazgatója és a Pannon Egyetem oktatója. E-mail: csernicsko.istvan@kmf.uz.ua

¹ *Ukr. пакет декомунізаційних законів України; декомунізаційний пакет.*

² Az intézet nevében az „ukrán” jelző szerepel, s nem a semlegesebb „ukrajnai”. Az intézet módszertani útmutatókat dolgoz ki a települések, utcák átnevezésére, összeállítja a tiltott személyek listáját, és egyéb javaslatokat tesz. <http://www.memory.gov.ua/> (2015-12-01)

szonya Ukrajnának a II. világháborúhoz, a kommunista és a náci rezsimekhez, illetve hozzáférhetővé teszi az eddig zárt levéltárakat is.³ A törvények keményen és minden további vitát kizárva szögezik le az ország függetlensége eszméjének elsőbbségét minden mással szemben, és a függetlenség ideáljának védelmét bármilyen eszközzel mind a múltat, mind a jelent illetően. A törvények előírják a szövegekben foglaltak tagadásának szankciójaként a törvény előtti felelősségre vonást. Ezt a történetet foglaljuk összeg a 2015 végéig terjedő időszakig.

Önállóság vagy a „belarusz út”

Samuel P. Huntington az 1990-es évek első felében arról írt, hogy Ukrajna „az ideológiailag vagy a történelmi körülmények következtében egyesített, ám civilizációjuk tekintetében elkülönülő társadalmak” sorába tartozik, ami erős feszültséget okoz a társadalmon belül.⁴ 1998-ban még úgy vélte, civilizációs szempontból az orosz-ukrán háború lehetősége minimális, ám nem kizárt Ukrajna kettészakadása a kulturális törésvonal mentén az ortodox Kelet-Ukrajnára és a görög katolikus Nyugat-Ukrajnára.⁵ Okszana Pachljovszka magyarázata szerint az a kérdés, hogy Ukrajnának integrálódik vagy reintegrálódik Európához. A szlávság katolikus része ebből a szempontból problémamentesebb, történelme során az Európához tartozás nem kérdőjeleződött meg, azonban a pravoszláv szlávság folyamatosan el volt foglalva azzal, hogy radikális különbözőségét bizonygassa az európai világ többi részétől.⁶

A szovjet időkben betiltott görög katolikus egyház újjáéledése a mai napig nem volt annyira sikeres, hogy létezze a „görög katolikus Nyugat-Ukrajna”, más szempontból azonban kétségtelen a történelmi-szocializációs eltérés Ukrajna két fele között. Nem helytálló a keleti és nyugati identitás leegyszerűsítő modelljének történelmi gyökereire való utalás sem, hiszen az ukrajnai választási térképeken rendre kirajzolódó törésvonal nem az egykori osztrák–magyar és a

³ A törvények nem hivatalos magyar fordítását l. a mellékletben. Az angol fordítást l. itt: <http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0> (2015-12-01)

⁴ Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása...*, i. m., 1998, 25.

⁵ Uo., 43.

⁶ Пахльовська, Оксана: *Україна: шлях до Європи...*, i. m., 1994, 54.

volt orosz birodalmi területeket fedt le. A nyugat-ukrán országrészben Galícia és a Habsburg befolyástól mentes Volhínia azonos, ugyanakkor Bukovina és Kárpátalja is egymástól eltérő mintázatot mutat. Galícia és Volhínia azonos nacionalizmusfelfogása egy későbbi időszak, a két világháború közötti lengyel fennhatóság alatt formálódott. Különösen az 1930-as években felerősödő lengyel autoritarizmus tág teret nyitott az ukrán nacionalizmusnak, amely szélsőséges eszközöket, az anarchizmust és a politikai extremizmust sem vetette el. Ezzel szemben a szovjet területeken, különösen az 1920-as években Ukrajna és Belarusz kirakatterületek voltak, ahol az ukrán és a belarusz nyelven keresztül számolták fel az analfabetizmust, amivel elejét vették a nacionalista mozgalmaknak.⁷ Amikor bekövetkezett az elmozdulás az „egységes szovjet nép”, azaz az orosz identitáson és nyelven alapuló ideológia irányába, a kemény nacionalista mag nagy részének a II. világháború időszakában történő emigrációja után már nem volt meg a szovjet ideológiával szembeni ellenállási potenciál, azt újra ki kellett termelni.⁸

A Szovjetunió felbomlásával nyilvánvalóvá vált, hogy az egykori tagköztársaságok, az immár független államok sorában a legnagyobb kérdőjelet a Kijevi Rusz örököseinek: Oroszországnak, Belarusznak és Ukrajnának az egymáshoz való viszonya jelenti. Huntington megfogalmazása szerint „1995-ben Belarusz – nevét leszámítva – Oroszország része lett.”⁹ A – nevezzük így – „laza konföderáció” jogi formalizálásának lépései a következők voltak: 1996. április 2-án a két ország szerződést írt alá „Belarusz és Oroszország Közösségéről”; majd egy évvel később ugyanezen a napon „Belarusz és Oroszország Szövetségéről”; 1999. december 8-án írta alá a két ország a szerződést a „Szövetségi Állam” létrehozásáról, amely 2000. január 26-án lépett életbe.¹⁰ 1994-ben fogadták el a belarusz alkotmányt, ekkor választották meg először Alekszander Lukasenkát Belarusz

⁷ Ezt a korszakot a „коренізація” (ang. nativization, vagy: indigenization) időszakaként emlegeti a szakirodalomban.

⁸ Vö. többek között: Миллер, Алексей: *Дуалізм ідентичностей на Україні...* i. m., 2007; Михеева, Оксана: *Не все так просто з тими українцями...*, 2007, i. m.; Рябчук, Микола: *Від Малоросії до України...*, i. m., 2000.

⁹ Huntington: *A civilizációk összecsapása...*, i. m., 1998, 268.

¹⁰ „Belarusz és Oroszország Szövetségi Állam” honlapja: <http://www.soyuz.by/> (2015-12-01)

elnökévé;¹¹ az 1995. év pedig, amit Huntington emleget, annak a népszavazásnak az éve, melynek nyomán többek között az orosz második állammelv lett és az ország az Oroszországgal való gazdasági integráció útjára lépett. A 2009-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 83,73%-a vallotta magát belarusz nemzetiségűnek, azonban a belarusz nyelvet arányaiban kevesebben beszélik, mint Ukrajnában az orosz. A 9 503,8 ezer lakosból 5 058,4 ezernek az anyanyelve a belarusz, azonban csak 2 227,2 ezer főnek ez a napi kommunikáció során az elsődlegesen használt nyelve, és második nyelvként is csak alig több mint 1 millióan beszélik.¹²

Ukrajna számára a „visszatérés Európába” szlogen többjelentésű – az ukrán nemzetépítők visszatérése a normákhoz, a történelmi igazságtalanság kompenzálása vagy pedig egy patológus fejlődést gyógyító folyamat. Mykola Riabchuknak egy 2009-es tanulmányában¹³ megfogalmazott tétel semmit sem veszített érvényességéből.

Az 1860-as években elkészült a négy evangélium ukrán fordítása, azonban a kiadást a politikai akarat megakadályozta, mert az ukrán nyelvű evangéliumok bizonyíthaták volna azt, hogy létezik az önálló ukrán nyelv. Ennek következményei pedig beláthatatlanok: felerősödhetett volna az autonómiát követelő szeparatisták hangja. Pjotr Valujev cári orosz belügyminiszter 1863-as körlevele¹⁴ megtiltotta a

¹¹ Az országban a politikai rendszer átalakítása gyakorlatilag referendumok útján valósult meg. 1996-ban ilyen módon szélesítették ki az elnöki jogkört, újraindult az öt éves elnöki ciklus számlálása, így csak 2001-ben került sor az újabb elnökválasztásra, 2004-ben pedig újabb referendummal alkotmányt módosítottak, aminek értelmében megszűnt az elnöki ciklusok számának korlátozása, így Alekszandr Lukasenka immár húsz éve áll az ország élén. Mind a referendumokkal, mind az ország demokráciafelfogásával kapcsolatban a nemzetközi közösség, így az Európai Unió is fenntartásokat fogalmaz meg.

¹² Национальный статистический комитет Республики Беларусь: Основные демографические и социальные характеристики населения Республики Беларусь по итогам переписи населения 2009 года. <http://belstat.gov.by/index.htm> (2015-12-01)

¹³ Riabchuk, Mykola: *Cultural Fault Lines and Political Divisions...*, i. m., 2009, 23.

¹⁴ 1863. július 18-án adták ki a – Pjotr Valujev belügyminiszterről elnevezett – valujevi körlevelet (Валуевський циркуляр), amely betiltotta az ukrán nyelven (a körlevélben: kisorosz nyelvjárásban) írott könyvek engedélyezését. A dokumentum szerint a körlevél apropóját az szolgálta, hogy vita folyt „egy önálló kisorosz irodalom létezésének lehetőségéről” („о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы”), s a polémia alapját bizonyos

vallásos szövegek és tankönyvek ukrán nyelven való kiadását, azonban a szépirodalomra ez a tiltás nem vonatkozott. II. Sándor cár 1876-os emsi¹⁵ rendelete azonban a teljes körű tiltást foglalta magába.¹⁶ A Valujev-féle körlevél nevezetes félmondata, hogy „kisorosz nyelv” márpedig „nem volt, nincs és nem is lehet”,¹⁷ máig hivatkozási alap. Erre reagálva Petro Porosenko ukrán államfő egyik 2015 őszi beszédében – 152 évvel Valujev körlevelének kiadása után – így fogalmazott: „A mi válaszuk a következő: »Volt, van és lesz!«”¹⁸

A törésvonal 2015 végén, amikor ez a tanulmány készül, inkább a nyelvkérdés mentén húzható meg: Ukrajnában a hazafiságot és hazafiatlanságot is külön mérik a szociológusok az orosz és az ukrán nyelvűek körében, és nagyon világosan kirajzolódni látszik az a vélemény, hogy a politikai és a közéleti aktorok egyaránt a nyelv nemzettudatot romboló, illetve építő hatása mentén igyekeznek megfogni a nemzeti kohézió lehetőségét.

A nemzeti irányultságú politikusok és értelmiségiek egy része hagyományosan két Ukrajnáról beszél. Az ország egyik felét mentalitásban és nyelvében ukránnak, a másikat pedig „kreol”-nak tekintik.¹⁹ Utóbbiakat erőszakkal eloroszosított ukránoknak látják, akiket

irodalmi művek megjelenése szolgálta, s olyan – Lengyelország által támogatott szeparatista – törekvések is voltak, melyek a kisorosz nyelvjárásnak az oktatásban való bevezetését célozták. A körlevél azonban felhívja a kijevi, moszkvai és pétervári cenzori hivatalok figyelmét arra, hogy az oktatás csak orosz nyelvben folyhat, s a „rontott lengyel nyelv”, az „ügynevezett ukrán nyelv” nem létezik. Kisorosz nyelvjárásban csak egyházi könyvek nyomtatása engedélyezhető.

¹⁵ Bad Ems német városról – a cár éppen itt tartózkodott, amikor aláírta a dokumentumot. 1876 májusában jelent meg (*oroszul*: Эмский указ). Ez a dokumentum bővítette a valujevi körlevél tiltó rendelkezéseinek körét, s az ukrán nyelvet kitiltotta a kulturális életből.

¹⁶ Vö. Міллер, Олексій: *Засвоюючи логіку націоналізму...*, i. m., 1999, 76–102.

¹⁷ Az önálló ukrán nyelv létét csak 1905-ben ismerte el a cári orosz akadémia. A Péterváron *Об отмене стеснений малорусского печатного слова* [A kisorosz nyomtatott szó korlátozásainak eltörléséről] címmel készült és a cári akadémia jóváhagyásával, de a kéziratban terjedő dokumentum alapvetően Fjodor Kors és Alekszej Sahmatov munkája.

¹⁸ Виступ Президента на церемонії вшанування пам'яті жертв Голодоморів в Україні. 28 листопада 2015 р. <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-na-ceremoniyi-vshanuvannya-pamyati-zhertv-36377> (2015-12-01)

¹⁹ Lásd például: Рябчук, Микола: *Дві України...*, i. m., 2003; Журженко, Татьяна: *Миф о двух Украинах...*, i. m., 2005, 16.

„vissza kell téríteni” az ukrán nyelvhez és nemzethez. Ennek a logikának a hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát.²⁰ Az ukrán nemzetiségű, de orosz ajkú ukrán állampolgárokat nem ritkán szülőföldjüket és családi hátterüket elfeledett árvának, árulónak, janicsárnak, kulturális hermafroditának, vérfarkasnak minősítik.²¹ Az oroszul beszélő ukránok nyelvi asszimilációját – amint erre Shumljanskyi²² rámutat – morális bűncselekménynek tekintik. Hnatkevych például „az ukrán nemzet degenerációjával” vádolta a gyermekeikkel otthon oroszul beszélő ukránokat, akik az oroszosítás mint „betegség” által „fertőzöttek”, és nem keresik a „gyógyulást”.²³

Ki a hős?

Ha ukrán történelmi személyiséget kellene megnevezni, akkor legalább egy név minden bizonnyal beugrana mindenkinek, a nem ukránoknak is: Sztepan Bandera neve, noha még komolyabb életrajza sem áll rendelkezésre, a vele kapcsolatos szakirodalom leginkább közvetett. Alacsony, vékony ember volt, gyerekkorától küzdött a reumával, időnként csak bottal volt képes járni. Osztrák alattvalóként született egy pár száz lelket számláló, görög katolikus ruszinok lakta faluban. Az 1920–30-as években aktív mozgalmár volt az immár Lengyelországhoz tartozó Galíciában, a II. világháború időszakában azonban, amikor a radikális banderisták, illetve az Ukrán Felkelő Hadsereg a máig vitákat kiváltó események részesei voltak, majdnem végig börtönben ült, illetve csak távolról figyelte az eseményeket. Hatása azonban kétségtelen. Mára több tucat Bandera-szobor áll Ukrajna-szerte, ám kizárólag Kijevtől nyugat-északnyugatra. Kárpátja kivétel: itt nem állítottak neki egyetlen emlékművet sem.

Az abban rejtlő konfliktushelyzetet, hogy az ország különböző részeiben eltérő a kollektív emlékezet, és egyes összetevői tekintetében kibékíthetetlen, a nagypolitika is érzékelte. Erre kétféle markáns választ igyekezett adni. Viktor Juscsenko, a „narancsos forradalom-

²⁰ Масенко, Лариса: *(У)мовна (У)країна...*, i. m., 2007, 57.

²¹ Erről lásd: Kulyk, Volodymyr: *The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine...*, i. m., 2001, 197–221; Pavlenko, Aneta: *Language rights versus speakers' rights...*, i. m., 2011, 37–58.

²² Shumljanskyi, Stanislav: *Conflicting abstractions...*, i. m., 2010, 142.

²³ Гнаткевич, Юрій: *Чи злетить птах у синє небо?...* i. m., 1999, 11.

mal” hatalomra kerülő elnök, miközben a közös emlékezetet az 1930-as évek elején bekövetkezett „nagy éhínség” (holodomor) központba helyezésével igyekezett megteremteni, 2010-ben Sztepan Banderát Ukrajna hőségé nyilvánította, amivel nemzeti konszenzus nélkül beemelte őt a nemzeti hősök hivatalos panteonjába. Erre a lépésre nem csak belföldön, de külföldön is érzékenyen reagáltak. Azonban még ugyanebben az évben magánszemélyek beadványa alapján a bíróság – hivatkozással arra, hogy Bandera soha nem volt ukrán állampolgár, így nem lehet Ukrajna hőse – megsemmisítette az elnöki rendeletet. A döntést a másodfokú bíróság és a legfelsőbb bíróság is jóváhagyta. Így valójában a kedélyek újabb és újabb felkavarásán túl semmi nem változott, mindkét döntéssel az országnak csak egyik, de mindig más-más fele volt elégedett.

A hivatalos ukrán történetírás szerint a II. világháború időszakában az ukrán területek geopolitikai helyzetüknél fogva a keleti hadszíntér epicentrumában voltak. A II. világháború időszakában folyamatosak voltak a behívások, a szovjet hadseregben szolgált az ukrán lakosság mintegy 10%-a, több millió ember. Ezenkívül az Ukrán Nationalisták Szervezete által szervezett ellenállási mozgalomban, illetve az 1942-ben a Szervezet által alapított Ukrán Felkelő Hadsereg soraiban – különböző források más-más számot neveznek meg, de minimum – százezen vettek részt abban a harcban, amelyben a szovjeteket ellenségnek tekintették. Ennek a két ténynek ellentétes, sőt egymást kizáró értelmezése mentén az emlékezetpolitika – össznemzeti és regionális szintű – alakításáért folytatott politikai küzdelmeknek voltunk a tanúi az elmúlt bő két évtizedben. Ugyanakkor a kérdés interpretálása az Ukrajna és Oroszország közötti viszonyban is feszültségeket okozott.

Ukrajnában az emlékezet nemzetiesítése összefügg a „nagy honvédő háború”²⁴ szovjet narratívájának újraértelmezésével, az alapvető események, a szereplők és a történelmi következmények átértékelésével az új nemzeti identitások és a nemzeti „emlékezetkultúra” kialakítása során. A nemzetiesítés korántsem jelenti minden esetben

²⁴ A szovjet és az orosz történetírás és emlékezetpolitika a II. világháborún belül elkülöníti a „nagy honvédő háborút” (or. Великая Отечественная война), amely 1941. június 22-től (Németország hadba lép a Szovjetunió ellen) 1945. május 9-ig (a szovjet kronológia szerint a II. világháború vége az európai fronton). A napóleoni Franciaország elleni orosz hadviselés a „honvédő háború”, az I. világháború pedig a „nagy háború”.

az emlékezet „deszovjetizálását”, ha ez alatt azt értjük, hogy céltudatosan számot akarunk vetni a múlttal. Sokkal inkább az figyelhető meg, hogy a helyi hatalom pragmatikus megfontolásokból lehetőleg észrevétlenül bontotta le az „archaikus” szovjet jelképeket, azokat részben helyettesítette nemzeti és vallási jelképekkel, vagy integrálta az új történelmi narratívába. Ugyanakkor a „közös Győzelem”²⁵ továbbra is fontos szimbolikus tartalmat hordoz, ukrán–oros viszonylatban pedig a posztszovjet reintegrációval és a két ország „stratégiai partnerségével” összefüggő projektek legitimálására szolgál.²⁶

Máig talán az egyetlen konszenzusos helyzetet a háborús veteránok státusáról és szociális védelméről szóló 1993-as törvény biztosítja, amely mindenkit veteránnak tekint, aki 1944-ig fegyvert fogott, tehát az Ukrán Felkelő Hadsereg tagjait is. Erre az alaphelyzetre épült rá a 2015. évi 314-VIII. törvény „A 20. században Ukrajna függetlenségéért folyó harcok résztvevőinek jogi státuszáról és emlékének tiszteletéről”.²⁷ A törvény megkülönbözteti a függetlenségi harcokban való egyéni vagy kollektív részvételt, legitimnek ismeri el – a 20. század első felének egyes időszakában regnáló – Ukrán Népköztársaságot, az Ukrán Államot (Hetmanátust), a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot, a Kelet-Lemkó Köztársaságot, valamint a Kárpátalja területét érintő Hucul Köztársaságot és Kárpáti Ukrajnát, valamint ezen államalakulatok összes polgári intézményeit és katonai szervezeteit, közte az Ukrán Felkelő Hadsereget²⁸ és a Kárpáti Ukrajna függetlenségét védő Kárpáti Szicset is.²⁹

Ki a győzelem?

Ma Oroszországban május 9., azaz a „Nagy Győzelem” napja az egyik legnagyobb állami ünnep. A Szovjetunió felbomlása utáni

²⁵ „Együtt voltunk erősek” jegyében.

²⁶ Журженко, Тетяна: «Чужа війна» чи «спільна Перемога»?... i. m., 2011, 100–101.

²⁷ Закон України № 314-VIII/2015. «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii> (2015-12-01)

²⁸ Az Ukrán Felkelő Hadseregről legújabbban, különös tekintettel a magyar kapcsolatokra I.: Пагіря, Олександр: *Між війною та миром...*, i. m., 2014.

²⁹ Vö. Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Huszig...* i. m., 2014.

években a belpolitikai rendezéseknek nem volt központi kérdése május 9. Azonban 1995-ben az 50. évfordulót Moszkvában teljes pompával méltatták, a Vörös téren való felvonulással és katonai parádéval a Hódolat hegyén, ahol a jubileumra készült el a Győzelem park.³⁰ Ettől kezdve minden évben hasonlóképpen méltatják a győzelem napját, 2008 óta a katonai parádé is a Vörös téren zajlik. A központi ünnepség két legfontosabb rekvizituma a „Győzelem Zászlaja” és a „György-szalag”. A „Győzelem Zászlaja” az a csapatzászló, melyet Alekszej Bereszt, Mihail Jegorov és Meliton Kantaria 1945. május 1-jén kitűzött a Reichstagra. A történelmi, bikolor György-szalagot 2005-ben még csak Moszkvában osztogatták az önkéntesek, a következő évben már országszerte ismert jelkép volt, külföldön is terjedt. 2007-től Oroszországban az állami vezetők is viselik, többek között a Vörös téren szervezett központi ünnepség alkalmával is.

A II. világháború az ukrán történetírásban és közgondolkodásban is mind a mai napig a vitatott kérdésekhez tartozik, miközben az emlékezetpolitika alakításában folyamatosan részt vállal a politika is.³¹ A hivatalos történetírás szerint a II. világháború időszakában a háború 1941. június 22. és 1944. október 28. között zajlott a mai Ukrajna területén, bár egyes értelmezések szerint Ukrajna számára a II. világháború kezdete 1939 márciusa, amikor Magyarország elfoglalta Kárpáti Ukrainát (azaz a mai Kárpátalja területének nagy részét).³²

A 2014 februárjában elűzött-elmanekült államfő, Viktor Janukovics időszakában kísérlet történt arra, hogy a „Győzelem Zászlaját” is beemeljék az ünnepléssel összefüggő rekvizitumok közé. „Az 1941–1945-ös Nagy Honvédő háborúban aratott Győze-

³⁰ Мемориальный комплекс Победы на Поклонной горе в Москве.

<http://www.poklonnayagora.ru/> (2015-12-01)

³¹ Portnov, Andrij: *Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991–2010)*..., i. m., 2013, 233.

³² Vö. többek között: Oficinszkij, Roman: *A második világháború ukrán kiindulópontja*..., i. m., 2014, 291–295. Ebben az értelemben emlékezett meg az 2015 márciusi évfordulóról az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet. „76 évvel ezelőtt, 1939 márciusában Kárpátontúl az ukránok voltak az első olyan nép a két világháború közötti Európában, akik nem békéltek meg az anektálással, hanem fegyverrel a kezükben keltek szabadságuk védelmére a szomszédos országok agressziójával szemben.” Український інституту національної пам'яті. <http://www.memory.gov.ua/news/u-berezni-richnitsya-progoloshennya-karpatskoi-ukraini> (2015-12-01)

lem megörökítéséről” szóló 2000. évi törvénybe³³ 2011-ben beiktatták, hogy „a Győzelem Zászlaja a szovjet népnek, hadseregének és flottájának a fasiszta Németország felett a Nagy Honvédő háború éveiben aratott győzelmének a jelképe”, melyet használni kell a győzelmi ünnepek alkalmával, ki kell tűzni az épületekre Ukrajna állami zászlajával együtt.³⁴ A törvény jelentős ellenállásba ütközött, tekintettel, hogy a „Győzelem Zászlaja” egy katonai csapatzászló, ám jelképrendszere egyértelmű: vörös zászló sarlóval, kalapáccsal és az ótágú csillaggal. Állampolgári beadvány alapján a törvénymódosítást az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította, arra hivatkozva, hogy az alkotmány kimerítően meghatározza az állami jelképeket, azaz hogy melyek az állami zászló, az állami címer és az állami himnusz, és megállapítja azt is, hogy az állami jelképek tartalmukban elválaszthatatlanok az állami szuverenitástól.³⁵

2014-ben változott az ukrajnai ünnepi naptár, és éppen az „oroszkapcsolat” szétbontásának logikája mentén. Az augusztus 24-i, függetlenség napi beszédében Petro Porosenko államfő így fogalmazott: „Ukrajna többé nem fog ünnepelni egy szomszédos ország katonai történelmi naptára szerint. A saját hazánk és nem egy idegen haza védői előtt fogunk tisztelni.”³⁶ Elnöki rendelettel³⁷ február 23-a helyett – amely korábban a szovjet hadsereg napja, ma Oroszországban a „Honvédők napja” – október 14-e lett „Ukrajna védőinek napja”.³⁸ Az indoklás szerint ezzel a cél a „főhajtás Ukrajna függetlensége és területi egysége védelmezőinek bátorsága és hősiessége, az ukrán nép katonai hagyományai és győzelmei előtt, a társadalom

³³ Закон України № 1684-III/2000. «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років»

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1684-14> (2015-12-01)

³⁴ Закон України № 3298-VI/2011. «Про внесення змін до Закону України "Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років"»

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3298-17> (2015-12-01).

³⁵ Рішення Конституційного Суду України від 16.06.2011 № 6-рп/2011.

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-11> (2015-12-01)

³⁶ Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України. Прес-служба Президента України, 24.08.2014.

<http://www.president.gov.ua/news/31066.html> (2015-12-01)

³⁷ Указ Президента України «Про День захисника України» № 806/2014.

<http://www.president.gov.ua/documents/18252.html> (2015-12-01)

³⁸ A keleti rítusú keresztény egyházi kalendárium szerint október 14-e az Isten-szülő Szent Szűz napja is egyben.

hazafias szellemének erősítése”. Ez a nap egyben az ukrán kozákság napja is, de 1942-ben ezen a napon alakult meg az Ukrán Felkelő Hadsereg is. Feltételezhető a szándék, hogy így egységesen méltatható nappá váljon. Az elfogadottság nem egyértelmű, egy 2015 őszi felmérés szerint a lakosoknak mindössze 41%-a gondolja úgy, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg pozitív történelmi szerepet töltött be.³⁹

Erre épült rá a „kommunizmustalanító törvénycsomag” második eleme, a 2015. évi 315-VIII. törvény „A II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem megörökítése (1939–1945)” tárgyában.⁴⁰ A törvény szövege leszögezi, hogy a II. világháborút a nemzetiszocialista Németország és a kommunista Szovjetunió megállapodása robbantotta ki, Ukrajna területén a két rezsim az emberiség és az emberiség elleni, valamint háborús bűntettek, genocídiumot követett el. A náciizmus fölött a II. világháborúban aratott győzelem tiszteletére május 8. az emlékezet és a megbékélés napja, május 9. pedig „a II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem napja”, röviden: a „győzelem napja”.

Az ukrán emlékezetpolitika részt kíván a II. világháborús győzelemből,⁴¹ ugyanakkor rendre elutasítják a szovjet hadsereg által elkövetett bármilyen bűnökben való ukrán részfelelősséget. Az ukrániai hibridháború, a burkolt ukrán–orosz konfliktus kitörése 2014 áprilisában ösztönözte a nyugati határszomszédok emlékeztetését is: a magyar határra vezető úton 1956-ra, a szlovák határhoz vezető úton pedig 1968-ra emlékeztették a szomszéd ország polgárait az ukránok.⁴² Tegyük hozzá – mindkét konfliktusban nem az „orosz” hadsereg, hanem a szovjet hadsereg vett részt, ami nem egyszerű retorikai különbség.

A levéltár mindenkié

³⁹ Оснач, Сергій: Як мова визначає наших героїв і вітчизну. <http://language-policy.info/2015/12/yak-mova-vyznachaje-nashyh-herojiv-i-vitchyznu/> (2015-12-01)

⁴⁰ Закон України № 315-VIII/2015. «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii> (2015-12-01)

⁴¹ Ennek megfelelően május 9-ike 2016-ban is hivatalos munkaszüneti nap Ukrajnában.

⁴² Піпаш, Володимир: *На виїзді з Закарпаття з'явилися білборди...*, i. m., 2015.

2015. évi 316-VIII. törvény „Az elnyomó kommunista totalitárius uralom szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti levéltári anyagok hozzáférhetőségéről”⁴³ szövegét Ukrajna Művelődési Minisztériuma és az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet jegyzi. Egyik legfontosabb eleme, hogy a személyes adatok védelmére vonatkozó törvény hatálya nem terjed ki e jogszabály keretében elérhető információkra. Az iratokban szereplő személyes adatok kitakarását csak az áldozatok vagy az áldozatok hozzátartozói kérhetik a levéltártól. Az iratokhoz való hozzáférés ingyenes és korlátozásmentes, saját eszközökkel fotózható, illetve másolható, vagy térítés ellenében a levéltártól megrendelhető. Az iratkérés írásos kérelem és a személyazonosság igazolása ellenében történik.

Az iratkezelés központi szereplőjévé az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet Ágazati Központi Levéltára lép elő, ahová minden 1917–1991 közötti releváns iratanyagot kötelesek elhelyezni, illetve átelyezni, mégpedig két éven belül. Ezen túlmenően a törvény az állam kötelességévé teszi a külföldi levéltárakban fellelhető, vonatkozó anyagok beszerzését.

A törvény kritikái szerint az egy levéltárba terelés nemcsak a hozzáférés megkönnyítését segíti elő, hanem ezzel együtt felborítja a jelenlegi levéltári rendszert. Nem egyértelmű az „elnyomó szervek” kategóriába sorolás, így önkényes az iratválogatás. Az „áldozat” definíciója meglehetősen képlékeny, a köztörvényes bűnözőket, gyilkosokat, rablókat is bele lehet érteni. Az érintett intézmények munkatársai nevének nyilvánosságra hozása válogatás nélküli, nincs kivételként kategóriák szerint, például egyazon kategóriába kerülnek azok, akik a besúgókkal tartották a kapcsolatot, illetve azok, akik a köztörvényes bűnöket derítették fel, s így ebben a közönség sem tud különbséget tenni. Az új központi levéltár létrehozásáról nem a parlament, hanem a kormány döntött. Az iratok egyik levéltárból a másikba tologatása helyett a korszerű megoldás a digitalizálás és a digitalizált anyag modern rekvizitumokkal való hozzáférhetővé tétele lehetett volna vagy lenne.⁴⁴

⁴³ Закон України № 316-VIII/2015. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-viii> (2015-12-01)

⁴⁴ Берковський, Владислав: *Дуже відкритий архів...*, i. m., 2015.

Lenin utoljára

Egységes emlékezetpolitika hiányában például nem csak az új emlékművek felállítása disszonáns folyamat, hanem a régi, szovjet emlékművek lebontása is. Kelet-Európában nem használatos a rendszerváltás fogalom, mert az államfordulat, a Szovjetunió felbomlása, az új államok megjelenése hozta magával azokat a gyökeres változásokat, amelyek a külön rendszerváltást már „fölszegessé” tették. A közösségi térben lezajló rendszerváltás legbiztosabb jele a Lenin-szobrok ledöntése volt az államfordulat körüli időszakban a legkülönbözőbb rituálék keretében: nyilvánosan, nagy tömeg jelenlétében, titokban, az éjszaka folyamán, egyszerűen és sallangmentesen, mindenféle népnünpély nélkül stb. A hullám egy idő után elcsitult, s messze nem törölte el az összes monumentumot. Az iskolákban nem voltak már Lenin-szobák, a közintézmények irodáiban sem lógtak Lenin-festmények, noha az a szokás nem veszett ki, hogy a regnáló állami vezetők portréját kifüggeszék az „irodában”. 2013-ban országszerte még több mint ezer Lenin-szobor állt. 2013–2014 fordulóján, a „méltóság forradalma” során ismét hatalmas hullám, „Lenin-hullás”⁴⁵ söpört végig az országon, mely ezt a számot megfelezte.⁴⁶ Egy 2012-es felmérés szerint az ukrainai települések legtöbbjében a fő utca Lenin nevét viselte.⁴⁷ A sajtó beszámolója szerint az ukrán kormány összesítése alapján 2015-ben az országban összesen a kommunista rezsim képviselőinek állított 139 emlékművet bontottak el, köztük 40 Lenin szobrot.⁴⁸

A 2013–14-es események sora nemcsak a több ciklus óta erős pozíciót elfoglaló Régiók Pártja önfelszámolásához vezetett, hanem a Kommunista Párt betiltásához is. 1991. augusztus 26-án, két nappal Ukrajna függetlenségének kikiáltása után rendeleti úton egyszer már ideiglenesen felfüggesztették a párt működését, azonban 1993-ban újjászerveződött, s gyakorlatilag a 2014-es előrehozott parlamenti választásokig az egyetlen olyan ukrainai párt volt, amelynek képvise-

⁴⁵ *Ukr. Ленинопад, Лениновал, вождепад.*

⁴⁶ Наливайко, Северин: *Ленинопад...*, i. m., 2014.

⁴⁷ *20 років Незалежності: Ленін все ніяк не Goodbye!...*, i. m., 2012.

⁴⁸ <http://korrespondent.net/ukraine/3624948-brak-fantazyi-kak-prokhodyt-dekommunyziatsiya> (2016-02-04)

lői minden ciklusban helyet foglaltak a Legfelsőbb Tanács padosorai-ban. 2014 júliusában az ukrán parlamentben ügyrendi eljárás keretében oszlatták fel a kommunista párt frakcióját, ezzel egyidejűleg ügyészségi beadványra megindult a bírósági eljárás a párt ellen, amely még részt tudott venni a 2014 őszi parlamenti választásokon, ám nem érte el az 5%-os parlamenti küszöböt. A szeparatizmus és a terrorizmus támogatásával meggyanúsított párt betiltását hamarosan kimondta a bíróság.

Még az ügy végleges lezárulása előtt megszületett a 2015. évi 317-VIII. törvény „A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimek elítéléséről és jelképeik betiltásáról”.⁴⁹ A törvény nem általánosságban tiltja be a címben jelölt tételeket, hanem pontosabb fogalmi és tartalmi meghatározásokat is ad, a tárgykörbe tartozóként sorolja fel a (szovjet) kommunista pártot, a kommunista és a nemzetiszocialista (náci) rezsimet, a szovjet állambiztonsági szervezetet. Ezen belül a „kommunista totalitárius rezsím” jelképei közé sorolja az összes egykori szocialista ország, beleértve a Szovjetunió, egykori tagköztársaságai (közte az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság), valamint a Magyar Népköztársaság zászlaját, címerét és egyéb állami jelképeit; a Szovjetunió és tagköztársaságai himnuszait; minden olyan zászlót, jelképet, attribútumot, amelyen jelen van a sarló, az eke, a kalapács és az ötágú csillag a szovjet időszakra emlékeztető bármilyen konstellációban; a tiltott eseményekben szerepet játszó személyiségeknek, illetve maguknak az eseményeknek emléket állító monumentumokat, feliratokat; magát a kommunista párt megnevezést; s azt is, hogy települések és közterek viseljék ezeknek a nevét. A Velencei Bizottság 2015 decemberében kifejezte aggodalmát, hogy ez egy tipikus gumitörvény, azaz akadályozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát, politikai pártokat foszthat meg a választásokon való részvétel lehetőségétől, jogtalan felelősségre vonást vonhat maga után.⁵⁰

⁴⁹ Закон України № 317-VIII/2015. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-viii> (2015-12-01)

⁵⁰ *Ukraine law banning Communist and Nazi propaganda has a legitimate aim...*, i. m., 2015. Érdekes helyzetet teremthet például egy olyan nemzetközi sportesemény, melyet Ukrajna területén rendeznek, oroszországi versenyzők részvételével. A nemzetközi sportversenyeken hagyományosan felhangzik a győztesek

Az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet „FAQ. Amit tudni kell a kommunizmustalanításról” aloldala⁵¹ igyekszik kibontani a fenti törvények értelmezési keretét. Arra a kérdésre, hogy a nevezett törvények valóban betiltják-e a kommunista és a náci ideológiát és jelképeket, a következő választ kapjuk: „Sem az ideológiát, sem a jelképeket nem lehet betiltani, mint ahogy nem lehet betiltani a múltat. Az olyan volt, amilyen. A törvény elítéli azokat az embertelen totalitárius rezsimeket, melyek ezekből az ideológiákból nőttek ki, és betiltja jelképeik propagálását. A kommunista és a náci totalitárius rezsimek ideológiájának és jelképeinek propagandája a kommunizmus és a nácizmus sokmillió emberáldozata emlékének megbecsülnítése, ezért tilos.” Arra a kérdésre, hogy meg lehet-e hagyni a település vagy az utca régi nevét, ha az a törvény hatálya alá esik, a válasz egyértelmű: „Nem, nem lehet.” Ha helyben az önkormányzat megtagadja az átnevezést, az szabotázsnek minősül. Ugyanakkor a veteránok továbbra is viselhetik a szovjet kitüntetések, illetve nem szabad bolygatni a katonai sírok szovjet jelképeit. Érdekesség, hogy a személyi okmányokban, ingatlanokra vonatkozó dokumentumokban stb. nem szükséges a település vagy a köztér nevének megváltoztatását bevezetni, azok ettől függetlenül érvényesek maradnak.

2015 októberében az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet közzétett egy 520 nevet tartalmazó listát azokról a személyiségekről, akikről nem lehet intézményt, közterületet elnevezni Ukrajnában.⁵² A listában a „szovjet” és/vagy „kommunista” múlttal rendelkező, elsősorban szovjet, vagy a Szovjetunióban élő külföldi származású személyiségek szerepelnek, közte nem csak párt- vagy állami funkcionáriusok, hanem „közemberek” is, mint például Vaszil Bazsanov mérnök, „a szovjet szénbányászat egyik úttörője”. A listában csak olyan személyek neve szerepel, akikre az ukrainai települések és közterek még

állami himnusz. Ha oroszországi versenyző végez az élen, illik tehát eljátszani az orosz állami himnuszt. Az Orosz Föderáció állami himnuszának dallama azonban azonos az egykori Szovjetunió himnuszának zenéjével (a szövegét megváltoztatták). Ez a himnusz azonban – mint szovjet jelkép – Ukrajnában be van tiltva.

⁵¹ <http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu> (2015-11-10)

⁵² Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію.

<http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu> (2015-12-01)

bármilyen módon emlékeztetnek. Így például rajta van a listán Lenin, Nagyzezsda Krupszkaja („Lenin felesége”), Engels, Marx, de nincs ott Sztálin, akiről már semmi sincs elnevezve Ukrajnában. A bő félezer név között találunk néhány külföldit is, köztük a Komintern képviselőinek, egyes országok kommunista pártjai alapítóinak, vagy például az egyetlen nem funkcionáriusnak, Henri Barbusse francia szimbolista költőnek a nevét. A listában rajta kívül nincs egyetlen író vagy költő sem. Szerepel viszont a listában egy 14 éves gyerek is, Gurin Vitya (sic! - valóban beceneven), aki „a juzovkai⁵³ 1. számú iskola tanulója volt, akit 1929 húsvétján öltek meg a helyi klubban vallásellenes propaganda miatt, és akinek a nevét a kommunizmus propagálására használták fel a Donbászban”. Az 520 névből 70 kötődik a Donbászhoz. A listán van egy magyar is: Kun Béla; a megnevezett tevékenysége pedig: „A Krími Forradalmi Bizottság elnöke. A vörös terror megszervezője a Krímben.”⁵⁴

A sajtóban olyan összefoglaló térképet is közzétettek, amely térképre vetítve ábrázolta a névváltoztatásra ítélt településneveket.⁵⁵ A nemzeti emlékezet intézetének honlapján közölt térkép szerint az ország településeinek 3 százalékát kell átnevezni; a 2015. július 8-ai állapot szerint összesen 877 várost, nagyközséget és falut.⁵⁶ Ezek egy része az Oroszország által annektált Krímben, illetve a kelet-ukrajnai szakadárak által ellenőrzött területen található.⁵⁷

Több olyan útmutató is megjelent, amelyek arról tájékoztatták a polgármestereket, hivatalnokokat, a közvéleményt, mi a módja a közterületek vagy intézmények névváltoztatásának. A nemzeti emlé-

⁵³ Ma Donyeck városa.

⁵⁴ Kun a tanácsköztársaság bukása utána a Szovjetunióba menekült, ahol kinevezték a Krími Forradalmi Bizottság elnökévé. 1920 októbere és 1921 áprilisa között több mint tízezer fehérgárdista elpusztításáért volt felelős. Ишин, Андрей: *Трагические страницы «третьего большевизма»*. <http://old.kr-eho.info/index.php?name=News&op=article&sid=9217> (2016-01-10)

⁵⁵ Lásd pl.: <http://korrespondent.net/ukraine/3536680-eksperty-sozdaly-kartu-dekommunyatsyy-ukrayny> (2015-12-8);

http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150410_cities_to_be_renamed_v_c (2015-12-01); <http://infolight.org.ua/themap/dekomunizaciya-2015-sela#5.00/49.498/31.140> (2016-02-03)

⁵⁶ [http://fs102.www.ex.ua/get/177593942/mapa-pereymenuvanija7_jp%20\(1\).jpg](http://fs102.www.ex.ua/get/177593942/mapa-pereymenuvanija7_jp%20(1).jpg) (2016-02-05)

⁵⁷ <http://korrespondent.net/ukraine/3536680-eksperty-sozdaly-kartu-dekommunyatsyy-ukrayny> (2016-02-03)

kezet intézete még egy infografikát is az érdeklődők rendelkezésére bocsátott erről.⁵⁸ A közterületek (utcák, terek) átnevezését is rövid és informatív ábra mutatja be.⁵⁹

Kárpátalján is nyilvánosságra hozták a törvény értelmében átnevezendő települések és közterületek listáját, melyben két település és 558 közterület megnevezése szerepel.⁶⁰ A helyi sajtó beszámolója szerint az egyik átnevezendő település, a técsői járási Komszomolszk az 1947-ig használt Nyimecka Mokra (Németmokra) helységnévhez tért vissza. A Huszti járásban található Zsovtneve⁶¹ község helyi önkormányzata azonban megtagadta a névváltoztatást. Indoklásuk szerint a község nem az 1917-es pétervári puccsról, hanem a helyi, jellegzetesen sárgás színű agyagos talajról kapta a nevét.⁶² Azonban nemcsak egy eldugott falu, hanem nagyvárosok sem nyelik le némán az átnevezés kísérletét.⁶³

E tekintetben tanulságos Dnyipropetrovszk város máig lezártatlan névváltoztatási hercehurcája. A 18. században alapított település eredeti neve Katerinoszláv (Катеринослав) volt, 1926-ban kapta a nevét a Dnyipro folyóról, illetve Grigorij Petrovszkij szovjet-ukrán politikusról. Petrovszkij is szerepel azoknak a történelmi személyiségeknek a sorában, akikről nem lehet semmit sem elnevezni Ukrajnában. Az Ukrajna legnagyobb folyója mellett elterülő megyeszékhely új nevének kiválasztása során számos javaslat felmerült, de

⁵⁸ http://fs152.www.ex.ua/get/172344833/infographic_names_new-page-001.jpg (2015-12-01)

⁵⁹ <http://www.ex.ua/view/91473756> (2015-12-01)

⁶⁰ <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/143392-Dva-sela-ta-558-vulyts-ploshch-i-provulkiv-na-Zakarpatti-maly-by-zminyty-nazvy> (2015-12-01)

⁶¹ A község eredetileg az 1917-es nagy októberi szocialista forradalomra utalva kapta a nevét; az ukrán *жовтень* szó jelentése: október; *жовтневе*: októberi.

⁶² <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/meg-mindig-sok-a-szovjet-rendszerhez-kotheto-utcanev-karpataljan/> (2015-12-01). Az ukrán *жовтий* jelentése: sárga.

⁶³ Például: В Кировограде митинги из-за переименования города. Корреспондент.net, 27 декабря 2015 г.

<http://korrespondent.net/ukraine/3608275-v-kyrovohrade-mytynhy-yz-za-pereymenovanyia-horoda> (2015-12-20); Днепропетровские депутаты отказались переименовывать город. Корреспондент.net, 29 декабря 2015 г. <http://korrespondent.net/city/dnepropetrovsk/3609147-dnepropetrovskye-deputaty-otkazalys-pereymenovyyvat-horod> (2015-12-20)

kétségkívül a legeredetibb ötlettel a városi önkormányzat⁶⁴ és Olekszandr Vilkul⁶⁵ ellenzéki parlamenti képviselő állt elő. A Vilkul által a parlament elé törvénytervezetként is beterjesztett elképzelés szerint⁶⁶ Dnyipropetrovszk névváltoztatás utáni új megnevezése: Dnyipropetrovszk... A javaslat lényege, hogy a megyeszékhely nevében megmarad a Dnyipro folyó, de a szovjet-ukrán politikus helyére (Szent) Péter (ukránul: Petro) apostol kerül. Azaz: a település neve továbbra is *Dnyipropetrovszk* marad ugyan, de város nevének etimológiája módosul: *Dnyipro* + *Petrovszkij* helyett *Dnyipro* + (Szent) Péter apostol lesz a névadó.

A kijevi parlament hivatalos honlapja szerint 2016. február 1-jén regisztrálták be 3854. számmal azt a törvénytervezetet, mely a járás- és helységnevek megváltoztatásáról szól.⁶⁷ A megváltoztatandó helységek listájában nem szerepel sem a kárpátaljai Zsvotneve község, sem a Dnyeper menti megyeszékhely neve. A kormányhatározatot február 4-én meg is szavazta a parlament.⁶⁸

A Korrespondent.net országos internetes hírportál az átnevezési hullám furcsaságait összefoglaló *A fantázia hiánya: hogyan zajlik a kommunizmustalanítás* című cikkében néhány érdekes esetre is felhívja a figyelmet. Kiderül például az összeállításból, hogy a már a népszerű *Советское шампанское* pezsgőnek sem maradhatott meg az eredeti elnevezése, helyette a *СоветОвское шампанское* megnevezést választotta a gyártó.⁶⁹

Összegzés

⁶⁴ <http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/29/7094054/> (2016-02-05)

⁶⁵ <http://www.pravda.com.ua/news/2016/02/4/7097863/> (2016-02-05)

⁶⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58036 (2016-02-05)

⁶⁷ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57991 (2016-02-03)

⁶⁸ Постанова № 984-VIII Верховної Ради України Про перейменування окремих населених пунктів та районів. Київ, 4 лютого 2016 року. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984-viii> (2016-03-30)

⁶⁹ <http://korrespondent.net/ukraine/3624948-brak-fantazyi-kak-prokhodyt-dekommunyziatsiya> (2016-02-04) A *Советское* az or. *совет*, magyarul *tanács* (szovjet) szóból ered. A *СоветОвское* ugyanígy, csak itt melléknévesítve van a főnév. Azaz: gyakorlatilag ugyanaz maradt a pezsgő neve, csak épp így már nem teljesen egyezik a hangalak és az íráskép a kommunista múlttal terhelt „szovjet” szóval.

A törvényekkel kapcsolatban az internetes kommentelők két alapvető csoportba tömörültek – akik szerint elhamarkodottan, vita nélkül döntött a törvényhozás, illetve akik szerint huszonöt éve megy a vita, ideje volt dönteni.⁷⁰ A mértékadó szakmai álláspontot pedig Oxana Shevel így foglalta össze: a szovjet történelemmel kapcsolatban a politika mondta meg, ideológiai alapon, hogy ki a jó és ki a rossz, ki a „miénk” és ki az „ellenség”.⁷¹

A 2014 áprilisa óta gyakorlatilag háborúban álló Ukrajnában azonban nem csupán a történelmi távlatokban megosztó kérdés, hogy ki van velünk és kicsoda ellenünk. A probléma a mában is vitákat generál.

Utaltunk már arra, hogy a magukat a nemzeti oldalra pozicionáló politikusok és értelmiségiek egy része hajlamos arra, hogy az orosz anyanyelvű, ukránul nem (szívesen) beszélő polgártársait kizárja a nemzetből. S bár Petro Porosenko elnök szerint a Keleten Ukrajnáért harcolók 62%-a orosz anyanyelvű,⁷² az Amerikai Egyesült Államokban a Columbia Egyetemen ukrán nyelvet oktató ukrán nyelvész, Yuri Shevchuk megkérdőjelezi, hogy az orosz anyanyelvűek jó hazafiak lehetnek: „A Keleten folyó hibrid háború a kultúra, a civilizáció frontján is kitört. Korábban eléggé világosan látható volt, ki híve és ki ellensége az ukránoknak a nyelv és a kultúra kérdése terén. Most azonban megjelent az »új« patrióták meglepő fogalma, akik szeretik Ukrajnát, de nem szeretik az ukrán nyelvet. Ez a fogalom bennem erős kétségeket ébreszt”.⁷³

⁷⁰ Кулик, Володимир: *Про неясні закони та нечутливих критиків...*, i. m., 2015.

⁷¹ Шевель, Оксана: *Щоб відповідати європейським стандартам...*, i. m., 2015.

⁷² <http://korrespondent.net/ukraine/3497931-Porosenko-bolshynstvo-vouiuishchykh-za-ukraynu-na-donbasse-ruskoiazychnye> (2015-6-10). Az elnök állítása nem alaptalan. A híradások beszámoltak például arról, hogy a „terrorelhárító hadműveletben” résztvevő, azaz a keleti megyékben harcoló Dnipro-1 alakulat katonái számára ukrán nyelvtanfolyamot szerveztek. „Ismerni annak az országnak a nyelvét, amelyet védelmezel – ez elengedhetetlen feltétele a győzelemnek bármelyik fronton: a politikain, a kulturálison vagy a katonain” – mondta az egység parancsnokhelyettese. A tiszt azt is hozzátette: a cél az, hogy az egység harcosai néhány hónap múlva „szabadon, szurzsik nélkül” beszéljenek ukránul. A hírt lásd: <http://language-policy.info/2015/10/dlya-bijtsiv-dnipro-1-provodyat-kursy-ukrajinskoji-movy/#more-1963> (2015-10-25)

⁷³ Шевчук, Юрій – Власюк, Ганна: *Двомовність як хвороба...*, i. m., 2015.

Metaforikus párhuzamot idézve Gileád és Efraim lakosainak a bibliai Bírák Könyvéből (112: 56) ismert véres konfliktusa (lásd: *Sibboleth/Szibboleth*), illetve az ukrajnai háború között, Shevchuk egyértelműen foglal állást az ukrán–orosz kétnyelvűség mindenféle megnyilvánulásával szemben: „A nyelvi skizofrénia megfosztja az ukrán nyelv védelmező szerepét azokban az egzisztenciális helyzetekben, amikor az életed veszélyben van, és a nyelved alapján meg tudod különböztetni a sajátokat az ellenségtől” – vallja.⁷⁴

Az egyik legismertebb ukrán nyelvész, Larisza Maszenko is gyanúsan méregeti az ukrajnai társadalom oroszul beszélő részét: „Oroszország számára az Ukrajnával folytatott nyelvi és kulturális háborúban aratott győzelem előfeltétele volt a jelenlegi fegyveres beavatkozásnak, valamint a Krím és Donbász egy része megszállásának. S a szovjet birodalom újjáélesztésére vonatkozó terveiben a Kreml számít Ukrajna népességének azon részére, melyet az ukrán tömegtájékoztatási eszközök fölötti kontroll révén sikerült »kikristályosítani«”.⁷⁵

A birodalmi orosz múlttól és a szovjet történelmi örökségtől való törvényi távolságeremtés tehát a jelenben együtt jár a cári Oroszország és a Szovjetunió egyaránt oroszosítónak minősített hagyományai legfőbb szimbólumától, az orosz nyelvtől való elhatárolódás szándékával is. Ukrajnában egyszerre folyik a kommunizmustalanítás és a deruszifikáció. Az 1991-ben az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területével együtt a szovjet múlt terheit megöröklő 21. századi Ukrajna egyszerre küzd a múlt és jelen megosztó démonaival az európai út nevében.

⁷⁴ Шевчук, Юрій – Палажій, Галина: *Мовна шизофренія...*, i. m., 2015.

⁷⁵ Масенко, Лариса: *Мовознавча солідарність по-українськи...*, i. m., 2015.

Felhasznált irodalom

- Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, Kalligram, 2014.
- Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.
- Kulyk, Volodymyr: The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker. In: *Journal of Ukrainian Studies*, 2001, 26/1–2. szám, 197–221.
- Oficinszkij, Roman: A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretáció kísérletei. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig*. Pozsony, Kalligram, 2014, 291–295.
- Pavlenko, Aneta: Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. In: *Language Policy*, 2011, 10. szám, 37–58.
- Portnov, Andrij: Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991–2010). In: Blacker, Uilleam – Etkind, Alexander – Fedor, Julie (eds.): *Memory and Theory in Eastern Europe*. New York – Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013.
- Riabchuk, Mykola: Cultural Fault Lines and Political Divisions: The Legacy of History in Contemporary Ukraine. In: Larissa M. L. – Onyshkevych, Zaleska – Rewakowicz, Maria G. (eds.): *Contemporary Ukraine on the cultural map of Europe*. Armonk – London, M. E. Sharpe, 2009.
- Shumlianskyi, Stanislav: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 2010, 201. szám, 135–161.
- Ukraine law banning Communist and Nazi propaganda has a legitimate aim, but does not comply with European standards, say constitutional law experts of the Venice Commission and OSCE/ODIHR. Press release – DC190 (2015).
<https://www.google.hu/#q=gumit%C3%B6rv%C3%A9ny> (2015-12-20)

20 років Незалежності: Ленін все ніяк не Goodbye! Тексти.org.ua (13.06.2012.)

http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/37123/20_rokiv_Nezal_ezhnosti_Lenin_vse_nijak_ne (2015-12-01)

Берковський, Владислав: Дуже відкритий архів. *Критика*, Червень 2015. <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/duzhe-vidkrytyy-arkhiv> (2016-01-10)

Гнаткевич, Юрій: *Чи злетить птах у синє небо? Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні*. Київ, Просвіта, 1999.

Журженко, Татяна: Миф о двух Украинах. In: *Перекрестки*, 2005, № 3–4.

Журженко, Тетяна: «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. In: *Україна Модерна*, 2011, №18.

Кулик, Володимир: Про неякісні закони та нечутливих критиків. *Критика*, Травень 2015. <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-neyakisni-zakony-ta-nechutlyvykh-krytykiv> (2016-01-10)

Масенко Лариса: *(У)мовна (У)країна*. Київ, Темпора, 2007.

Масенко, Лариса: Мовознавча солідарність по-українськи. In: *Портал мовної політики*. September 24, 2015. <http://language-policy.info/2015/09/larysa-Maszenko-movoznavcha-solidarnist-po-ukrajinsky/#more-1821> (2016-02-03)

Миллер, Алексей: Дуализм идентичностей на Украине. In: *Отечественные записки*, 2007, № 1 (34).

Михеева, Оксана: Не все так просто з тими українцями... In: *Отечественные записки*, 2007, № 1 (34).

Міллер, Олексій: Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II. Львів, Україна Модерна, 1999, 76–102.

- Наливайко, Северин: Ленінопад. In: *Країна*, 21 жовтня 2014. http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_leninopad/584056 (2015-12-01)
- Оснач, Сергій: *Як мова визначає наших героїв і вітчизну*. <http://language-policy.info/2015/12/yak-mova-vyznachaje-nashyh-herojiv-i-vitchyznu/> (2015-12-01)
- Пагіря, Олександр: *Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)*. Торонто – Львів, Літопис УПА, 2014.
- Пахльовська, Оксана: Україна: шлях до Європи... через Константинополь. Стаття 1: Історичний дуалізм української культури: Візантія чи Європа? In: *Сучасність*, 1994, № 1.
- Піпаш, Володимир: На виїзді з Закарпаття з'явилися білборди, що апелюють до історичної пам'яті сусідів України. *Закарпаття онлайн*. 22 липня 2015 р. <http://zakarpatya.net.ua/News/142858-Na-vyizdi-z-Zakarpattia-ziavlysia-bilbordy-shcho-apeliuiut-do-istorychnoi-pamiaty-susidiv-Ukrainy> (2015-12-01)
- Рябчук Микола: *Дві України: Реальні межі, віртуальні війни*. Київ, Критика, 2003.
- Рябчук, Микола: *Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення*. Київ, Критика, 2000.
- Шевель, Оксана: Щоб відповідати європейським стандартам, закони „про декомунізацію” потребують змін. In: *VoxUkraine*, Травень 7, 2015 <http://voxukraine.org/2015/05/07/decommunization-laws-ukr/> (2016-01-10)
- Шевчук, Юрій – Власюк, Ганна: Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». In: *Портал мовної політики*, July 5, 2015. <http://language-policy.info/2015/07/dvovmnist-yak-hvoroba-profesor-kolumbjijskoho-universytetu-nazyvaje-ukrajinsku-movnu-sytuatsiyu-movnoyu-shyzoftrenijeyu/> (2016-02-03)

Шевчук, Юрій – Палажій, Галина: Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. In: *Портал мовної політики*, September 19, 2015. <http://language-policy.info/2015/09/yurij-shevchuk-movna-shyzofreniya-nova-potuzhna-forma-rusyifikatsiji/#more-1780> (2016-02-03)

Mellékletek

(A „kommunizmustalanító törvények” nem hivatalos magyar fordítása)

Ukraina törvényeA 20. században Ukrajna függetlenségéért folyó harcok résztvevőinek jogi státuszáról és emlékének tiszteletéről

E törvény célja, hogy Ukrajna függetlenségéért a 20. században folyó harcok résztvevőit Ukrajna függetlenségének megteremtéséért folytatott küzdelmek főszereplőiként – Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosaiként ismerje el, meghatározza Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak jogi státusát, megállapítsa az e kategóriába tartozó személyek részére az állam és az önkormányzatok által biztosítandó garantált szociális juttatásokat. E törvény célja továbbá elismerni Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak kitüntetéseit és katonai rendfokozatát, kijelölje az állami politika irányait Ukrajna 20. századi függetlenségi harcaival és azok résztvevőivel kapcsolatos nemzeti emlékezet megújításával, megőrzésével és tiszteletével kapcsolatban és megállapítsa a felelősséget, amit Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak státuszáról szóló törvény megsértői viselnek.

1. cikkely. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak jogi státusa

1. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak tekintendők azok a személyek, akik politikai téren, fegyverrel a kezükben és kollektív módon vagy egyénileg részt vettek Ukrajna függetlenségéért a 20. században folytatott harcokban a következő állami szervezetekben, szervezetekben, struktúrákban és alakulatokban:

1) az Ukrán Népköztársaság⁷⁶ állami szervei, beleértve az Ukrán Központi Tanácsot, az Ukrán Központi Tanács (az Ukrán Népköztársaság) Főtitkárságát, az Ukrán Népköztársaság Minisztertanácsát, az Ukrán Népköztársaság emigráns kormányát (az Ukrán Népköztársaság Állami Központját), az Ukrán Népköztársaság főtitkárságait, minisztériumait, hivatalait, beleértve az emigráns testületeket, az Ukrán Népköztársaság külföldi diplomáciai képviselőit, az Ukrán Népköztársaság helyhatalmi szerveit, az Összukrán Nemzeti Kongresszus, az Összukrán Központi Felkelő Bizottságot (Központi Ukrán Felkelő Bizottságot, ÖUKFB, KUFBiz), az Ukrán Népköztársaság

⁷⁶ Az Ukrán Népköztársaság [Українська Народна Республіка] nemzetközileg el nem ismert ukrán államalakulat, melyet 1917. november 7-én kiáltottak ki. Központja Kijev volt, de facto azonban a fronthezylzettől függően más-más települések. A bekezdés ennek az államalakulatnak a testületeit és az államfőt sorolja fel. (A ford.)

Direktóriumát, az Állami Néptanácsot, az Ukrán Népköztársaság Köztársasági Tanácsát, az Ukrán Nemzeti Tanácsot, az Ukrán Népköztársaság emigrációban élő elnökét;

2) az Ukrán Állam (Hetmanátus)⁷⁷ állami szervei, beleértve többek között az Ukrán Állam Minisztertanácsát, az Ukrán Állam Miniszteri Kistanácsát, az Ukrán Állam minisztériumait, az Ukrán Állam külföldi diplomáciai képviselőit és misszióit, az Ukrán Állam helyhatalmi szerveit, a hetmant, az Ukrán Állam Szenátusát, az Ukrán Állam Legfelsőbb Bíróságát;

3) a Nyugat-ukrán Népköztársaság (az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje)⁷⁸ állami szervei, beleértve többek között a Nyugat-ukrán Népköztársaság Ukrán Nemzeti Tanácsát, a Nyugat-ukrán Népköztársaság (az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje) Államtitkárságát, a Nyugat-ukrán Népköztársaság (az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje) titkárságait (minisztériumait), az Ukrán Népköztársaság (az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje) külföldi nagykövetségeit, diplomáciai képviselőit és misszióit, a Nyugat-ukrán Népköztársaság (az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje) helyhatalmi szerveit, a Nyugat-ukrán Népköztársaság (az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje) elnökét (diktátorát);

4) a Kelet-lemkó (Komańczai) Köztársaság⁷⁹ és a Hucul Köztársaság⁸⁰ állami szervei, beleértve a Sanoki járási Wisłok Wielkiben székelő közigazgatást, a rendőrpárancsnokságot és népbiztosságot, a Hucul Néptanácsot;

⁷⁷ Az Ukrán Állam (Hetmanátus) [Українська Держава (Гетьманат)] nemzetközileg el nem ismert ukrán államalakulat, mely puccsal végrehajtott hatalomváltással lépett az Ukrán Népköztársaság helyébe 1918. április 29-től, majd december 14-től ismét Ukrán Népköztársaság lett. Az Ukrán Állam élén a hetman állt. (A hetman a 16–18. században a Lengyel–Litván Unióban használt katonai cím, a fegyveres erők parancsnoka, a király távollétében a hadvezér is, valamint a Zaporozsjei Szics, a kozákok katonai-politikai vezetője.) A bekezdés ennek az államalakulatnak a testületeit és az államfőt sorolja fel. (A ford.)

⁷⁸ A Nyugat-ukrán Népköztársaság [Західноукраїнська Народна Республіка], az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után Lemberg központtal 1918. október 19-ével létrejött, nemzetközileg el nem ismert ukrán államalakulat. 1919. január 22-én egyesült az Ukrán Népköztársasággal. Az egyesített államalakulat neve – Ukrán Népköztársaság, ezen belül a volt Nyugat-ukrán Népköztársasághoz tartozó területeké – az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje [Західної області Української Народної Республіки]. A bekezdés ennek az államalakulatnak a testületeit és az államfőt sorolja fel. (A ford.)

⁷⁹ A Kelet-Lemkó Köztársaság [Східно-Лемківська Республіка] a Kárpátokban, a lengyelek által megszállt, ma Ukrajna és Lengyelország közötti területen létrejött nemzetközileg el nem ismert ukrán államalakulat 1918. november 4. és 1919. január 23. között. Wisłok Wielkiben kiáltották ki, de Komańcza település volt a központja. Ma mindkét település Lengyelországban található. Az államalakulat

5) Kárpáti Ukrajna (Podkarpatszka Rusz)⁸¹ állami szervei, többek között Kárpáti Ukrajna szojmja, Kárpáti Ukrajna kormánya, Kárpáti Ukrajna minisztériumai, Kárpáti Ukrajna helyhatalmi szervei, Kárpáti Ukrajna elnöke;

6) az Ukrán Népköztársaság, az Ukrán Állam (Hetmanátus), a Nyugat-Ukrán Népköztársaság, a Kelet-Lemkó (Komańczai) Köztársaság és a Hucul Köztársaság, Kárpáti Ukrajna katonai, biztonsági, egyéb fegyveres, katonai vagy paramilitáris alakulatai és egységei, beleértve az Ukrán Szicslövészeket, az Ukrán Népköztársaság Hadseregét, a Galíciai Hadsereget, Ukrajna Felkelő Hadseregét, a Kárpáti Szics Népi Önvédelmi Szervezetet;

7) az Ukrán Népköztársaság, az Ukrán Állam, a Nyugat-Ukrán Népköztársaság (az Ukrán Népköztársaság nyugati megyéje), Kárpáti Ukrajna (Podkarpatszka Rusz) területén működő politikai pártok, egyéb társadalmi szervezetek, melyek célja Ukrajna függetlenségének kivívása (visszaszerzése) vagy megvédése;

8) felkelő, partizán egységek, melyek 1917–1930 között működtek Ukrajna területén, és amelyek célja Ukrajna függetlenségének kivívása, megvédése vagy visszaszerzése, beleértve a Holodnij Jar Köztársaság és a Medvin Köztársaság⁸² csapatait, a Volonyi felkelő (lázadó) hadsereget;

9) Ukrán Katonai Szervezet (UKSZ),⁸³

10) Ukrán Nacionalisták Szervezete (UNSZ),⁸⁴

neve a lengyel szakirodalomban: Komańczai Köztársaság [Команчанська (Команецька) Республіка, Republika Komańczańska]. (A ford.)

⁸⁰ A Hucul Köztársaság [Гуцульська Республіка] a mai Kárpátalja területén Körösmező központtal szerveződött, nemzetközileg el nem ismert ukrán államalakulat 1918 novembere és 1919 júniusa között. (A ford.)

⁸¹ Kárpáti Ukrajna vagy Podkarpatszka Rusz [Карпатська Україна (Підкарпатська Русь)] a második Cseh-szlovák Köztársasághoz tartozó autonóm terület 1918 októbere és 1939 márciusa között. 1939. március közepén az ország-rész első parlamentje kikiáltotta a nemzetközileg el nem ismert állami függetlenséget. A bekezdés ennek az államalakulatnak a testületeit és az államfőt sorolja fel. (A ford.)

⁸² Holodnij Jar – erdőség Kijev megyében; Holodnij Jar Köztársaság [Холодноярська республіка] önszerveződő államalakulat az Ukrán Népköztársaság területén 1919–1922-ben, központja Melniki település. Medvin – település Kijev megyében; Medvin Köztársaság [Медвинська республіка] bolsevikellenes felkelés 1920–21-ben, a köztársaság kikiáltásával. (A ford.)

⁸³ Українська військова організація (УВО). Illegális katonai, forradalmi-politikai szervezet 1920–1931 között, Prágában alakult meg, de lengyel területen működött. (A ford.)

⁸⁴ Організація українських націоналістів (OUN). Az Ukrán Katonai Szervezet és nacionalista ifjúsági szervezetek egyesüléséből jött létre Bécsben, 1929-ben, de lengyel területen, Galíciában tevékenykedő ukrán társadalmi-politikai szerve-

- 11 Népi-felszabadító Forradalmi Szervezet (NFFSZ);⁸⁵
 12 Ukrán Felkelő Hadsereg (UFH);⁸⁶
 13 Poleszjei Szics, Tarasz Borovec (Bulba) atamán Ukrán Felkelő Hadsereg, Ukrán Népi Forradalmi Hadsereg (UNFH);⁸⁷
 14 Ukrán Legfelsőbb Felszabadító Tanács Külföldi Képviselőtét (ULFT KK);⁸⁸ beleértve az Ukrán Legfelsőbb Felszabadító Tanács Külföldi Képviselőtét (ULFT KK);
 15 Antibolsevista Nemzetek Blokkja (ANB);⁸⁹
 16 Ukrán Helsinki Szövetség (csoport) (UHSZ, UHCS);⁹⁰
 17 a 20. század második felében működő, az ukrán nemzeti mozgalomban részt vevő szervezetek [...];
 18 olyan személyek által létrehozott szervezetek, akiket a 20. század folyamán Ukrajna függetlenségéért, polgári és egyéb jogokért vívott küzdelemben való részvételük miatt üldöztek, szovjet börtönökbe, táborokba vagy táborigénylakásokba zártak;
 19 Ukrajna Népi Mozgalma az átalakításért (Ukrajna Népi Mozgalma)⁹¹ 1991. augusztus 24-ig;⁹²

zet. 1940-ben kettészakadt Andrij Melnik és Szepean Bandera híveire. Katonai ereje az Ukrán Felkelő Hadsereg. (A ford.)

⁸⁵ Народно-визвольна революційна організація (НВРО). Az ún. nyugat-ukrajnai nemzeti-felszabadító mozgalmak egyike, különvéleményt megfogalmazó csoportosulás az Ukrán Nacionalisták Szervezetén belül. (A ford.)

⁸⁶ Українська повстанська армія (УПА). Az Ukrán Nacionalisták Szervezete banderista ágának katonai alakulata, mely Ukrajna területén tevékenykedett 1942–1953-ban. (A ford.)

⁸⁷ Українська повстанча армія отамана Тараса Боровця (Бульби) "Поліська Січ", Українська народна революційна армія (УНР). A banderista Ukrán Felkelő Hadsereg szovjet területen tevékenykedő alakulata a II. világháború időszakában. A törvény eredeti szövegében két név, a magyar fordításban a sorrend jobban tükrözi, hogy a Poleszjei Szics nevű katonai szervezet különböző névváltozatairól van szó. (A ford.)

⁸⁸ Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). 1944–1949 között szovjet területen tevékenykedő, az Ukrán Nacionalisták Szervezete által kezdeményezett ukrán felszabadító mozgalom. (A ford.)

⁸⁹ Антибільшовицький блок народів (АБН). A bolsevizmus elleni harcot célul kitűző nemzetközi szervezet, mely az Ukrán Nacionalisták Szervezetének kezdeményezésére alakult meg. 1943-ban jött létre, 1946-ban újjászervezték, ezután csatlakoztak hozzá magyar emigráns szervezetek is. (A ford.)

⁹⁰ Українська Гельсінська спілка (група) (УГС, УГГ). Ukrán jogvédő szervezet, 1976-tól csoport, 1988-tól szövetség. (A ford.)

⁹¹ Народний Рух України за перебудову (Народний Рух України). Közkeletű nevén: RUH. A rendszerváltó párt Ukrajnában, az egyetlen politikai alakulat, melynek képviselői az állampárt képviselőin kívül bejutottak a törvényhozásba az 1990-as, első szabad választások alkalmával. A párt ma is létezik. (A ford.)

20) egyéb szervezetek, struktúrák vagy alakulatok, amelyek a 20. században (1991. augusztus 24-ig bezárólag) működtek, és amelyek tevékenységének célja Ukrajna függetlenségének kivívása (visszaszerzése) vagy megvédése volt. E szervezetek, struktúrák és alakulatok listáját Ukrajna kormánya hagyja jóvá.

2. cikkely. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak jogi státusának alapjai

1. Az állam elismeri, hogy Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosai, akiket elismer jelen törvény 1. cikkelye, döntő szerepet játszottak abban, hogy helyreállt az ukrán államiság, amit kinyilvánított az Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által 1991. augusztus 24-én elfogadott Függetlenségi Nyilatkozat, ami az alapvető feltétele Ukrajna 20. századi függetlenségéért harcolók jogi státusa elismerésének és emlékeztetük tiszteletének.

Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosai jogi státusának jogi alapját nemzetközi és Ukrajna nemzeti jogi dokumentumai képezik, melyek alapján az állam jogszerűnek ismeri el Ukrajna függetlenségéért a 20. században folytatott harcok formáit és módszereit.

3. cikkely. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak és családtagjaiknak járó szociális juttatások

1. Az állam szociális biztosítékot, kedvezményeket és egyéb kifizetéseket biztosít Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosai és családtagjaik részére.

2. A helyi önkormányzatok a helyi költségvetés terhére pótlólagos biztosítékokat, kedvezményeket és egyéb kifizetéseket biztosíthat Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosai és családtagjaik részére.

4. cikkely. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosai kitüntetései és katonai rendfokozatának elismerése

1. Az állam elismeri Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosainak állami és katonai kitüntéseit (jelvényeit) és katonai rendfokozatát, melyeket jelen törvény 1. cikkelyébe foglalt állami szervek, szervezetek, struktúrák és alakulatok adományoztak.

5. cikkely. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcainak és harcosainak a nemzeti emlékezetben való megújításával, megőrzésével és tiszteletével kapcsolatos állami politika

1. Az állam biztosítja Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai és harcosai története széles körű oktatását.

⁹² 1991. augusztus 24. – Ukrajna függetlensége kikiáltásának napja („Independence Day”). (A ford.)

2. Az állam intézkedéseket fogantatosít annak érdekében, hogy a társadalom tájékoztatva legyen, és a közvélemény figyelmét ráirányítsa Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai és harcosaira történetére, kidolgozza és módosítja a tanterveket, tankönyveket, programokat és rendezvényeket szervez Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai és azok résztvevői történetének oktatása érdekében, objektív tájékoztatást ad Ukrajnában és a világban Ukrajna 20. századi függetlenségi harcairól és azok résztvevőiről.

3. Az állam ösztönzi és támogatja azokat a nem kormányzati intézményeket és szervezeteket, amelyek Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai és azok résztvevői kutatásával és az ezzel összefüggő felvilágosító munkával foglalkoznak.

4. Az állam támogatja Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai résztvevői emlékezetének megőrkítését, többek között az ukrainai és a külföldi temetkezési helyek felkutatását, nyilvántartását és rendezését, emlékhelyek és emléksírok állítását, új emlékművek, emléktáblák felállítását és régiek felújítását, a jelen törvény 1. cikkelyében felsorolt hősök nevének és álnévének megőrkítését toponimiák, településnevek, földrajzi objektumok neve, játék- és dokumentumfilmek, színpadi produkciók és egyéb művészeti alkotások formájában.

6. cikkely. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai résztvevői státusával kapcsolatos törvénykezés megsértéséért viselt felelősség

1. Ukrajna állampolgárai, a külföldiek, valamint az állampolgárság nélküli személyek, akik nyilvánosan megsértik jelen törvény 1. cikkelyének hatálya alá eső személyeket, akadályozzák Ukrajna 20. századi függetlenségi harcosai jogainak érvényesítését, a törvény előtt felelősséggel tartoznak.

2. Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai jogszerűségének nyilvános tagadása Ukrajna 20. századi függetlenségi harcai résztvevői emlékezetének, az ukrán nép méltóságának megsértése és mint ilyen jogszerűtlen cselekedet.

7. cikkely. Záró rendelkezések

1. Jelen törvény a kihirdetés utáni napon lép érvénybe.

Petro Porosenko
Ukrajna elnöke

Kijev, 2015. április 9. № 314-VIII.

Ukrajna törvényeA II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem megörökítése (1939–1945)

Ukrajna Alkotmánya, többek között annak 11. cikkelye értelmében, amely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezete konszolidálására és fejlesztésére,

eleget téve az ENSZ Közgyűlése 2004. november 22-i A/RES/59/26. sz. határozatának⁹³ és 2010. március 2-i A/RES/64/257. sz. határozatának,⁹⁴

törekedve a független, demokratikus jogállam fejlesztésére és megszilárdítására,

elismerve, hogy az 1939–1945-ös II. világháború Németország nemzeti-szocialista (náci) rezsimjének és a Szovjetunió kommunista totalitárius rezsimjének megállapodásával vette kezdetét és vált az emberiség 20. századi történelmének legnagyobb tragédiájává,

tekintettel arra, hogy az 1939–1945-ös II. világháború alatt a nemzeti-szocialista (náci) és kommunista totalitárius rezsimek Ukrajna területén emberiség- és emberiességellenes cselekedeteket, háborús bűnöket és genocídiumot követtek el, aminek következtében Ukrajna és az ukrán nép hatalmas veszteségeket szenvedett,

méltatva a náciizmus felett az 1939–1945-ös II. világháborúban aratott győzelem világtörténelmi jelentőségét,

adózva az 1939–1945-ös II. világháború minden áldozatának emléke előtt és szükségesnek tartva a háború veteránjairól, a felszabadító mozgalom résztvevőiről és a náciizmus áldozatairól való folyamatos gondoskodást,

az 1939–1945-ös II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem emlékezetének megőrzése érdekében Ukrajna Legfelsőbb Tanács elfogadja ezt a Törvényt.

1. cikkely. Az 1939–1945-ös II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem megörökítése

1. Az 1939–1945-ös II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem emlékezetének, a háború veteránjainak, az ukrán felszabadító mozgalom résztvevőinek és a náciizmus áldozatainak tisztelete Ukrajnának és állampolgárainak szent kötelessége.

⁹³ Commemoration of the sixtieth anniversary of the end of the Second World War. <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/59/26> (2015-12-01) (A ford.)

⁹⁴ Sixty-fifth anniversary of the end of the Second World War. <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/64/257> (2015-12-01) (A ford.)

2. Az 1939–1945-ös II. világháború összes áldozata előtt tisztelegve a törvény Ukrajnában május 8-ikát az Emlékezés és a megbékélés napjává nyilvánítja, amiről évente megemlékeznek.

3. Ukrajnában évente méltatandó állami ünnep május 9-ike – a II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem napja (a Győzelem napja).

4. Ukrajna kormánya határozza meg az Emlékezés és megbékélés napja, valamint a Győzelem napja alkalmából való megemlékezések és ünnepek rendjét.

2. cikkely. Az 1939–1945-ös II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem megőrkítésének módozatai

1. Az 1939–1945-ös II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem megőrkítésének alapvető módozatai a következők:

1) az Emlékezés és megbékélés napjának, a Győzelem napjának, a náciizmusnak Ukrajna, a Krími Autonóm Köztársaság, Kijev és Szevasztopol városok, valamint a többi közigazgatási egység területéről való kiűzése napjának méltatása;

2) díszőrség az Örök tűz, az Ismeretlen katona és az Ismeretlen matróz sírjainál, az 1939–1945-ös II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelmet és az áldozatok emlékezetét megőrkítő műemlékek és emlékhelyek megkoszorúzása, virágok elhelyezése;

3) annak megakadályozása, hogy az 1939–1945-ös II. világháború történetét meghamisítsák a tudományos kutatásokban, módszertani kiadványokban, tankönyvekben, a tömegtájékoztatási eszközökben, az állam, a helyi önkormányzatok vezetőinek és tisztviselőinek nyilvános felszólalásaiban;

4) elősegíteni az 1939–1945-ös II. világháború története objektív és mindenre kiterjedő kutatását, a háborús események, azok áldozatai, a résztvevők cselekedeteinek a szépirodalom és a művészet eszközeivel való ábrázolását, könyvekben és emlékalbumokban, a tömegkommunikációs eszközön keresztül bemutatását;

5) az 1939–1945-ös II. világháború résztvevőinek és áldozatainak szentelt emlékművek és emlékjelek rendbetétele, megőrzése és újjak emelése, múzeumok, emlékhelyek létrehozása az 1939–1945-ös II. világháború tiszteletére;

6) az állam elősegíti és támogatja az 1939–1945-ös II. világháborúban elhunytak és eltűntek nevének felderítését, a katonák maradványainak újratemetését.

3. cikkely. Díszörség

1. Az Emlékezés és a megbékélés napjának, a Győzelem napjának és Ukrajna védői napjának méltatásának helyszínén az Ukrajna fővárosában,⁹⁵ a Krími Autonóm Köztársaság fővárosában,⁹⁶ Szevasztopolban,⁹⁷ a megyei központokban az 1939–1945-ös II. világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem tiszteletére és az áldozatok emlékezetének megőrzésére állított emlékműveknél és emlékjeleknél díszörséget kell állítani, valamint koszorúkat és virágokat kell elhelyezni.

4. cikkely. Az 1939–1945-ös II. világháború emlékhelyei

1. Az 1939–1945-ös II. világháború emlékhelyei a katonai temetők, a polgári temetők katonasírhajói, az egy vagy több személy maradványait őrző sírok, emlékművek, emlékjelek, szobrok, építészeti és egyéb létesítmények, kompozíciók és objektumok, melyek az 1939–1945-ös II. világháború eseményeinek, résztvevőinek és áldozatainak állítanak emléket.

Az 1939–1945-ös II. világháború emlékhelyeinek egységes lajstromát Ukrajna kormánya hagyja jóvá.

2. E cikkely 1. pontjában felsorolt emlékhelyek állami védelem alatt állnak.

3. E cikkely 1. pontjában felsorolt emlékhelyek fenntartását a központi és az önkormányzati költségvetésének célfejezetéből, valamint jogi személyiségek, magánszemélyek, nemzetközi szervezetek és külföldi országok felajánlásaiból finanszírozzák.

4. Az állami szervek és a helyi önkormányzatok illetékességi területükön belül felelősséget viselnek az 1939–1945-ös II. világháború emlékhelyeinek nyilvántartásáért és védelméért.

5. Az 1939–1945-ös II. világháború ismeretlen sírhelyeinek, az ismeretlen áldozatok és katonák, elesett maradványainak felkutatása Ukrajna kormánya által meghatározott keretek között történik.

6. Az 1939–1945-ös II. világháború résztvevőinek temetését az állam átveszi a központi és a helyi költségvetés terhére.

7. Az 1939–1945-ös II. világháború emlékhelyeinek meggyalázását, megromlását vagy megsemmisítését a törvény szankcionálja.

5. cikkely. Az 1939–1945-ös II. világháború következményeinek felszámolására és az 1939–1945-ös II. világháború eseményeivel kapcsolatos emlékhelyek megőrzésére vonatkozó nemzetközi szerződések

⁹⁵ Az ország fővárosa – Kijev. (A ford.)

⁹⁶ A Krím fővárosa – Szimferopol (*kr. tatár*: Aqmescit). (A ford.)

⁹⁷ Szevasztopol (*kr. tatár*: Aqyar) – Oroszország Fekete-tengeri hadiflottájának bázisa. (A ford.)

1. Ukrajna biztosítja az 1939–1945-ös II. világháború következményeinek felszámolására vonatkozó nemzetközi szerződések végrehajtását és szerződéseket köt a náciizmus áldozatai kártalanítása érdekében. Nemzetközi szerződések alapján Ukrajna biztosítja emlékművek felállítását és azok megőrzését az 1939–1945-ös II. világháborúban elesett katonák sírján Ukrajna területén kívül.

2. Ukrajna nemzetközi szerződések keretében támogatja az 1939–1945-ös II. világháborúban elesettek temetkezési helyeinek feltárását az ország területén, a temetkezési helyeken emlékművek felállítását és megőrzését, az emberekben a tisztelet újjáélesztését ezen emlékhelyek iránt.

3. Ukrajna saját területén megingathatatlanul betartja a náciizmus és a totalitarizmus bármilyen megnyilvánulásának tiltását előíró nemzetközi szerződéseket.

6. cikkely. Felelősségviselés a törvény be nem tartásáért

1. Jelen törvény megsértőit a törvényi úton vonják felelősségre.

7. cikkely. Záró rendelkezések

1. Jelen törvény a kihirdetés utáni napon lép életbe.

[...] ⁹⁸

Petro Porosenko
Ukrajna elnöke

Kijev, 2015. április 9. № 315-VIII.

⁹⁸ A törvény 7. cikkelyének kimaradó 2. és 3. pontja a jelen törvény nyomán fellépő egyéb törvényt módosításokat sorolja fel. (A ford.)

Ukrajna törvényeAz elnyomó kommunista totalitárius uralom szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti levéltári anyagok hozzáférhetőségéről

Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa

elismerve, hogy a levéltárak az ukrán nép történelmi örökségének szer-
ves és nélkülözhetetlen összetevői;

figyelembe véve, hogy a levéltárak garantálják az emberi emlékezet
megővését;

konstatálva azt, hogy a saját országa történelmével kapcsolatos tárgyi in-
formációk bárki számára való hozzáférésenek joga a demokratikus államok
egyik alapja;

számításba véve, hogy a társadalom körében megnőtt a történelem, s kü-
lönösen 20. századi ukrán történelem iránti érdeklődés;

számításba véve a 20. század során a mai Ukrajna területén is funkcioná-
ló kommunista totalitárius uralom elnyomó szerveihez kapcsolódó levéltári
anyagokhoz való hozzáférés problematikájának összetettségét, az átlátható-
ság és a titoktartás, illetve a magánjog védelme között felmerülő ellentmond-
ásokat, s felismerve a történelmi információkat illető széles körű hozzáférés
biztosításának szükségességét;

elismerve, hogy az újkori történelem jobb megismerése segíthet meg-
előzni a társadalmi konfliktusok és a gyűlölet kialakulását;

figyelembe véve az Európai Tanács Miniszteri Bizottságának a tagor-
szágok számára a levéltári információk hozzáféréseire vonatkozóan tett № R
(2000) 13 számú javaslatát;

elismerve, hogy a levéltárak titkosítása volt az egyik előfeltétele a Krím-
félsziget annexiójának, illetve a Donyeck és Luhanszk megyékben kirobbant
fegyveres konfliktusnak;

a szociális párbeszéd megkönnyítésének a szándékával;

a totalitárius uralom által elkövetett bűncselekmények, illetve a nemzeti,
társadalmi, osztálybeli, etnikai, faji vagy más szempontok alapján történő
diszkrimináció jövőbeni megismétlődésének a megakadályozása, a történel-
mi és társadalmi igazságosság helyreállítása, az Ukrajna függetlenségét,
szuverenitását, területi egységét és nemzetbiztonságát ért fenyegetések meg-
szüntetésének a céljával jelen törvényt elfogadja.

I. fejezet

Általános rész

1. cikkely. Általános rendelkezések

1. Jelen törvény szabályozza az elnyomó kommunista totalitárius uralom
szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti archív információkhoz való hoz-
záférést.

2. Jelen törvény célja, hogy biztosítsa az elnyomó kommunista totalitárius uralom szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti archív információk átláthatóságát.

3. A Személyi adatok védelméről szóló ukrán törvény hatálya nem terjed ki az elnyomó kommunista totalitárius uralom szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti archív információkhoz való hozzáférésre.

4. Az elnyomó kommunista totalitárius uralom szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti archív információkhoz való hozzáférésre vonatkozó ukrán jogszabályok csoportját Ukrajna Alkotmányán alapulva jelen törvény, valamint A nemzeti levéltári alapról és a levéltári intézményekről szóló ukrán törvény, illetve más ukrán normatív jogi dokumentumok képezik.

2. cikkely. Fogalmak

1. A jelen törvényben szereplő lentebb felsorolt szakkifejezések a következő jelentésben használatosak:

1) az elnyomó szervekre vonatkozó archív információ – az elnyomó szervek által létrehozott, kapott, illetve náluk őrzött bármilyen formában rögzített információ;

2) az elnyomó szervek áldozata – az a személy, aki az elnyomó szervek képviselői felől az üldöztetés, az elnyomás vagy az általános szabadságjogok bármilyen típusú megsértésében részesült;

3) az archív információk hordozója – bármely olyan tárgyi hordozóeszköz, amelyen az elnyomó uralomra vonatkozó archív információk kerültek rögzítésre. Az elnyomó uralomra vonatkozó archív adathordozók a törvénynek megfelelően a Nemzeti levéltári alaphoz tartoznak, s az Állam tulajdonát képezik;

4) az archív információhordozók digitalizálása – az archív információhordozók szkennelés, fényképezés vagy röntgenráfia, illetve bármely más módon történő digitalizálása, a távközlési hálózatokon keresztül történő elérhetőség, valamint a biztonsági másolatok létrehozásának a céljával;

5) az elnyomó szervek állományon kívüli munkatársai – azok a személyek, akik 1917–1991 között az elnyomó szervek alosztályainak nyilvántartásában speciális feladatokat ellátó ügynökként, különleges körülmények között alkalmazott ügynökként, vagy bármely más típusú ügynökként, bármilyen kategóriájú informátorként, állományon kívüli operatív munkatársként, bármilyen kategóriájú kémként, titkos vagy konspirációs címek, lakások, postafiókok és konspirációs kapcsolatokat szolgáló pontok fenntartóiként vagy tulajdonosaként, bármilyen típusú kontaktszemélyként szerepeltek, illetve azok a személyek, akik 1917–1991 között az elnyomó szervek bármilyen más formájú munkatársai voltak, azok számára másokról szóló információkat szolgáltattak;

6) elnyomó szervek – jelen törvény meghatározása alapján a kommunista totalitárius uralom azon szervei, melyek 1917–1919 között Ukrajna területén tevékenykedtek, s politikai, társadalmi, osztálybeli, nemzeti, vallási vagy más okok miatt konkrét személyekkel vagy csoportokkal szemben az állami erőszak és terror eszközeit és módszereit használták, s melyek tevékenységét az emberi jogok megsértésére utaló adatok jellemzik;

7) a levéltári információk kezelője – az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet Ágazati Központi Levéltára (a továbbiakban UNEI ÁKL), valamint a jelen törvény által meghatározott esetekben az állami szervek, a Krími Autonóm Népköztársaság állami szervei, a helyi önkormányzati szervek és levéltári intézmények, melyek valóban birtokában vannak az elnyomó szervekre vonatkozó archív információknak;

8) az elnyomó szervek állománybeli alkalmazottai – katonák, az elnyomó szervek munkatársai (dolgozók és hivatalnokok), akik a fentvezetett szervekkel hivatalos munkáltatói kapcsolatban álltak.

3. cikkely. Elnyomó szervek

1. Jelen törvényben az Elnyomó szervek alatt a következőket kell érteni:

1) Az ellenforradalmi és szabotázs tevékenységek elleni küzdelemmel foglalkozó Összoroszárszági Rendkívüli Bizottságot, az ellenforradalmi, spekulációs, szabotázs és hivatali bűnözési tevékenységek elleni küzdelemmel foglalkozó Összukrajnai Rendkívüli Bizottságot, a Legfelsőbb Tanácsot, a Legfelsőbb Semmitőszéket, a Legfelsőbb Semmitő Bíróságot, a Fő Hírszerző Ügynökséget (a Vörös Hadsereg Munkás-Paraszt Hírszerző Ügynökségét, a Vörös Hadsereg Munkás-Paraszt Ügynökségének négyes számú ügyosztályát, a Vörös Hadsereg Munkás-Paraszt Ügynökségének információs-statisztikai ügyosztályát, a Vörös Hadsereg Munkás-Paraszt hírszerzési ügyosztályát, a Honvédelmi Népbizottság ötös számú ügyosztályát, a Vörös Hadsereg Vezérkarának Hírszerzési ügyosztályát, a Honvédelmi Népbizottság Fő Hírszerzési ügyosztályát, a Fegyveres Erők Vezérkarának Fő Hírszerzési ügyosztályát), az Állami Politikai Hivatalt, az Egyesült Legfőbb Törvényszéket, az Állambiztonsági Bizottságot, a Belügyminisztériumot, a Honvédelmi Minisztériumot, a Közrendvédelmi Minisztériumot, az Igazságügyi Minisztériumot, a Belügyi Népbizottságot, az Állambiztonsági Népbizottságot, az Igazságügyi Népbizottságot, az Egyesített Állami Politikai Hivatalt, a Legfelsőbb Bíróság Ügyészségét, az ügyészséget (Főügyészség, Államügyészség), a „Szmers” Kémelhárítási Hivatalt, a népbíróságokat, a tartományi, kerületi, regionális bíróságokat, a forradalmi és katonai törvényszékeket;

2) a jelen cikkely első rész első pontjában meghatározott területi, funkcionális és strukturális szervezeti alegységeket, illetve az ezeknek a szerveknek közvetlenül alárendelt harcoló csapatokat, fedezeti őrségeket (őrség, kísérő őrség, kísérő katona), hadsereget (a belügyi szervek katonai alakulata-

it (őrség, belügyi csapatokat), határőrséget (hadsereg), a hatalmi szervek alakulatait, az építészmérnöki és más speciális részlegeket;

3) a javító-munkatáborok, munkatelepek és börtönök főigazgatóságait, beleértve a tábori vezetést, a tábori hivatalokat és pontokat, telepeket és speciális parancsnokságokat, a jelen cikkely első rész első pontjában megnevezett szervek speciális bizottságait, bíróságon kívüli tárcaközi belügyi népbiztosokat (a Belügyi Népbizottság megyei vezetőit) és az Ukrán SZSZK (megyei) („kettes”) ügyészeit, a köztársasági, megyei „különleges hármaskat”, az élelmiszerosztágot és kisegítő csapatokat, melyek a gazdasági hivatalokban tartózkodtak;

4) más elnyomó szervezetet és azok területi, funkcionális és strukturális alegységeit, melyek tevékenysége összeegyeztethetetlen az alapvető emberi és állampolgári szabadságjogokkal, s melyet az emberi jogok rendszeres megsértése jellemez, ami az egyéni és tömeggyilkosságok, kivégzések, deportálások, kínzások, a kényszermunka és a fizikai terror más típusai, az etnikai, nemzeti, vallási, politikai, osztálybeli, szociális és más szempontok alapján történő üldözés, a politikai céllal alkalmazott pszichiátriai kezelések során okozott erkölcsi és fizikai szenvedés, illetve a lelkiismereti szabadság, a véleménynyilvánítás, a sajtószabadság megsértése és a politikai pluralizmus hiánya formájában valósult meg.

4. cikkely. Az állami politika alapelvei az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok hozzáféréseire vonatkozóan

1. Az állam mindenki számára garantálja az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagokhoz való hozzáférés jogát.

2. Az állam a jelen törvényben megfogalmazott sajátosságok figyelembevételével mellett garantálja az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagokhoz való szabad hozzáférés jogát.

3. Az állam garantálja az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok megfelelő tárolását, a sokszorosítás és felhasználás feltételeit.

4. Az állam biztosítja az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok digitalizálását.

5. Az állam intézkedéseket fogantat az elnyomó szervekkel kapcsolatos külföldi intézményekben tárolt levéltári anyagoknak a felkutatására és megszerzésére vonatkozóan.

6. Ukrajna Miniszteri Kabinetje, az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézete, más állami intézmények, a Krími Autonóm Népköztársaság állami intézményei, a helyi önkormányzati szervek és levéltári intézmények az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok szabad hozzáféréseinek a biztosítását a saját lehetőségeik szerint valósítják meg.

5. cikkely. Az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok hozzáférését biztosító garanciák.

1. Az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok hozzáférési joga garantálja:

1) az elnyomó szervekre vonatkozó archív információk birtokosai a jelen Törvényben megfogalmazott esetek kivételével kötelesek az információszolgáltatás és közzététel végrehajtását elvégezni;

2) az információszerzési folyamatok maximális módon történő leegyszerűsítését;

3) a levéltári adatok hozzáférési módjának szabad megválasztását;

4) az elnyomó szervekre vonatkozó levéltári anyagok titkosítási tilalmát;

5) a jelen törvényben megfogalmazott esetek kivételével az elnyomó szervekre vonatkozó archív információk bizalmas vagy hivatali adatokhoz való besorolását;

6) az elnyomó szervekre vonatkozó levéltári adatokhoz való hozzáférés megsértése miatt történő felelősségre vonást.

6. cikkely. Az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok hozzáféréseinek biztosítására vonatkozó alapelvek

1. Az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok hozzáféréseinek biztosítását a jelen törvényben leírtaknak megfelelően a következő elvek jellemzik:

1) a levéltári adatokkal rendelkező intézmények tevékenysége nyitott;

2) az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári információk hozzáférési eljárásának jogszerűsége, átláthatósága és tisztességessége;

3) az információk szabad hozzáférése és terjesztése a törvényben megfogalmazott esetek kivételével;

4) az elnyomó szervekkel kapcsolatos, Ukrajna területén és külföldön található levéltári anyagok aktív keresésének és rendszerezésének megvalósítása;

5) az állam közreműködése az ukrán népi emlékek helyreállítását célzó kutatások elvégzésében;

6) a személyi felelősségre vonhatóság az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári információk terjesztése során;

7) a faji, politikai, vallási és más meggyőződéstől, nemi, etnikai és szociális származástól, vagyoni, lakóhelyi, nyelvi és más egyéb jegyeiktől független egyenjogúság megvalósulása.

II. fejezet

Az elnyomó szervekre vonatkozó levéltári anyagok jogi státusza

7. cikkely. Az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári információk hozzáféréseinek biztosítása

1. Az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári információk hozzáféréseinek biztosítása a következő úton történik:

1) a levéltári anyagokhoz vagy azok másolatához való hozzáférés bárki számára történő biztosításával, és a megfelelő tájékoztatási rendszer létrehozásával;

2) az archív információhordozókról vagy azok bizonyos részéről történő másolatkészítéssel;

3) az archív információhordozókról készült digitális másolatok hozzáférhetővé tételével;

4) az archív információhordozókról készült digitális másolatoknak a gazdaintézmény hivatalos weboldalán történő közzétételével;

5) az archív információkról vagy azok bizonyos részéről készült másolatok személyi kérésre történő kiadásával;

6) levéltári igazolások és dokumentum-kivonatok készítésével;

7) az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári információk publikációk, kiállítások és más formákban történő népszerűsítésével;

8) az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári anyagok hatékony felhasználásával, a fizikai és jogi személyek igényeinek a törvény által előírt formában történő kielégítésével.

8. cikkely. Az elnyomó szervekre vonatkozó levéltári anyagok hozzáférhetősége

1. Az elnyomó szervekre vonatkozó levéltári anyagok a törvényben megfogalmazott esetek kivételével szabadon hozzáférhetők

2. Nem korlátozható az elnyomó szervek levéltári anyagainak hozzáférése:

1) a bennünket körülvevő természeti környezet állapotáról, az élelmiszerek és más háztartási eszközök minőségéről;

2) az emberi biztonságot veszélyeztető esetlegesen bekövetkező balesetekről, katasztrófákról, veszélyes természeti jelenségekről vagy más veszélyes helyzetekről;

3) a lakosság egészségügyi állapotáról, életszínvonaláról, beleértve az étkezési, öltözködési, lakhatási, egészségügyi ellátást és a társadalombiztosítást, valamint a társadalom-demográfiai mutatókat, a jogrend állapotát, a lakosság oktatási és kulturális helyzetét;

4) az emberek és az állampolgárok jogainak és szabadságának megsértéséről szóló tényekről (a totalitárius uralom képviselői által elkövetett gyilkosságok, károkozások, kínzások, üldöztetések, tömeges éhínség vagy éhhalál okozása, deportálások, politikai elnyomás vagy más formában megvalósuló jogellenes bűncselekmények);

5) az államhatalmi és a helyi önkormányzati szervek, illetve az ott dolgozó munkások és alkalmazottak által elkövetett törvénytelen cselekményekről;

6) a közérdekű (társadalmilag szükséges) információkról;

7) melyek hozzáférése a törvény és az Ukrajna által aláírt, s a Legfelsőbb Tanács által ratifikált nemzetközi szerződéseknek megfelelően nem kerülhet korlátozásra.

3. Nem korlátozható azoknak az elnyomó szervekre vonatkozó archív információhordozóknak a hozzáférése, melyek adathordozói az ukrainai jogszabályokban nem rögzített titkosítási bélyegzőket tartalmaznak.

4. Az elnyomó szervek állományába tartozó, illetve állományon kívüli dolgozóira vonatkozó levéltári információk szabad hozzáférésűek, az ilyen jellegű információk hozzáférése semmilyen okból nem korlátozható;

5. Nem korlátozható az információk hozzáférése azokban az esetekben sem, amikor a jelen cikkely negyedik pontjában megnevezett személyek egyben az elnyomó szervek áldozatai is.

9. cikkely. Az elnyomó szervekkel kapcsolatos levéltári információk hozzáféréseinek korlátozása

1. Joguk van az elnyomó szervek saját magukra, illetve a jelen törvény 8. cikkely negyedik részében megnevezett személyekre vonatkozó információi hozzáféréseinek a korlátozására, azoknak a személyeknek, melyek az elnyomó szervezetek áldozatai voltak.

2. Az elnyomó szervezetek áldozatai a rájuk vonatkozó információk hozzáféréseinek a korlátozásához meg kell, hogy jelöljék, milyen információk hozzáférését kívánják korlátozni (az információ típusát, oldalszámát, bekezdését, stb.), illetve a jelen cikkely negyedik részében megfogalmazott feltételek figyelembevételével meg kell, hogy jelöljék a korlátozás időtartamát is.

3. Az elnyomó szervek áldozatai családtagjainak és rokonainak, illetve a jelen törvény 8. cikkely negyedik részében megnevezett személyek körébe nem tartozó személyeknek joguk van az információkhoz való hozzáférés részleges, s a jelen cikkely negyedik részében meghatározott időtartamra történő korlátozására. Ezen belül az említett személyeknek joguk van az etnikai származásukra, a politikai vagy világnézeti szemléletükre, a vallásukra, valamint az egészségügyi állapotukra és a nemi életükre vonatkozó információk hozzáféréseinek a korlátozására.

4. A jelen cikkely 1–3 részében megnevezett személyek az elnyomó szervek rájuk vonatkozó információinak a hozzáférését legfeljebb 25 évig korlátozhatják.

5. Nem korlátozható az információk hozzáférése azokban az esetekben, amikor a jelen cikkely 1–3 részében megnevezett személyekre vonatkozó archív információk már közzétételre kerültek.

6. A hozzáférés korlátozása az információkra és nem a dokumentumokra vonatkozik.

III. fejezet

Az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információk levéltári hozzáférése

10. cikkely. A levéltári intézmények elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információinak hozzáférése

1. Mindenkinek joga van az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos levéltári információkhoz való hozzáférésre.

2. Az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információk hozzáférését az UNEI ÁKL (Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet Ágazati Központi Levéltára) és más levéltári intézmények biztosítják.

3. Az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információk hozzáférését a levéltári intézmények minden elérhető módon garantálják.

4. A levéltári intézmények elvégzik az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információk digitalizálását, valamint a jelen törvényben megfogalmazott korlátozások figyelembevételével biztosítják a digitális másolatok interneten történő hozzáférését.

5. Az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információk közzétételét a levéltári intézmények a jelen törvényben megfogalmazott korlátozások figyelembevételével hajtják végre.

6. Az archív információknak a hivatalos weboldalakon való közzététele a megfelelő azonosítási és keresési lehetőségek biztosításával történik.

7. Az archív információk kezelőinek biztosítaniuk kell az aktuális tájékoztatási rendszerrel, az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos levéltári anyagok hozzáférésére vonatkozó korlátozásokkal, illetve azok érvényességi idejével, valamint az adott személyeknek az elnyomó szervezetre vonatkozó levéltári anyagok hozzáférésére vonatkozó jogai megvalósulásával kapcsolatos információknak a saját hivatalos weboldalukon történő közzétételét.

11. cikkely. Az archív információkkal történő munka a levéltári intézményekben

1. Az archív információkhoz történő hozzáférést a levéltári intézmények a személyazonosságot igazoló dokumentumok bemutatását és a megfelelő kérelem kitöltését követően teszik lehetővé.

2. Az archív információkkal történő munka megkezdése előtt az illető személyt tájékoztatni kell az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információk terjesztési formáira és tartalmára vonatkozó felelősségéről, illetve ezek lehetséges jogi következményeiről. A személyes felelősségét illetően tájékoztatottnak minősül, az a személy, aki megkezdte az archív információkkal való munkát.

3. Az érintett személyeket a jelen törvényben megfogalmazott korlátozások figyelembevétele mellett megilleti az archív információkhoz, vagy az

azokról készült másolatokhoz való szabad és ingyenes hozzáférés joga a levéltári intézmények olvasótermében.

4. Amennyiben a dokumentumok állapota azt lehetővé teszi, úgy az érintett személyeknek lehetőségük van az elnyomó szervekre vonatkozó archív információkról különféle technikai eszközök segítségével másolatot készíteni, vagy a levéltári intézményektől ezek másolatát, vagy a belőlük készült kivonatokat megkapni, valamint az ilyen másolatok és kivonatok hitelesítését kérni az adott levéltári intézménytől.

5. Az elnyomó szervekre vonatkozó levéltári információk önállóan történő másolása térítésmentes. Az elnyomó szervekre vonatkozó levéltári információk önállóan történő másolásáért tilos a közvetlen vagy közvetett formában történő fizetségtétel.

6. Az elnyomó szervekre vonatkozó archív információknak a levéltári intézmények által történő másolása esetén az ezek elkészítésére fordított valós anyagi kiadásokat meg kell téríteni.

7. A levéltári intézmények a saját weboldalukon közzéteszik az elnyomó szervekre vonatkozó archív információk hozzáférését biztosító alkalmazottakra vonatkozó információkat, ezen belül az elérhetőségeiket, a beosztásukat, és a teljes nevüket.

IV. fejezet

Az archív információk kezelői

12. cikkely. Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet Ágazati Központi Levéltára

1. Az UNEI ÁKL biztosítja az elnyomó szervekre vonatkozó archív információk közvetlen hozzáférését.

2. Az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet létrehozási folyamata a törvény által szabályozott.

3. Az UNEI ÁKL létrehozása az Ukrán Igazságügyi Minisztérium és az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet rendelkezése alapján a Miniszteri Kabinet döntésével jöhet létre.

4. Az UNEI ÁKL felépítésére, feladataira, jövöhagyott határozataira és egyéb dolgaira vonatkozó információk a törvényi kereteknek megfelelően saját hivatalos weboldalukon, valamint a Nyilvános információk hozzáféréséről szóló törvény által meghatározott más formában és módon is közzétételre kell kerülniük.

5. Az UNEI ÁKL biztosítja:

1) az archív információhordozók nyilvántartását és őrzését;

2) az Nemzeti Levéltári Alap dokumentumainak állami nyilvántartásba történő vételét;

3) a levéltári dokumentumok biztonsági állományának a létrehozását és megőrzését, valamint az ilyen állományok felhasználhatóságát;

- 4) a Nemzeti Levéltári Alap speciális dokumentumainak feltárását;
 - 5) a tájékoztatási rendszer létrehozását és tökéletesítését;
 - 6) a levéltári dokumentumokkal való munka és a levéltári igazolások kiadásának a megszervezését, a jogi és természetes személyek meghatározott rend szerint történő hozzáférését a levéltári dokumentumokhoz és az azokból készült kivonatokhoz;
 - 7) az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos információk bárki számára történő hozzáférését;
 - 8) az Ukrajna területén és külföldön található levéltári információk szisztematikus keresését és felhalmozását;
 - 9) az archív információhordozók szisztematikus restaurációját és digitalizálását, valamint a digitális másolatok hivatalos weboldalakon történő hozzáféréseinek a biztosítását;
 - 10) intézményközi jegyzék vezetését az elnyomó szervezetek a jelen törvény kilencedik cikkelyében megnevezett azon áldozatairól, akik a rájuk vonatkozó levéltári információk hozzáféréseinek korlátozását kérték;
 - 11) a törvényben meghatározott más hatáskörök megvalósítását.
6. Az UNEI ÁKL az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos archív információknak, a külföldi hírszerző szolgálatok levéltári adatainak, az ukrán felszabadító mozgalom felépítésével és vezetőivel kapcsolatos információk megszerzését illetően más személyekkel szemben elsőbbségi joggal rendelkezik.

13. cikkely. A levéltári intézmények tevékenységével vagy mulasztásaival kapcsolatos felelősségről és jogorvoslati lehetőségekről

1. Az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos levéltári információk hozzáféréseinek biztosításáért felelős személyeket, a levéltári intézmények vezetőit tevékenységükért vagy mulasztásaikért fegyelmi, közigazgatási és büntetőjogi felelősség terheli.

2. A levéltári intézményeket és az ott dolgozó alkalmazottakat nem terheli felelősség az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos levéltári információk hozzáféréseivel rendelkező személyek által terjesztett archív információk következményiért, kivéve, ha a levéltári intézmények alkalmazottai egyúttal az elnyomó szervezetekkel kapcsolatos információk hozzáférését kérelmező, s az azt megkapó személyek is.

3. A levéltári intézmények alkalmazottai a meghozott döntéseik, tevékenységük vagy mulasztásaik miatt az adott intézmények vezetőinél, a felőbb szervezetknél vagy a bíróságon is feljelenthetők.

Petro Porosenko
Ukrajna elnöke

Kijev, 2015. április 9. № 316-VIII.

Ukraina törvényeA kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsimok elítéléséről és jelképeik betiltásáról

Ukraina Legfelsőbb Tanácsa az Ukrán Nép – Ukrajna polgárai, nemzetiségűktől függetlenül – nevében, Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata értelmében, tekintettel az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1996. június 27-én kelt 1096. számú, az egykori kommunista önkényuralmi rendszerek örökségének felszámolása érdekében tett intézkedésekről 2006. január 26-i 1481. számú, a totalitárius kommunista rezsimok által elkövetett bűnök nemzetközi elítélésének szükségességéről 2006. április 12-én 1495. számú, a náci ideológia újjászületése elleni harcról 2009. január 29-én kelt 1652. számú, az Európa Tanács tagországaiiban ellentétes történelmi interpretációjú emlékműveikhez való viszonyulásról szóló határozataira, az EBESZ Parlamenti Közgyűlése 2009. június 29. – július 3-i SC(09)R határozatára a totalitárius diktatúrák dicsőítésének megengedhetetlenségéről, a történelmi és a politikai levéltárak megnyitásáról, a totalitárius örökség kutatásáról és a társadalom tájékozottságának javításáról, az Európai Parlament 2008. szeptember 23-i nyilatkozatára augusztus 23-ának a sztálinizmus és a nácizmus áldozatainak európai emléknapijává nyilvánításáról, az Európa Parlament 2008. október 23-i állásfoglalására a holodomor, az 1932–33-i ukrainai mesterséges éhínség emlékezetéről, az Európai Parlament 2009. április 2-án kelt állásfoglalására az európai lelkiismeretről és a totalitarizmusról, az ENSZ Közgyűlése 58. ülészakán elfogadott közös nyilatkozatra a holodomor, az 1932–33-as ukrainai nagy éhínség 70. évfordulója alkalmából;

tekintettel Ukrajna 1991. évi törvényére az ukrainai politikai repressziók áldozatainak rehabilitációjáról, mely elítélte az Ukrajna területén 1917–1991 között a kommunista diktatúra által elkövetett bűnöket, a kommunista totalitárius diktatúrára az államirányításban jellemző állami terrortól való elhatárolódásra, és annak meghirdetésére, hogy folyamatosan elősegítik az igazságosság helyreállítását és az önkény következményeinek, valamint a polgári jogok megsértésének felszámolását;

tekintettel Ukrajna törvényére, amely az 1932–33-as ukrainai éhínséget az Ukrán Nép genocídiumává nyilvánította, elítélte a Szovjetunió totalitárius rezsimjének bűntetteit, melyek az éhínséget kiváltották, melynek következtében több millió ember elpusztult, megrendültek az ukrán társadalom alapjai, évszázados hagyományai, szellemi kultúrája és népisége, valamint Kijev város fellebbviteli bírósága által 2010. január 13-án hozott határozatra, miszerint a Szovjetunió, Szovjet-Ukrajna és a kommunista párt legfelsőbb vezetése vétkez az ukrainai 1932–33-as éhínség bekövetkeztében;

gondoskodva az emberek és az állampolgárok jogainak és szabadságjogainak védelméről;

törekedve a független, demokratikus jogállam fejlesztésére és megszilárdítására;

Ukrajna Alkotmánya 11. cikkelyének megfelelően, mely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezete konszolidálására és fejlesztésére;

megakadályozandó a kommunista és a nemzetiszocialista (náci) rezsim bűntetteinek megismétlődését, nemzeti, szociális, társadalmi réteg, etnikai, faji vagy bármely egyéb jellemző alapján való megkülönböztetés jövőbeni előfordulását, valamint a történelmi és a társadalmi igazságosság helyreállítása, Ukrajna függetlenségét, szuverenitást, területi sérthetlenségét és nemzetbiztonságát érő fenyegetését elhárítása érdekében

elfogadja jelen törvényt, amely elítéli a kommunista és nemzetiszocialista (náci) rezsimet Ukrajnában, megállapítja jelképek használata betiltásának jogi kereteit és a kommunista totalitárius diktatúra jelképei felszámolásának rendjét.

1. cikkely. Fogalom meghatározás

1. Jelen törvényben az alábbi fogalmakat a következő értelemben használatosak:

1) kommunista párt – Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (bolsevik) (OSZDMP(b)), Oroszországi Kommunista Párt (bolsevik) (OKP(b)), Össz-szövetségi Kommunista Párt (bolsevik) (ÖKP(b)), Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP), Ukrajna Kommunista Pártja (bolsevik) (UKP(B)), Ukrajna Kommunista Pártja (UKP), a Szovjetunió kötelékébe tartozó szövetségi köztársaságok kommunista pártjai, valamint azok alapszervezetei az autonóm szovjet szocialista köztársaságokban, országrészekben, megyékben, autonóm megyékben, autonóm körzetekben, köztársasági alárendeltségű városokban és helyi alapszervezetekben;

2) a kommunista és nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsim propagandája – az Ukrajnában 1917–1991 közötti kommunista totalitárius rezsim, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsim bűntetteinek tagadása, többek között tömegtájékoztató eszközökön keresztül, a kommunista, nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsim, a szovjet titkosszolgálatok bűntetteinek, Ukrajna területén, vagy egyes közigazgatási egységeinek területén a szocialista hatalom térnyerésének igazolására tett kísérletek, Ukrajna függetlenségéért a 20. században vívott küzdelmek résztvevőinek üldözése, kommunista, nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsim jelképeit tartalmazó termékek előállításának és/vagy terjesztése, valamint nyilvános használata;

3) szovjet titkosszolgálatok – Ellenforradalom és szabotázsok elleni harc összoroszországi rendkívüli bizottsága, Ellenforradalom, spekuláció, szabotázs és hivatali hatalommal visszaélés elleni harc összukrajnai rendkívüli bizottsága, Állami Politikai Főigazgatóság, Egyesített Állami Politikai Fő-

igazgatóság, Belügyi Népbiztosság, Állambiztonsági Népbiztosság, Állambiztonsági Minisztérium, Állambiztonsági Bizottság, ezek területi, funkcionális, strukturális aleggységei, valamint az ezeknek közvetlenül alárendelt fegyveres testületek, őrségek, katonai és egyéb speciális alakulatok;

4) a kommunista totalitárius rezsim jelképei – a következő jelképek:

a) az SZSZKSZ, az USZSZK, a Szovjetunió egyéb szövetségi és autonóm köztársaságainak, valamint az ún. „népi demokráciák”: Albán Népköztársaság (Albán Szocialista Népköztársaság), Bolgár Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság, Román Népköztársaság (Román Szocialista Köztársaság), Magyar Népköztársaság, Csehszlovák Szocialista Köztársaság, Jugoszláv Föderatív Népköztársaság (Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság), valamint a hozzájuk tartozó szocialista köztársaságok jelképei, kivéve azokat, amelyek a világ országai által ma is hivatalosan használt zászlók és címerek;

b) az SZSZKSZ, az USZSZK, a többi szövetségi és autonóm köztársaság himnuszai vagy azok részletei;

c) zászlók, jelképek, ábrázolások vagy egyéb attribútumok, amelyeken együtt jelenik meg a sarló és a kalapács, a sarló, a kalapács és az ötágú csillag, az eke, a kalapács és az ötágú csillag;

c) a kommunista párt jelképei vagy azok egyes elemei;

d) azon személyeknek szentelt ábrázolások, emlékművek, emlékjelek, feliratok, akik vezető tisztséget töltöttek be a kommunista pártban (járási párttitkár vagy annál magasabb tisztség), akik vezető tisztséget töltöttek be az SZSZKSZ, az USZSZK, egyéb szövetségi és autonóm szocialista köztársaságok államhatalmi és államigazgatási szerveiben, a megyék, köztársasági alárendeltségű városok hatalmi és igazgatási szerveinél, a szovjet titkosszolgálatok összes munkatársa, beosztásától függetlenül;

e) azon eseményeknek szentelt ábrázolások, emlékművek, emlékjelek, feliratok, amelyek összefüggnek a kommunista párt, Ukrajna területén vagy annak egyes közigazgatási egységei területén a szovjet hatalom megteremtésével, Ukrajna függetlenségéért a 20. században folytatott harcok résztvevőinek üldözésével összefüggő tevékenységgel (kivéve azokat az emlékműveket és emlékjeleket, amelyek Ukrajna területén a náci megszállókkal szembeni ellenállást és kiűzetésüket ábrázolják, vagy az ukrán tudománnyal és kultúrával vannak összefüggésben);

f) a kommunista párt jelszavainak megjelenítése, olyan személyektől idézés, akik vezető tisztséget töltöttek be a kommunista pártban (járási párttitkár vagy annál magasabb tisztség), az SZSZKSZ, az USZSZK, egyéb szövetségi és autonóm szocialista köztársaságok államhatalmi és államigazgatási szerveiben, a megyék, köztársasági alárendeltségű városok hatalmi és igazgatási szerveinél (kivéve az olyan idézeteket, amelyek az ukrán tudomány és kultúra fejlődésével vannak összefüggésben), a szovjet titkosszolgálatok összes munkatársa, beosztásától függetlenül;

g) a megyék, járásek, települések, városi kerületek, parkok, sétányok, utcák, mellékutcák, útközök, átjárók, sugárutak, terek, majdanok,⁹⁹ rakpartok, hidak, települések toponímiái, vállalatok, intézmények, szervezetek elnevezése, ha olyan személyek nevére vagy álnévére utal, akik vezető tisztséget töltöttek be a kommunista pártban (járási párttitkár vagy annál magasabb tisztség), az SZSZKSZ, az USZSZK, egyéb szövetségi és autonóm szocialista köztársaságok államhatalmi és államigazgatási szerveiben, a szovjet titkosszolgálatoknál dolgoztak, valamint az SZSZKSZ, az USZSZK, az egyéb szövetségi és autonóm köztársaságok nevei és az ezekkel összefüggő elnevezések, a kommunista párt tevékenységével (beleértve a pártkongresszusokat is), az 1917. október 25-i (november 7-i) októberi puccs évfordulóival, Ukrajna területén vagy az egyes közigazgatási egységeinek területén a szovjet hatalom megteremtése, az Ukrajna függetlenségéért a 20. században folytatott harcok résztvevőinek üldözésével összefüggő elnevezések (kivéve azok az elnevezések, amelyek Ukrajna területén a náci megszállókkal szembeni ellenállást és kiűzetésüket ábrázolják vagy az ukrán tudománnyal és kultúrával vannak összefüggésben);

h) a kommunista párt megnevezése;

5) a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsim jelképei – a következő jelképek:

a) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) jelképei;

b) a náci Németország 1939–1945 közötti állami zászlaja;

c) a náci Németország 1939–1945 közötti állami címere;

d) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) megnevezése;

e) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) tevékenységével kapcsolatos eseményekhez köthető ábrázolások, feliratok;

f) a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) jelszavainak használata, a Nemzetiszocialista Német Munkáspártban (NSDAP), 1935–1945 között a náci Németország legfelsőbb hatalmi és államigazgatási szerveiben, valamint az általa megszállt területeken vezető tisztséget betöltő személyek idézése.

2. cikkely. A kommunista és a nemzetiszocialista (náci) rezsimek elítélése.

1. Az Ukrajnában 1917–1991 között fennálló kommunista totalitárius rezsim bűnelkövetőnek minősül, mivel politikai állami terrort valósított meg, melynek során számos esetben sérültek az emberi jogok egyes személyek és tömegek meggyilkolása, kivégzése, halála, deportálása, kínzása, kényszermunkája és egyéb fizikai kényszerítések által; az etnikai, nemzeti, felekezeti, politikai, társadalmi réteg, szociális és egyéb motivációk alapján való megkülönböztetés, erkölcsi és fizikai károkozás politikai célzatú pszichiátriai

⁹⁹ Tulajdonképpen ez is a „tér” (közterület) szinonimája. (A ford.)

kényszerintézkedések, a lelkiismereti szabadság, a gondolatszabadság, a véleménynyilvánítás szabadságának megsértése és a politikai pluralizmus hiánya miatt, amiért elítélendő, mert az ember és az állampolgár alapvető jogaival és szabadságjogaival összeegyeztethetetlen.

2. A nemzetiszocialista (náci) rezsim Ukrajnában bünelkövetőnek minősül, mivel politikai állami terrort valósított meg, melynek során számos esetben sérültek az emberi jogok egyes személyek és tömegek meggyilkolása, kivégzése, halála, deportálása, kínzása, kényszermunkája és egyéb fizikai kényszerítések által; faji, etnikai alapú üldöztetés valósult meg, sérült a lelkiismereti szabadság, a gondolatszabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága, a sajtószabadság és hiányzott a politikai pluralizmus, ezzel összefüggésben, s a nürnbergi nemzetközi katonai bíróságon 1945–46-ban feltárt tényekre tekintettel, elítélendő, mert az alapvető emberi és állampolgári jogokkal és szabadságjogokkal összeegyeztethetetlen.

3. cikkely. A kommunista és/vagy nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimok és jelképek propagandájának tilalma.

1. A kommunista és/vagy nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimok és jelképek propagandája a kommunista totalitárius rezsim, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsim több milliányi áldozata emlékének meggyalázása, és mint ilyet a törvény tiltja.

2. A kommunista és/vagy nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimok és jelképek jogi személy, politikai párt, egyéb szervezet, tömegtájékoztatási eszköz általi propagandája és/vagy a megnevezésében a kommunista és/vagy nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimok jelképeinek használata alapot szolgáltat a bejegyzés elutasítására és/vagy a jogi személy, politikai párt, egyéb szervezet tevékenységének betiltására, nyomtatott tömegtájékoztatási eszköz bejegyzésének megtagadására és/vagy betiltására.

3. Amennyiben a jogi személyek, politikai pártok, egyéb szervezetek, nyomtatott tömegtájékoztatási eszközök nem tartják be jelen törvényt, a jogi személyek állami bejegyzésére, egyesületek, szövetségek, egyéb társadalmi alakulatok bejegyzésére (legalizálására) jogosult központi végrehajtó hatalom, vagy egyéb meghatalmazott államhatalmi szerv beadványára a bíróság tevékenységüket/megjelenésüket betiltja.

4. Azt, hogy a jogi személy, a politikai párt, egyéb egyesület tevékenysége, megnevezése és/vagy jelképei nem felelnek meg jelen törvénynek, a jogi személyek állami bejegyzésére, egyesületek, szövetségek, egyéb társadalmi alakulatok bejegyzésére (legalizálására) jogosult központi végrehajtó hatalom állapítja meg Ukrajna kormánya által meghatározott rendben.

5. Azon politikai pártok, megyei, városi, járási szervezetek vagy egyéb szervezeti egységek, amelyek a politikai párt szabályzatában szerepelnek, és amelyekkel kapcsolatban a jogi személyek állami bejegyzésére, egyesületek, szövetségek, egyéb társadalmi alakulatok bejegyzésére (legalizálására)

jogosult központi végrehajtó hatalom Ukrajna kormánya által meghatározott rendben határozatba foglalta, hogy tevékenységük, megnevezésük és/vagy jelképeik nem felelnek meg a jelen törvényben, nem vehetnek részt a választásokon.

4. cikkely. A kommunista és nemzetiszocialista (náci) rezsimek jelképei használatának és propagandájának tilalma.

1. A kommunista totalitárius rezsimek jelképeinek, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimek jelképeinek előállítására, terjesztésére, vagyis nyilvános használata, beleértve az ajándéktárgyakat, az SZSZKSZ, az USZSZK, a többi szövetségi és autonóm szovjet köztársaság himnuszainak, vagy azok részleteinek nyilvános előadása Ukrajna egész területén tilos.

2. A kommunista totalitárius rezsimek jelképeinek, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimek jelképeinek előállítására vonatkozó tilalom nem vonatkozik az olyan céllal történő előállításra és további felhasználásra, amely e cikkely harmadik részében van felsorolva.

3. Nem vonatkozik a kommunista totalitárius rezsimek jelképeinek, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimek jelképeire vonatkozó tiltás a következő esetekre:

1) az állami intézmények és önkormányzati szervek (helyi államhatalmi és igazgatási intézmények) által 1991 előtt rendszeresített vagy kiadott dokumentumokra;

2) az oktatási és tudományos intézmények, vállalatok, intézmények és szervezetek által 1991 előtt kiadott dokumentumokra;

3) múzeumi kiállítási tárgy, tematikus kiállítás, Ukrajna Múzeumi Alpja, valamint könyvtárak és egyéb gyűjteményes helyek esetében;

4) azon művészeti alkotások esetében, amelyek jelen törvény hatályba lépése előtt keletkeztek;

5) tudományos tevékenység során, többek között a tudományos kutatás ideje alatt és azok eredményeinek közzététele során Ukrajna törvényei által nem tiltott módon;

6) az eredeti hadi zászlókon;

7) az 1991 előtt adományozott, valamint az 1991–2015 között a II. világháború eseményeivel kapcsolatos évfordulók kapcsán kiadott állami kitüntetések, jubileumi érmék és egyéb jelvények, valamint az ezeket igazoló dokumentumok;

8) a temetőekben, díszsírhelyeken eltemetettek sírkövein;

9) történelmi események oktatása és rekonstruálása során;

10) magángyűjteményekben és magánlevéltárakban;

11) antikváriumi kereskedelmi forgalomban;

A tiltás nem terjed ki a kommunista totalitárius rezsimek jelképeinek, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimek jelképeinek használatára (azzal a feltétellel, hogy nem idézi elő az 1917–1991 közötti kommunista

totalitárius rezsím bűnös természetének, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsím bűnös természetének propagandáját):

12) a kézikönyvekben, a tankönyvekben és egyéb tudományos, felvilágosító és oktatási anyagokban, melyeket az oktatási, oktatási-nevelés és felvilágosító munka során használnak fel;

13) a jelen törvény hatályaba lépését követően létrehozott művészeti alkotásokban.

5. cikkely. A kommunista és nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsímek képviselői által elkövetett bűnök feltárása és az ezzel kapcsolatos információk nyilvánosságra hozása.

1. Az állam vizsgálja a genocídium, az emberiség és az emberiség ellen elkövetett bűntetteket, melyeket Ukrajna területén hajtottak végre a kommunista és/vagy a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsímek képviselői, és intézkedéseket fogyanatosít e bűntettek következményei felszámolása és a történelmi igazságosság helyreállítása érdekében, többek között az Ukrajnában 1917–1991 között fennálló kommunista totalitárius rezsím, a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsím áldozataira vonatkozó kutatások és az áldozatok számának megállapítása, az áldozatok tömegsírijainak felderítése és gondozása, a kuláktalanítással, a repressziókkal, a tömeges kivégzésekkel és az egyes emberek halálával, deportálásával, kínzásával, kényszermunkára hurcolásával és egyéb fizikai bántalmazásával, etnikai, nemzeti, felekezeti, politikai, társadalmi réteghez tartozás, szociális és egyéb tényezők miatti üldöztetésével, a politikai célokkal történt pszichiátriai kezelések által erkölcsi és fizikai fájdalmak okozásával kapcsolatban.

2. Az állam intézkedéseket fogyanatosít annak érdekében, hogy a közvélemény tájékozottabb legyen a kommunista és/vagy nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsímek képviselői által elkövetett bűntettekről, tankönyveket, oktatási programokat és cselekvési terveket dolgoz ki a kommunista és a nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsímek történetével kapcsolatban, elősegíti, hogy a társadalomban nagyobb tisztelet övezze az emberi méltóságot, az emberi jogokat és szabadságjogokat, fejlessze a pluralizmust és a demokráciát.

3. Az állam ösztönzi és támogatja azoknak a nem kormányzati intézményeknek és szervezeteknek a tevékenységét, amelyek kutatják és oktatják a kommunista és/vagy nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsímek képviselői által elkövetett bűnöket.

4. A levéltári iratok, többek között a volt szovjet titkosszolgálatok iratai, melyek a repressziókkal, az 1932–33-as ukrajnai nagy éhínséggel, egyéb, a kommunista és/vagy nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsímek képviselői által elkövetett bűntettekkel kapcsolatosak, valamint minden ezekkel összefüggő információ hozzáférhetőségét nem lehet korlátozni. Az állam

nyilvánosságra hozza azokat, lehetővé teszi a levéltári iratok és az azokban foglalt információk tanulmányozását és az azokhoz való hozzáférést.

6. cikkely. A kommunista és nemzetiszocialista (náci) totalitárius rezsimék és jelképeik propagandájának tiltására vonatkozó törvény megsértése esetén viselt felelősség.

1. Azok a személyek, aki megsértik jelent törvényt, a törvény erejénél fogva felelősséggel tartoznak.

7. cikkely. Záró és átmeneti rendelkezések.

1. Jelen törvény a közzététel utáni napon lép hatályba.

2. Ukrajna törvényeiben bekövetkező változások [...] ¹⁰⁰

Petro Porosenko
Ukrajna elnöke

Kijev, 2015. április 9. № 317-VIII.

¹⁰⁰ Változik Ukrajna büntetőtörvénykönyve, a sajtó-, a védjegy-, a hírközlési, regisztrációs, a választási, az önkormányzati, a politikai pártokról, a földrajzi nevekről, a televízióról és a rádióról, a tájékoztatásról, az egyesületi, az intézményi névadásról szóló törvény. (A ford.)

OLVASÓSZOBA: A MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE KEZDETI ÉVEI

A tanulmányok ebben a blokkban a *Magyar-Zsidó Szemle* kezdeti éveit tárgyalják különböző aspektusokból. A zsidó felekezeti sajtó a magyarországi zsidóság modernkori történetének alapvető forrása. A *Magyar-Zsidó Szemle* (1884–1948) a magyarországi neológ (kongresszusi) zsidóság legfontosabb tudományos és közéleti folyóirata volt. A zsidósággal foglalkozó tudomány minden ágát felölelő, zömében a korabeli nemzetközi tudományosság magas szintjén mozgó folyóirat ma különösen a magyar zsidó történelem, vallás- és felekezettörténet számára szolgáltat felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot.

A blokk megjelenésének apropóját az adja, ahogy a címe is jelzi, hogy az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet digitális „Olvasószobájában” immár olvasható és kereshető a *Magyar-Zsidó Szemle* teljes anyaga (<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/magyar-zsido-szemle>), amelynek digitalizálása az Intézet két éve futó digitalizálási programja keretében, az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményével együttműködve készült el. A blokk tanulmányai és az Olvasószobában található forrásanyag remélhetőleg további olvasásra, további szempontok kutatására bátorítja az olvasót.

DOI:

KONRÁD MIKLÓS¹

Támogatók és vetélytársak. *A Magyar-Zsidó Szemle* helye a neológ felekezeti közéletben

A zsidó felekezeti sajtó a magyarországi zsidóság modern kori történetének alapvető forrása. Emancipáció, recepció, vallási reform, neológ–ortodox szakadás, magyarosodás, hitközségek története, felekezeti intézmények, asszimiláció, antiszemitizmus, cionizmus, zsidó identitás ...: nincs a honi zsidóság életének olyan területe, amelynek ismeretéhez a zsidó sajtótermékek ne szolgálnának kimeríthetetlen, máig csak kis részben kiaknázott információkkal.

Ehhez képest meglepő, hogy a történészek keveset foglalkoztak a magyarországi zsidó sajtó történetével, és még kevesebbet az egyes sajtóorgánumok felekezeti háttérrel, intézményi kötődéseivel.² Hogy egy adott lap milyen irányzatot képviselt, ez legtöbbször már a beköszöntő cikkből kiderült, de hogy a zsidó felekezeten és társadalmon belül mely szervezethez kötődött – ha kötődött –, mely szervezet érdekeit képviselte, kitől kapott esetleg anyagi támogatást, e

¹ A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: konrad.miklos@btk.mta.hu.

² Groszmann Zsigmond: A magyarországi zsidó felekezeti hírlapirodalom..., i. m., 1911, 101–103.; Kahán Kálmán: Az erdélyi zsidó sajtó története..., i. m., 1970, 185–202.; Silber, Michael: The Historical Experience of German Jewry..., i. m., 1987, 127–129.; Scheiber Sándor: Magyar zsidó hírlapok..., i. m., 1993; Komlós Aladár: A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége..., i. m., 1997; Pietsch, Walter: Reform és ortodoxia..., i. m., 1998, 106–115.; Bányai Viktória: A magyar zsidó sajtó..., i. m., 2000; Prepek Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 187–224., különösen 191–194.; Komoróczy Szonja Ráhel: Kárpátaljai zsidó sajtó..., i. m., 2013, 196–206. A témában megjelent legátfogóbb, a zsidó lapok, így a *Magyar-Zsidó Szemle* intézményi kötődéseire is röviden rávilágító tanulmány Prepek Anikónak köszönhető. Lásd Prepek Anikó: Az izraelita hírlapirodalom kezdetei..., i. m., 2010, 311–328.

kérdés – a tanügyi szaklapok, illetve az egyes hitközségek hivatalos orgánumainak evidens kivételével – gyakran homályban maradt. A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy körvonalazzuk az 1884-től 1948-ig megjelenő *Magyar-Zsidó Szemlének* a „kongresszusi” – a következőkben az egyszerűség kedvéért *neológ* – közéleten belül elfoglalt helyét és kötődéseit, kapcsolatát a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájával, viszonyát a Pesti Izraelita Hitközséggel és az 1882 óta megjelenő *Egyenlőség* című hetilappal. A *Magyar-Zsidó Szemlének* döntően az 1890-ig tartó első, Bacher Vilmos és Bánóczi József szerkesztésével fémjelzett korszakára szorítkozunk, ezen belül is az ebben a korszakban évente tízszer megjelenő lap felekezetpolitikai törekvéseire. A *Szemlének* a zsidó vallásról és a zsidók történetéről kirajzolódó teológiai és ideológiai felfogása, a modern zsidó identitásról vallott nézeteinek a korabeli neológ diskurzusban való elhelyezése nem képezik e tanulmány tárgyát.

Az *Egyenlőség* szerkesztését apjától 1915-ben átvevő Szabolcsi Lajos (1889–1943)³ memoárjában azt állította, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* és az *Egyenlőség*, pontosabban a *Szemlé*t szócsöveként használó Országos Iroda és az *Egyenlőség* mögött álló Pesti Izraelita Hitközség (a továbbiakban: PIH) között ádáz küzdelem folyt a neológ zsidóságon belüli vezérszerep kivívásáért. Véleményünk szerint azonban a két lap és a két szervezet közötti szembenállás nem tekinthető a korabeli neológ felekezeti közélet meghatározó tényezőjének. Egyrészt, mert a frontvonalak eleve nem voltak egyértelműek. Másrészt, mert a *Magyar-Zsidó Szemle* és az *Egyenlőség* között kétségtelenül fennálló vetélkedés magától gerjesztette az ellentéteket, amelyek részben nem tartalmi nézeteltérésből fakadtak, hanem csupán e vetélytársi viszony eredményeként éleződtek ki. Az egyetlen valóban érdemi különbség, az antiszemitizmussal szembeni fellépés, illetve a felekezeti érdekérvényesítés kívánatosnak és célravezetőnek tartott módját illető nézetkülönbség nem az Országos Iroda álláspontját képviselő *Magyar-Zsidó Szemle*, illetve a PIH törekvéseit támogató *Egyenlőség* között húzódtott, hanem az *Egyenlőség* gárdáját állította szembe mindenki mással.

³ Az *Egyenlőséget* 1882 novemberében Bogdányi Mór hírlapíró alapította. A lap szerkesztését 1886 novemberében Fekete Adolf pár hetes interregnuma után Szabolcsi Miksa vette át. 1915-ben bekövetkezett halálát követően fia, Szabolcsi Lajos szerkesztette a hetilapot annak 1938 decemberében történt betiltásáig.

Kötődések és vetélytársak

A *Magyar-Zsidó Szemle* alapító szerkesztőinek személye révén az első kötődés nyilvánvaló: Bacher Vilmos (1850–1913) és Bánóczi József (1849–1926) mindketten a neológia tudományos fellelgyarában, az 1877-ben létrejött Országos Rabbiképző Intézetben oktattak, a Talmud-tudós és orientalista Bacher az intézet felső tanfolyamán, az irodalomtörténész és műfordító Bánóczi a gimnázium felső négy osztályának megfelelő öt éves alsó tanfolyamon.⁴

A 19. század elején Németországban született *Wissenschaft des Judentums* magyar nyelvű meghonosítója, a magyar zsidóság egyetlen tudományos folyóirata esetében e kapcsolat nem meglepő, másrészt nem is történelmetten volna. A szerkesztők beköszöntő cikke azonban arra is fényt vet, hogy céljuk nem merült ki a zsidó tudományok öncélú művelésében. A tudomány a folyóirat tárgya volt, de egyben nyíltan vallott ideológiai eszköze is. Az olvasók támogatását kérő bevezető cikkükben a szerkesztők három célt tűztek maguk elé. A „magyar nyelven megszólaló” zsidó tudomány „közérthető módon való művelése és terjesztése” révén meg kívánták ismertetni a zsidó vallást és irodalmat az ország „más vallású” lakosaival. „Mi nem a megismeréstől tartunk, hanem a félreismeréstől”, írták a szerkesztők, e kijelentéssel implicite hangot adva meggyőződésüknek, hogy ismeretterjesztő, felvilágosító tevékenységük hatékony fegyverként szolgálhat az előítéletek és az antiszemitizmus leküzdésében.⁵ E célhoz aligha szükségeltetik magyarázat. A *Magyar-Zsidó Szemle* az 1870-es évek végétől látványosan erősödő, a tiszzaeszlári vérvád 1882 tavaszi kirobbanásával országos méretű válsággá vált antiszemitizmus idején született. A Solymosi Eszter rituális meggyilkolásával vádolt zsidók 1883. augusztus 3-án történt felmentésével a vérvád jogilag nyugvópontonra jutott, de a felmentést követő hónapokban országsszerte antiszemita zavargások törtek ki. Istóczy Győző és Simonyi Iván vezetésével október 6-án megalakult az Országos Antiszemita Párt. 1884 elején az ország parlamenti választások előtt

⁴ Bacher Vilmos haláláig a Rabbiképzőben oktatott, 1907-től igazgatóként. Bánóczi József 1893-ig tanított az intézetben, ezután élete végéig az Országos Izraelita Tanítóképző igazgatójaként működött.

⁵ A szerkesztők: Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 1.

állt, a júniusban tartott országgyűlési választásokon az Antiszemita Párt 16 mandátumot szerzett.⁶

A zsidó tudomány terjesztésével Bacher és Bánóczi második célként a zsidó vallás és irodalom ismeretének a hitsorsosaik körében szerintük „hihetetlen” mértékű hanyatlását kívánták megfékezni, mely „hanyatlással”, vélekedtek a szerkesztők, „karöltve jár felekezeti érdekeink elhanyagolása, a közömbösség és részvétlenség minden iránt, mi azelőtt a zsidóság egységét dokumentálta”.⁷ Hosszas magyarázkodást e cél sem igényel. Az 1867-es emancipációt követő másfél évtizedet minden korabeli megfigyelő és későbbi visszaemlékezés szerint a magyarosodó–akkulturálódó zsidó polgárság rohamos szekularizációja, a felekezeti, hitközségi ügyek iránti közönye, a hitközségek által az elemi és középiskolai tanulóknak elvileg biztosítandó vallásoktatás nagymérvű elhanyagolása jellemezte.⁸

A beköszöntő cikkben megfogalmazott harmadik cél kilógott a sorból. Itt már nem tudományról esett szó, hanem a zsidó felekezet jogi helyzetéről, felekezetpolitikáról. A hitközségek zilált állapotáért felelős felekezeti „szervezetlenség”, jelentették ki a szerkesztők, „gyökeres orvoslás”-t kívánt, a folyóirat „egyik főcélja ez orvoslást lehetőleg előmozdítani”.⁹ A „szervezetlenség” az izraelita vallásfelekezet belső önkormányzati jogának, az autonómiának a hiányára utalt. Felekezeti autonómia híján, amellyel a katolikus egyház kivételével az összes bevett keresztény vallás rendelkezett, a zsidó hitközségek ki voltak téve a belső ügyeikbe való beavatkozásra jogosult Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM), illetve a helyi hatóságok kénye-kedvének. Az autonómiával bíró keresztény felekezetek saját ügyeik felett maguk rendelkeztek, a zsidó felekezet ügyeiben rendeleti úton a VKM rendelkezett.¹⁰ Az

⁶ Lásd Kubinszky Judit: A politikai antiszemitizmus Magyarországon..., i. m., 1976; Kövér György: A tiszzaeszlári dráma..., i. m., 2011.

⁷ A szerkesztők: Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, 1.

⁸ Lásd Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl..., i. m., 2014, 214., és az ott megadott irodalmat.

⁹ A szerkesztők: Olvasóinkhoz, In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, 2.

¹⁰ Hogy csak néhány példát említsünk: minden újonnan megalakuló izraelita hitközségnek be kellett nyújtania alapszabályát a VKM-hez, amely ennek jóváhagyását megtagadhatta. A már fennálló hitközségeknek alapszabályaik legapróbb módosítását is jóvá kellett hagyniuk, amint hogy a minisztériummal a zsidó felekezeti iskoláknak is jóvá kellett hagyniuk minden új tankönyvüket,

autonómia hiánya a neológ-ortodox intézményes szakadás közvetlen eredménye volt, mely szakadás egyben e belső önkormányzat kivívásának legfőbb gátját képezte.¹¹

A beköszöntő cikk alapján elmondható: a *Magyar-Zsidó Szemle* szerkesztői a *Wissenschaft des Judentums* hű követőinek mutatkoztak. Amiként a *Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden* nevű társaságot 1819-ben megalapító Leopold Zunz (1794–1886) és társai, úgy Bacher és Bánóczy is bíztak a zsidó tudomány művelésének a keresztények körében előítéleteszlató, a zsidók körében identitáserősítő képességében.¹² Hogy e bizakodásra a német példa nemigen adott okot, láthatóan nem rendítette meg hitüket.

A cikkből, bár csak burkoltan, de az is kiderül, hogy a szerkesztők a *Szemlé*nek milyen szerepet és helyet szántak a neológ közéletben. Írásukat a szerzők annak a kijelentésével kezdték, hogy folyóiratuk „nem valamely meglevővel” kívánt „versenyezni”, hanem „hiányt pótolni” akart: közlőnyt adni a sajtóorgánumot nélkülöző „zsidóságnak”.¹³ Míg az első megjegyzést nem lehet másként értelmezni, mint az *Egyenlőségre* való utalást, az *Egyenlőség* létét lényegében ignoráló második megjegyzés arra utal, hogy folyóiratukat a szerkesztők nem csupán az *Egyenlőséggel* szemben, hanem annak helyében, vagy legalábbis afölött helyezték el. A folyóirat felekezeti politikai törekvései terén ennek elméletileg egy konkrét akadályja volt. Szemben az *Egyenlőséggel*, amely létrejötte után egy hónappal letette a politikai hírlapíráásra feljogosító kauciót,¹⁴ a *Magyar-Zsidó Szemle* ezt nem fizette le, vagyis elvileg nem írhatott politikai tárgyú

még a vallásoktatásra szánt tankönyveket is. Zsidó tanítót zsidó hitközségi iskolába csak a közigazgatási hatósági kiküldött jelenlétében lehetett választani.

¹¹ A autonómiáról általában l. Gergely Jenő: Egyházi autonómiák..., i. m., 2004, 297–338. A zsidó felekezeti autonómia kérdésének összefoglaló bemutatására l. *Az izraelita községkerületi elnökök [...] Gróf Apponyi Albert M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi miniszterhez benyújtott emlékirata*. Budapest, A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1906.; Prepuk Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 204–209.

¹² A németországi *Wissenschaft des Judentums* képviselőinek e kettős törekvéséről lásd Meyer, Michael A.: *The Emergence of Jewish Historiography...*, i. m., 2001, 44–63.; Meyer, Michael A.: *Jewish Scholarship and Jewish Identity...*, i. m., 2001, 127–143.; Meyer, Michael A.: In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, i. m., 2004, 105–119.; Brenner, Michael: *Prophets of the Past...*, i. m., 2010, 27–30.

¹³ A szerkesztők: Olvasóinkhoz, In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, 1.

¹⁴ Előfizetőinkhez! In: *Egyenlőség*, 1882. december 24. 10.

cikkeket. Ez az akadály azonban csak elméleti síkon állt fenn. Amiként más, azonos helyzetben levő korabeli folyóiratok, a *Szemle* úgy politizált, hogy az adott cikk elején kijelentette, hogy nem teszi azt.¹⁵

Arról azonban, hogy a Rabbiképző Intézet támogatásán túl ki állt a folyóirat mögött, a beköszöntő cikk semmilyen információt nem nyújtott. A források mindazonáltal egyértelművé teszik: felekezeti-politikai tekintetben a *Magyar-Zsidó Szemle* a neológ Országos Iroda szócsöveként működött.

Mielőbb tovább mennénk, pár szóban be kell mutatnunk az Országos Irodát. Az 1868–69-es zsidó Egyetemes Gyűlésen elfogadott és Ferenc József által 1869. június 14-én szentesített, ám az ortodoxok kiválása folytán csak a kongresszusi hitközségekre vonatkozó szabályzat értelmében az ország izraelita hitközségeit 26 községkerületre osztották fel. (A 26 kerületből csak 22 jött létre, az ortodoxia uralta keleti megyékben négy községkerület soha nem alakult meg.) A községkerületek előjárásai által három évre választott kerületi elnököknek évente egyszer kellett összegyűlniük Pesten, mely éves gyűlésen maguk közül megválasztották az 1871. április 26-án felállított Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának elnökét. Az Irodának az Izraelita Iskolaalap kamataiból fedezett költségvetését a kerületi elnökök által háromévente egybehívandó egyetemes gyűlésnek jóvá kellett hagynia, e jóváhagyás nélkül az Iroda semmilyen kiadást nem eszközölhetett. Idáig a szabályzat. A gyakorlatban az 1870-es évek elején történt megalakulásukat követően a községkerületek 1892-ig nem gyűltek össze, a VKM pedig az egyetemes gyűlést nem volt hajlandó összehívni, így korszakunkban a neológ szervezet nemcsak csonkán, de – a VKM hallgatólagos beleegyezésével, illetve döntése eredményeképpen – jogellenesen is működött, hiszen az Iroda költségvetésének a jóváhagyása, illetve a kerületi elnökök és az Iroda elnökének újraválasztása mindvégig elmaradt. Ami témánk szempontjából a legfontosabb: az Országos Iroda feladatköre eredetileg tisztán adminisztratív jelleget öltött, a hitközségek, illetve a községkerületek és a kormányzat közötti közvetítésre korlátozódott. Az évtizedek folyamán azonban, és bár jogosítványa erre nem volt, az Országos Iroda a neológ zsidóság központi képviselési szervévé, a zsidó hitközségeket érintő ügyekben a VKM és a Belügyminisztéri-

¹⁵ Az országházból. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 577. A folyóirat leggyakrabban még ennyi erőfeszítést sem tett.

um elsődleges tanácsadójává, sőt több ízben a kormányzati rendeletek kezdeményezőjévé, vagyis a neológ közélet egyik legfontosabb szereplőjévé nőtte ki magát. Az Országos Iroda 1871-től 1904-ig regnáló első elnöke, a Rabbiképző vezérelőbizottságának elnöki posztját is betöltő Schweiger Márton (1834–1905) terménynagykereskedő a tényleges irányítást átengedte az Iroda titkárnak, Simon József (1844–1915) ügyvédnek. Simon József 1879-ben gyakornokként maga mellé vette az ekkor még csak első éves joghallgató Mezey Ferencet (1860–1927), aki Simon József egyre gyakoribb betegeskedése miatt már az 1880-as években jelentős befolyással bírt az Iroda vezetésében, noha hivatalosan csak 1891-től állt ennek alkalmazásában.¹⁶

A *Magyar-Zsidó Szemle* és az Országos Iroda kapcsolatára visszatérve, ennek időrendben első bizonyítéka az Iroda által az ország neológ hitközségeinek előjárásaihoz 1885. november 20-án intézett körlevél, amely arra kérte a vezetőségeket, hogy fizessenek elő „a felekezet támogatására teljes mértékben érdemes”, a hitközségeket érintő összes minisztériumi rendelet közlése révén számukra „múlhatatlanul” szükséges és a „keresztény körökben” elért hatása révén „a zsidóságnak megbecsülhetlen szolgálatot” tevő *Magyar-Zsidó Szemlére*, sőt, azt körükben „lehetőleg még terjeszteni s mások által is támogattatni” szíveskedjenek.¹⁷ A Szemle kötődése az Országos Irodához a folyóiratnak felekezetpolitikai kérdésekben hamar hangadójává váló Mezey Ferenc személyében is megnyilvánult. A korábban pár cikket az *Egyenlőség*ben is közlő Mezey Ferenc 1886-tól a folyóirat rendszeres szerzője, a társadalmi rovatot már feltehetően 1887-től ő vezette, 1891 és 1895 között Blau Lajos mellett a lap társzerkesztőjeként működött. A *Szemlé*ben kifejtett nézetei rendre

¹⁶ Lásd *A magyar és erdélyhoni izraelitáknak 1868–69-dik évi egyetemes gyűlésén alkotott szabályzatok és hozott határozatok*. Hiteles kiadás. Pest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat, 1869.; A VI. izr. községkerület alakuló gyűlése. In: *Egyenlőség*, 1892. május 6., melléklet, 1–8; Komáromi Sándor: Schweiger Márton. In: *Egyenlőség*, 1906. január 7. 1–2.; Richtmann Mózes: Schweiger Márton..., i. m., 1906, 286–292.; Simon József dr. In: *Egyenlőség*, 1915. január 17. 7–9.; Eisler Mátyás: Simon József..., i. m., 1916, 226–237.; Groszmann Zsigmond: Schweiger Márton..., i. m., 1927, 227–230.; Endrei Simon Henrik: Simon József..., i. m., 1927, 230–234.; Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája..., i. m., 1929, 165–223.; Katzburg, Nathaniel: Problems of Organization..., i. m., 1988, 267–268.

¹⁷ Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, XVI-A: MIOI, 1885, T.80.64 – e.h.

visszaköszöntek az Országos Irodának az illetékes minisztériumhoz benyújtott memorandumaiban.¹⁸ Bánóczy Józsefnek egy 1910-ben, Bacher Vilmos 60-ik születésnapja alkalmából írt cikkéből kiderül továbbá, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* közvetlenül az Országos Iroda titkára, Simon József kezdeményezésére jött létre. 1883 őszén Simon József rendkívüli értekezletre hívta össze a Rabbiképző tanári karát, ott előadta „egy alapítandó zsidó folyóirat szükségét”. A tanári kar a lapalapítást helyeselte, de a szerkesztésre „a maga összességében” nem vállalkozott. „Hogy történt, hogy nem”, emlékezett vissza Bánóczy, „minden előre való közös megállapodás nélkül Bacher Vilmos és én – nem tudom már, fölhívásra vagy önként – kötélnék állottunk.” Bacher és Bánóczy megállapodtak a folyóirat nevében, összeállították a rovatokat, számba vették a lehetséges munkatársakat, majd megírták a lap programadó cikkét, amelyet jóváhagyás végett bemutattak Simon Józsefnek, aki „nagyon meg volt vele elégedve s egy szó változtatás nélkül helybenhagyta”.¹⁹

Visszaemlékezésében Bánóczy arra nem tért ki, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* és az Országos Iroda milyen viszonyban állt az *Egyenlőséggel*, illetve a PIH-hel, a neológ közéleten belül mondhatni természetes vetélytársaival. E kérdésről a *Szemle*ben vagy annak szerkesztői tollából más lapokban megjelent későbbi emlékezések szintén hallgattak. Az *Egyenlőség*, illetve annak utolsó szerkesztője beszédesebbnek mutatkozott. Az 1927-ben elhunyt Mezey Ferenc pályafutását bemutató névtelen nekrológiájában az *Egyenlőség* az 1880-as évek neológ közéletét két táborra osztotta. A korszak ábrázolásban az Országos Iroda a neológ zsidóság felett „rideg és megfellebbezhetetlen” hatalomként lebegő közeg gyanánt jelent meg, a *Magyar-Zsidó Szemle* pedig, mint ennek hivatalos orgánuma. Övék volt a hatalom és a tekintély, velük szemben a Szabolcsi Miksa (1857–1915) által 1886-ban átvett, a kezdetekben még szerény *Egyenlőség* a hatalmasok egyeduralmát kikezdő, óvatosságukkal ellentétben ifjonti hevülettől buzgó, és a magyar zsidó közéletben eddig ismeretlen hangvételével „a »hivatalos« zsidó köröket megdöbentő” új nemzedéket képviselte.²⁰

¹⁸ Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája..., i. m., 1929, 181.

¹⁹ Bánóczy József: Bacher Vilmos és a M.–Zsidó Szemle. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1910. 173.

²⁰ Mezey Ferenc küzdelmes élete. In: *Egyenlőség*, 1927. július 9. 3.

Az *Egyenlőség* 1938 végi betiltásával lapjától megfosztott Szabolcsi Lajos 1940–1942 között papírra vetett memoárjában a neológ közéletet összetettebb, de nem kevésbé mereven elkülönülő, sőt, egymással élesen szembenálló frontvonalak mentén ábrázolta. A „Wahrman–Goldziher rezsim”, írta Szabolcsi Lajos, vagyis a PIH elnöki posztját 1883 novemberében elvállaló Wahrman Mór (1832–1892), a neves magánbankár és Magyarország első zsidó vallású országgyűlési képviselője, valamint a PIH titkára, az orientalistaként már ekkor nemzetközi hírnévvel rendelkező Goldziher Ignác (1850–1921), „egyedül akart uralkodni Eszlár után, és nem kért az Országos Iroda gyámkodásából. A pesti hitközség a magyar neológ zsidóság: ez volt a jelszó. És minthogy az *Egyenlőség* már kezdettől fogva anyagi kapcsolatban állt a hitközséggel, hasábjain csakhamar megindult a támadás és a kritika az Országos Iroda ellen. [...] Simon József replikázott – nem volt lapja, hát körlevelekkel, röpiratokkal. Simon is diktátor természet volt, Wahrman is az. A felekezet két diktátort nem bírt el. Wahrmannak a fiatal Goldziher teljes erővel segített. Simon is magához vett egy fiatal erőt a folytonos küzdelemhez, a Nyírségből származó dr. Mezey Ferenc ügyvédet, kinek rendkívül éles tolla volt. Minthogy az *Egyenlőség* a hitközség szócsöve volt, az Országos Iroda új felekezeti lapot indított Magyar Zsidó Szemle címmel, ahol Mezey szikrázó írásai Wahrman és Goldziher ellen megjelentek.”²¹

Allításait az 1889-ben született Szabolcsi Lajos legfeljebb másodkézből, apja, Szabolcsi Miksa elbeszéléséből vehette. Helyzetleírásában mindenesetre a *Magyar-Zsidó Szemlét* nem csupán az *Egyenlőség* vetélytársaként, hanem ellenfeleként, az Országos Iroda és az *Egyenlőség* által támogatott PIH uralmi harcának részeseként ábrázolta. Amint ezt az alábbiakban kimutatjuk, a viszonyok ennél kuszábbnak és összetettebbnek mutatkoztak.

A Magyar-Zsidó Szemle és a Pesti Izraelita Hitközség

A Szemle és a PIH viszonyának rövid áttekintését egy cáfolattal kell kezdenünk. A folyóiratban Mezey Ferencnek Wahrman Mór és Goldziher Ignác ellen intézett „szikrázó” írásait hiába keressük – ilyen egyetlen egy sem jelent meg. Goldziher Ignác viszont saját

²¹ Szabolcsi Lajos: Két emberöltő..., i. m., 1993, 42–43.

nevén, illetve Ungár Izsák álnéven több cikket is közölt a *Szemlében* – valójában a folyóiratban publikált összes írása a lap ezen első korszakában, a Bacher és Bánóczy szerkesztette évfolyamokban látott napvilágot.²² Goldziher mellett a PIH más vezetői is írtak a lapba, amelynek legelső száma – a szerkesztők bevezető sorait követően – Kohn Sámuel, a PIH főabbijának pár hónappal később megjelent monográfiájából vett, az úgynevezett kazár elméletet bemutató fejezetével nyitott.²³ Hogy a személyi viszonyok terén mutatkozó átfedéseket folytassuk: a PIH 1886-ban Bacher Vilmost nevezte ki az újjászervezett Talmud-tóra intézetének igazgatójává, az Országos Irodában díjtalanul végzett munkája mellett Mezey Ferenc 1889-től a PIH-hel szoros kapcsolatban álló pesti Chevra Kadisa titkáráként és ügyészeként kereste a kenyerét, míg az Országos Irodát hivatalosan vezető Schweiger Márton a PIH oktatási ügyosztályának előljárójaként (elnökéként) a pesti hitközségben is vezető szerepet játszott.

Az *Egyenlőség* és a PIH versus a *Magyar-Zsidó Szemle* és az Országos Iroda éles szembeállításának az is ellentmond, hogy a pesti neológ hitközség a *Szemlének* nagyobb anyagi támogatást nyújtott, mint az *Egyenlőségnek*: az előbbi évi 200, az utóbbi évente 100 forint szubvenciót kapott.²⁴

Hogy a pesti hitközség, illetve intézményeinek vezetősége a *Szemlét* mindazonáltal mégsem viselte a szívén, ez apró gesztusokból, mellőzésekben valóban kiderül. 1886-ban a lap sértődötten róttá fel a PIH-hez kötődő Pesti Izraelita Nőegyletnek, hogy a frissen megjelent éves jelentéséhez, amelyet a nőegylet minden lapnak megküldött, „csak a M-Zs. Szemlének nem volt szerencséje”, majd dacosan hozzátette: nem bánja különösebben, „hogy a pesti zsidó nőegylet nem méltóztatik a M. Zs. Sz. meglétéről tudomást venni”.²⁵

A *Szemle* és a PIH között az 1880-as években dokumentálható egyetlen nyílt összetűzés mindazonáltal ékes példája annak, hogy az Országos Iroda és a PIH merev szembeállítása torz képet nyújt a

²² Galambos Ferenc: *A Magyar-Zsidó Szemle írói és írásai...*, i. m., 1957, 34, 78.

²³ Kohn Sámuel: *A honfoglaló magyarok és a zsidók*. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 3–10. A cikk Kohn Sámuel *A zsidók története Magyarországon* címmel 1884-ben megjelent könyve második fejezetének pár helyen rövidített, lábjegyzetek nélküli változata.

²⁴ Beledi Miksa: *Hitközségi költségvetések*. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1889. 311.

²⁵ A pesti zsidó nőegylet. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886. 707.

neológ közéletben uralkodó összetett viszonyrendszeréről. A *Magyar-Zsidó Szemle* egy 1889 tavaszán megjelent, a PIH 1888. évi működését bemutató cikkében több vádat fogalmazott meg a pesti hitközség két hitoktatója ellen.²⁶ A cikk megjelenése után a PIH vizsgálatot indított, a vádak alaptalannak bizonyultak.²⁷ Az *Egyenlőség* kis oldalvágása után, amelyben azon értetlenkedett, hogy a PIH alkalmazásában is álló Bacher milyen elgondolásból szellőztethette meg e vádakot a nélkül, hogy előzőleg házon belül igyekezett volna utána járni a dolognak,²⁸ Schweiger Márton egy levelet intézett a szerkesztőségnek. Az Országos Iroda elnöke e levelében „a pesti izr. hitközség oktat. ügyoszt. előljárója” minőségében tiltakozott a „kósza mendemondákon” alapuló vádakot közlő lap méltánytalan eljárásával szemben, majd levelét azon reménye kifejezésével zárta, „hogy ezentúl a hitközség ellen intézett épp úgy gúnyos mint alptalan támadásoknak nem nyitja meg a folyóirat hasábjait”. A levélhez fűzött megjegyzésükben a szerkesztők az ügyet ezzel elintézettnek tekintették, azt viszont nem értették, hogy Schweiger mire vélte megjegyzését, miszerint a *Szemle* rendszeresen támadta a pesti hitközséget. A szerkesztők felsorolták az összes lap- és oldalszámot, ahol említést tettek a PIH-ról, melynek működése ellen összesen négy esetben emeltek mérsékelt, konkrét ügyekre vonatkozó kifogást.²⁹ Ami e kis affér kapcsán számunkra tanulságos: Schweiger Márton ebben az esetben tehát a PIH nevében bírálta az általa vezetett Országos Iroda érdekeit képviselő *Magyar-Zsidó Szemlét*...

Lehetséges, persze, hogy a nyilvánosság előtt lefolyt efféle apró vitákon túl a *Magyar-Zsidó Szemle* mögött álló Országos Iroda és a PIH között a háttérben eltökélt küzdelem folyt a neológ zsidóság vezető szerepéért, de ez szerintünk erősen kétséges. A PIH részéről ennek inkább az ellenkezője mutatható ki, nevezetesen a Wahrmann Mór vezette hitközség konzekvens ódzkodása attól, hogy szorosan vett kompetenciája körén túllépve a neológ zsidóság politikai vezéréként lépjen fel. Amikor a hitközség 1885-ös közgyűlésén Kármán Mór (1843–1915) pedagógus azt követelte a vezetőségtől, hogy

²⁶ Beledi Miksa: Hitközségi költségvetések. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1889. 242–243. A szerző a Rabbiképző növendéke volt.

²⁷ –r –l.: Alptalan vádak. In: *Egyenlőség*, 1889. április 14. 11–12.

²⁸ Uo.

²⁹ Lásd például Barna Jónásnak a PIH tanügyi politikáját is bíráló cikkét. Barna Jónás: Reflexiók. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886. 298.

„minden tevékenységnél az országos szempont lebegjen az előjáróság szemei előtt.”, Wahrmann Mór kijelentette: „ő nem az ország valamennyi hitközségének előjárója, hanem csak a budapesti hitközségnek, ennek folytán csak ennek keretén belül ismerheti el az általa elvégzendő kötelességeket”.³⁰

A két szervezet eltérő jellegéből kifolyólag küzdelemről valójában nem is igen lehetett szó. A VKM hivatalos partneréül az Iroda szolgált, nem a PIH. Az ország neológ hitközségeire viszont az Iroda semmilyen tényleges nyomást nem gyakorolhatott. Persze a PIH sem, de befolyása összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint az Országos Irodáé. A felekezet belügyeiben Magyarország messze legnagyobb, a honi zsidó gazdasági, politikai és kulturális elit jelentős részét tagjai között tudható hitközségének a támogatása nélkül semmilyen országos kezdeményezés nem juthatott dűlőre. E tekintetben a kormány által az Izraelita Iskolaalap kamataiból fedezett (csekély) költségvetéssel, összesen két gépírónövel működő Országos Iroda és a PIH össze sem vethető.³¹

A két szervezet közötti küzdelemről végül már csak azért sem lehet beszélni, mert különösebb nézeteltérés nem is állt fenn közöttük. Ez annyiban nem meglepő, hogy ha az Iroda tényleges irányítását Schweiger Márton át is engedte Simon Józsefnek és Mezey Ferencnek, a főnök mégiscsak ő volt, márpedig Schweiger és a PIH vezetése egyazon közeghez, a neológ zsidó establishment szűk csoportjához tartoztak. E nézetazonosság nemcsak a felekezet belügyeiben, így például a neológ szervezet belső egyensúlyát potenciálisan veszélyeztető radikális zsidó reformtársulatokkal szembeni közös fellépésükben nyilvánult meg,³² hanem – és még inkább – megmutatkozott az antiszemitizmussal szemben a tiszzaeszlári vérvád idején tanúsított roppant visszafogott magatartásukban. „Bár a helyzet megkívánta volna”, írta Nathaniel Katzburg e válságos időszak kapcsán, „az Országos Iroda nem folytatott közéleti vagy tájékoztató tevékenységet a rágalommal szemben, megelégedett azzal, hogy jogi védelemről gondoskodik”, vagyis felkérte Eötvös Károlyt, hogy

³⁰ A budapesti izr. hitközség közgyűlése. In: *Egyenlőség*, 1885. március 1. 5.

³¹ Az iroda anyagi viszonyairól lásd Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája..., i. m., 1929, 219.

³² Konrád Miklós: Zsidóságon innen és túl..., i. m., 2014, 367–370.

vállalja el a védelem vezetését.³³ Ami a PIH-et illeti, 1882-ben a hitközség rabbija, Kayserling Mayer (1829–1905) kiadott ugyan egy röplapot annak bizonyítására, hogy a zsidó vallás határozottan elítéli az uzorát,³⁴ majd 1884-ben a hitközség rabbisága a Rabbiképző tanári karával együtt kibocsátott egy közös nyilatkozatot, amelyben kimutatta, hogy Zimándy Ignác (1831–1901) antiszemita párti képviselőnek a Talmudból vett és a várvádat igazoló idézetei mind hamisak.³⁵ De a hitközség, mint olyan, a küzdőtérre nyilvánosan nem állt ki, a „zsidókérdésről” folyó közéleti vitákba nem folyt bele, a politikai antiszemitizmus ellen, akárcsak az Országos Iroda, nyilvánosan nem lépett fel.

A Magyar-Zsidó Szemle és az Egyenlőség

Szerkesztőik és szerzőik hírneve és tehetsége folytán a politikai és társadalmi hetilapként 1882 novemberében indult *Egyenlőség* és az 1884 elejétől megjelenő tudományos *Magyar-Zsidó Szemle* egyaránt kiemelkedett a korszak gyér számú felekezeti sajtóorgánumai közül. A két lap között valamilyen szintű rivalizálás elkerülhetetlen volt. Korszakunkban ez részben apró szurkálódásokban mutatkozott meg, kezdve mindjárt a *Szemle* fentebb bemutatott beköszöntő cikkével, amely némi önellentmondással először leszögezte, hogy nem kíván versenyezni „valamely meglévővel”, majd magát a zsidóság hiánypótló orgánumaként bemutatva e „meglévő” póré létét is ignorálta. A fricska érdekessége, hogy cikküknek legalább is egy részét a szerkesztők már folyóiratuk megjelenése előtt elküldték az *Egyenlőség*nek, amely a *Szemle* eljövendő megjelenését beharangozó pár soros, a szerkesztőket méltató hírében röviden idézett is belőle.³⁶

³³ Nathaniel Katzburg: Fejezetek az újkori zsidó történelemből..., i. m., 1999, 131. E kezdeményezésen túl az Iroda nemhogy nem lépett a nyilvánosság elé, de az ország zsidó lakosait kifejezetten passzivitásra intette. Lásd Maislis Mór: A szövetkezet ügyében. In: *Egyenlőség*, 1883. augusztus 12. 2.; Klein Gyula – Rosenthal Ferencz: Válasz. In: *Egyenlőség*, 1883. augusztus 12. 4–5.

³⁴ Kayserling M.: *Az uzora és a zsidóság*. Budapest, Wodianer F., 1882. Németül: Kayserling, M.: *Der Wucher und das Judenthum*. Budapest, Wodianer F., 1883.

³⁵ Nyilatkozat Zimándy ellen. In: *Egyenlőség*, 1884. október 26. 7.

³⁶ „*Magyar Zsidó Szemle*. Ilyen címen fog megjelenni minden hó elején egy irodalmi munka, melynek czélja főleg »a zsidó tudományok közérthető módon való művelése«. E szemle szerkesztői Bánóczy [sic!] József és Bacher Vilmos,

A szurka-piszkát az *Egyenlőség* 1886 novemberében viszonzta, örömet fejezvé ki, hogy a közel egy éve fennálló *Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja* megjelenésének köszönhetően „a magyar-zsidó érdekeknek már két folyóiratuk is van”, mármint az említett lap és az *Egyenlőség*.³⁷ „Kíváncsiak vagyunk, miért nincs t. kollegáinknak tudomásuk rólunk akkor is, a mikor nem szerkesztő-olló, hanem csak író toll van a kezökben?”, reagált epésen a *Magyar-Zsidó Szemle*, amely szerint az *Egyenlőség* saját cikkeihez nem restellte olykor felhasználni a tudományos lap közleményeit.³⁸

Az efféle kölcsönös kedveskedések mellett az *Egyenlőség* azonban olykor méltatta a „minden tekintetben jelesen szerkesztett” *Szemlét*.³⁹ Az efféle nobilis gesztust az idő haladtával annál is inkább megengedhette magának, hogy az 1890-es évek elejére nyilvánvalóvá vált: olvasottság tekintetében a vezető pozíció immár őt illette meg. Alapításakor a *Magyar-Zsidó Szemlének* 626 előfizetője volt.⁴⁰ További számadattal nem rendelkezünk, de annyi biztosan kijelenthető: az évek során az előfizetők száma nem nőtt, valószínűleg inkább csökkent. Egy Eisler Mátyáshoz 1888. március 17-én intézett levélben Bánóczy József keserűen panaszkodott: „A zsidók nem vesznek se német, se magyar könyvet – pláne, ha héber a tárgyuk. Zsidó érzés kevés van, zsidó érdeklődés még kevesebb, zsidó műveltség meg épen 0. [...] Én akárhányszor dühös vagyok magamra, hogy a Szemlével föl nem hagyok. Nincs, édes Eisler, az ilyenekben köszönet.”⁴¹ Bánóczy és Bacher folyamatosan küzdöttek az előfizetőkért, a lap több ízben közel járt ahhoz, hogy végleg megszűnjön.⁴² Az olvasókhoz 1890 végén intézett búcsúzójukban a szerkesztők

két előnyösen ismert tanár, kik közül az egyik – Bánóczy [sic!] – már több becses dolgozattal gazdagítja a magyar irodalmat.” *Magyar Zsidó Szemle*. In: *Egyenlőség*, 1884. január 13. 7.

³⁷ Stein Lajos: A zsidóság a világirodalomban. In: *Egyenlőség*, 1886. november 7. 3. Az 1885 decemberétől megjelenő *Magyar-Zsidó Ifjúság Lapja* öt hónappal később, 1887 áprilisában megszűnt. Ha csak a magyar nyelvű felekezeti lapokat nézzük, az *Egyenlőség* a *Szemle* mellett a *Hitközségi Hivatalnok* és az *Izraelita Tanügyi Értesítő* című lapokról is megfeledezett.

³⁸ Kollegáink. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886. 709–710.

³⁹ [Szabolcsi Miksa:] Szerkesztői üzenetek. Ruben. In: *Egyenlőség*, 1887. január 2. 10.

⁴⁰ Bánóczy József: Bacher Vilmos és a M.–Zsidó Szemle..., i. m., 1910, 173.

⁴¹ Eisler Mátyás: Bánóczy József, a levélíró művész..., i. m., 1930, 48.

⁴² Benoschofsky Ilona: Bánóczy József – levelezése tükrében..., i. m., 1978, 33.

nem rejtették véka alá csalódottságukat: az „erkölcsi sikerrel szemben aránytalanul csekély folyóiratunk külső sikere: a *Magyar-Zsidó Szemle* elterjedtsége nem felel meg munkatársai komoly buzgalmának és az általa képviselt érdekek fontosságának”.⁴³ Ami az *Egyenlőséget* illeti, amikor Szabolcsi Miksa 1886 novemberében Schlenker Salamon nyomdásztól 45 (!) forintért megvette a hetilapot és átvette annak szerkesztését, a tisztaeszlári per végtárgyalása idején 6000 példányban elkelt lapnak saját (későbbi) bevallása szerint már csak 123, fia memoárja szerint 93 előfizetője volt.⁴⁴ Az új gárda agitálásának köszönhetően a példányszám ekkortól folyamatosan emelkedett: az *Egyenlőséget* az 1880-as, '90-es évek fordulóján eltérő források szerint 800, illetve 1000 példányban nyomták hetenként,⁴⁵ ami per sze még távol volt a 1915-ben elért 2500 példánytól,⁴⁶ de a *Magyar-Zsidó Szemle* példányszámát már minden bizonnyal meghaladta.

A *Magyar-Zsidó Szemlének*, írta 1889 elején Szabolcsi Miksa egy szerkesztői üzenetben, „szemet szúr, [...] hogy a közönség által kedvelt s napról-napra jobban terjedő felekezeti lap áll fenn ő mellette, a vaskalapos mellett”.⁴⁷ Az oldalvágásokon kívül az *Egyenlőség* javára alakuló vetélkedés óhatatlanul gerjesztette az értelmetlen vitákat, vagyis az olyan összetűzéseket, amelyekben az egymással szembe szegülők alapjában véve egyetértettek. A két lap között 1887-ben a zsidó vallású országgyűlési képviselők kapcsán kibontakozó vita ennek eklatáns példája. Az év elején az *Egyenlőség* egy indulatos vezércikkben ostromozta a zsidó vallású képviselőket, amiért nem reagáltak keresztény képviselőtársaik vallásukat és felekezetüket támadó beszédeire.⁴⁸ Az *Egyenlőség*ben nem ez volt az első, és messze nem az utolsó cikk, amely a zsidó képviselőket hevesen

⁴³ Bacher Vilmos és Bánóczi József: Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890. 577.

⁴⁴ [Szabolcsi Miksa:] Meturgeman. Szerkesztői üzenetek. Id. dr. G. I. Budapest. In: *Egyenlőség*, 1899. december 31. 5; Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő...*, i. m., 1993, 40, 50.

⁴⁵ Uo., 55. Mezey Ferenc küzdelmes élete..., i. m., 1927, 3.

⁴⁶ Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő...*, i. m., 1993, 181.

⁴⁷ [Szabolcsi Miksa:] Szerkesztői üzenetek. Dr. P. S. úrnak, Budapest. In: *Egyenlőség*, 1889. január 13. 12.

⁴⁸ Sturm Albert: A zsidók és a költségvetési vita. In: *Egyenlőség*, 1887. január 30. 1.

bírálta passzivitásuk miatt.⁴⁹ Pár hónappal ezután a *Szemlében* Mezey Ferenc is közölt egy hasonló tárgyú és irányú cikket – mire az *Egyenlőség* a zsidó képviselők védelmére kelve rátámadt Mezey Ferencre... A személyeskedéstől sem mentes vita értelmetlenül folydogált – hiszen azon túl, hogy az *Egyenlőség* ekkor védelmébe vette a máskor általa is bírált képviselőket, a lényegyet tekintve a két lap szerzői azonos álláspontot képviseltek: nüansznvi eltérésektől eltekintve együttesen vallották, hogy a zsidó vallású képviselőknek nemcsak joguk van hozzá, de morális kötelességük is, hogy védelmükbe vegyék felekezetüket és képviseljék annak – valójában nem is partikuláris, hiszen a szabadelvűség általános érdekeivel egybevágó – érdekeit.⁵⁰

Amit e vita kapcsán írtunk, általánosságban is áll: a rivalizáláson túl a két lap azonos felekezetpolitikai célokat tűzött maga elé. A *Szemle* beköszöntő cikkében megfogalmazott céljait – küzdelem az antiszemitizmus ellen, illetve az autonómia kivívásáért – az *Egyenlőség* is osztotta. Bár ez nem tartozik tanulmányunk témájához, megjegyzendő továbbá, hogy a neológ zsidók identitásának megerősítését mindkét lap szintűgy elsőrendű feladatának tekintette.

Tény, hogy a zsidó felekezet 1895-ben törvénybe foglalt recepciójáért, vagyis bevett vallásnak minősítéséért folytatott küzdelemben az *Egyenlőség* köré tömörült ifjak játszották a vezető szerepet, de a recepciót konzekvensen először nem a hetilap, hanem a *Magyar-Zsidó Szemle*, pontosabban annak hasábjain 1887-ben Mezey Ferenc szorgalmazta. Ekkor még az *Egyenlőség* volt az, amely e küzdelmet hiábavalónak, mert a célt elérhetetlennek vélte.⁵¹ Amikor pedig az

⁴⁹ Lásd például Acsády Ignác: Mezei Ernő interpellációja. In: *Egyenlőség*, 1882. november 19. 3–4.; H–i.: A zsidó felekezetű képviselők. In: *Egyenlőség*, 1884. december 28. 6.; Vázsonyi Vilmos: Szapáry Gyula gróf és a zsidók. In: *Egyenlőség*, 1891. augusztus 21. 1–3.; Veridicus: Még egyszer a zsidó képviselők. In: *Egyenlőség*, 1907. január 27. 1–2.; Zsidó képviselők. In: *Egyenlőség*, 1908. november 29. 5–6.; K. S. [Komáromi Sándor]: Hiába bujkálnak. In: *Egyenlőség*, 1909. március 14. 7–8.

⁵⁰ Mezey Ferencz: Választások után. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887. 419–426.; Veridicus: Szelid polémiák. In: *Egyenlőség*, 1887. szeptember 18. 1–2.; [Ullmann Sándor:] Zsidó képviselőinkről. In: *Egyenlőség*, 1887. szeptember 25. 1–3.; Mezey Ferencz: Szelid polémiák. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887. 486–493.

⁵¹ Mezey Ferencz: Szelid polémiák, i. m., 1887, 486–493.; A „szelid polémiák” folytatása és vége. Crescendo. In: *Egyenlőség*, 1887. október 9. 2–4.; Mezey Ferencz: A zsidó vallásfelekezet recepciója. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887.

Egyenlőség 1891 végén megindította országos mozgalmát a recepcióért, a neológ zsidóságon belül a legfőbb ellenállást nem a *Szemle*, hanem a PIH vezetősége, és különösen a hitközség elnöke, Wahrmann Mór tanúsította. Miután az *Egyenlőség* főszerkesztője, Szabolcsi Miksa és Vázsonyi Vilmos (1868–1926) köré tömörült ifjak 1892 elején lefegyverezték a PIH ellenállását, a recepció kivívásáért alakult végrehajtó bizottságnak Mezey Ferenc volt az egyik jegyzője, a bizottságban Schweiger Mór és Simon József is helyet foglalt.⁵²

Elitpolitizálás versus tömegmozgalom

Felekezeti politikai tekintetben a neológ közéleten belül az egyetlen tényleges különbség a felekezeti érdekérvényesítés módjában mutatkozott meg, vagyis nem a célokban, hanem a fegyverekben. Az *Egyenlőség* alakulásától fogva a közvéleményhez kívánt szólni, tömegmozgalmakban gondolkodott. A tiszzaeszlári vérvád kirobbanása után a hetilap hónapokon át kampányolt egy, az antiszemitizmus ellen a nyilvánosság előtt küzdő országos szervezet létesítése érdekében. A végül meg sem alakult *Országos zsidó-magyar szövetkezet* az Országos Iroda kezdetektől fogva élesen ellenezte, kiváltva ezzel az Irodát meghunyászkodással vádoló *Egyenlőség* ismételt és dühödtt támadását.⁵³ Az Országos Iroda valószínűleg éppen e belső harcból okulva kezdeményezte a *Magyar-Zsidó Szemle* létrejöttét,

556–564.; Ullmann Sándor: A zsidó vallásfelekezet receptiója. In: *Egyenlőség*, 1887. november 20. 1–3.; Mezey Ferenc: A zsidó vallásfelekezet receptiója. (Megint polémia.) In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1887. 614–620.

⁵² A végrehajtó bizottság. In: *Egyenlőség*, 1892. január 22. melléklet, 1–3. A recepció körül a neológ zsidóságon belüli vitákról általában lásd Prebuk Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 208–221. Wahrmann Mórról lásd Konrad Miklós: Wahrmann Mór és gyermekei..., i. m., 2012, 441–468.

⁵³ Acsády Ignác: Országos zsidó-magyar szövetkezet. In: *Egyenlőség*, 1883. március 4. 1–2.; Acsády Ignác: A szövetkezet ügyében. In: *Egyenlőség*, 1883. március 25. 1–2.; Acsády Ignác: A szövetkezetről. In: *Egyenlőség*, 1883. április 1. 1–2.; Az országos szövetkezet alapszabály-tervezete. In: *Egyenlőség*, 1883. április 8. 5–8.; Acsády Ignác: A szövetkezet ügye. In: *Egyenlőség*, 1883. április 22. 8–9. Maislis Mór: A szövetkezet ügyében..., i. m., 1883, 1–2. Az alapszabálytervezetben az egyesület már *Országos magyar-zsidó szövetkezet* néven szerepelt.

hogy az *Egyenlőséggel* szemben ő is rendelkezzen a maga sajtóorgánumával.

A társadalmi mozgalmakban hívó *Egyenlőséggel* ellentétben a *Magyar-Zsidó Szemle* a tudomány felvilágosító erejében bízott, ami a dolog természetéből kifolyólag elitorientált hozzáállást jelentett. Az antiszemita országgyűlési képviselők azzal vádolták a zsidókat, hogy nincs „kátéjuk”, mivel titkolják vallásuk nyilván rémséges hitvallását? Válaszképpen Bacher Vilmos – névtelenül – leköszölte az 16. század óta megjelent zsidó káték hosszú sorát.⁵⁴

Az érdekvényesítés célravezetőnek vélt módszerét illetően legnyilvánvalóbban az *Egyenlőség* által megindított recepciós mozgalom idején mutatkozott meg, vagyis abban az időszakban, amikor a *Szemlé*t már nem Bacher és Bánóczi, hanem Blau Lajos és Mezey Ferenc szerkesztették. Csakhogy itt az egyik oldalon egyedül az *Egyenlőség* állt. A hetilap sikerrel mobilizálta az országot – nem csupán neológ – zsidóságot, az 1892-es országgyűlési választások előtt arra szólítva a zsidó lakosságot és a hitközségeket, hogy nyíltan hangoztassák, miszerint csak olyan képviselőjelöltre fognak szavazni, aki a zsidó vallás recepcióját felvette programjába. Az *Egyenlőséggel* szemben a kormányzatnak kellemetlenséget okozni nem kívánó neológ establishment, a PIH és az az Országos Iroda egyaránt jóval óvatosabbnak mutatkozott. Amikor a *Magyar-Zsidó Szemlé*ben Mezey Ferenc burkoltan elhibázottnak vélte, hogy a zsidók választói minőségükben a recepció melletti fogadalmat kérjenek a képviselőjelöltektől, ez utóbbiak álláspontját képviselte. Életrajzírója kifejezésével élve a zsidó felekezet recepcióját Mezey Ferenc „legális úton”, vagyis a neológ establishment már fennálló intézményei, az Országos Iroda és az Izraelita Községkerületek vezetőinek közbenjárása révén kívánta elérni.⁵⁵ A neológ establishment a hagyományos zsidó politizálás, a *shtadlanut* modernizált változatában gondolkodott,⁵⁶ a

⁵⁴ [Bacher Vilmos:] Zsidó káték. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884. 107–114. A cikk szerzőségét felfedi Bánóczi József: Bacher Vilmos és a M.–Zsidó Szemle..., i. m., 1910, 175.

⁵⁵ Mezey Ferencz: Felekezeti mozgalmak. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1892, 92–112.; Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája, i. m., 1929, 189.; *Az Egyenlőség* mozgalmáról lásd: Prepuk Anikó: A neológ sajtó..., i. m., 2008, 208–221.; Prepuk Anikó: *Egy felekezeti mozgalom kezdetei...*, i. m., 2005, 185–209.

⁵⁶ A *shtadlanut* politizálás válfajairól lásd: Lederhendler, Elie: The Road to Modern Jewish Politics..., i. m., 1989, 19–21.

politikai elittel folytatott személyes, kulisszák mögötti tárgyalásban bízott. Az *Egyenlőség* ezzel szemben a zsidó tömegek nyomásgyakorló erejére apellál, a felekezeti érdekképviselőt a nagy nyilvánosság előtt vállaló politizálásban hitt. Bár történetünket itt lezárjuk, érdemes megjegyezni: annak ellenére, hogy a siker ez esetben nem maradt el, stratégiájával az *Egyenlőség* később is egyedül maradt.

Ami már 1890 végén, a Bacher–Bánóczi szerkesztőpáros lemondásakor is nyilvánvaló volt, az 1895-re, a recepció kivívásának évére végleg egyértelművé vált: a neológ zsidóság lapja nem a *Magyar-Zsidó Szemle*, hanem az *Egyenlőség* lett. Az 1890-ig évente tízszer, majd 1896-ig havonta megjelenő Szemle 1896-tól negyedéves, bár nem kizárólag, de immár elsősorban tudományos folyóirattá vált.

Felhasznált irodalom

Bányai Viktória: *A magyar zsidó sajtó előzményei és kezdetei (1868-ig)*. Elhangzott: Magyar zsidó sajtótörténeti konferencia, Budapest, 2000. május 14. (<http://www.hebraisztika.hu/attachments/00000125.pdf>)

Benoschofsky Ilona: Bánóczi József – levelezése tükrében. In: Scheiber Sándor (szerk.): *Évkönyv. 1977/78*. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1978. 18–48.

Brenner, Michael: *Prophets of the Past: Interpreters of Jewish History*. Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2010.

Eisler Mátyás: Simon József. (1845–1915). In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1916*. Budapest, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1916. 226–237.

Eisler Mátyás: Bánóczi József, a levélíró művész. In: Szemere Samu (szerk.): *Évkönyv. 1930*. Budapest, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1930. 36–79.

Endrei Simon Henrik: Simon József (1844–1914). In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1927, 230–234.

Galambos Ferenc: *A Magyar-Zsidó Szemle írói és írásai 1884–1948*. [Budapest, OSZK,] 1957.

- Gergely Jenő: Egyházi autonómiák Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. In: *Történelmi Szemle*, 2004, 3–4. szám, 297–338.
- Groszmann Zsigmond: A magyarországi zsidó felekezeti hírlapirodalom bibliográfiai összeállítása. In: *Egyenlőség*, 1911. június 1., 101–103.
- Groszmann Zsigmond: Schweiger Márton. 1834–1905. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1927, 227–230.
- Kahán Kálmán: Az erdélyi zsidó sajtó története. In: Moshe Carmilly-Weinberger (szerk.): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve. Memorial Volume for the Jews of Cluj-Kolozsvár*. New York, Memorial Foundation of Jewish Culture, 1970, 185–202.
- Kálmán Ödön: Dr. Mezey Ferenc pályája. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1929, 165–223.
- Katzburg, Nathaniel: Problems of Organization within the Hungarian-Jewish Community during the Inter-War Period. In: Robert Dán (ed.): *Occident and Orient: A Tribute to the Memory of Alexander Scheiber*. Budapest – Leiden, Akadémiai Kiadó – E. J. Brill, 1988, 261–272.
- Katzburg, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 1999.
- Komlós Aladár: *A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*. In: Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. I-II. köt. Budapest, Múlt és Jövő, 1997, I. köt.
- Komoróczy Szonja Ráhel: Kárpátaljai zsidó sajtó. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest, Apsztróf Kiadó, 2013, 196–206.
- Konrád Miklós: Wahrmann Mór és gyermekei. Adalék a dualizmus kori zsidó nagypolgárság történetéhez. In: *Történelmi Szemle*. 2012, 3. szám, 441–468.

- Konrád Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.
- Kövér György: *A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest, Osiris, 2011.
- Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.
- Lederhendler, Elie: *The Road to Modern Jewish Politics: Political Tradition and Political Reconstruction in the Jewish Community of Tsarist Russia*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1989.
- Meyer, Michael A.: The Emergence of Jewish Historiography: Motives and Motifs. In: Michael A. Meyer: *Judaism within Modernity: Essays on Jewish History and Religion*. Detroit, Wayne State University Press, 2001, 44–63.
- Meyer, Michael A.: Jewish Scholarship and Jewish Identity: Their Historical Relationship in Modern Germany, In: Michael A. Meyer: *Judaism within Modernity: Essays on Jewish History and Religion*. Detroit, Wayne State University Press, 2001, 127–143.
- Meyer, Michael A.: Two Persistent Tensions within *Wissenschaft Des Judentums*. In: *Modern Judaism*, 2004, 2. szám, 105–119.
- Pietsch, Walter: Reform és ortodoxia. A németországi zsidó sajtó befolyása a magyar zsidóság belső fejlődésére az 1848–1849-es forradalom idején. In: *Múlt és Jövő*, Új folyam, 1998, 1. szám, 106–115.
- Prepuk Anikó: Egy felekezeti mozgalom kezdetei: a vidéki zsidóság részvétele az izraelita vallás recepciójáért indított mozgalomban. In: *Néprajzi látóhatár*, 2005. 3–4. szám, 185–209.
- Prepuk Anikó: A neológ sajtó a zsidóság társadalmi befogadásáért a 19. század utolsó harmadában. In: *Budapesti Negyed*, 2008, 2. szám, 187–224.
- Prepuk Anikó: Az izraelita hírlapirodalom kezdetei Magyarországon, In: Papp Imre – Angi János – Pallai László (szerk.): *Emlékkönyv*

íff. Barta János 70. születésnapjára. Debrecen, Debreceni Egyetem Történeti Intézete, 2010, 311–328.

Richtmann Mózes: Schweiger Márton. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv. 1906.* Budapest, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1906, 286–292.

Scheiber Sándor: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája.* A szerző hagyatékából sajtó alá rendezte Scheiberné Bernáth Livia és Barabás Györgyi. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

Silber, Michael: The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary. In: Jacob Katz (ed.): *Toward Modernity: The European Jewish Model.* New Brunswick – Oxford, Transaction Books, 1987, 107–157.

Szabolcsi Lajos: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok.* Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993.

BÁNYAI VIKTÓRIA¹

Az ifjúság megtartása

A hitoktatás kérdése a *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamaiban

A *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamai (1–7. évfolyam: 1884–1890) két szerkesztőjének, Bacher Vilmosnak és Bánóczi Józsefnek személyes elkötelezettsége minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy a tanügy a folyóirat egyik központi témájává vált. Bánóczi (1849–1926) ekkor a Rabbiképző Intézet oktatója volt, de 1893-tól az Izraelita Tanítóképző igazgatója lett. Bacher (1850–1913) szintén rabbiképzős tanár, de mellette 1885-től a pesti Talmud tóra igazgatója is volt. Mint az első szám szerkesztői beköszöntőjében úgy fogalmaztak, a zsidó tudományosság magyar nyelvű művelése mellett másik fő céljuk orvosolni a zilált hitfelekezeti állapotokat, a szervezetlenséget, „mely a hazai zsidóság minden kulturális törekvését megbénítja s községi állapotainkat már-már tarthatatlannokká teszi”.² Ezen ziláltságok és rendezetlenségek egyik elszenvedőjének épp a tanügyet látták, melynek külön rovatot alakítottak ki a legelső számtól.³ Ebben szerkesztőségi vitaindítók, felkért szerzők írásai, hozzászólások, válaszok és viszontválaszok jelentek meg: a fővárosi és vidéki neológ rabbik, tanügyi szakemberek, véleményformálók közötti eszmecsere egyik fórumává vált, tovább szélesítve a párbeszéd terepét az *Izraelita Tanügyi Értesítőben*⁴ és az

¹ A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoportjának tudományos főmunkatársa. E-mail: banyai.viktoria@tk.mta.hu

² Olvasóinkhoz. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.). 2. szám

³ Az első hét évfolyamban évente tízszer jelent meg a *Szemle*.

⁴ Az Országos Magyar Izraelita Tanítóegyesület hivatalos lapja, Szántó Eleázár szerkesztésében 1875 óta jelent meg. Ugyanezekben az években jelentős – Magyarországon is olvasott – német zsidó lapoknak is állandó tanügyi rovatuk volt:

Egyenlőségben publikált írások mellett. Sőt, a tanügyi rovat kereteiből kilépve, a Társadalom, Irodalom, Kútfők rovatban vagy épp a Vegyes rovat színes hírei között is gyakran jelent meg az oktatásügy valamilyen aspektusa: rabbiképző intézet, tanítóképzés, leánynevelés. A leggyakrabban és legintenzívebben vitatott téma azonban a jelen tanulmány tárgyául választott hitoktatás volt.

Miért épp a hitoktatás?

A kézenfekvő kérdésre két nézőpont körüljárásával bontakozhat ki a válasz. Az egyik nézőpont a közoktatási rendszer állami szabályozása, az abból következő oktatási feladat. Az 1868-as népoktatási törvény (1868. évi XXXVIII.), majd az ezt követő kultuszminiszteri rendeletek teljesen új helyzetet teremtettek a hitoktatás terén. Létrejött annak a lehetősége, és egyben feladata, hogy az állami, községi és más fenntartású iskolák izraelita vallású növendékei helyben, a saját iskolájukban részesüljenek zsidó vallásoktatásban a hitközségek által kialakított és felügyelt módon. Azonban ennek időkerete mindössze heti 1, később 2 óra volt. Ez a szűk időkeret nem tette lehetővé, hogy a hitközségi nyilvános iskolákban már kipróbált, de lényegesen nagyobb óraszámra kidolgozott tanterveket alkalmazzák itt is. Az időkeret megítéléséhez számításba kell venni, hogy a keresztény felekezeteknél szokásos katekizmus-jellegű vallástanon és Biblia-ismereten túl a zsidó vallásoktatás a héber nyelv oktatását is jelentette (ami – mint minden nyelvtanulás – időigényes), továbbá a poszt-biblikus zsidó történelem és irodalom bizonyos fokú megismertetését is.

Elemi iskolai szinten, főként vidéken, a gyerekek többsége hitközségi iskolákban tanult, ahol továbbra is lehetőség volt viszonylag magas óraszámokban oktatni a vallási tárgyakat. Az 1880-as évek közepén 509 zsidó hitközségi fenntartású népiskola működött az országban.⁵ Legsűrűbb hálózatot a Dunántúlon és a Felvidék nyugati felén élő orthodox közösségek építettek ki, abból az elvből

pl. *Allgemeine Zeitung des Judenthums* (Berlin), *Neuzeit* (Bécs), *Israelit* (Lemberg).

⁵ A hivatalos tanügyi statisztikát zsidó szempontból elemzi: Alexander Bernát: A magyar közoktatás állapota 1884/85-ben. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.), 288-296.

kiindulva, hogy ha már világi iskolába kell járattatni a gyerekeket, annak kereteit legalább maguk alakíthassák. A városi neológia azonban az emancipáció után más úton járt: gyermekeik teljes társadalmi integrációját kívánták elérni azáltal is, hogy együtt nevelődjenek nem zsidó társaikkal a községi iskolákban. Ezért több nagy múltú intézményt átadtak községi fenntartásra, például Óbuda (1869), Zalaegerszeg (1869), Kecskemét (1877).⁶ A Pesti Izraelita Hitközség működési területén élő zsidó gyerekeknek eleve is csak töredéke járt – a főrészeket tekintve fogalmazhatunk úgy is: járhatott – a hitközség által fenntartott elemi iskolákba, többsége külső intézményben tanult: az 1883/84-es tanévben 947 fő tanult a hitközségi iskolákban és 5554 nem hitközségi népiskolában.⁷ A középiskolás korosztályra, zsidó középiskolák szinte teljes hiányában, mindez országosan igaz:⁸ csak olyan intézményben tanulhattak, ahol csupán heti 2 óra (tanévenként 80 óra) hitoktatásban részesülhettek.

Mivel a városi neológ családok jelentős része megelégedett az iskolai kötelező hitoktatással és magánúton nem járatta gyerekeit például Talmud törébe, számot kellett vetni azzal, hogy bármennyire is szűk ez az államilag biztosított keret, sok gyermek elérésének ez az egyetlen lehetősége. Azonban ezután még hosszú éveket vett igénybe, míg a zsidó közösségekben és a közösségek között valamilyen konszenzus körvonalazódott az alkalmazandó vallásoktatási programról. Tervezetek készültek, viták és bizottsági munkálatok sora zajlott majd három évtizeden keresztül egy egységes vallásoktatási tanterv kidolgozására: az 1868-69-es kongresszuson hozott határozatot az 1906-ban elfogadott *Magyarországi Izraeliták Vallásoktatásának Egyetemes Tanterve* teljesítette be – az is csak felemás módon, ugyanis az országos szervezetek által elfogadott és 1000 példányban szétküldött tanterv általánosan kötelezővé sosem vált.⁹ Ennek a végtelenül jó szándékú, ám nem túl hatékony

⁶ Barna Jónás – Csukási Fülöp: A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája..., i. m., 1896, XLV.

⁷ A pesti izraelita hitközség költségvetése. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.), 148-149.

⁸ A legfontosabb, országos vonással bíró kivételek a dualizmus időszakában az Izraelita Tanítóképző és a Rabbiképző Intézet gimnáziumi tagozata. L. Fürst Aladár: Nagymagyarország zsidó középiskolái, 1931.

⁹ A folyamatról lásd Moskovits, Aron: *Jewish Education in Hungary ...*, i. m., 1964, 122 skk.

folyamatnak egy szakaszába enged bepillantást a *Magyar-Zsidó Szemle* első évfolyamainak tanügyi rovata.

A vita vég nélkülivé nyúlásának okát azonban nem annyira az oktatásszervezési, technikai körülményekben kell keresnünk, hanem másik körüljárandó szempontunkban, abban az általános válságérzetben, amelyet minden megszólaló megfogalmazott. Egybehangzó diagnózisuk az ifjúság riasztó tudatlansága és vallási közömbössége, a családból hozott hagyományok és a zsidó identitás gyengülése. Mindezt maguk is általános kortünetnek látták, de a zsidóságban érzékelték a legkifejlettebbnek. A családból hozott tudás hiányolása ugyanakkor a neológia általánosabb belső krízisét jelzi, miszerint nemcsak a mindenkor lázadó fiatal korosztály kötődésében tapasztaltak távolodást.

„A baj tehát megvan, az tagadhatatlan. A fővárosban épp úgy és tán jobban is érzik, mint mi vidékiek a vallástalanság bomlasztó hatásait és megdöbbennek az óriási mérvet öltő közömbösség előtt. Az ifjúságot a felekezeti számára meg kell menteni. Nem szabad tétlenül néznünk a baj tovább harapódzását. Újtát kell állnunk, az bizonyos. De hogyan?»¹⁰

A kínálkozó számos idézetből egy is szemlélteti a hangvételt. Izgalmas módszertani kérdés lenne, hogy vajon a bő 30 évvel később, nagyon hasonló fordulatokkal fogalmazó tanárok boldogabbak lettek volna-e az 1880-as évek diákjainak vallási ismereteivel, mint saját koruk diákjaival. *Jeridot ha-dorot* elvén csökkent a tudás, vagy csak minden kor a saját helyzetével elégedetlen? A neológ értelmiség az 1880-as évek közéletében mutatkozó antiszemita jelenségekben (Tiszaeszlár, Istóczy Pártjának parlamentbe jutása, Trefort kultuszminiszterségének irányváltása) asszimilációs társadalmi programjának külső megkérdőjelezését tapasztalta. Ugyanakkor, illetve a következő évtizedekben belső krízist is megélt, melyet leginkább tanácstalan és csalódott megnyilatkozásaikban érhetünk tetten.¹¹ Miközben a neológia szellemi vezetői a vallás (zsidó hagyomány,

¹⁰ Perls Ármin (Kecskemét): Dr. Goldziher memorandumáról. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 616-617.

¹¹ A kérdéshez részletesebben lásd Konrád Miklós: A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón... i. m., 2005.

kultúra), a társadalmi integráció (magyarosodás) és a modernizáció összeegyeztethetőségét hitelesen képviselték, addig azt kellett tapasztalniuk, hogy az irányzathoz tartozók számottevő részénél az egyensúly megbomlott: a modernizáció és a magyar kulturális tartalmak mellett alig maradt valami a zsidóságból.

„A zsidó tanügynek Európa-szerte nincs fontosabb, nincs sürgősebb kérdése a hitoktatás rendezésénél. A felekezet nélküli népiskola és az állami középiskola e tekintetben teljesen magára hagyják a növendéket, kinek a szülői ház szelleme is vajmi ritkán nyújtja legalább részben, amit régente a vallásos élet megszokása, a Szentírás és a héber tudomány elemeinek alapos tanulása neki oly bő mértékben szolgáltatott.”¹²

„A főadat, hogy a vallásos nevelést kezébe vegye, a hitoktatásnak jutott volna; de ez a zsidóság szervezetlensége mellett nem nyert sehonnan sem irányt és maradt a hagyományos rendszertelenségénél, arra szorítkozván, hogy úgy ahogy csakis némi vallásismereteket nyújtson. Egy pár iskolai nemzedék nőtt azelőtt föl kizárólag nemzeti nevelés mellett, és a zsidóság csak azon veszti észre magát, hogy az ifjúság lelkében az oly örvedetesen nyilvánuló nemzeti érzület mellet a zsidó vallásosság teljesen hiányzik. A valláserkölciség nem nyerte meg biztos alapjait, a zsidóság által vallott hitelvek és a vallásos gyakorlatok sem érvényesültek az ifjú nemzedék jellemének alakításánál. Szabad-e még a hitoktatásnak a régi úton haladni?”¹³

Elvi szempontok a hitoktatási tartervhez

A költői kérdésre a válasz egyértelmű 'nem' volt, de az új útra rátalálni mégsem tűnt könnyűnek. Sok elvi kérdés várt tisztázásra. A legfeszítőbb az ideális célok és a reális lehetőségek (leginkább a szűk időkeret) összeegyeztetése volt. A nyelvtanulás és a hagyományos szövegek eredeti nyelven olvasása – ahogy már hangsúlyoztuk – nagyon időigényes módszer: kell-e, szabad-e ragaszkodni ehhez a

¹² *Magyar-Zsidó Szemle*. 1884, (1. évf.). 152, Szerkesztőségi írás.

¹³ Schön Dávid: A pesti hitoktatók testülete. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 137.

módszerhez? Kevesebbet ér-e a Tízparancsolatot, az ősatyák történeteit vagy az egyiptomi kivonulást a diákok anyanyelvére fordítva megtanítani? A vallásgyakorláshoz minimálisan szükséges alapvető imák és áldások ismeretén túl milyen szerepe van, lehet a héber nyelvnek? A neológia a zsidóság nemzetként való meghatározását deklarálta elutasította, és a héber nyelvhez kötődő, az 1880-as években már színre lépő korai cionista nemzetépítéstől elzárkózott. Ugyanakkor a *haszkala* korszak nyelvi ideológiáját követve mind ókori kulturális örökségként, mind a szükséges belső megújulás eszközeként, motorjaként ragaszkodott a héberhez. A hagyományokhoz való visszavezetés lehetőségét, a zsidó identitás megerősítésének eszközét látták a héberben.

„...nem csupán a leendő hitközségi tagoknak az istentiszteletben való értelmesb és bensőségesb részvétele céljából – hiszen azzal még hagyján, hanem mert mi az írás népe vagyunk – vagy nem vagyunk; mert »a Tóra, amelyet Mózes hátra hagyott, ez az öröksége Jákob házának«; s mert érezzük és tudjuk, hogy az »am hárecség« a zsidóságot eltorzítja, megbénítja, megdermeszti, megöli; vagy Goldziher találó szavaival élve, mert »csak az olyan nemzedék, mely a zsidóság világtörténeti és egyetemes földadataiért a prófétákkal és zsoltárirókkal (értsd: az eredetiekkel) lelkesedni tanul, mentheti meg újra vallásos intézményeink számára stb.«¹⁴

„Ami a légkörben az oxigén, az a zsidó hitoktatás keretében a héber elem. Nélküle hitbeli fogalmaink elhomályosulnak, a vallásos érzet szikrája egy ideig mesterségesen élesztve pislog, de rövidebb idő alatt végképen kialszik. [...] A nemzeti nyelv a héber nyelvet épp oly kevéssé pótolhatja, mint a Nestle-féle gyermekliszt az anyatejet. [...] Héber nyelv ismerete nélkül tradícióink a feledés tengerébe süllyed, történelmünk legnemesebb alakjai a felismerhetetlenségig eltorzulnak, szertartásaink a legutolsó foszlányig elrongyolódnak, történelmünk leggyászosabb eseményei vígjátékká válnak, ezredéves irodalmunk a megközelíthetlenségig elsánczoltatik, szóval fele-

¹⁴ Löwy Mór: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.). 75.

kezetünk és hitvallásunk történelmi folytonossága megszakítottik.”¹⁵

A héber tárgyakhoz, alapvető liturgiai és bibliai szemelvények eredetiben való olvasásához való ragaszkodás némileg azt a hagyományos oktatási rendet idézi, amely csakis a primer szövegek egyre mélyülő feldolgozását ismerte, ezekből bontakoztak ki a diák számára a vallási előírások, erkölcsi parancsok, vagy valamiféle világnézeti rendszer. Az 1880-as években azonban már több évtizedes múltra tekintett vissza a primer szövegek tanulását kiegészítő, részben helyettesítő katekézis rendszerű hittan, rendszerezett erkölcsstan, bibliai és posztbiblikus zsidó történelem.¹⁶ Ezeknek a keresztény mintára létrehozott tantárgyaknak a létjogosultságát egyik hozzászóló sem kérdőjelezte meg, azonban mind a tartalmukat, mind az oktatásukra szánt időkeretet illetően komoly véleménykülönbségeket találunk. Löwy Mór Temesvárról azt a radikális – és az oktatási törvénynek ellentmondó – megoldást javasolta, hogy „a kötelező hittanra kiszabott hetenkénti két órát minden osztályban kizárólag a héber tanulmányok, azaz az imakönyvnek, a héber nyelvtannak és a Bibliának” szenteljék a középiskolában, hittant, erkölcsant, történelmet pedig ugyanattól a tanártól, de önkéntes keretben tanuljanak.¹⁷ Mások épp ellenkezőleg, a megfelelő időkeretben és módszeresen oktatott hittantól remélték, hogy világnézetet formál, meggyőződést és cselekedetet egyaránt követel, és ennek nyomán a tanítványokban felkelti az érdeklődést a héber tanulmányok egyéni úton való pótlására.¹⁸ A héber nyelv jelentőségéről imént idézett Csukás Fülöp az időkeret felét javasolta a héber oktatásra szánni, azonban hangsúlyozva, hogy csak a népiskola 2. osztályában látja értelmét elkezdni a héber olvasás oktatását, akkor is csakis korszerű

¹⁵ Csukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép-és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 241.

¹⁶ Részleteket lásd Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon ...*, i. m., 2005, 179 skk.

¹⁷ Löwy Mór: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.). 76. Tegyük hozzá, hogy az elemi iskolai katekézist és bibliaismeretet ő sem kérdőjelezi meg.

¹⁸ Schön Dávid: A középiskolai hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*. 1886, (3. évf.). 365, 422.

módszertannal, szemléltető eszközökkel, az érdeklődés felkeltésére alkalmas módon. A „grammatizáló tanítási módot” teljesen mellőzendőnek tartotta, az élő nyelvek oktatásánál is használt, szövegből kiinduló induktív módszert találta hatékonynak, és óva intett attól, hogy esetleg tömeges buktatással próbáljanak jobb hébertudást elérni.¹⁹

Visszatérő kérdés, hogy a racionális, természettudományos gondolkodáshoz szoktató iskolai közeg mennyiben nehezíti a vallásoktató feladatát, a gyerekek vallásos meggyőződésének kialakulását. A neológia elvi szinten semmilyen összeférhetetlenséget nem látott a tudományos haladás, a természettudományok fejlődése és a vallásos felfogás között, azonban a gyakorlat azt mutatta, hogy a hagyomány bizonyos elemeit nehezebben fogadják el vallási igazságnak korszak fiataljai.²⁰

„Szemedbe nevet a fiad, ha a bibliai csodákról merészelsz vele beszélni, mert az értelmes oktatás matematikai törvényekkel és kimutatásokkal a fejébe verte, hogy ezt ne higgye el. [...] Vallás-tan! ezt alaposan lerázta magáról a modern iskola. A vallás a lélek dolga, az iskola pedig az értelem és műveltség istápolására lett felállítva ...”²¹

Az utolsó elvi szempont, amit itt említeni szeretnék a készülő tanterv „egyetemes” volta, ennek elvi haszna és gyakorlati lehetősége. Az egyetemesség azt célozta, hogy a közös tanterv egységes rendszerben szabályozza a vallási tárgyakat az államilag előírt heti 2 órában tanuló diákok és a hitközségi iskolákban heti 4-6-9 órában

¹⁹ Czukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép-és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 241-249.

²⁰ Tárgyalja például: Kármán Mór: A hitoktatás elvei és rendszere. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.). 276-283. Kármán Mór (1843-1915), a pesti egyetem tanárképző gyakorlóiskolájának egyik megszervezője, pályája kezdetén hitoktatóként, majd a Pesti Izraelita Hitközség oktatási ügyosztályának szaktanácsosaként is működött.

²¹ *Zsidó Híradó*, 1899, 32 (9. évf.), 2-3. Névtelen pedagógus a tanévkezdés előtt megfogalmazott gondolatai. A Zsidó Híradó magát „Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap”-nak határozta meg. A modernséget, racionalitást hibáztató hang ennek a következménye, noha a problémát neológ megszólalók is exponálják.

tanuló diákok tananyagát, illetve hogy a kongresszusi hitközségek számára országosan egységesen, valamennyi iskolatípust és oktatási szintet figyelembe véve készüljön el. Könnyen belátható, hogy egységes tanterv hiányában akár iskolaváltás, akár az iskolatípusok közötti átlépés azzal fenyegetett, hogy egyes anyagrészek teljesen kimaradnak, mások feleslegesen ismétlődnek a diák tanulmányaiban. Ugyanakkor a különbségek – mind az egyes hitközségek között, mind a felekezeti és külső iskolázás óraszámai között – olyan nagyok voltak, ami a teljes egységességet ellehetetlenítette. Valószínűleg a helyi szintű szabályozás életképesebb lett volna, azonban ehhez olyan formátumú és az oktatás iránt annyira elkötelezett szellemi vezetőkre lett volna szükség mindenütt, mint Szegeden Löw Immanuel (1854–1944), Nagykanizsán Neumann Ede (1859–1919), Veszprémben Hochmuth Ábrahám (1816–1889) vagy Budapesten 1890-től Munkácsi Bernát (1860–1937) volt. Ezeknek a városoknak korszerűen kidolgozott hitoktatási tanterveit, mint jó gyakorlatokat, mintákat sorra közölte a *Magyar-Zsidó Szemle*.²²

Gyakorlati problémák – megoldási javaslatok

„Ha gyökeres orvoslást óhajtunk, szükségképen a fekély okát: gyökerét kell kiirtanunk, melynek négy fő ága van: 1) a hitoktatási tanterv hiánya; 2) a hitoktatás felületessége és a tanerők közömbössége; 3) a tanítás nyelve; és 4) sok helyt a hitoktatók tudatlansága.”²³

A tanterv kérdéséről már sok szó esett, de a legjobb tanterv sem hozhat javulást alkalmas oktatók nélkül. Több hozzászóló is kulcskérdésnek tartotta a hitoktató-képzés megújítását. Weiszmann, akitől a fenti idézet származik, a képzés javításáért azt javasolta, hogy a Rabbiképző Intézet legyen egyedül jogosult hitoktatót képezni, a

²² Szeged: 1884, (1. évf.). 410-411; Nagykanizsa: 1884, (1. évf.). 218-219; Veszprém: 1884, (1. évf.). 153, Budapesti középiskolai tanterv: 1886, (3. évf.). 572-573. Továbbiakat lásd: Győri Adolf: Hittani tanterv a fővárosi polgári iskolák számára. In: *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1886, 170-171; Bányai Jakab: A vallásbeli tananyag izraelita népiskoláinkban. In: *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1888, 187-188.

²³ Weiszmann N. (Gyöngyös): A hitközségek és a hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 182.

tanítóképző csak világi tárgyak oktatására képesítsen. Mindenkinek, akár utólag is, el kelljen végeznie vagy le kelljen vizsgáznia a tanfolyam anyagából. Goldziher Ilona ugyanekkor azt vetette fel, hogy felekezeti keretben csak (férfi) tanítóképzés folyik, a leányiskolák tanítónői állami végzettségűek, így hitoktatásra nem kapnak felkészítést. Zsidó tanítónőképző intézet felállítását javasolta, mivel a tapasztalat azt mutatta, hogy sokkal hatékonyabb ott a hitoktatás, ahol az osztálytanító látja el, nem pedig külső személy.²⁴

Az oktatók képzése, továbbképzése mellett felmerült a megfelelő felügyelet hiánya is. A hitközség által kinevezendő hitoktatási felügyelő feladatkörére és jogkörére tett részletes javaslatot Győri Adolf, hangsúlyozva, hogy nem csupán adminisztratív tennivalók hárulnának rá, hanem érdemi szakmai koordináció.²⁵ Weiszmann is szükségesnek tartotta kerületi hittanfelügyelők felállítását, akik az oktatást egész éven át ellenőriznék, de különösen is a vizsgákat, hogy se a szülők közbenjárása, se az egyébként jeles tanulók könyörgése ne befolyásolja az eredményt.²⁶ Hasonló – a megfelelő ellenőrzés hiányából fakadó – visszás állapotokról számolt be Munkácsi Bernát is, amikor 1890-ben átvette a pesti neológ hitközség oktatási ügyeinek felügyeletét: pénzért árusított vallásoktatási bizonyítványokól, hitoktatók csaló óraszám-elszámolásáról.²⁷

A tanítás nyelve tekintetében Weiszman azt kifogásolta, hogy *„Elég ferde felfogással és jobb ügyre méltó makacs kitartással ragaszkodik a vidéki hittanárok legnagyobb része a német nyelvhez. Magyar ajkú gyerekek, kik egy német szót alig képesek kiejteni, a bibliát német fordítással tanulják. Ez oly lelket öltő munka, hogy nem csoda ha a gyermek már az első lecke után megunta ezen tárgyat. Ily helyeken tehát a vallástan és vele a vallásos érzület károsul ...”*²⁸

A hitoktatás szűk iskolai időkeretét, mint már említettük, a Tal mud tórák voltak hivatottak kipótolni. Ezek délutánonként és vasár-

²⁴ Goldziher Ilona: A hitoktatás a leányiskolákban. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 63-53.

²⁵ Győri Adolf: A zsidó hitoktatás a fővárosi elemi és polgári iskolákban. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1884, (1. évf.). 655-657.

²⁶ Weiszmann N.: A hitközségek és a hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 183.

²⁷ Munkácsi Noémi: Egy nagy magyar nyelvész ..., 1943, 162.

²⁸ Weiszmann N.: A hitközségek és a hitoktatás. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.)183.

napi iskolai rendszerben működő csoportok, tanfolyamok voltak, csak nagyobb városokban működtek szervezett, életkor szerint bontott iskolaként. Az 1868-69-es kongresszus határozataiban felvázolt oktatási rendszerben elsődlegesen a középiskola (10 éves kortól) melletti kiegészítő hitoktatás feladatát látták volna el, a rabbiképző és a tanítóképző „pro-szemináriumaként” működve. Azonban a következő évtizedekben az bizonyosodott be, hogy a rabbiképzés előkészítésénél sokkal általánosabb értelemben és tágabb körben volna szükség arra, hogy további ismeretekkel gazdagodjon a felnövekvő generáció. Ennek jegyében – és az 1878-as vizsgákon tapasztaltak nyomán – fogalmazta meg Goldziher Ignác a memorandumát a pesti Talmud Tóra Egylet elnökéhez, amiben a képzés teljes újjászervezését kezdeményezte.²⁹ Bacher Vilmos igazgatói kinevezése, és az általa beterjesztett tanterv³⁰ mutatják, hogy a hitközségi vezetés megszívlelte a kritikát.

A pesti megújítás példája vidéki hitközségekben is lelkes visszhangot váltott ki, néhány reakciónak a folyóirat is helyt adott.³¹ Perls Ármin Kecskemétről azt hangsúlyozta, hogy önmagában a Talmud tóra reformja nem elegendő, valódi megoldást a zsidó gimnázium jelentene.³² Löwy Mór Temesvárról azt panaszolta, hogy a vidéki hitközségeknek nincs módja a pesti modellt követni, így továbbra is teljesen szervezetlen a vidéki középiskolai korosztály hitoktatása.³³ Hochmuth Ábrahám Veszprémből arról számolt be, hogy miközben hetven zsidó fiú járt a helyi gimnázumba, a Talmud tórának épp egyetlen tanulója sem volt, mert a jómódúak nem járatják oda a gyerekeiket.³⁴ Czukási Fülöp a budapesti intézményt egyenesen szegény sorsú gyerekek meledőjének nevezte, amelyről a módo-

²⁹ *Magyar-Zsidó Szemle*. 1885, (2. évf.). 538-544.

³⁰ Uo. 549-550.

³¹ A továbbiakban idézettek kivül: Klein Mór (Nagybecskerekéről) lásd *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 660-662.

³² Perls Ármin (Kecskemét): Dr. Goldziher memorandumáról. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1885, (2. évf.). 616-619.

³³ Löwy Mór: A középiskolai hitoktatás kérdéséhez. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1886, (3. évf.). 70-77.

³⁴ Hochmuth Ábrahám: A talmud-tóra. In: *Magyar-Zsidó Szemle*. 1885, (2. évf.). 613-616.

sabb rétegek tudomást sem vesznek.³⁵ Az iskolai statisztikák alátámasztják szavait: az 1887-88-as tanévben a fővárosi népiskolákban 6287 izraelita tanuló részesült hitoktatásban, továbbá 1520 polgári iskolai és 1797 középiskolás diák. Mindeközben a Talmud tórának mindössze 92 tanulója volt.³⁶ Csukási – Hochmuthtal egybehangozón – a legreménytelenebbnek épp azt látta, hogy a vagyonos réteg kifejezetten elutasító a héber nyelvvel, a hagyománnyal kapcsolatban:

„Lessük meg a fővárosnak ama két közös iskoláját, melyeket felekezetünk gyermekei legtömegesebben látogatnak, értem a VI. ker. érsek-utcza és a VII. ker. Kazinczy-utcai népiskola növendékeit. Eme két iskola növendékeinek összes létszámából 70-75 % zsidó gyermekből áll. És mit tapasztalunk? Azt, hogy daczára annak, hogy az ott működő hitoktatók köztudomásúlag a héber olvasás oktatására nagy súlyt fektetnek, mégis az iskolának legromyosabb és legelhanyagoltabb nevelésben részesülő gyermekei tudnak legjobban héberül olvasni, míg az egész kabáttal bírók csak silabizálják a héber szöveget. [...] Bebizonyítottunk tekintem ama állításomat, hogy fővárosunk jobbmódú elemei irtóznak legjobban a héber betűtől, míg a pinczelakók nélkülözvén a földi jólétet, Isten prófétáinak szent nyelvében keresnek vigaszt és megnyugvást.³⁷

Bár népszerűtlennek és sokszor sikertelennek találták „az ájuldozó bankárné” vagy „a héber betűtől irtózó ügyvéd” ellenében azok gyerekeinek oktatását, meghátrálni mégsem lehetett, hiszen a cél épp az ifjúság megtartása volt.

³⁵ Csukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 189.

³⁶ Jelentés a Pesti Izraelita Hitközség hitoktatásáról az 1887/8 évben. In: *Magyar-Zsidó Szemle*. 1888, (5. évf.). 502. skk.

³⁷ Csukási Fülöp: Csukási Fülöp: A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és metodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1890, (7. évf.). 187.

Felhasznált irodalom

Bányai Viktória: *Zsidó oktatásügy Magyarországon, 1780-1850.* Budapest, Gondolat, 2005.

Barna Jónás – Czukási Fülöp (szerk.): *A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája, I-II.* Budapest, Corvina, 1896.

Felkai László (szerk.): *Tantervi változatok a magyarországi zsidó iskolákban, 1780-1990.* Budapest, Országos Közoktatási Intézet, 1995.

Fürst Aladár: Nagymagyarország zsidó középiskolái. In: *IMIT Évkönyv.* 1931, 210-237.

Konrád Miklós: A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón. In: *Századok.* 2005, no. 6. 1335–1369.

Moskovits, Aron: *Jewish Education in Hungary, 1848-1948.* New York, Bloch, 1964.

Munkácsi Noémi: *Egy nagy magyar nyelvész. Munkácsi Bernát élete.* Budapest, IMIT, 1943.

KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL¹

„Nem veszedelmes többé.” Jiddis a *Magyar-Zsidó Szemle*ben, a magyar zsidó tudományos diskurzusban

Általánosságban elmondható, hogy a jiddis nyelv és kultúra nem állt soha a magyar zsidó tudományos érdeklődés középpontjában, ahogy Magyarország is mindig perifériának számított a jiddis tudományok szempontjából. Így volt ez a magyar neológ zsidóság legfontosabb tudományos és közéleti folyóirata, a neológ Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet holdudvarában megjelenő *Magyar-Zsidó Szemle* (1884–1948) esetében is,² amelynek célja elsősorban az volt, hogy a zsidósággal foglalkozó tudományos írásokat közöljön magyarul – fordításokat és eredeti kutatásokat egyaránt, illetve részben forrásokat, dokumentumokat is. A lap első évfolyamaiban szinte alig található utalás a jiddis nyelvhasználatra, kultúrára, irodalomra. A *Magyar-Zsidó Szemle* lapjain azonban mégis bőséges és érdekes forrásanyag található a magyarországi jiddis kultúrtörténet kutatásához.

Igazán komoly áttörés azután következett be, hogy Balassa József (1864–1945) közzétett egy felhívást zsidó folklór anyagok gyűjtésére, először 1899-ben a szintén a Rabbiképzőhöz köthető Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) *Évkönyvében*.³ Ugyanez a felhívás

¹ A szerző az MTA-TK Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa. E-mail: komoroczy.szonja@tk.mta.hu

² 1932-ig a cím kötőjellel *Magyar-Zsidó Szemle*, utána különírva *Magyar Zsidó Szemle*. Az egyes lapszámok bibliográfiai adatairól I. Barabás Györgyi – Scheiber Sándor – Scheiberné Bernáth Livia (Komoróczy Géza, szerk.): *Magyar zsidó hírlapok...*, i. m., 2003, no. 23, 52–54. A *Magyar-Zsidó Szemle* teljes digitalizált változatát l. <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/magyar-zsidó-szemle> (2015-03-04)

³ Balassa József: A magyar zsidóság néprajzi felvétele. In: IMIT Évkönyv, 1899. 15–21.

megjelent 1900-ban a *Magyar-Zsidó Szemle* lapjain is, némiképp bővített és javított változatban.⁴ Balassa felhívása teljes mértékben beleilleszkedett a kor nemzetközi zsidó tudományosság trendjébe, és így megfelelt a lap célkitűzéseinek is: ekkor vált a zsidó folklórkutatás önálló tudományos területté. Németországban nem sokkal korábban, 1896-ban tett közzé Max Grünwald (1871–1953) hasonló felhívást és kérdőívet; két évre rá, 1898-ban hozta létre Hamburgban *Gesellschaft für Jüdische Volkskunde* néven az első kifejezetten zsidó folklór kutatására szakosodó tudományos társaságot, amelynek múzeuma, illetve külön folyóirata is volt *Mitteilungen (der Gesellschaft) für Jüdische Volkskunde* címmel (1898–1929).

Balassa József 1864-ben született Baján, jómódú zsidó családban, Weidinger József néven; a nevét 1881-ben magyarosította. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. Tanár volt, a Tanácsköztársaság alatt egyetemi tanár, majd annak bukása után megfosztották egyetemi állásától. Elsősorban a magyar nyelvtudomány, különösen a fonetika és dialektológia jelentős alakjaként vált ismertté, 1920-tól a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratot szerkesztette. 1945-ben halt meg, nem sokkal Budapest felszabadítása után. A zsidó folklór kutatása tudományos pályafutásának elején kezdte érdekelni, valószínűleg bécsi tanulmányainak hatására. Felhívása nagyban követi Grünwald, illetve a *Gesellschaft für Jüdische Volkskunde* hasonló felhívását, de Balassa annál részletesebben, több ponton is érinti a nyelvhasználat kérdését, és különösen a jid-dist. Ebben tehát a zsidó tudományosság legmodernebb nemzetközi trendjét ötvözte saját nyelvészeti érdeklődésével.

„2. Nyelv. Milyen nyelven beszél a község zsidó lakossága, a egymás közt, otthon a családi körben; b. a más felekezetű lakossággal érintkezve? Ha a zsidóság nyelvezetének dialektikus színezete van, meg kell jelölni, hogy milyen: zsidós német, lengyel vagy spanyol zsidó jargon, vagy talán más keveréknelv.

Ha a felelő kedvvel foglalkozik a zsidóság nyelvével, gyűjtsön minél több összefüggő szöveget (elbeszélést, tréfát, adomát stb.) a kiejtés hű feltüntetésével. Gyűjtse össze a jargon jellemző sajátosságait, minél több példával megvilágítva.

⁴ Balassa József: A magyar zsidóság néprajza. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1900, (17). 8–10.

Lehetőleg teljesen összegyűjtendő: a jellemző családi és egyéni nevek, a gúnynevek (egymás közt; más felekezetűekkel szemben és viszont); továbbá a szólások (köszöntések, szidalmak, tréfás mondások, egyes jellemző kifejezések), közmondások.⁵

Mai szemmel több szempontból meghökkentőnek tűnhet a kérdőív ezen pontjának szóhasználata. Először is, „zsidó” és „más felekezetű” lakosság között tesz különbséget. A kor neológ ideológiája azonban a zsidókat egyértelműen a magyar nemzet tagjainak tartotta, „Mózes-hitű” magyaroknak, és a zsidóságra csupán mint vallásra, felekezetre tekintett. Zsidókat és nem zsidókat ők akkoriban tehát csak így különböztethettek meg egymástól. A jiddisre használt „jargon” kifejezés is a kor és a közeg jellegzetessége. A nyelvnek hosszú ideig nem volt saját neve, maga a „jiddis” szó csak a 20. században vált elfogadottá.⁶ Német nyelvterületen, németül, és különösen a *haszkala* iránt elkötelezett körökben terjedt el először az eredetileg pejoratívnak szánt „zsargon” elnevezés. Mivel más szó nem volt a nyelvre, ez idővel gyakorlatilag semlegessé vált – és ezt vette át később a magyar is. A századfordulón ennek hatására magyarul leginkább „zsargon”-nak hívták a jiddist, és ez ekkor semleges elnevezésnek számított.

Érdekes még, hogy a kérdőív különbséget tesz a „zsidós német” és a „lengyel zsidó jargon” között: a tudomány mai állása szerint ez tökéletesen tükrözi a magyar zsidóság nyelvi viszonyait a korban, a jiddis tudománytörténet, és különösen a nyelvtörténeti és dialektológiai kutatások szempontjából azonban sok tekintetben megelőzi saját korát. A 18–19. század során Magyarországra két irányból érkeztek zsidó bevándorlók, akik a jiddis nyelv két jelentősen eltérő variánsát beszélték: a Morvaország, Alsó-Ausztria területéről érkező zsidók a némethez közelebb álló nyelvváltozatot, a „nyugati jiddis” dialektust használták, míg a Galíciából és Lengyelország területéről érkezők „keleti jiddist”, vagy ahogy azt a köznyelv hívja, „lengyel jiddist”. A 19. század során egyre erősödött a jiddisül beszélő – és különösen a nyugati jiddist használó – zsidóság körében a nyelvi asszimiláció, és a jiddis fokozatosan elnémetesedett, majd német, illetve idővel ma-

⁵ Uo. 9.

⁶ Weinreich, Max: *Der nomen yidish...*, i. m., 1973, Vol. 2, 321–333, Vol. 3, 332–343; Shtif, Nakhum: *Loshn ashkenaz...*, i. m., 1924.

gyar lett. A „zsidós német” tehát a Magyarországon akkor használt nyugati jiddis dialektusra, illetve annak németesedett változatára utalhat, amit egyébként „jüdisch Deutsch” néven emlegettek akkoriban, és hívnak gyakran ma is, a „lengyel zsidó jargon” pedig a keleti jiddisre. Ezekkel a különféle magyar jiddis dialektusokkal, azok pontos meghatározásával és leírásával csak a II. világháború környékén, de leginkább utána kezdett el komolyan foglalkozni a tudomány.

Balassa szándéka a jiddis tekintetében mindenesetre átfogónak mondható. A jiddis kultúrtörténet szempontjából lényeges, hogy a szólásokon, mondásokon, kifejezéseken kívül fontosnak tartotta a jiddis anekdoták, imák, purimi tréfák, versek gyűjtését, illetve a magyar irodalom jiddis fordításainak feljegyzését is. Nyelvészként pedig az anyag kifejezetten nyelvi, szociolingvisztikai vonatkozásainak feljegyzésének fontosságára is felhívta a figyelmet.

Balassa felhívásának már első, *IMIT Évkönyv*-beli megjelenése után is jelentős visszhangja volt, és több vélemény is megjelent róla a sajtójában. Ezek közül az egyik, a Magyar-Zsidó Szemlében Schwartz Gábor által írt kifejezetten ironikus hangú kritika,⁷ épp azt kifogásolta, hogy a kutatás olyan széles körű, hogy már jóformán megvalósíthatatlan:

„Ez állana ama kérdőíveken, melyeket dr. Balassa József akarna szétküldeni a magyar zsidóság etnográfiai megismerése végett. Ez még hagyján, de Balassa sokkal többet akar, amit legbuzgóbb akarat mellett sem lehet elérni. Honnét jöttek az egyes községekbe a zsidók, mikor, mily nyelven beszélnek, szólásokat, közmondásokat, sőt párbeszéd-töredékeket (Balassa uram, mikor akarja mindezt – ha megítják – átolvasni és feldolgozni?) gyűjteni, rítusbeli különbséget feltüntetni, az életmód, ruházkodás, étkezés különös motívumaira kiterjeszkedni és folklorisztikus anyagokat gyűjteni. Ily vállalathoz talán a magyar akadémia sem rendelkezik elég anyagi eszközökkel.”⁸

⁷ Schwartz Gábor: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1899 (16). 85–91.

⁸ Uo. 88.

Balassa reagált erre a kritikákra, sőt a *Magyar-Zsidó Szemle* lapjain gyakorlatilag a különféle kritikákra válaszképp jelentette meg a felhívás bővített és javított változatát. Ennek bevezetőjében azt is kifejtette, hogy a kritikák, és különösen az egymásnak ellentmondó kritikák, csak még jobban megerősítették a meggyőződésében, hogy a projekt milyen fontos:

„Az IMIT bírálói közül az egyik (a Magyar Zsidó [!] Szemlében) feleslegesnek tartja az egész törekvést, hisz nincs mit összegyűjteni; egy másik bíráló (az Egyenlőségben) pedig oly nagynak és nehéznek tartja a feladatot, amelyre alig lehet vállalkozni. S a két bírálónak az egymással homlokegyenest ellentétes véleménye még jobban meggyőzött arról, hogy van mit tennünk s hozzá is lehet fogni a munkához.”⁹

A bevezetőben megjelenik egy másik érv is a projekt fontossága mellett:

„Ma már kivesző félben van az ország legnagyobb részében a zsidóság életének majd minden eredetisége és sajátossága, ép ezért most kell munkához fogni, ha meg akarjuk menteni azt, a mi még megmenthető. Talán felesleges is hangoztatni, hogy e mozgalom tisztán csak tudományos célú, menten minden társadalmi vagy politikai törekvéstől.”¹⁰

Balassa tehát külön hangsúlyozta a magyarországi zsidóság erős helyi kötődését és beilleszkedését, illetve elhatárolódott bármiféle disszimilációs politikai indíttatástól. Kiemelte, hogy egy már eltűnőben levő hagyományt kell feljegyezni, és hogy nem annak megóvása, hanem az arra való emlékezés a cél. Ezáltal gyakorlatilag a neológ zsidóság asszimilációs narratívájához, a *Magyar-Zsidó Szemle* profiljához illesztette kutatását, és így válhatott az elfogadhatóvá és vállalhatóvá a helyi közeg számára.

Ez a motívum végigköveti a *Magyar-Zsidó Szemle* "Folklore" rovatának cikkeit, amelyek a jiddissel foglalkoznak: a különféle jiddis forrásokban, és legfőképp a kihalófélben levő jiddis feljegyzé-

⁹ Balassa József: A magyar zsidóság néprajza..., i. m., 1900. 8.

¹⁰ Uo. 8.

sében rendre bizonyítékot látnak és láttatnak a zsidóság társadalmi integrációjára Magyarországon. A „Folklore” rovatot beharangozó szerkesztőségi írás explicit módon meg is fogalmazza, hogy a jiddis nyelv már gyakorlatilag kihalt, így nem jelent veszélyt, nem gátja a társadalmi integrációnak:

„Az IMIT megalakította a folkloristikus bizottságot, amely a kérdőívek szétküldésével megkezdte tevékenységét. Hogy ezeknek az érdekes és fontos tanulmányoknak organumuk legyen, folyóiratunk külön rovatot nyit számukra, amely jelen füzetünkben Ben Eliezer által kiadott zsidó bohózzattal indul meg. Vannak hazánkban zsidó dalok, melyek magyarból lettek a zsargonba átültetve. Kettőt mi is ismerünk és talán legközelebb közölni fogjuk.¹¹ Szívesen veszünk ilyeneket másoktól is. Éppúgy eredeti zsidó népdalokat, akár vallásos, akár világi tartalmúakat. Érdeemes volna a nagyszámban forgalomban levő közmondásokat is összegyűjteni, ma-holnap kihalnak. Volt idő, midőn a zsargon ellen küzdeni kellett, ma azonban nem veszedelmes többé, és tanácsos, hogy halotti maszkot vegyünk róla az utókor számára és elődeink megismerése végett. Ezzel tartozunk önmagunknak.”¹²

Jelképesnek tekinthető, hogy az első jiddis szöveg, amely a „Folklore” rovatban megjelent, épp egy olyan bohózat volt, amely a nyelvi és kulturális asszimilációt pártolja: Moritz Gottlieb Saphir *Der falsche Kaschtan: e Schnoke in 2 Akten* [*A hamis Kastan: Bohózat két felvonásban*] című korai műve. Saphir (Saphir Móric / Mose Saphir, 1795–1858) Lovasberényben született, orthodox zsidó családban. Irodalmi pályafutását Pesten és Óbudán versekkel és bohózatokkal kezdte, majd Berlinben, Bécsben és Münchenben lett híres német humorista, író, lapszerkesztő. Két korai jiddis darabjáról tud az irodalomtudomány, ezek közül ez 1820 körül született, és ez az egyetlen, ami fennmaradt, és ez is 1900-ig csupán kéziratban. A mű tipikus *haszkala* darabnak mondható: az orthodoxyiát, a maradi vallássóságot gúnyolja ki az óbudai zsidó hitközség zsarnoki vezetőin,

¹¹ A következő évfolyamban meg is jelent, a második „Folklore” rovatban, szerző nélkül: Két magyar népdal zsargon fordításban. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901, (18). 80.

¹² Szerző nélkül: Társadalmi szemle. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1900, (17). 307–308.

illetve egy tiltott szerelmen keresztül. A bohózatban az idős apa áll szemben fiatal lányával és annak szerelmével. A bigott, maradi apa mindvégig jiddisül beszél, lánya és a világi, haladó gondolkodású, modern tanító pedig németül.

A darabot egy bizonyos Ben Eliezer közölte a *Magyar-Zsidó Szemlében*.¹³ Az álnév mögött valójában a kiváló, sokat publikáló tudós és történész, Mandl Bernát (1852–1940) állt, aki érdekes módon, bár valószínűleg korántsem véletlenül, egyedül ezt a jiddissel foglalkozó cikkét adta ki álnéven. A hagyományos askenázi világban ez a jelenség igen gyakori volt: a héberhez és az arámihoz képest a jiddis sokkal kisebb értékkel bírt, szinte szégyennek számított jiddisül publikálni, és így sok szerző álnéven jelentette meg jiddis műveit. A szöveghez írt bevezetőjében Mandl Bernát megmagyarázta, hogy miért is ad ki jiddis szöveget – ami szintén rendszeres volt a korai jiddis irodalomban. Megjegyezte, hogy addigra a kézirat már olyan ritkának számított, hogy kétes esztétikai értéke ellenére is kötelességének érezte közlését – tehát ahogy Balassa írta, egy eltűnőben levő kultúrát dokumentált. Magyarozatának hangneme kifejezetten apologetikus, lekezelő volt:

„Nagyot fordult a világ és itt-ott az elvont tudomány is leszáll magas kothurnusáról és demokratikusan kotorász a néplelek szennyében is.”¹⁴

1901-ben, egy évvel Balassa felhívása után a *Magyar-Zsidó Szemle* akkori főszerkesztője, a Rabbiképző tanára, későbbi igazgatója, Blau Lajos (1861–1936) további utasításokat adott a folklórgyűjtéssel kapcsolatban, és ezek között a jiddis anyagokra vonatkozólag is.¹⁵ Többek között meghatározta, hogy milyen dalok és versek számítanak érdekesnek, illetve arra kérte a beküldőket, hogy a magyar írásmód szerint írják át a szövegeket, és ne németesítve – ami a fonetika és a dialektológia szempontjából kifejezetten fontos kitétel.

¹³ Mandl Bernát [Ben Eliezer]: Saphir kiadatlan bohózata: Der falsche Kaschtan. In: *Magyar-Zsidó Szemle*. 1900 (17). 328–341. A darab általában ismeretlen Saphir kutatói, illetve a jiddis kultúr- és irodalomtörténészek körében egyaránt. Jiddisisták közül Zalman Rejzen foglalkozott vele, l. Rejzen, Zalman: Yosef Herts un Morits-Gotlib Safir..., i. m., 1923.

¹⁴ Mandl Bernát: Saphir kiadatlan bohózata..., i. m., 1900. 329.

¹⁵ Blau Lajos: Tájékoztatásul. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901, (18). 146–148.

Felhívta tehát a figyelmet a tudományos pontosság és a precízió fontosságára, de mindezt ő is azzal magyarázta, hogy a jiddis már kihálófélben van. Korának neológ hazafi hangnemében retorikailag lenyűgöző bravúrral fordította a jiddis anyagok gyűjtését egyszerre a zsidó büszkeség és a magyar nemzeti elkötelezettség jelévé.

„A zsargon évről évre veszít teréből és ma-holnap feledésbe merül. Ütött tehát a 12. óra, hogy eleink képét erről az oldalról is megfessük és utódainknak átadjuk.

Ez a tudományos munka nem ütközik semmiféle felfogásokba és semmiféle érzelmekbe. Vallhatjuk magunkat zsidó magyaroknak vagy magyar zsidóknak, beszélhetünk magyarul jól vagy rosszul, mint a debreczeni civis vagy mint az antisemita főúr, az mind nem változtat azon a tényen, hogy apáink részben nem beszéltek magyarul és hogy egymásközt a zsidó-német nyelvet használták. Nincs semmi okunk, hogy ezt a tényt feledésbe merítsük vagy hogy e miatt szégyenkezzünk. Ellenkezőleg a magyarság nagy hódító erejét és a magyar zsidóság benső honszeretetét látjuk abban, hogy a magyar nyelv felekezetünk körében egy félszázad alatt teljesen otthonossá vált és a németet annyira kiszorította, hogy ezt a zsargont leltározni kell. Nem szabad tehát a „zsargon” szótól megijedni. Egyáltalában le kell szoknunk arról, hogy tevékenységünkben az antisemitizmus lovagjaitól vezéreltessük magunkat. [...] A magyar zsidó magyar föld produktuma és a teljes megismerése a magyar haza megismerésének alkotó eleme.”¹⁶

Balassa felhívása a folklórgyűjtés szempontjából összességében sikeresnek mondható. 1900-tól hozta létre a *Magyar-Zsidó Szemle* a külön „Folklore” rovatot, és a folyóirat elkövetkező évtizedei során a levelezők számos dalt, népmesét, legendát, paródiát küldtek be, köztük jelentős mennyiségű jiddis anyagot is. Blau egyértelmű irányelvei ellenére a jiddis szövegek átírása nem következetes, és a legtöbb jiddis szöveghez nem fűzött a közreadó semmi háttérinformációt. Ha mégis van ilyen a szövegek előtt, akkor az gyakran egészül ki magyarázattal, amely Balassa, Blau és Mandl apologetikus hangján az anyagot a magyar zsidók asszimilációjának, a zsidóság mély magyarországi gyökereinek jeleként mutatja be.

¹⁶ Uo. 147–148.

A rovat beharangozójában említett két magyar népdal jiddis fordításához fűzött bevezetőben a szerkesztők megjegyzik például, hogy „A magyar élethez való simulást látunk abban is, hogy egyes népdalokat a zsargonba ültettek át.”¹⁷ Hasonló példa, hogy az ismert magyar haszid dal, a „Szól a kakas már” közlésekor¹⁸ például Pollák Miksa (1868–1944) történész, Sopron status quo ante rabbija azt írja:

„Az is bizonyos, hogy e költemény hazáját csak ott kereshetjük, ahol a zsidók már régóta tősgyökeres magyarok, mert ilyen igazi magyar-zsidó dal csak ott fakadhatott a nép lelkéből.”¹⁹

Ugyanebben a szellemben a szerkesztőség még tovább is elment. A jiddis népdalfordítások kapcsán újraértelmeztek két héber betűs magyar feliratot, amelyekről a *Magyar-Zsidó Szemle* egy jóval korábbi számában esett szó. Annak, hogy egy alkalmi vajdahunyadi (ma Hunedoara, Románia) magyar nyelvű politikai graffitit („Éljen Makray Aladár”) héber betűvel írtak a falra, illetve hogy egy érsekújvári (ma Nové Zámky, Szlovákia) kóser étterem cédére magyarul, de héber betűvel tartalmazta a hely nevét („Kóser vendéglő az Kosuth Lajoshoz”),²⁰ szerintük komoly szociolingvisztikai jelentősége volt, a magyar zsidók ezáltal ugyanis a héberrel és az arámmal, vagy legalábbis a jiddissel és a jüdisch Deutsch-csal egy rangra emelték a magyart:

„A zsidók magyarosodásának általánosságát semmi sem jellemezheti mélyebben, mint az a tény, hogy zsidó betűs magyar feliratok léteznek, mert ez arra vall, hogy a magyar szó az elmaradottakhoz is elhatott és hogy azt vallásos jellegűnek tekintik.”²¹

¹⁷ Szerző nélkül: Két magyar népdal zsargon fordításban. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901, (18). 80.

¹⁸ Pollák Miksa: Zsidó dalok. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901, (18). 286–288.

¹⁹ Uo. 287. A dal neológ recepciójáról lásd: Glässer Norbert: A kállói szent pap..., i. m., 2014.

²⁰ Szerző nélkül: Zsidó-betűs magyar feliratok. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1980, (7). 575–576.

²¹ Szerző nélkül: Két magyar népdal..., i. m., 80.

A *Magyar-Zsidó Szemle* lapjain megjelent folklórananyagokkal először Dr. Fürst Aladár (Alfred) foglalkozott: ezek részletes jegyzetekkel ellátott bibliográfiáját, különös tekintettel a jiddis vonatkozású közlésekre, a *YIVO-Bleter*-ben jelentette meg jiddisül 1939-ben.²² 1995-ben pedig, Fürst bibliográfiájából kiindulva, Szabó Vera a *Magyar-Zsidó Szemlé*ben közölt jiddis szólásokról és mondásokról írta szakdolgozatát a Columbia Egyetemen.²³

Fürst Aladár (1877–1950) egyébként a budapesti Zsidó Múzeum kurátora volt 1932–1939 között, és a magyar zsidó történészek azon kis csoportjához tartozott, akik munkásságuk során többször használtak is jiddis szövegeket. Fürstnek tehát nem a *Magyar-Zsidó Szemle* jiddis folklór bibliográfiája az egyetlen magyar vonatkozású, jiddissel foglalkozó műve: ő adta ki és fordította le például a Buda 1686-os ostromáról szóló jiddis históriás éneket is.²⁴ Jiddis történelmi források kiadásának úttörője Magyarországról egyébként egy generációval korábban Kaufmann Dávid (1852–1899) volt, szintén a Rabbiképző közegeből. Schulhof Izsák (1645/1648 k.–1733) Buda ostromáról szóló *Budai krónika* című művének a kezében levő héber és jiddis szövegváltozata közül Kaufmann csak a hébert adta ki²⁵ – bár explicit módon nem fogalmazta meg, de valószínűleg azért, mert a kor nyelvi ideológiájának megfelelően a hébert értékesebbnek ítélte a jiddisnél. Mindenesetre számos jiddis forrás kiadása is a nevéhez fűződik, többek között a kurucok magyarbródi (ma Uherský Brod, Csehország) vérengzéséről szóló jiddis históriás éneké.²⁶ Kaufmann és Fürst szövegkiadásai után néhány magyarországi jiddis történelmi

²² Fürst Aladár [A. First]: Folkloristische-lingvistische materialn fun Ungarn..., i. m., 1939.

²³ Veronika Szabó: Yiddish Proverbs in *Magyar Zsidó Szemle*..., i. m., 1995.

²⁴ Fürst Aladár: Buda visszafoglalásának zsidó irodalmi emlékei..., i. m., 1936; Alfred Fürst: Ein sein nai lid fun Ofen..., i. m., 1937.

²⁵ A kézirat a prágai Zsidó Múzeum gyűjteményében található (JMP 170.189 (Ms 30)), l. róla Sadek, Vladimír: From the MSS Collections of the State Jewish Museum in Prague..., i. m., 1973. A héber szöveg kiadása: Kaufmann, David: *Die Ersturmung Ofens und ihre Vorgeschichte*. Trier, Mayer, 1895. Magyarul, Jólesz László fordításában: Schulhof Izsák: *Budai krónika (1686)*. Budapest, Magyar Helikon, 1979, 1981.

²⁶ Kaufmann, David: Die Verheerung von Ungarisch Brod..., i. m., 1893. Ennek újabb szövegkiadása Komoróczy Szonja Ráhel gondozásában és magyar fordításában, Gyárfás Andre műfordításában: Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások*..., i. m., 2003, 790-811.

forrás megjelent az ugyancsak a Rabbiképzőhöz köthető *Magyar-Zsidó Oklevéltár* lapjain is.²⁷

A Balassa és Blau által a „Folklore” rovat indulásakor mutatott nyelvészeti érdeklődés után nem vizsgálta meg senki sem a *Magyar-Zsidó Szemle* jiddis anyagát nyelvészeti, dialektológiai szempontból, bár rendkívül gazdag alpanyaggal szolgált. Magyar zsidó tudósok egyébként a vészorszak környékén foglalkoztak először jiddis nyelvészeti témákkal, a Pázmány Péter Tudományegyetemen bölcsészdoktori disszertációikban. Teszler Herman (1912–1944), későbbi marosvásárhelyi tanító és rabbi²⁸ a Rabbiképzőben végző rabbiként írta az egyetemen doktori disszertációját 1942-ben a jiddis nyelvről,²⁹ ami, mivel ő maga Felsővisón született, bizonyára az anyanyelve volt. Bakonyi József (1913–1944), aki az 1930-as évek végén a munkácsi Zsidó Gimnázium tanára volt, majd szintén Rabbiképzős diákként doktorált 1940-ben,³⁰ írt egy jiddis nyelvészeti tanulmányt még 1943-ban, amelyet a *Magyar Zsidó Szemle* már posztumusz, a háború után, 1946-ban hozott le³¹ – ez volt egyben az egyetlen jiddis nyelvészeti, sőt általában a jiddissel foglalkozó tudományos cikk a lapban. Kovács Lívia (későbbi nevén Hahn Lívia, Hahn István felesége) pedig magyar jiddis dialektológiai témával foglalkozott: ő már a háború után, az 1946/1947. tanévben adta le doktori disszertációját a pesti jiddis hangtanáról, szintén a pesti egyetemen, germanisztika szakon Schwartz Elemér (1890–1967) germanista, néprajztudós, cisztercita szerzetesnél.³²

Magyar jiddis dialektusok amúgy először a két világháború között kezdtek el érdekelni egy, a térségben élő, így a beszélt jiddissel élő kapcsolatban levő, náci kötődésű germanista nyelvészt, Franz

²⁷ A *Magyar-Zsidó Oklevéltár* teljes digitalizált sorozatát l. <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/adatbazis/magyar-zsido-okleveltar> (2015-03-04).

²⁸ Frojimovics Kinga: *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon...*, i. m., 2008. 86.

²⁹ Teszler Herman: *A héber elem...*, i. m., 1942.

³⁰ György G. Landeszman: *Ordained Rabbis...*, i. m., 1986. 303-308.

³¹ Bakonyi József: A héber hangtan befolyása a jidis (!) nyelvre. In: *Magyar Zsidó Szemle*, 1946, (63). 23-26.

³² Kovács Lívia: Zum Problem der Sekundärdiftonge in der jiddischen Sprache..., i. m., 1947, 268–271.

J. Beraneket (1902–1967),³³ aki elsősorban a német nyelvjárások szempontjából vizsgálta azokat; Beranek a vészkorszak után is publikált a témában. Hutterer Miklós (Claus Jürgen Hutterer; 1930–1997), neves germanista nyelvész, aki még a két világháború között Pesten, a Dob utca környékén felnőve hallott jiddist, az 1960-as években kezdett a magyar jiddisről is írni.³⁴ A szintén a térségből származó amerikai nyelvész, Paul Garvin (1920–1994) a magyar jiddis általános dialektológiai leírására tett kísérletet.³⁵ A témában máig a legátfogóbb tanulmányt pedig a jiddis tudományosság egyik meghatározó alakja, Uriel Weinreich írta 1964-ben.³⁶ A magyar jiddis nyelvészeti és dialektológiai feldolgozottsága azonban mindezek után is szórványos maradt, és ehhez az askenázi zsidóság kulturális és dialektológiai atlasza³⁷ mellett a *Magyar-Zsidó Szemle* jiddis anyaga lehet fontos forrás.

A *Magyar-Zsidó Szemle* jiddis irodalmi anyagát Saphir bohózatán kívül főképp magyar népdalok jiddis fordításai, travesztiák, legendák teszik ki, illetve megjelent még néhány kortárs jiddis vers magyar fordítása is, melyeket Kiss Arnold készített. Általában az irodalomtörténet, illetve a jiddis irodalomtörténet szempontjából ezek az anyagok eddig nem lettek elemezve. A magyarországi jiddis irodalom kutatásának legfontosabb magyar zsidó tudósa egyébként Grünwald Lipót (Leopold / Jekutiel Juda; 1889–1955) volt, aki Máramarosban született, magyarországi orthodox jesivákban, majd később Frankfurtban tanult, 1920-tól orthodox rabbi volt New Yorkban, majd Columbusban, Ohio-ban. Grünwald már a II. világháború előtt több mint húsz könyvet írt héberül a magyar zsidó történelem különféle aspektusairól, művei általában az orthodox zsidó történetírás speciális nézőpontjából íródtak, de a bennük talál-

³³ Beranek, Franz J.: Zur jüdischen Volkskunde..., i. m., 1931.; Uő: Yidish in Tshekhosllovakay..., i. m., 1936.; Uő: *Die jiddische Mundart Nordostungarns...*, i. m., 1941.; Uő: Sprachgeographie des Jiddischen..., i. m., 1949.; Uő: *Westjiddischer Sprachatlas...*, i. m., 1965. Róla l. elsősorban Burko, Leizer: *Der natsisher yidish-forsher...*, i. m., 2016.

³⁴ Hutterer, Claus Jürgen: *The Phonology of Budapest Yiddish...* i. m., 1965.; Uő: *Geschichte des Vokalismus...*, i. m., 1967.; Uő: *Jiddisch in Ungarn...*, i. m., 1994.

³⁵ Garvin, Paul L.: *The Dialect Geography of Hungarian Yiddish...*, i. m., 1965.

³⁶ Weinreich, Uriel: *Western Traits in Transcarpathian Yiddish...*, i. m., 1964.

³⁷ Herzog, Marvin et al (eds.): *The Language and Culture Atlas...*, i. m., 1992–2000.

ható történelmi, életrajzi, bibliográfiai adatok mindig pontosak, és sokszor egyébként ismeretlenek. Jiddisül is megjelent egy könyve *Toyzt yor yidish lebn in Ungarn [Ezer év zsidó élet Magyarországon]* címen,³⁸ illetve ezen kívül írt még egy kéziratot jiddisül a magyar jiddis irodalom és sajtó történetéről, amely azonban nem maradt fenn egészben, de részleteit Zalman Rejzen (1887–1941) jiddis filológus és irodalomtörténész felhasználta négykötetes irodalmi lexikonjának magyar címszavainál.³⁹

A hagyományos magyar zsidó tudományosság jiddishez való viszonya szempontjából még Winkler Mihály (1729–1810)⁴⁰ bonyhádi katolikus plébános 20. századi utóélete érdekes. Winkler több polemikus, térítő szándékú művet is írt, kettőt közülük jiddisül. *Ein Gespräch* című műve egy több mint ezer oldalas teológiai vita párbeszédformában egy zsidó és egy keresztény között, jiddisül és németül. *Mafteah*, vagy *Winkler manuscriptum linguae hebraicae* című műve pedig egy jiddis nyelvtankönyv németül. Bonyhád élénk zsidó közössége mellett élve Winkler úgy gondolta, ahogy sok más keresztény hebraista és térítő is őt megelőzően – mint például Johann Boeschentain, Johann Buxtorf, Johann Elias Schadeus vagy Johann Heinrich Callenberg⁴¹ –, hogy végső célját csakis a jiddisen keresztül érheti el, hogy a zsidókat csak saját beszélt nyelvükön lehet téríteni. Winkler műveivel két zsidó tudós is foglalkozott az 1980-as évek elején:⁴² egyrészt a tudós neológ rabbi, később a Rabbiképző Intézet rektora és országos főrabbi, Schweitzer József (1922–2015), emléke legyen áldott, másrészt Bihari József (1908–1997) szlavista nyelvész, az egri főiskola tanára, akit élete utolsó szakaszában kezdett el

³⁸ Greenwald, Jekuthiel Judah: *Toyzt yor yidish lebn in Ungarn...*, i. m., 1945.

³⁹ Rejzen, Zalman: *Leksikon...*, i. m., 1926–1929.

⁴⁰ Galambos Ferenc: *Egy lelkipásztor és népnevelő...*, i. m., 1973.

⁴¹ Johann Boeschentain: *Elementale introductorium in hebraeas literas teutonica & hebraice legendas* (1514); Johann Meelführer: *Grammaticae hebraeae compendiosa institutio* (1607); Elias Schadeus: *Mysterium* (1592); Johann Buxtorf: *Thesaurus grammaticus linguae sanctae hebraeae* (1609); Wilhelm Christian Justus Chrysander: *Jüddisch-teutsche Grammatik, Unterricht vom Nutzen des Juden-Teutschen* (1750). L. Katz, Dovid: *On Yiddish*, in *Yiddish and for Yiddish...*, i. m., 1986.

⁴² Schweitzer József: *Winkler Mihály, bonyhádi hebraista plébános...*, i. m., 1980.; Bihari József: *Winkler Mihály kéziratosa könyve a jiddis nyelvről...*, i. m., 1982.

érdekelni a jiddis, ami anyanyelve volt, és több cikket is publikált jiddis kultúrtörténeti témában.

Schweitzer Winkler egyetlen nyomtatásban is megjelent művéről,⁴³ a rendkívül hosszú jiddis és német polemikus párbeszéd héber nyelvű, mindössze 54 oldalas összefoglalásáról írt. Cikkében a könyv több gondolatát is elemezte, és hangsúlyozta, hogy a műből látszik a Winklert a bonyhádi zsidósághoz fűző közeli kapcsolata, a róluk kialakult alapos tudása és irántuk érzett mély tisztelete – miközben gyakorlatilag figyelmen kívül hagyta annak implikációit, hogy Winkler a művet polemikus, misszionárius céllal írta. Mindössze cikkének végén jegyezte meg Schweitzer, hogy Winkler idejében a zsidók nem voltak érdekeltek a kikeresztelkedésben – a polémia tehát értelmetlen és hatástalan volt. Korának egyik vezető neológ rabbijaként, magyar főrabbiaként végigkísérte Schweitzer munkásságát egyrészt, hogy közeli, jó kapcsolatot ápoljon keresztény vezetőkkel és támogassa a zsidó–keresztény párbeszédet Magyarországon, másrészt hogy megőrizze, felélessze a magyarországi zsidó életet. Nem meglepő hát, hogy épp ezt az aspektust vette észre, hangsúlyozta ki Winkler művéből.

Bihari Winkler Mihály jiddis nyelvtanát írta le részletesen a cikkében. Egy ponton beleírta, hogy Winkler szerint a zsidók szándékosan használnak pontozatlan írást a jiddishez, „hogy így még azok se tudják elolvasni, akik egyébként ismerik a héber betűket, és hogy a keresztényeknek ne juthassanak tudomására mindazok a dörösegek, amelyekkel a rabbik az egyszerű népet áltatták.”⁴⁴ Mindezt Bihari azonban csak zárójelben közölte, és bármiféle kommentár vagy magyarázat nélkül hagyva ezt a Winkler korában elterjedt zsidóellenes elméletet – ami egyrészt azzal magyarázható, hogy Bihari jiddisről szóló cikkeire mindvégig jellemző volt, hogy gyakorlatilag egyáltalán nem ismerte korának jiddissel foglalkozó szakirodalmát, így nem tudta Winkler példáját összekötni a párhuzamos esetekkel, részben pedig azzal, hogy bizonyára jó szándékkal, de nem akarta a műnek ezt a zsidóellenes aspektusát kiemelni. Ez utóbbit támasztja alá, hogy cikkének tanulságaként azt írta, hogy „a szerző művével

⁴³ [Winkler, Mihály]: *Szefer el kol ha-jehudim aser nafocu mi-tahat ha-samajim al kol ha-arec / Epistola ad omnes Judaeos qui disperse sunt sub coelo per universam terram*. Bécs, Joseph Hraschanky, 1800.

⁴⁴ Bihari József: Winkler Mihály kéziratosa könyve... i. m., 1982. 78.

embereket akart egymáshoz közelebb hozni, művével tehát nemes célt, az emberi megértést akarta szolgálni.”⁴⁵ Bihari tehát szintén úgy értelmezte, hogy Winkler a magyarországi zsidóság integrációját, az együttélést pártolta.

Schweitzer és Bihari cikkei bár sokkal kevésbé explicit módon, de mégis beleillenek a *Magyar-Zsidó Szemle* lapjain a kezdetektől megnyilvánuló magyar zsidó történetírás szemléletébe, általában a magyar zsidó tudósok jiddishez való viszonyába. A majd száz év alatt a hagyományos neológ történetírás a magyar zsidó történelemből az együttélést, az asszimilációt, a beilleszkedést hangsúlyozta, és a jiddisben, annak fokozatos megszűnésében is ezt látták. A jiddis helyét a magyar zsidó történelem és kultúrtörténet kutatásában, a jiddis iránti megvetés általánosságban megmaradt a magyar zsidók, magyar zsidó történészek körében.

Felhasznált irodalom

Barabás Györgyi – Scheiber Sándor – Scheiberné Bernáth Livia (Komoróczy Géza, szerk.): *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. (Hungaria Judaica, 3.) Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 2003.

Beranek, Franz J.: *Die jiddische Mundart Nordostungarns*. Brünn – Leipzig, 1941.

Beranek, Franz J.: Sprachgeographie des Jiddischen in der Slowakei. In: *Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft*, 1949, 1–2. szám (3), 25–46.

Beranek, Franz J.: *Westjiddischer Sprachatlas*. Marburg, N. G. Elwert, 1965.

Beranek, Franz J.: Yidish in Tshekhoslovakay. In: *YIVO-Bleter*, 1936, 5. szám (9), 63–75.

Beranek, Franz J.: Zur jüdischen Volkskunde in der Tschechoslowakei. In: *Sudeten-deutsche Zeitschrift für Volkskunde*, 1931, 4. szám (1), 119–121.

⁴⁵ Uo. 82.

Bihari József: Winkler Mihály kéziratos könyve a jiddis nyelvről. In: *MIOK Évkönyv*. 1982 (1981/82), 77–83.

Burko, Leizer: Der natsisher yidish-forsher (The Nazi Yiddishist). In: *The Yiddish Daily Forward*, 2016. May 13. <http://yiddish.forward.com/articles/196200/the-nazi-yiddishist/?p=all> (2016-04-18).

Frojimovics Kinga: *Neológ (kongresszusi) és status quo ante rabbik Magyarországon*. (Hungaria Judaica, 19.) Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 2008.

Fürst Aladár [A. First]: Folkloristishe-lingvistiche materialn fun Ungarn: 53 yorgeng *Magyar-Zsidó Szemle*. In: *YIVO-Bleter*, 1939, 5. szám (14), 436–452.

Fürst Aladár [Alfred]: Ein sein nai lid fun Ofen. In: *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1937 (81). 223–230.

Fürst Aladár: Buda visszafoglalásának zsidó irodalmi emlékei. In: *IMIT Évkönyv*. 1936, 168–184.

Galambos Ferenc: Egy lekipásztor és népnevelő a XVIII. században. In: *Vigilia*, 1973, 2. szám (38), 106–111.

Garvin, Paul L.: The Dialect Geography of Hungarian Yiddish. In: *The Field of Yiddish*, 1965 (2), 92–115.

Glässer Norbert: A kállói szent pap: egy neológ izraelita integrációs narratívum a Horthy-korszakban. In: Barna Gábor – Kerekes Ibolya (szerk.): *Vallás, egyén, társadalom*. Szeged, SZTE, 2014), 206-230.

Greenwald, Jekuthiel Judah: *Toyznt yor yidish lebn in Ungarn*. New York, Parish Press, 1945.

Herzog Marvin, et al (eds.): *The Language and Culture Atlas of Ashkenazic Jewry*, vols. 1-3. Tübingen – New York, Max Niemeyer, 1992–2000.

- Hutterer, Claus Jürgen: Geschichte des Vokalismus der westjiddischen Mundart von Ofen und Pest. In: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1967, 3–4. szám (17), 345–382.
- Hutterer, Claus Jürgen: Jiddisch in Ungarn. In: Astrid Starck (ed.): *Westjiddisch: Mündlichkeit und Schriftlichkeit*, Aarau, Sauerländer, 1994, 43–60.
- Hutterer, Claus Jürgen: The Phonology of Budapest Yiddish. In: *The Field of Yiddish*, 1965 (2), 116–146.
- Katz, Dovid: On Yiddish, in Yiddish and for Yiddish: 500 Years of Yiddish Scholarship. In: Mark H. Gelber (ed.): *Identity and Ethos: A Festschrift for Sol Liptzin*. New York, Peter Lang, 1986, 23–36.
- Kaufmann, David: *Die Ersturmung Ofens und ihre Vorgeschichte*. Trier, Mayer, 1895.
- Kaufmann, David: Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683 (1). In: *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 1893, 6. szám (37), 270–282.
- Kovács Livia: Zum Problem der Sekundärdiftonge in der jiddischen Sprache. In: Alexander Scheiber (ed.): *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Budapest, Alexander Kohut Memorial Foundation, 1947, 268–271.
- Landeszman György G.: Ordained Rabbis. In: Moshe Carmilly-Weinberger (ed.): *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977: A Centennial Volume*. New York, Sepher Hermon Press, 1986, 303–308.
- Rejzen, Zalman: Yosef Herts un Morits-Gotlib Safir. In: *Fun Mendelson biz Mendele: hantbukh far der geshikhte fun der yidisher haskole-literatur mit reproduksies un bilder*, Vol. 1. Warsaw, Kultur-lige, 1923, 71–80.
- Rejzen, Zalman: *Leksikon fun der yidisher literatur, prese un filologie*, vols. 1–4, Vilnius, B. Kletskin, 1926–1929.

- Sadek, Vladimír: From the MSS Collections of the State Jewish Museum in Prague (MSS of Historical Content). In: *Judaica Bohemiae*. 1973, 1. szám (9), 16–22.
- Schulhof Izsák: *Budai krónika (1686)*. Budapest, Magyar Helikon, 1979, 1981.
- Schweitzer József: Winkler Mihály, bonyhádi hebraista plébános a XVIII. Században. In: *MIOK Évkönyv*. 1980, 331–339
- Shtif, Nakhum: Loshn ashkenaz, taytsh, leshoneynu, yidish, undzer shprakh. In: *Yidishe Filologie*, 1924, 386–388.
- Spitzer, Shlomo J. – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*. (Hungaria Judaica, 16.) Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003.
- Szabó, Veronika: *Yiddish Proverbs in Magyar Zsidó Szemle [Hungarian Jewish Review]: An Empirical Study*. (MA thesis). New York, Columbia University, 1995.
- Teszler Herman: *A héber elem a jiddis (zsidó-német) nyelvben*. (Blau Lajos Zsidó Tudományos Társaság kiadványai, 4.) Budapest, Gevürc Ferdinánd Nyomda, 1942.
- Weinreich, Max: Der nomen yidish. In: *Geshikhte fun der yidisher shprakh*. New York, YIVO, 1973.
- Weinreich, Uriel: Western Traits in Transcarpathian Yiddish. In: *For Max Weinreich on his Seventieth Birthday: Studies in Jewish Languages, Literature, and Society*. The Hague, Mouton & Co., 1964. 245–264. [Magyarul: Weinreich, Uriel: Nyugati jegyek a Kárpát-medencében beszélt jiddisben. In: *Regio*, 2015, 1. szám (23), 5–35.]

OLÁH JÁNOS¹

Adalékok a *Magyar-Zsidó Szemle* és a zsidó néprajz kezdeteihez Magyarországon

A Magyarországon élő zsidóság az emancipációt követően a polgárosodás mellett a tudományosság terén is nagy léptékekkel kezdte meg a felzárkózást. E felzárkózást is szolgálta, segítette, propagálta a *Magyar-Zsidó Szemle*² folyóirat. Az 1884-től megjelenő folyóirat nem az első magyar nyelvű zsidó periodika, azonban tudományos jelentőségét és élettartamát tekintve nagy horderővel bírt. 65 éven át megjelent számaiban a magyarországi zsidóság legjelesebb, meghatározó és korszakformáló képviselői publikálták írásaikat, fejtették ki véleményüket sok kérdéstről. Minden, ami „zsidós” és tudományos érdeklődéssel bírhatott, gyakorlatilag olvasható volt számaiban. Vonatkozik ez a zsidó néprajzot, folklórt ismertető és megvitató írásokra is, amelyek az 1942–45-ös összevont évfolyamig általában jelen voltak a periodikában.

A Galambos Ferenc (Gruber; 1910–1988) bibliográfus által 1957-ben összeállított *A Magyar Zsidó Szemle írói és írásai 1884–1948* című repertórium a „39. Néprajz. Folklor” címszó alatt 107 darab írást lajstromoz. Itt már felmerülhet egy fontos és meghatározó kérdés írásunk szempontjából: Mi alapján is történhetett az írások besorolása a fenti kategóriába? E kérdés tisztázásához először ismernünk kell a „néprajz” akkori fogalmát. A *Magyar Néprajzi Lexikon* – amelyet ugyan később adtak ki, de nagyjából ugyanazt a nézetet tükrözi, mint két évtizeddel korábban – így fogalmaz:

¹ A szerző az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem rektorhelyettese. E-mail: olahjanosdr@gmail.com

² 1932-ig kötőjel szerepelt a „Magyar” és a „Zsidó” szavak között, 1932-től e kötőjel elmaradt.

„A néprajz a történeti-társadalmi tudományok egyik ága, amely a népi kultúra vizsgálatával foglalkozik. Használják még az → etnográfia, → etnológia elnevezést is. Kialakulása a tudományok differenciálódásának menetében a 19. sz.-ban történt, sajátos tárgya és módszere következményeként, bár céljai, tudományelméleti alapjai lényegében megegyeznek azzal a nagyobb együttessel, amelynek rendszerébe tartozik. Mint minden specializált kutatási ágat, elsősorban nem tudományelméleti megfontolás, hanem a gyakorlat igénye hozta létre.”³

A „népi kultúra” szóösszetétel első szava a zsidó néprajz vonatkozásában aggályosnak tűnik, mert sem a 19. század végén, a zsidó néprajzi kutatások kezdetén, sem a 20. század közepén nem tekintette önmagát a Magyarországon élő zsidóság döntő többsége „nép”-nek, valamint a saját néprajzáról alkotott elképzelése sem volt egyértelmű.

A magyarországi néprajz mint diszciplína a zsidóság emancipációját követő időszakban testesült meg. 1889. január 27-én alakult meg a Magyarországi Néprajzi Társaság 14 alapító és 498 rendes taggal.

„Célja: a magyar állam és a történelmi Magyarország mai és egykori népeinek tanulmányozása, tárgyai: az ország mai és egykori népeinek eredete, fejlődése, állapota; ethnikai jelleme és anthropológiai mivolta; a néplélek és a népélet nyilatkozatai, melyek nagyon számosak és különfélék.”⁴

A Társaság alakuló közgyűlésén jelen volt Kohn Sámuel (1841–1920), a Pesti Izraelita Hitközség rabbija, a *Magyar-Zsidó Szemle* munkatársa,⁵ 1889 és 1905 között az Országos Rabbiképző Intézet tanára, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) elnöke. Az alakuló közgyűlés ideiglenes választmányában Kohn Sámuel mellett Simonyi Zsigmond (Steiner; 1853–1919), a Magyar Tudományos

³ Barabás Jenő: *Néprajz...*, i. m., 1979, 750.

⁴ *Ethnographia*. 1890, 1. 2.

⁵ Műveit ismerteti Weisz Miksa: Kohn Sámuel írásai. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1920, (37. évf.). 5–10. A *Magyar-Zsidó Szemlében* összesen 18 írást jegyez, több részletben.

Akadémia tagja is helyet kapott a zsidóság akkori reprezentánsai közül. Jelentős szerepet játszott továbbá a Társaság életében Goldziher Ignác (1850–1921) orientalista, a Pesti Izraelita Hitközség titkára, 1890 és 1921 között az Országos Rabbiképző Intézet tanára, a *Magyar-Zsidó Szemle* munkatársa,⁶ a Magyar Tudományos Akadémia tagja is. 1892-től a Társaság alelnöke lett Munkácsi Bernát (Munk; 1860–1937) nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Pesti Izraelita Hitközség tanfelügyelője. Munkácsi 1895-től a nemzeti jelleget már nevében is megjelenítő Magyar Néprajzi Társaság folyóiratát, az *Ethnographiát* is szerkesztette hosszú éveken át.⁷

A felsorolt néhány prominens zsidó személyiség jelenléte ellenére a zsidó néprajz mégsem jelent meg hangsúlyosan sem a Társaságban, sem annak folyóiratában. A zsidóság iránti néprajzi érdeklődés a Társaság indulását követő évtizedekben három területen jellemző. Egyrészt a magyar vonatkozásokat kiemelő őstörténeti és történeti adatok terén; másrészt az összehasonlító folklorisztika értelmében és a vallástörténet kizárólag zsidó ismeretek alapján értelmezhető témáinál; harmadrészt pedig a korabeli zsidó népelet bemutatásánál.⁸

A zsidóság érdeklődése saját néprajza iránt a 19. század utolsó évtizedének végétől datálható. 1899-ben az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat *Évkönyvében* Balassa József (Weidinger; 1864–1945)⁹ felhívást intézett a magyarországi zsidóság néprajzi adatainak gyűjtésére. A felhívás német mintára készült, a Hamburgból kiinduló, Max Grünwald (1871–1953) rabbi által indított kezdemé-

⁶ Hat írása jelent itt meg, némelyik több részletben.

⁷ Az *Ethnographia* megjelenésétől kezdve (1890–) a magyar néprajztudomány központi, vezető folyóirata. Munkácsi Bernát (1893) társszerkesztő; Munkácsi Bernát (1894–97) szerkesztő, Munkácsi Bernát és Sebestyén Gyula (1898–1910) szerkesztők. Az *Ethnographia* indulásakor már közöl egy kisebb zsidó tárgyú néprajzi írást különleges feliratokról, melyek között volt kocsmacéger és választási kortesfelirat egyaránt. Réthy László: Zsidó-betűs magyar feliratok. In: *Ethnographia*, 1890, 8. (1. évf.). 355–356.

⁸ Lásd bővebben Voigt Vilmos: *A Magyar Néprajzi Társaság...*, 1994, i. m., 19.

⁹ A *Magyar-Zsidó Szemlében* is publikált. Balassa József: A magyar zsidóság néprajza. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1900, (17. évf.). 8–10.; Purimvers egy szakasza. In: Uo. 1901, (18. évf.). 291.; A „bosszúálló” Isten. In: Uo. 1941, (43. évf.). 77–82.

nyezést, az 1898-ban létrehozott Gesellschaft für Jüdische Volkskunde¹⁰-t kívánta adoptálni Magyarországra. A Társaság (Gesellschaft) még ugyanabban az évben folyóiratot adott ki *Mitteilungen der Gesellschaft für Jüdische Volkskunde* címmel, amely a Társaság szócsöve volt, és programadása a korabeli német néprajz elveire, gondolataira épült: „A Társaság megalakulásának [...] az a célja, hogy elősegítse a zsidók belső életének megismerését.”¹¹

1899-ben az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat *Évkönyvében* olvasható felhívás majdnem ugyanazon programpontokat tartalmazza, mint amelyeket a *Mitteilungen der Gesellschaft für Jüdische Volkskunde* első száma is megfogalmazott, tehát a magyar zsidó néprajz mint diszciplína alapításának elsődleges forrása e folyóirat volt. A német és a magyar felhívások a korabeli akadémiai tudományosság koncepcióihoz közelítettek, de problémalátásukat és konkrét megvalósulásukat illetően erősen érezni lehetett az európai zsidóságot ekkoriban érintő általános és regionális tendenciákat.¹²

Balassa a magyar nemzetállami létbe történő integrálódás jegyében fogalmazta meg felhívását.¹³ Néhány jellemző és fontos mondat e szövegből:

„...a hazai zsidóság, mely előbb nyelvében idegen s érzésében legalább is közömbös volt, ma az ország nagy részén már minden ízében magyar. [...] Hiszszük és reméljük, hogy alig múlik el egy-két évtized s a Magyarország területén lakó zsidóság nyelvében és nemzeti érzésében teljesen magyar lesz. De mielőtt ez az átalakulás megtörténék, álljunk meg egy pillanatra, s ismerjük meg ezt az átalakulóban levő zsidóságot.

A magyarságnak érdekében áll tudnia, mit nyer a zsidóságban ha magyarrá válik.

¹⁰ Lásd Christoph Daxelmüller: *Hundert Jahre jüdische Volkskunde...*, i. m., 1999.

¹¹ „Die Gesellschaft gegründet (...) verfolgt den Zweck, die Erkenntnis des inneren Lebens der Juden zu fördern.” In: *Mitteilungen der Gesellschaft für Jüdische Volkskunde*, 1898, (I. évf.). 1.

¹² Lásd bővebben: Glässer Norbert - Zima András: Scheiber Sándor, a Löwhagyaték gondozója..., i. m., 2010.

¹³ Balassa József: A magyar zsidóság néprajzi felvétele. In: *Évkönyv. Izr. Magyar Irodalmi Társulat*. Budapest, 1899. 15–21.

A zsidóságnak tudnia kell, mi volt a múltban, milyen a helyzete ma, hogy láthassa milyen jövő vár rá. S a tudomány érdeke is megköveteli, hogy világos képet nyerjünk a magyar zsidóság multjáról és jelenéről. Egy átalakulóban levő néptörődék ethnographiai felvétele a tudományos körök előtt is nagy érdeklődésre tarthat számot.

Most még ideje volna összegyűjteni minden adatot, mely a magyar zsidóság ethnographiai megismerésére szükséges.”¹⁴

Balassa írásában jól érzékelhető, hogy mennyire hatott a szerzőre a zsidó értelmiség egy részének azon szilárd meggyőződése, hogy az ország erejét a magyarságba „beolvadt” zsidóság is adja. Mindez az érv azonban a magyar zsidó értelmiség megnyugtatóására is szolgált afelől, hogy a zsidóság klasszikus etnográfiai meghatározását (melynek értelmében fogalmilag etnikummá válna) gondosan kerülni igyekszik.

A *Magyar-Zsidó Szemle* szinte azonnal reagált a felhívásra, és az 1900. évi januári számában módot adott Balassának, hogy kiegészítse, pontosítsa, részletezze és megmagyarázza felhívását.¹⁵ Itt írja:

„Az eszmét sokan kételkedve, fejcsóválva fogadták. Az IMIT bírálói közül az egyik¹⁶ (a Magyar Zsidó Szemlében) feleslegesnek tartja az egész törekvést, hisz nincs mit összegyűjteni; egy másik bíráló¹⁷ (az Egyenlőségben) pedig oly nagynak és nehéznek tartja a feladatot, a melyre alig lehet vállalkozni. S a két bírálónak ez az egymással homlokegyenest ellentétes véleménye még jobban meggyőzött arról, hogy van mit tennünk s hozzá is lehet fogni a munkához. S az igazgatósága is helyeselte ezt a törekvést,

¹⁴ Uo., 16–17.

¹⁵ Balassa József: A magyar zsidóság néprajza. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1900, (17. évf.). 8–10.

¹⁶ „(Balassa uram, mikor akarja mindezt – ha megírják – átolvasni és feldolgozni?) gyűjteni, ritusbeli különbséget feltüntetni, az életmód, ruházkodás, étkezés különös motívumaira kiterjeszkedni és folklorisztikus anyagot gyűjteni. Ily vállalathoz talán a magyar akadémia sem rendelkezik elég anyagi eszközökkel.” Dr. Schwarz Gábor: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1899, (16. évf.). 88.

¹⁷ Talán Háber Samu írására gondolt Balassa. Háber Samu: Díszes kötet. In: *Egyenlőség*, 1899. jan. 22. 3.

*megalakítva a folklore-bizottságot, melynek az lesz a feladata, hogy megindítsa és vezesse a magyar zsidóság néprajzára vonatkozó adatok gyűjtését, s később, ha a gyűjtés eredménnyel járt, feldolgoztassa, és ki is adja az erről szóló munkálatokat. Ez a bizottság azóta meg is alakult, s a néprajzi adatok gyűjtésének megindítása céljából kérdő ívet állított össze, hogy e kérdések irányadóul szolgáljanak az ország különböző vidékein lakó gyűjtőknek s kijelöljék a legfontosabb és legsürgősebb feladatokat.*¹⁸

Balassa tehát kérdőívek kiküldését javasolta, amelyek első része a zsidóság származási helyére, nyelvi összetételére, számára és történelmére kérdez rá egy néprajzi térkép megrajzolása szándékából. A kérdések második csoportja nyelvészeti kérdéseket tartalmazott: a zsidók által használt nyelvek, a többnyelvűség, a dialektusok feltárása céljából. A harmadik kérdéscsoport a zsidóság életmódjára vonatkozott, a különleges szokások, apró eltérések érdekelték elsősorban, és a meglévő „babonák” összegyűjtését is szorgalmazta, mert az ugyan ellenkezik a felvilágosodás eszméivel, de a zsidó karakter megrajzolásához fontos adalék lehet.

„A felvilágosodás hatása megköveteli, hogy küzdjünk minden babona s a vele járó kuruzslás ellen, de mielőtt végképp elpusztulna a naiv tudatlanságnak ez a maradványa, jegyezzünk fel belőle amennyit csak lehet, mert bennük a nép lelkének legelső, legprimitívebb nyilvánulásait kell tisztelnünk.”¹⁹

A kérdőíven szerepelt még a kérés dalok, versek, szólások és a tárgyi néprajz gyűjtésére is. Írását ekként fejezi be Balassa:

„És erős hitünk, hogy az ily módon megindított munkásság nem lesz hiába való, s hogy minden egyes felelet egy-egy mécsvilág lesz, melynek bár halvány fénye világot fog deríteni a hazai zsidóság néprajzának s általa multjának és jelenének megismerésére.”²⁰

¹⁸ Balassa József: A magyar zsidóság néprajza..., i. m., 1900. 9.

¹⁹ Uo., 9.

²⁰ Uo., 10.

A *Magyar-Zsidó Szemle* zsidó néprajzi témájú írásainak folyamat tehát az IMIT *Évkönyvében* megjelent felhívás és a „folklore-bizottság” megalakulása előzte meg, amelynek elnöke Blau Lajos (1861–1936) Talmud-tudós, történész, az Országos Rabbiképző Intézet tanára, 1913-tól az igazgatója lett, míg „előadónak” Balassa Józsefet választották. A *Magyar-Zsidó Szemle* 1901-ben már külön „Folklore” rovattal jelent meg, amely négy írást tartalmazott.²¹

A folyamat tehát elindult, de még ugyanazon évben némi keserűséggel írja a *Magyar-Zsidó Szemle*:

„A folklore-bizottság százával küldötte szét kérdő íveit, de eddigé kevés sikerrel. Kétségtelen, hogy az illetékes körök nem méltányolják kellően a bizottság célját...”²²

Blau Lajos, aki ekkor a *Magyar-Zsidó Szemle* főszerkesztője volt, a vallásilag kevésbé kényes területre, a jiddis szövegfolklor gyűjtésére helyezte a hangsúlyt. „Tájékozásl” címmel 1901-ben rövid írást közölt a „Folklore” rovatban.²³ Bár írásának címe azt sugallja, hogy itt csak formai és tartalmi kérdések ismertetése történik, megtalálható benne e munka ideológiától nem mentes lényege is.

„Ez a tudományos munka nem ütközik semmiféle felfogásokba és semmiféle érzelmekbe. Vallhatjuk magunkat zsidó magyaroknak vagy magyar zsidóknak, beszélhetünk magyarul jól vagy rosszul, mint a debreczeni civis vagy mint az antisemita főúr, az mind nem változtat azon a tényen, hogy apáink részben nem beszéltek magyarul és hogy egymásközt a zsidó-német nyelvet használtak. Nincs semmi okunk, hogy ezt aényt

²¹ Az első „Folklore” rovat írásai: Blau Lajos: Vázlatok a zsidó varázslásból. 69–80.; Szerző feltüntetése nélkül: Két magyar népdal zsargon fordításban. 80.; Szerző feltüntetése nélkül: I. Zsidó közmondások. 81–84.; Galgóczy Ábrahám: II. Jüdische Sprichwörter. 84–87. – E rovatcím 1916-ban, a 179. oldalon fordul elő utoljára (Vadász Ede: *A zsidó konyhából* című írása felett), de zsidó néprajzi tárgyú írások továbbra is jelentek meg a *Magyar-Zsidó Szemlében*.

²² Izraelita Magyar Irodalmi Társulat. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901, (18. évf.). 30.

²³ Blau Lajos: Tájékozásl. In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1901, (18. évf.). 146–148.

feledésbe merítsük vagy hogy e miatt szégyenkezzünk. Ellenkezőleg, a magyarság nagy hódító erejét és a magyar zsidóság benső honszeretetét látjuk abban, hogy a magyar nyelv felekezetünk körében egy félszázad alatt teljesen otthonossá vált és a németet annyira kiszorította, hogy ezt a zsargont leltározni kell. Nem szabad tehát a »zsargon« szótól megijedni. Egyáltalában le kell szoknunk arról, hogy tevékenységünkben az antisemitizmus lovagjaitól vezéreltessük magunkat. [...] A magyar zsidó a magyar föld produktuma és teljes megismerése a magyar haza megismerésének alkotó eleme.”²⁴

Blau Lajos írása után a „Folklore” rovat ebben a számban hat írással folytatódik, melyek közül csupán egy foglalkozik a jiddissel,²⁵ és a későbbiekben is rendszeresen jelennek meg zsidó néprajzi tárgyú írások a *Magyar-Zsidó Szemlében*, döntő többségükben olyanok, amelyek nem a jiddissel foglalkoznak.

1904-ben érdekes megállapítást tesz Blau Lajos főszerkesztőként egy recenzió kapcsán:

„A néprajzi irodalom óriási méreteket ölt, mert tárgyánál fogva kimeríthetetlen és örökké bugyogó forrása és számtalan munkása van. A népélet jelenségei gazdagok és változatosak, úgy hogy róla teljes leltár talán sohasem lesz. A »népet« mindenki ismeri, tehát minden irni és olvasni tudó ember folklorista. Csupán el kell határoznia magát este, és reggel felkel mint néprajzgyűjtő.”²⁶

Majd ismételten hangsúlyozza a zsidó néprajzi vonatkozások gyűjtésének és feldolgozásának szükség- és időszerűségét:

²⁴ Uo., 147–148.

²⁵ A hat írás a következők voltak: Rosenberg Ede: *Zsidó közmondások*, 148–156.; Kun Lajos – Bató J. Lipót: *Magyar népdalok zsargon fordításban*, 157–159.; Szerző feltüntetése nélkül: *Apróságok. Zsidó orvosok a magyar néphitben*, 160.; *Esketési szokások* (német nyelven). 160; *A község cilinder-kalapja* (*Kohls Cylinder*), 161 és *Virágszokolás*, 161.

²⁶ Blau Lajos: Vezérfonal a folklore számára (Kaindl R. F., *Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode. Mit besonderer Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu den historischen Wissenschaften. Ein Leitfadens zur Einführung in die Volksforschung*. Mit 59 Abbildungen im Texts. Leipzig und Wien. Franz Deuticke, 1903.) In: *Magyar-Zsidó Szemle*, 1904, (21. évf.) 42.

„...a zsidó folklóre a tudomány szempontjából különös érdeklődésre tarthat számot. A zsidó nép az egyetlen példa arra, hogy ősrégi kulturnép, amely önkéntes és kényszervándorlások által minden országban élt, mily mértékben tartja meg ősi sajátosságait és mily mértékben simul környezete népéletéhez. Minden aprioristikus következtetést el kell utasítani, csupán a tények alapján lehet helyesen ítélni. A tényeket pedig előbb széles alapon nyugvó gyűjtés által lehet csak megállapítani. A zsidó nép – prófétai hasonlattal – olyan bor, a mely edényből edénybe ürttetett, míg a többi népek seprűjükön nyugodtak.

A zsidó folklóre a zsidó történet segédforrásává is válhatnék, mert minden valószínűség szerint világot vetne vándorlásaikra. Sietni kell a felvétellel, mert a mindent nivelláló műveltség köreinkben viszi végbe legnagyobb rombolásait. Most talán még arra a kérdésre is lehetne felelni, hogy vannak-e még a zsidó népéletben, mint valamennyi más népéletben, ókori pogány maradványok. A priori nem szabad tagadni. A zsidó folklóre elüt mástól abban a főpontban is, hogy itt nincsenek hely, mező, város, falu, folyó stb. nevek; nincs külön házépítés, gazdálkodás stb. [...]

Folklorista munkatársainknak a szóban forgó vezérfonalat melegen ajánljuk, azon meggyőződésben, hogy elmozgató tartalmánál fogva gyűjtéseikre és feldolgozásaira üdvös hatással lesz.”²⁷

Talán ennyiből is érzékelhető, hogy a *Magyar-Zsidó Szemle* folyóirat alkotó módon és aktív közreműködőként vette ki részét a 20. század elején a zsidó néprajznak, az addig ismeretlen, új diszciplínának magyarországi létrehozásában és meghonosításában. Többek között ennek köszönhető, hogy a zsidó néprajz a 20–21. században már „bevett” – bár mindmáig kellően nem „művelt” – ágazata lett a magyar tudományos közegeknek.

²⁷ Uo., 44–45.

Felhasznált irodalom

- Barabás Jenő: Néprajz. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. III. kötet, 750–751. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-2152.html> (2015-01-30).
- Daxelmüller, Christoph: Hundert Jahre jüdische Volkskunde: Dr. Max (Me'ir) Grunwald und die 'Gesellschaft für jüdische Volkskunde'. In: *Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden*, 9 1999. 133–144.
- Galambos Ferenc: *A Magyar Zsidó Szemle írói és írásai 1884–1948*. Budapest, 1957. <http://mek.oszk.hu/13000/13036/13036.pdf> (2015-11-19).
- Glässer Norbert – Zima András: Scheiber Sándor, a Löw-hagyaték gondozója. In: *Hacofe*, 2010, 1. <http://orzse.hu/hacofe/vol2/gleszerzima-seiberlow2011.htm> (2015-01-29).
- Voigt Vilmos: A Magyar Néprajzi Társaság és a zsidó hagyományok kutatása. In: Deáky Zita – Csoma Zsigmond – Vörös Éva (szerk.): *...És hol a vidék zsidósága?... Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nem zsidók együttéléséről*. Budapest, Centrál-Európa Alapítvány, 1994. 17–26.

BESZÉLGETÉSEK

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkpt.v24i1.101>

LOSONCZ MÁRK* – TÓTH SZILÁRD*

„Ha lenne még egy életem, egyáltalán
nem foglalkoznék politikával”

Beszélgetés Kasza Józseffel

Az alább olvasható beszélgetést mintegy négy hónappal Kasza József 2016. február 3-án bekövetkezett halála előtt rögzítettük. Mielőtt elindítottuk volna a főlvételt, arról beszélt, immár eljött az ideje, hogy megírja az emlékiratait, s már el is kezdte azoknak az újságcikkeknek, beszédeknek és dokumentumoknak az összegyűjtését, amelyek ebben a segítségére lehetnek. Ám ez a vállalkozás félbemaradt, az emlékiratok már soha nem készülhetnek el. A nekünk adott háromórás mélyinterjú anyaga nem pótolhatja a memoárokat, mindazonáltal fontos töredékekkel járulhat hozzá ahhoz, hogy tisztábban lássuk Kasza politikai életpályáját.

*

Kasza József 1945-ben született Szabadkán. Itt végezte középiskolai és egyetemi tanulmányait. Miután megszerezte a közgazdasági oklevelet, több szabadkai vállalatnál dolgozott, így a szabadkai Vízműveknél és a Zorka Vegyi Műveknél. 1989-ben kezdett el aktívan politizálni, amikor Palencsár József¹ lemondása miatt őt nevezték ki Szabadka polgármesterévé, s ezt a funkciót 2001 januárjáig megtartotta. Ugyancsak 1989-ben csatlakozott az Ante Marković által vezetett Reformerökhöz, amely párt képviselőként

* Filozófus, a belgrádi Filozófiai és Társadalomtudományi Intézet munkatársa (Belgrádi Egyetem). E-mail: losoncmark@gmail.com

* Politológushallgató, MA, BCE. E-mail: toth.szilard.janos@gmail.com

¹ Palencsár József Szabadka polgármestere volt 1985 és 1989 között.

1991-ben mandátumot szerzett a szerbiai Népképviselőházban. Miután 1991 decemberétől már nem Marković állt a reformisták élén, kilépett a pártból, és csatlakozott az 1989-ben megalakult Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (VMDK) frakciójához, majd alig egy évvel később a párt tagja lett.

A VMDK 1994-es válsága idején Csubela Ferencsel az élére állt annak a szabadkai súlypontú csoportosulásnak, amely kulcsszerepet játszott a pártszakadásban, illetve amely megalapította a Vajdasági Magyar Szövetséget (VMSZ). Csubela 1995-ben bekövetkezett tragikus halála után átvette a párt vezetését. A VMSZ az ezt követező választásokon rendre megszerezte a vajdasági magyar voksok többségét, s ezzel átvette a magyar közösség belgrádi és újvidéki politikai képviseletét.

Kasza József 2000. október ötödikén részt vett a Slobodan Milošević rendszerével szembeszálló tüntetéseken, s amikor 2001 januárjában megalakult a Szerbia Demokratikus Ellenzék Zoran Đinđić által vezetett egységkormánya, abban alelnöki pozíciót foglalt el Đinđić 2003-as meggyilkolásáig. A vajdasági magyarságért végzett munkájáért 2004-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend nagykeresztjét. 2007-ben lemondott VMSZ elnöki posztjáról Pásztor István javára, s a párt tiszteletbeli elnöke volt 2010-ig, amikor a pártvezetés politikáját bíráló kijelentései miatt a párt fegyelmi bizottsága megfosztotta a tisztségétől. 2011 és 2013 között a Szabadkai Népszínház igazgatóbizottságának elnöke volt.

2007 és 2011 között az Agrobank szabadkai fiókintézetét vezette. Leköszönése után egy évvel a rendőrség előállította a források hűtlen kezelésének gyanújával. Csaknem három hónapot töltött előzetes letartóztatásban.

*

A Kasza Józseffel való beszélgetést egy előkészületben lévő kötetben kívántuk először megjelentetni. Ez a kötet az elképzeléseink szerint mindenekelőtt az 1989 és 1994 közötti vajdasági magyar politikai küzdelmeket dolgozza föl, így a kérdéseinkkel is elsősorban erre az időszakra koncentráltunk. Nem Kasza volt az egyedüli interjúalanyunk, másokat is megszólaltattunk már, és további beszélgetéseket is tervezünk. Az intenciónk az, hogy az egykoron leginkább meghatározó vajdasági magyarok válaszai

révén olyan tanulságokhoz juthassunk, amelyek segíthetnek alapvető létkérdéseink átgondolásában. Talán levonhatunk majd olyan következtetéseket, amelyek fogódzókát nyújthatnak az eljövendő évtizedek küzdelmeihez, az érdekérvényesítési stratégiáinkhoz, a kisebbségi autonómiáról való gondolkodáshoz, s megannyi más problémához.

Természetesen minden szelekció önkényes, ám a Kasza Józseffel készült beszélgetésből három pontot mindenképpen kiemelnénk.

Először, Kasza szerint a politikai vezető, így az ő esetében a polgármester nem zárkozhat „nemzeti gettó falai” mögé. „Minden szabadkai polgármestere” kívánt lenni, soha nem csak a magyarok, hanem mindenkor az összes nemzetiség érdekében próbált föllépni. Többször elhangzik az interjúban, hogy leginkább arra büszke, hogy Szabadka városában, illetve a községben, ahol a tartomány egyik legjelentősebb horvát közössége él, s ahol nagyobb számban élnek albánok is, még a háború legnehezebb időszakában sem ontatott ki egy csöpp vér sem. Ez pedig – sugallja – talán éppen annak volt köszönhető, hogy nem félt nyitni a város nem magyar közösségei és pártjai felé.

Másodszor, a hatékony érdekérvényesítés előfeltétele, hogy a kisebbségi vezetők tevékenysége beágyazódjék az ország fővárosának politikai életébe. Ezt az aspektust mindenekelőtt a magyar vállalkozások kapcsán fejti ki, amikor arról beszél, hogy számos kezdeményezés a fiókban maradt, mert a vajdasági magyar vállalkozók és a politikai vezetők nem tudtak kellő mértékben jelen lenni Belgrádban.

Harmadszor, egy kisebbségi párt nem engedheti meg magának, hogy ne foglalkozzék az általa képviselni óhajtott közösség alapvető egzisztenciális problémáival, jelesül azzal, hogy jut-e kenyér az asztalra. Ezért a VMDK-hoz csatlakozva Kasza azt szorgalmazta, hogy a párt vessen papírra egy gazdasági stratégiát, s állítása szerint ennek elmaradásából fakadt az egyik legfontosabb nézeteltérés közte és a VMDK vezetése között.

*

Mint említettük, ezt az interjút eredetileg a többi szereplővel készített interjúk társaságában kívántuk megjelentetni. Ennek az az oka, hogy az 1989 és 1994 közti időszakra vonatkozóan politikai

nézőpontok sokaságát véljük fölfedezni, s korántsem magától értetődő, hogy melyik volt jogosabb, hatékonyabb vagy maradandóbb. Kasza József egy ezek közül. Az olvasót arra biztatjuk, hogy végső ítéletét ne hozza meg, míg a többi interjút nem olvashatja. A beszélgetések ellensúlyozhatják egymást, így a Kasza Józseffel készült is másként jelenhet meg a többi tükrében.

*

SZABADKAI KEZDETEK

LM-TSZ: Miként kezdődött politikai pályafutása, és hogyan ítélte meg akkoriban a vajdasági magyarság helyzetét?

KJ: A nyolcvanas években eszem ágában sem volt aktívan politizálni, annak ellenére, hogy érdekelt, mi történik az országban, és hogy mi lesz a sorsunk. Mert mindjobban érezhető volt az asszimiláció, az elszlávosítás, az elszerbesítés. A jogaink abban merültek ki, hogy odahaza szépen, nyugodtan beszélhettünk magyarul, de a hivatalokban sűrűn-sűrűn megesett, hogy nem akarták megérteni a magyar szót, vagy lekicsinylően foglalkoztak a magyar ügyfelekkel. Mondhatnám azt talán, hogy izgatott a helyzet... Az, hogy a magyar nyelvű oktatás lehetőségei mind jobban szűkültek, különösen a felsőbb tagozatokon (tehát a negyedik osztályon túl) és a középiskolákban, hogy az egyetemi szintről ne is beszéljek. De azon túl, hogy zavart és idegesített a helyzet, különösebben nem akartam bekapcsolódni a politikai életbe. Passzív tagja voltam a Kommunista Szövetségnek. Még középiskolában, az igazgatóm hatására és édesapám nagy örömeire léptem be a pártba, de nem akartam szerepet vállalni, és nem is nagyon aktivizáltam magam. Akkor történt a pálfordulás, amikor, egy Božović² nevű ürge lett a párttitkár Szabadkán, aki teljesen fölforgatta a politikai életet. Božović Crna Gorából költözött föl, kis krédlikakas volt. De olyan

² Radoman Božović (1953-) a Jugoszláv Kommunista Szövetségi községi tanácsának titkára volt Szabadkán, majd 1990-től tagja lett a Szerb Szocialista Pártnak. Képviselő volt a Vajdasági Képviselőházban, majd megválasztották a Végrehajtótanács, azaz a tartományi kormány elnökének. 1991 és 1993 között Szerbia miniszterelnöke volt.

terrort vezetett be, hogy rossz volt nézni. Az élet különböző szegmenseiben érezhető volt, hogy nagyszerb nyomás telepedik rá a lakosokra, a városra, az intézményekre. És ennek Božović volt a hordozója. Összeszedett maga mellé persze „végrehajtókat”, akik az elképzeléseit perfid módon végrehajtották. Akkor már a koszovói kérdés igen-igen forrt. A széthúzás a központi bizottságban, a köztársasági bizottságok különböző álláspontjai mind jobban előrevetítették, hogy nagy összeveszés készül. De a sajtó azt sugallta, hogy a Kommunista Szövetség megerősödve jön ki a vitákból. Szabadkára ez úgy hatott ki, hogy a képviselő testület korabeli elnöke, Palencsár József, egy magyar ember, 1989-ben azt mondta, neki elege van Božović diktatúrájából. Lemondott, megüresedett a hely. Akkor kaptam a dekrétumot, hogy kötelezően vállaljam el a képviselőtestület elnöki címét, azaz ahogy később ugrattak... vállaljam a polgármesteri szerepet. Az első reakcióm az volt, hogy ez nem lesz jó, és nem vállalom. Különösképpen azért, mert természetemnél fogva nem tudom eltérni a diktatúrát, a parancsokat. Szeretek sajtát fejvel gondolkodni, és legjobb belátásom szerint cselekedni. Erre a válasz az volt, hogy bravó, pont ilyen ember kell nekünk. Na, mondom, ha pont ilyen kell nektek, akkor nézzük, mire jutunk, elvégre lemondani lehet másnap is. Hát nem is másnap, de két-három nap után már kialakult az első konfliktus Božović és köztem. Ugyanis Ljubiša Ristić,³ neves művész... Vagy inkább szélhámosnak nevezném... „Koszovói csata” cím alatt akart rendezni színházi előadást, mégpedig nyílt színen, a Korzón, Szabadka sétálóutcáján. Be akarta mutatni a koszovói helyzetet, mi készül ott stb. És elkezdte a díszleteket hordozgatni. Én kiküldtem az inspekciót, és mondtam, hogy márpedig „Koszovói csata” Szabadkán, a város központjában nem lesz. Ebből olyan konfliktus kerekedett, hogy öröm volt nézni. De nem engedtem az

³ Ljubiša Ristić (1947-) színházi rendező, 1985 és 1995 között a szabadkai Népszínház igazgatója. Neoavantgárd, multikulturális színházában megszűnt a különálló magyar társulat, ezért számos bírálat érte. A Slobodan Milošević felesége, Mira Marković által fémjelzett JUL (Jugoszláv Egyesült Baloldal) egykori elnöke. Ristić színházában egybeolvadt a magyar és a szerb társulat. A VMDK a különálló magyar társulatért 1990-ben aláírásokat gyűjtött, 20 ezren írtak alá (forrás: *Magyar Szó*, 1990. szeptember 12.). Mivel az aláírásgyűjtés nem vezetett sikerhez, Kovács Frigyes 1994-ben önkormányzati színházat alapított Kosztolányi Dezső színház néven, a hagyományos magyar színhátság számára.

elhatározásomból, és persze jöttek is utána a kísérletek, hogy leváltsanak. Megmakacsoltam magam, ezt csak azért sem engedtem. A testület mellém állt, de az állandó feszültség megmaradt a Kommunista Szövetség és a városvezetés között.

LM-TSZ: Božović követői, a „végrehajtók” között találunk-e magyarokat?

KJ: Voltak néhányan, de egyikük sem volt különösebben véresszájú. Köztük volt Szántó Pista,⁴ nagyon jó eszű közgazdász, később két-három nagyvállalat igazgatója. Ott volt Szám Attila,⁵ egyetemi tanár, aki Božović árnyéka volt. Kettőnk közt érdekes kapcsolat volt, ő is és én is reformátusok vagyunk, együtt jártunk hittanra, templomba, egészen addig, amíg „nagy kommunisták” nem lettünk. Mondom neki, Attila, nem jó ez, amit csinálsz... Miért üldözöl? Azt mondja... kiskomám, azért, mert a Božović megparancsolta. Soha egyénileg nem vesztünk össze, de politikailag gyilkoltuk egymást. Aztán ott volt Vermes Misi,⁶ aki nagyon jó barátom a mai napig is. Ő és Szántó Pista nem közvetlenül Božović embere volt, hanem Mira Marković pártjához, a JUL-hoz⁷ tartozott, úgy támogatta a szocialista tábor.

LM-TSZ: Palencsár miért mondott le?

KJ: Nem tudnám fölidézni. Én abban az időben nemigen jártam gyűlésekre. Nem akartam belefolyni, nem érdekelt. De Palencsár

⁴ Szántó István a Szerb Szocialista Párt-Új Baloldal koalíció jelöltje volt Szabadkán az 1997. évi választásokon.

⁵ Szám Attila szociológus szintén a Szerb Szocialista Párt-Új Baloldal koalíció jelöltje volt Szabadkán az 1997. évi választásokon.

⁶ Vermes Mihály is a Szerb Szocialista Párt-Új Baloldal koalíció jelöltje volt Szabadkán az 1997. évi választásokon.

⁷ A JUL mindig a miloševići Szerb Szocialista Párttal közösen indult a választásokon. Ideológiájában fontos szerep jutott a jugoszlávság eszméjének és a demokratikus szocializmusnak, ám a gyakorlatban voltaképpen Milošević nacionalista politikájához asszisztált. A párt szorosan kötődött a titkosszolgálatokhoz, és az új gazdasági elit tagjai is a pártban tömörültek. Egyik főtitkárát, Zoran Todorovićot 1997-ben máig tisztázatlan körülmények közt ölték meg. (A *Regio* szerk. megj.)

Jóska, amióta lemondott, azóta teljesen visszavonult, a feleségével elzárkózott a világtól, akár egy remete. Kár érte.

LM-TSZ: Elhangzott Ljubiša Ristić neve, őt is rengeteg támadás érte. Főleg a magyar színészek rótták fel neki, hogy bár színvonalas előadások születtek, mellőzve és elnyomva érzik magukat. Ön miképpen látta az ügyet, mennyire látott bele abba, hogy mi történik a színházban?

KJ: Ristić csakugyan színvonalas darabokat rendezett. De... Hogy azzal a feladattal érkezett Szabadkára, hogy a színházat tönkretégye, ezt merem állítani. Számítalan fölvétel van a tulajdonomban, amelyek alátámasztják a vádat, miszerint borzasztóan megrongálta a színház épületét, amely az érkezése előtt, valamennyire legalábbis, használható állapotban volt. Ristić mindent megtett, hogy ne legyen többé ilyen. Amikor ezzel végzett, beköltözött a zsinagógába. És megszentelteténítette a zsinagógát. Lovat vitt be, az odavizelt, odapiszkított. Ne mondjam. A cél az volt, hogy az épület összeomoljon, és eltűnjön. Tudják, mi lett volna a zsinagógával, ha utóbb nem nyúlok bele az ügybe? Beszakad a kupola. Akkor, amikor a városi költségvetés töredéke volt a mainak, kiharcoltam, hogy legalább a kupolát tegyük rendbe, és megvédjük az épületet.

LM-TSZ: Ristić a JUL-hoz kötődött. Amikor azt mondja, volt valamiféle szándék a színház lerombolására, akkor tehát a JUL, illetve Miloševićék szándékára céloz?

KJ: Persze. Mindent, ami valamennyire is magyar vonatkozással bírt, ami szecessziós, azt el akarták tüntetni. Sokat kellett takarítani Ristić után, ám a színház megmentése még a zsinagógaénál is bonyolultabb volt. Óriási viták voltak, Kaszát akasztani akarták, meg akarják a mai napig is. Legjobban azok gátolták a fölüjítási munkát, akik jelenleg a VMSZ vezetését alkotják. Mindaddig, amíg én voltam a színház igazgatóbizottságának elnöke, mindent megtettek, hogy a köztársasági és a tartományi alapból a pénzt ne folyósítsák. Ahogy lemondtam az igazgatóbizottság éléről, Maglai Jenő⁸ és Pásztor

⁸ Maglai Jenő (1964-) jogász, a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) tagjaként Szabadka Város képviselőtestületének elnöke (2008-2010), illetve Szabadka

István⁹ kiment a színház elé fényképezkedni, és tájékoztatták a sajtót arról, hogy milyen fontosnak tartják a színház fölüjtését. Másnap megnyíltak a csatornák. Akkor a szerbeket kellene szidnom? Nem.

A VMDK KIALAKULÁSA

LM-TSZ: Az 1980-as évek vége előtt nem volt lehetséges a politikai önszerveződés, elítélték vertikalizmusként. Am ekkor megindult a pluralizálódás. Az ún. történelmi VMDK¹⁰ közelébe hogyan került akkoriban?

KJ: Sem alapító tagja, sem a későbbiekben elfogadott tagja nem voltam a VMDK-nak. Meg kell, hogy mondjam, Ágostonéknak¹¹ eszükbe sem jutott, hogy egy Kasza létezik, aki Szabadkán külön harcot vív a diktatúra ellen. Hogy miért lehetett így? Nos, Szabadka többnemzetiségű: magyarok, szerbek, horvátok, bunyevácok és sokan mások lakják. Az általános feszültség akkor már tapasztalható volt. Tudtam, ha ez szikrát kap egy többnemzetiségű közösségben, akkor elszabadul a pokol. Különösképpen azért, mert elég nagyrészt albán pékek látták, illetve látják el a lakosságot kenyérrrel. Az én kiállásom éppen ezért nem csak a magyarság érdekében történt, hanem az összlakosság, minden itt élő nemzetiség jogaiért. Ezt hangoztattam is. Valószínűleg ezért nem tetszettem Ágostonnak, s

polgármestere (2013-2016). A VMSZ 2016-ban kizárta a pártból, az előző évben indult Magyar Mozgalom tagja.

⁹ Pásztor István (1956-) jogász, a VMSZ tagja a párt megalapítása (1994) óta, 2007 óta pedig az elnöke. A Vajdasági Képviselőházban képviselő, majd annak elnöke. Ő váltotta Kasza Józsefet a VMSZ élén, illetve az ő elnöksége idején zárták ki Kaszát a pártból 2010-ben.

¹⁰ A történelmi Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) 1989 végén alakult, amikor Jugoszláviában megkezdődött a politikai pluralizálódás. A tagsága egy részének kiválásával jött létre többek között a VMSZ 1994-be, majd a Vajdasági Magyar Demokratikus Párt (VMDP) 1997-ben. A VMDK ma is létezik, a „történelmi VMDK” kifejezés használata azonban elsősorban Ágoston Andrásához kötődik.

¹¹ Ágoston András (1944-) jogász, a VMDK alapítója és első elnöke (1990 és 1997 között). Új pártot alapított VMDP néven 1997-ben, amelynek 2013-ig az elnöke volt.

még kevésbé Vékás Jánosnak,¹² aki szívből utált, Csorba Bélával¹³ együtt. És elég sokáig nem vettek egyáltalán tudomást arról, hogy van Szabadkán egy Kasza nevezetű ürge, aki cirkuszol. Egy alkalommal Ágostonék valamilyen nagygyűlést tartottak a szabadkai Munkásegyletem amfiteátrumában. Úgy éreztem, azért illik ott megjelenni, annál is inkább, mert soha nem szüntettem meg magyarnak lenni. Nem éreztem magam kisebb értékű magyarnak, mint a doroszlói alapítók.¹⁴ Nem hívtak, de elmentem. Ahogy megyek be, jön velem szemben Ágoston, és úgy a fülem mellett szépen elnéz. Mintha soha az életben nem is hallott volna rólam, még egy képet nem látott volna rólam. Igaz, személyesen nem találkoztunk azelőtt, de az újságok hozták a képeket, fölismerhetett volna. Semmibe vett. Hát, mondom, jól van, attól még maradtam, sok ismerőssel beszélgettem. És végeredményben helyeseltem mindazt, ami történik. A későbbiek folyamán keservesen, de befogadtak a bandába, még hozzá annak ellenére, hogy én időközben beléptem Ante Marković pártjába.¹⁵ Közgazdász lévén a gazdasági fejlődés, az ország gazdasági fejlődése érdekelt. Marković pártjában találtam meg úgy-ahogy a helyem, legalábbis egy ideig. Főleg, hogy a sajátjaimnak nem hiányoztam. Később a VMDK-sok hívtak a gyűlésekre, be is léptem, talán 1991, 1992 táján. Az elnökségi üléseken persze elmondtam a véleményem a problémákkal kapcsolatban, és nem is mindig egyezett a véleményem a nagy hármassal, Ágostonnal, Vékással és Hódival¹⁶ (vagy Csorbával, aki

¹² Vékás János (1953-) újságíró, bibliográfus, a VMDK alapító tagja, alelnöke. 1998-2002 között Orbán Viktor miniszterelnök tanácsadója, majd az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének ügyviteli előadója.

¹³ Csorba Béla (1950-) költő, néprajzkutató és egyetemi lektor, a VMDK alapító és elnökségi tagja, illetve a Temerini Körzeti Szervezet elnöke. Ágoston Andrással együtt 1997-ben megalapította a VMDP-t, amelynek 2013 óta az elnöke.

¹⁴ A VMDK alakuló közgyűlése Doroszlón volt 1990 március 31-én.

¹⁵ A Jugoszláv Reformerek Szövetséget 1990-ben alapították. Az ún. *reformisták* síkra szálltak a társadalom átalakításáért, a szocialista társadalomból a „modern gazdaságba” való átmenetért, ugyanakkor Jugoszlávia fennmaradásáért is. Alapítója a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság utolsó kormányának akkori elnöke, Ante Marković volt.

¹⁶ Hódi Sándor (1943-) pszichológus, a VMDK alapító tagja és alelnöke, 1994-ben kilépett a pártból, és a VMSZ tagja lett. Elnökségi tagja volt a Magyarok Világszövetségének.

ott volt mellettük). Voltak vitáink, de ezek nem mérgesedtek el, nem lett belőlük probléma mindaddig, míg ki nem tört a pénzügyi botrány.

LM-TSZ: Több helyen olvassuk, hogy a VMDK kialakulásának többek között a vidéki kezdeményezések voltak a mozgatói. Volt egy szabadkai kör is, Siflis Zoltán, Dudás Károly, Kovács Frigyes, id. Korhecz Tamás neve merül föl többek között.¹⁷ Kapcsolatban állt ezekkel az emberekkel?

KJ: Erőteljesebb volt a mozgalom a Szabadkán kívüli településeken, mint Szabadkán. Ennek az a magyarázata, hogy Temerin, Bácskossuthfalva, Zenta, Ada, Magyarkanizsa és Orom majdhogynem színmagyar települések. Ezzel szemben Szabadka volt a vegyes társaság. Manapság pedig Szabadka egynemzetiségűvé válik, boszniaiak veszik át a hatalmat és montenegróiak, akik dolgozni sosem akartak, de mindenütt ők voltak az igazgatók, míg a magyar gürizett. Ezért lett Temerin a VMDK központja, és nem pedig Újvidék. Újvidéken is volt persze szervezetünk, méghozzá erős emberekkel. De nagy hibája volt a VMDK-nak, hogy nem tudta bevonni az újvidéki és a szabadkai csúcsertelmiséget.¹⁸ A VMDK kezdeményezői közül Siflis Zolival és Dudás Karcival nagyon jó kapcsolatunk volt. Siflissel ez meg is maradt, Dudással nem, a VMSZ-ből való későbbi kizárással. Az idősebb Korhecz-cal is nagyon jó kapcsolatom volt, együtt vízilabdáztunk. A felesége munkatársam volt a városházán. Ispánovics Pistával,¹⁹ Józsa

¹⁷ Siflis Zoltán (1952-) filmrendező, a VMDK, majd a VMSZ alapító tagja. Dudás Károly (1947-) író, a VMDK, majd a VMSZ alapító tagja, ma a párt Tanácsának elnöke. Kovács Frigyes (1955-) színész-rendező, a VMDK alapító tagja. Id. Korhecz Tamás (1937-), jogász, prózaíró, a VMDK, majd a VMSZ alapító tagja.

¹⁸ A csúcsertelmiség sajátos vajdasági magyar kifejezés, mely részben pejoratív értelmű, és a politikusok azokra az elsősorban az Újvidéki Egyetemen, illetve médiában stb. dolgozó értelmiségiekre vonatkoztatták, akik úgymond nem vesznek részt a kisebbségi közéletben, hanem elefántcsonttoronyban élnek. (A *Regio* szerk. megj.)

¹⁹ Ispánovics István (1939-2011) bíró a szabadkai Községi Bíróságon, majd a VMDK, később pedig a VMSZ alapító tagja. Szabadka polgármestere volt 2001 és 2003 között, majd 2004 és 2007 között a G17 Plusz nevű párt tagja lett.

Lacival,²⁰ Szekeres Lacival²¹ is nagyon jó kapcsolatunk volt. Szekerestől számtalan ötletet, támogatást kaptam, ha hibáztam, mindig figyelmeztetett. A szabadkai szervezet komoly erőt képviselt a VMDK-n belül. Akivel az első pillanattól nem volt jó kapcsolatom: Sepsey Csaba.²² Örökké izgágáskodott, örökké valami problémája volt. Nem volt a kettőnk között közös hullámhossz. Ugyanígy László Gyulával²³ sem, aki a primitivizmusával uralta a mezőnyt.

NYILVÁNOSSÁG, ÉRTELMISSÉG

LM-TSZ: Megemlítette az újvidéki csúcsértelmisséget. Ágostonék elbeszélése szerint sokan közülük, például az akkor még újvidéki székhelyű Magyar Szó és az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének tájáról, a nyolcvanas években benne voltak a tartományi apparátusban. Eszerint zavarta volna őket, hogy feltűnt egy önálló magyar szervezet, és ezek az emberek „szerb” pártokhoz kötődtek, így például a reformistákhoz. Hogyan látja ezt a kérdést?

KJ: Én magam is a reformistákhoz csatlakoztam először. Ennek ellenére nem mondhatom, hogy én, vagy akár Bori Imre²⁴ szerb, s nem pedig magyar kötődésűek lettünk volna. Arról van szó, hogy Bori és én, és sokan mások is, tisztán láttuk Ágoston hibáit, Vékás botladozásait... Sőt, a háttérinformációk az újvidékiek között sokkal inkább megvoltak, mint Szabadkán.

²⁰ Józsa László (1957-) jogász, a VMDK jelöltjeként lett szövetségi parlamenti képviselő, majd a Panić-kormány Emberjogi és Kisebbségügyi Minisztériumának államtitkára (1992-1993). Később a VMSZ alapító és elnökségi tagja, illetve az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács elnöke (2000-2002).

²¹ Szekeres László (1931-1997) régész, a VMDK, majd a VMSZ alapító tagja.

²² Sepsey Csaba a VMDK szabadkai körzeti szervezetének elnöke, illetve képviselő a Szövetségi Parlament Polgárok Tanácsában, majd a VMDP alapító tagja, alelnöke.

²³ László Gyula a VMDK alapító tagja, majd a VMDP tartományi képviselője, később pedig a Magyar Remény Mozgalom pártigazgatója.

²⁴ Bori Imre (1929-2004) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének egyik alapítója, tanára, majd vezetője. 1990-től a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja. 1990-ben a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja lett.

LM-TSZ: Mind a Naplót,²⁵ mind a Családi Kört,²⁶ mind pedig a Magyar Szót²⁷ Újvidéken szerkesztették, a városi értelmiség „bázisa” voltak. Bizonyos VMDK-sok részéről gyakran elhangzott a vád, hogy ezek a lapok ellenségesen viszonyultak a párthoz, és hogy inkább a reformistákat támogatták. Vagyis mintha itt is tetten érhető volna, amit említ, a VMDK és az értelmiség közti konfliktus. Van, aki egyenesen azt állítja, hogy Bódis Gábor liberális pártot akart alapítani.

KJ: Bódis és a körülötte levő társaság nem akart pártot alapítani. De a liberalizmusuk, a nyitottságuk, a széles látókörük nem engedte meg számukra, hogy beskatulyazzák magukat egy keményen kiépített nemzeti védőfal közé. S ebből származott a nézeteltérés Bódisék és a VMDK között. Persze nemcsak a *Napló*ról volt szó. Az Újvidéki Televízió szerkesztőségére ugyanez igaz, mint amit Bódisról mondtam. Az újvidéki értelmiség sokkal szélesebb látókörű volt. Arról van szó, hogy a VMDK túl merev politikát folytatott, amit a magam részéről soha nem tudtam elfogadni. Nem féltem attól, hogy meghallgassam mások véleményét. Sajnálatos, hogy manapság a VMSZ teljes testsúllyal ráhasalt a médiatérre.

LM-TSZ: Volt egy pillanat, amikor a VMDK át akarta venni a Magyar Szó alapítói jogait, de a szerkesztőség ellenállása miatt erre végül nem került sor.²⁸

²⁵ A *Napló* 1990-ben indult, magát „szabadelvű hetilapként” határozta meg. Alapítóit, Bódis Gábort és Németh Árpádot, illetve szerkesztőjét, későbbi főszerkesztőjét, Keszég Károlyt korábban politikai okokból távolították el az Újvidéki Televízióból. 1997-ben Keszég halálával megszűnt.

²⁶ Az újvidéki *Családi Kör* is 1990-ben indult, független vajdasági magyar hetilapként. Ma is megjelenik.

²⁷ A vajdasági magyarság egyedüli napilapja 1944-től, Újvidék székhellyel. 2005-ben decentralizálták a szerkesztőséget, a főszerkesztő ma Újvidéken van, de a szerkesztőség zöme Szabadkán, illetve Zentán. 2004-től a Magyar Nemzeti Tanács az alapítója és tulajdonosa, így a főszerkesztőt is a Tanács nevezi ki.

²⁸ A 90-es évek elejétől a jugoszláv állam csökkentette az ellenzéki eszméknek teret adó *Magyar Szó* támogatását. Ennek következtében 1993-ban a napilap kiadása négy napig szünetelt, majd kölcsönpapíron jelent meg. A VMDK Tanácsa felajánlotta, hogy ideiglenesen átveszi az alapító feladatait, ám a szerkesztőség elhárította ezt a lehetőséget.

KJ: Az én álláspontom nagyon egyszerű. Szabadon kell hagyni a médiateret, és az olvasóra kell bízni a döntést. Emberileg nagyon jó kapcsolataim voltak Csorba Zolival, Purger Tiborral és Kubát Jánossal.²⁹ Egyikük sem mondhatja rólam, hogy valaha is beavatkoztam volna a szerkesztéspolitikába. Még a saját feleségem sem mondhatja ezt, aki a Pannon Televízió³⁰ főszerkesztője volt. Mi lett volna, ha beleszóllok? Őszintén szólva... [Nevet.]

LM-TSZ: Önnek milyen kapcsolatai voltak az újvidéki értelmiséggel?

KJ: Losoncz Alpárral³¹, Bányai Jánossal³² és egy darabig Végellel³³ konzultáltunk, nem olyan sűrűn. Ezek igen kellemes beszélgetések voltak.

LM-TSZ: Mi okozta a szakítást Végellel?

KJ: Nagyra tartom Végel Lászlót, ugyanakkor volt egy eset. Polgármesterként tudtam, hogy közel áll Soros Györgyhöz, és ezért kértem, segítsen pénzt szerezni a szabadkai Népkör³⁴ támogatására. Nem lehet, mondta, mert ez *magyar*.

LM-TSZ: De hát Végel a Családi Kör és magyar nyelvű tankönyvek kiadására is juttatott támogatást. Hogyan érvelhetett így?

²⁹ Csorba Zoltán és Kubát János a *Magyar Szó* főszerkesztői voltak; Csorba 1989 és 1991 között, Kubát 1991 és 1992 között. Purger Tibor a lap munkatársa, 1993-tól amerikai tudósítója.

³⁰ A Pannon Televízió 2006 óta működik. Eleinte csak Szabadkán és környékén sugárzott, ma már egész Vajdaságban láthatják a nézők. A Magyar Nemzeti Tanács, mely alapítója és tulajdonosa, döntése nyomán 2012 óta a vajdasági magyar televíziós hálózat központja. Kasza József felesége, Árpási Ildikó (1967-) 2006 és 2010 között volt a főszerkesztője.

³¹ Losoncz Alpár (1958-), filozófus, közgazdász, az Újvidéki Egyetem tanára, az újvidéki Multikulturális Központ igazgatója (1997-2010).

³² Bányai János (1939-2016) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. A 90-es évek elején az újvidéki Forum Könyvkiadó vezérigazgatója, illetve 1993 és 2006 között az újvidéki Magyar Tanszék vezetője.

³³ Végel László (1941-) Kossuth-díjas író, 1994 és 2002 között a szerbiai Soros Alapítvány (később Nyílt Társadalom Alapítvány) újvidéki irodavezetője.

³⁴ A szabadkai Népkör a szabadkai magyarság 1872-ben alapított művelődési központja.

KJ: Nem tudom, de ilyen volt. Most a Nép kör esete jut eszembe, de két-három témát is felvettem neki. Mindet visszautasította arra hivatkozva, hogy „magyar”. Ez Véggel a problémám. Mindenesetre, ha össze nem is vesztünk, az tény, hogy a későbbiekben nem találtuk a közös nevezőt. És olvasva az írásait... Könnyű Európában utazni, és Zürichből véleményt mondani, hogy mi történik Szabadkán.

AUTONÓMIA

LM-TSZ: Említette a véleménybeli különbségeket Ön és a VMDK vezetősége között. A korabeli dokumentumokat olvasva az a benyomásunk, hogy alapvetően három kulcsfontosságú téren mutatkozott eltérés, ezek az autonómia, a gazdaság, és a Horvátországból érkező menekülthullám kérdése. Haladjunk sorban, az első kérdésünk: miként vélekedett a hárompilléres autonómia modelljéről?³⁵

KJ: A perszonális autonómia koncepcióját egy az egyben el tudtam fogadni. De a területi autonómiával gondom volt. Annak ellenére, hogy szerettem volna, a realitást figyelembe véve nem tudtam támogatni. Mit értek realitás alatt? Azt, hogy Észak-Bácska és Észak-Bánát igen-igen tarka nemzetiségi összetételű. Nem lehetett volna igazságosan meghúzni a területi autonómia határait. Egy magyar falu, egy szerb falu, egy magyar falu, egy bunyevác falu... Tehát minden nemzetiség találja meg azt az autonómiaformát, amellyel érvényesíteni tudja az elképzeléseit, jogait. Mi, magyarok, sokkal erőteljesebbek voltunk, mint a horvátok, akik sokszor csak kísérték bennünket, gyengébben szerepeltek, és szélsőségesebb hozzáállásuk is volt e kérdésekhez. Másrészt nem volt válasz arra, hogy mi lesz a szórvánnyal, azokkal tehát, akik kívül rekedtek volna a területi autonóm tartományon. Persze a szórvány fölköltözése az északi tömbbe erőteljes volt, de ez a lényegem mit sem változtat.

³⁵ A történelmi VMDK 1991-es szabadkai kongresszusán fogalmazta meg az ún. hárompilléres autonómiamodellt, ami személyi elvű (perszonális), területi és helyi (önkormányzati) elemekből állt össze.

LM-TSZ: Azért hangzik ez furcsán, mert Ágoston, Vékás és Csorba dél-bácskaiakként szintén nem lehettek túl elégedettek a területi modellel. Ki lehetett hát, aki igazán forszírozta?

KJ: Az újvidékiek, Vékás Jancsival az élen. Nem mondhatom kézzel foghatóan, de a viták során nekem ez volt az érzésem. Ezen túl néhányan a nem értelmiségiek közül. Az értelmiségiek jobban átlátták a helyzetet. Azt viszont soha nem tudtuk megvitatni, hogy mi lesz a szórvánnyal. A felköltözés a déli szórványból akkor is erőteljes volt, amikor még nem jött létre a VMDK. A magyarok elköltöztek Székelykevéről, Sándorfalváról, Hertelendyfalváról, Torontálvásárhelyről... Jöttek északra, vagy mentek Németországba. A szórvány mindig zsugorodott. Erre nem figyeltünk oda, hogy ez mennyire veszélyes, mindaddig, míg mi, szabadkaiak is nem lettünk szórványgyülekezet, hogy úgy mondjam.

LM-TSZ: Az autonómiatervezet szerint a harmadik pillér, vagyis a lokális szint lett volna hivatott megoldani a szórvány problémáját.

KJ: Milyen jogkörei lettek volna a lokális autonómiának? Ez nagyon homályos. Bevallom, nekem ez a lokális autonómia kiment a fejemből, akkoriban sem tudtam elképzelni. Ugyanis ugyanazon jogokkal rendelkezhetett volna Mérges horvát faluként, mint Szabadka többnemzetiségüként.

GAZDASÁG

LM-TSZ: Sorrendben a második a gazdasági kérdés. Bizonyos megnyilvánulásai alapján az a benyomásunk, Ön fontosabbnak tartotta a kisebbségi politizálás gazdasági aspektusát, mint a VMDK vezetése. Egy 1994-es felszólalásából idézünk: „Nem véletlen, hogy elnökünk a szabadkai közgyűlésen körömszakadtáig a gazdasági vállalkozások, valamint a gazdasági program kidolgozása ellen kardoskodott, megosztva a szervezetet, de egy szóval sem reagált az egy évvel későbbi eseményre, hogy a sajtó hasábjain keresztül méltatják a zentai VMDK gazdasági programját, ugyanazokkal a tézisekkel, amelyeket a szabadkai közgyűlés már sokkal korábban és jóval kidolgozottabb formában javasolt. Az akadémikusok oka valószínűleg az, hogy az elengedhetetlenül szükséges gazdasági

*program kidolgozása még jobban megerősítette volna Szabadka pozícióját, s annak ellenére, hogy a vajdasági magyarság javát szolgálta volna, a csúcsvezetőség ezt semmiképpen sem óhajtotta.*³⁶

KJ: Ezt ma is tartom.

LM-TSZ: A VMSZ megalakításakor tehát fontos tényező volt, hogy olyan pártot szerettek volna, amely részletes gazdasági programot is föl tud mutatni?

KJ: Persze. Elvégre ma is az a legalapvetőbb probléma, hogy az itt élő magyaroknak nincs megélhetésük, illetve kevésnek van. Azt nem lehet, hogy egy vajdasági magyar párt ne foglalkozzon ezzel. A gazdasági probléma gyökerét kettősnek látom. Egyfelől arról van szó, hogy nincs bennünk kellő vállalkozói kedv, mint amilyen a szerbekben van, akik a legkisebb lehetőségekbe is belekapaszkodnak. A vajdasági magyar óvatos, kivár, s így kiengedi a lehetőségeket a kezei közül. Másfelől nehezebben találjuk meg a kapcsolatot a tartományi és köztársasági döntéshozókkal, ami miatt nem jutunk elegendő támogatáshoz, és az életképes terveink is elfekvettve maradnak a fiókokban. Előbb jut a szerb támogatáshoz, csak azért, mert szerb. Előbb talál kapcsolatot. A magyar beadja a projektet, és várja a sült galambot. Háttér- megkülönböztetések tapasztalhatók állami intézményekben, sőt, egyes bankoknál is.

LM-TSZ: 1991 áprilisában az akkori szerb kormány megfogalmazta gazdasági programját. A VMDK ennek kapcsán megróttta ezt a kormányt, amiért az nem halad elég intenzíven a piacgazdaság felé, és ostromozta, amiért az voltaképpen „államkapitalizmust” épít – gondoljunk csak a társadalmi tulajdon jogi mozzanatainak a megtartására.³⁷ Ön hogyan vélekedett ezekről a gazdasági kérdésekről?

³⁶ Kasza mondatai a VMDK zentai, tisztújító közgyűlésén hangzottak el. Elektronikus forrás: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=160> Letöltés időpontja: 2016. február 15. Forrás: Ágoston András – Vékás János (szerk.): *A botrány*. Újvidék, VMDK, 1994. 16-20.

³⁷ „Tiltakozunk! Állami intézkedésekkel a nemzeti kisebbségek alapérdekei ellen”. Hozzáférhető elektronikusan:

KJ: A VMDK-nak sem, és utóbb sokáig a VMSZ-nek sem volt gazdasági programja. Nem azért, mert nem lett volna hozzá kellő szakértelem, hanem azért, mert hiányzott a bátorság, a vállalkozói szellem. A VMSZ később is csak kinkeservesen küzdötte ki.

LM-TSZ: Az imént fölolvastakból úgy tűnik, hogy kezdetleges állapotban, de mégiscsak volt már a VMSZ alakulásakor...

KJ: Volt, de meg is maradt ebben az állapotban. Arról nem is beszélve, hogy a vajdasági magyaroknak nem volt felhalmozott tőkájuk, amiből komolyabb vállalkozások indulhattak volna. És az anyaország sem segített. A privatizációs folyamat úgy zajlott, hogy aki a legközelebb volt az információkhoz, az kapta meg a versenypályázatokhoz, ha volt egyáltalán.

MENEKÜLTHULLÁM, HÁBORÚ

LM-TSZ: Végül, térjünk rá a harmadik vitapontra, a menekültek kérdésére, illetve az első, Horvátországból érkezett hullámra.³⁸ A magyar többségű települések, de akár Szabadka kapcsán is fölmerült, hogy tiltakozhat-e, és ha igen, hogyan tiltakozzék a VMDK a menekültek idetelepítésével szemben?

KJ: Tulajdonomban van egy fénymásolt dokumentumköteg a Szocialista Párt archívumából. Ebben írva vagyon, hogy stratégiai kérdésként kell kezelni a betelepítést északon, a határ mentén. Azzal a céllal, hogy a magyarokat elvágják a határtól. Ez a dokumentum még a háború előtti időszakból való. Az is benne van, hogy Milošević miként találta ki és futtatta Šešeljt,³⁹ és hogyan lett belőle radikális vezér.

<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=160> Letöltés időpontja: 2016. február 15. Forrás: *VMDK Hírmondó*, 1991. április 19. 16. szám, 1.

³⁸ Az első menekülthullám 1991-ben érkezett Szabadkára. A VMDK Tanácsának adatai szerint 1995-ig mintegy 40000 szerb menekült érkezett a magyar többségű községekbe és településekre.

³⁹ Vojislav Šešelj (1954-) szerb politikus, 1991-től az akkor megalapított Szerb Radikális Párt elnöke. Pártja eleinte a miloševići rendszer számbelileg legjelentősebb ellenzékét jelentette, a 90-es évek végén azonban koalíciós

LM-TSZ: Sok helyről halljuk, hogy valóban, a telepítések gyakorlatában mintha valamiféle tendenciózusság látszana. Hogy volt egy koncepció, ami a külső kisebbségi enklávék elszigetelését célozta meg. Ön szerint tehát ténylegesen létező tervről beszélhetünk? Csakugyan létezett egységes koncepcióként a „magyartalanítás”?

KJ: Így van, tervről, stratégiai elképzelésről volt szó. És az is benne van ebben a dokumentumköteggben, hogy a magyarokat be kell szorítani a Tisza mellékére: Kanizsa, Zenta, Ada, esetleg Becse maradhat meg magyar területnek. A többit el kell vágni a magyar határtól. Ezt a dokumentumot érdemes kutatni. Ami nálam van, az 10-15 oldalas.

LM-TSZ: Szabadkán mindez miképpen nyilvánult meg? Milyen helyi konfliktusokat generált a menekültek érkezése?

KJ: Nem értesített itt senki senkit a menekültek érkezéséről. Legalábbis a városvezetést nem. Hogy a belügy és a titkosszolgálat hogyan kommunikáltak egymással, nekem arra nem volt rálátásom. Ezek jöttek. És csak annyit tehettem volna, hogy odaállok a traktorral érkező tömeg elé. Ezek jöttek, és nagyrészt irányítva voltak. Egyesek persze maguk, rokonokhoz. Azokhoz a rokonokhoz, akiket még az I. világháború után telepítettek ide. Később olyan információt is kaptam, hogy Milošević és Tuđman⁴⁰ között létrejött egy szóbeli megállapodás a lakosságcsereéről.

LM-TSZ: A községi képviselő-testületben napirendre került a kérdés...

KJ: A képviselő-testületben nem igazán generált konfliktusokat a menekültek érkezése.

kormányban szerepelt a miloševići Szerb Szocialista Párttal. A Hágai Nemzetközi Bíróságon folyamatban van pere háborús bűnök vádjával, a Bíróság első fokon minden vádpont alól felmentette.

⁴⁰ Franjo Tuđman (1922-1999) Horvátország első államfője (1990-1999), a Horvát Demokratikus Közösség elnöke.

LM-TSZ: A VMDK-n belül egyesek szorgalmazták, hogy legyen hevesebb tiltakozás a betelepítés ellen, akár nemzetközi csatornákon, akár más úton.

KJ: Ez áll, nemzetközi csatornákon, illetve az anyaország felé a tiltakozást eljuttattuk. De az áradattal és az állammal szembeszállni nem volt tanácsos, mert aki így járt volna el, az egyszerűen csak eltűnt volna a sötétben, és kész. Ezt nem vállalta sem a VMDK, sem jómagam, sem később a VMSZ.

LM-TSZ: Tehát a tiltakozásoknak egyáltalán nem volt foganatuk?

KJ: Nem, úgy ahogy most sincs semmi foganatja, mert a beáramlás most is zajlik, csak most nem olyan szervezeten. És hogy megy-e a tisztogatás? Megy! Még a portást is, ha magyar volt, azt is leváltották a gyáraknál, magáncégeknel, és boszniaiak tettek oda. Ezt végig lehet kísérni.

LM-TSZ: Úgy tűnik számunkra, több koncepció merült föl a sorozások kapcsán is, a VMDK-n belül, illetve a VMDK-n kívül működők körében is. Egyesek mellett érveltek, hogy a magyarokat kisebb arányban sorozzák be, de legalábbis arányosan. Egy másik álláspont szerint a magyaroknak egyáltalán nem lett volna szabad háborúba vonulniuk. Várady Tibor⁴¹ álláspontja szerint viszont jogilag keresztülvihetetlen lett volna, hogy a magyarok kisebb arányban vagy egyáltalán ne menjenek a harcterekre. Hiszen nincs olyan állampolgári eszmény, ami ezt alátámasztotta volna.

KJ: Vitába szállnék Tiborral. Elismerem, az ő eszme-futtatása jogilag megállja a helyét. Az alkotmányos kötelezettségek alól senki sem lehet kivételezett. De az sincs sehhol leírva, hogy testvér testvérré lőhet. Márpedig az itteni magyarok a horvát hadseregbe besorozott magyarokra lőttek. Az etikai aspektus itt azért nagyon lényeges.

⁴¹ Várady Tibor (1939-) jogász, író, egyetemi tanár. A 90-es évek elején az UJDI tagjaként szerbiai parlamenti képviselő, majd a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság parlamenti képviselője. A Panić-kormány igazságügy-minisztere 1992 szeptembere és 1993 áprilisa között. 1994-ben a VMSZ tagja lett. Szerbiát képviselte a Hágai Nemzetközi Bíróságon.

EMLÉKEZETPOLITIKA

LM-TSZ: Emlékművet állíttatott az 1944-ben elhurcolt zsidóknak, majd a délvidéki razzia áldozatainak is. Utóbbi abban az időszakban kockázatos lépés lehetett. A vajdasági magyarság abban a pillanatban kísérelt meg szembenézni a múlttal, amikor a szerb nacionalisták nyomása a legerőteljesebb volt. Hogyan emlékszik vissza az ügy körüli konfliktusokra?

KJ: Őszintén megmondom, hogy nem tudom. Nem tudom, hogy honnan volt eröm és bátorságom ezeket a lépéseket megtenni. Nemcsak a zsidó emlékműről van szó. Abban az időben az ötágú csillagot levenni a városháza tornyáról nem volt olyan egyszerű dolog. És nem kérdeztem senkit. Hanem azt mondtam, hogy levesszük, és föltesszük a helyére a keresztet. És nem kérdeztem se Ágoston Bandit, se..., se..., se... Hanem vállalva minden kockázatot, megtettem. Vagy ott van a „Vergődő madár” emlékű. Akkor sem kérdeztem senkitől, hogy szabad-e vagy nem. Hanem a szobrászművésszel, Kalmár Ferivel⁴² megbeszéltük, kiöntöttük és kibiggyesztettük. Hogy én mit éreztem az az idő alatt, azt... nehéz megmondani. Áll a szobor, mögötte ott van egy löszfal, egy kis domb, és fönt géppuskás rendőrök. És lent, a gödörben jön a szabadkai nép. Úgyhogy... na.

HORVÁT KÖZÖSSÉG

LM-TSZ: Térjünk ki külön is a horvát kisebbséghez fűződő viszonyra. Csubela Ferenc⁴³ naplójából látszik, hogy Belgrádban a Skupštinában jó kapcsolatot ápoltak Skenderović-tyal⁴⁴. Mintha lett volna egy eredendő szolidaritás a két fenyegetett közösség között...

⁴² Kalmár Ferenc (1928-) szobrász.

⁴³ Csubela Ferenc (1937-1995) agrármérnök, a VMDK alapítójaként elnökségi tag, majd alelnök, illetve szerbiai parlamenti képviselő. Haláláig a VMSZ első elnöke.

⁴⁴ Antun Skenderović (1932-2008) vajdasági horvát politikus, a Vajdasági Horvátok Demokratikus Közösségének alapító tagja.

KJ: A horvát közösséggel nagyon korrekt kapcsolatunk volt, annál is inkább, mert a vezetőik baráti viszonyban voltak sokunkkal. Gabrić Josip⁴⁵ egyszer azt mondta nekem, „Jóska, ameddig te meg én élünk, addig ez a két közösség összeveszni biztosan nem fog.” Skenderović Antun pedig, ahogy elhangzott, a frakciónk tagja volt. A fiatalok között ez a közelség nem alakult ki, most lazábbak a kapcsolatok. Ami még a jó viszonyokat illeti, ezekből egy kicsit kilógott Tonković Béla a vehemenciájával. Lobbanékony, harcias ember volt. Nem lepte meg a horvátországi háború, minket igen. Egy ízben, amikor egy szűkebb körben arról tanácskoztunk, kiáltjuk-e ki a regionális autonómiát, elszólta magát, hogy „Biće tu krv, i onda do kolena.”⁴⁶ Ez figyelmeztető jel volt, mert nem véletlenül mondta, és ha csakugyan kikiáltjuk a regionális magyar autonómiát, akkor a szerb és a horvát erők összeroppantottak volna bennünket.

PARLAMENTI MUNKA

LM-TSZ: Hogyan emlékszik vissza a parlamenti munkára?

KJ: Az első választásokon jelöltek, mint képviselőjelöltet a szerbiai parlamentbe. Az első főállításban Szecsei Miskával, Farkas Zolival és a többiekkel be is jutottam a képviselőházba.⁴⁷ Végeztem a munkám, ami mondjuk abból állt, hogy állandó vizsály alakult ki Šešelj és köztem, Vučić⁴⁸ és köztem, Todorović⁴⁹ és köztem. Ez utóbbi tele torokkal, hát ne mondjam, hogy kefélt minket. Ezt én persze lenyelni nem tudtam, úgyhogy kemény, „húzd meg, ereszd meg”-viszony alakult ki. Így telt az első mandátumom. Nem mondhatnám, hogy valami nagy, kézzel fogható eredményt értünk

⁴⁵ Josip Gabrić (1930-2014) a Vajdasági Horvátok Demokratikus Közösségének alelnöke volt.

⁴⁶ „Lesz itt vér, és akkor térdig.”

⁴⁷ Szecsei Mihály (1929-2013) közgazdász, a VMDK, majd a VMSZ alapító tagja, alelnöke. A szerbiai képviselőházban a Pénzügyi és Mezőgazdasági Bizottság tagja volt (1990-2013).

⁴⁸ Aleksandar Vučić (1970-) szerb politikus, 1993 és 2008 között a Szerb Radikális Párt tagja. 2008-ban a Szerb Haladó Párt tagja lett, 2012-ben pedig az elnöke. Szerbia miniszterelnöke 2014 óta.

⁴⁹ Dragan Todorović (1953-) a Szerbiai Radikális Párt tagja a párt megalapítása óta.

volna el, de hallottak rólunk, tudtak rólunk, határon belül és azon kívül. Úgyhogy a VMDK is, és mi képviselők is a hírnevünkkel azért betörtünk a politikai életbe.

LM-TSZ: A VMDK 1991-es évkönyvében olvasható az Ön szövege is, amelyben a parlamenti munkáról ír. Megemlíti, hogy a VMDK és a reformerök közös jelöltjeként került be a szerbiai törvényhozásba, de a frakció szakadásakor a VMDK soraiba ül át. Miért szakadt szét a frakció? És miért döntött a VMDK mellett?

KJ: Egyfelől a magyarságom volt a döntő. Másrészt viszont nem tetszett a reformerök szabadkai szervezetének vezetési stílusa, Kopilović Blaško⁵⁰ és a társasága. Harmadrészt pedig Ante Marković leváltása miatt. Én eredetileg miatta csatlakoztam a reformerökhöz, hiszen amit a programban lefektetett, az, úgy gondoltam, kihúzta volna Jugoszláviát a kátyúból. Ante Marković távozása miatt tehát immáron semmi okom nem volt a reformerök kötelékében maradni. Egyébként azt gondolom, hogy Jugoszlávia szétesésnek a gyökerei jóval korábbra vezethetők vissza. A 60-as években már azt tapasztaltam, hogy az albánok párhuzamos rendszert építettek ki. A katonaságban pedig láttam, miként csoportosulnak a szlovének...

LM-TSZ: Csubela naplójából az is kiderül, hogy VMDK-sok jó kapcsolatot ápoltak az UJDI⁵¹ színeiben feltűnő Várady Tiborral. Hogyan emlékszik vissza rá, illetve kivel voltak még jó kapcsolatban?

KJ: A szocialistákon és a radikálisokon kívül mindenkivel. Ami az UJDI-t illeti, ez a tömörülés Vékás szemében vörös posztó volt. És ez ahhoz is kapcsolódik, hogy sem ő, sem a VMDK vezetése nem

⁵⁰ Blaško Kopilović (1949-2009) szabadkai vállalkozó, a Reformerek Szabadkai Tanácsának alapítója. A párt szétesése után megalapította a Vajdasági Demokratikus Reformpártot, és tartományi, illetve köztársasági képviselő lett. Később létrehozta az Agrárpártot.

⁵¹ Az UJDI-t (Jugoszláviai Demokratikus Kezdeményezés Társulása) jugoszláviai értelmiségiek alakították meg 1989-ben Zágrábban. Kezdetben Váradyt kívül más vajdasági magyarok is jelen voltak az ülésein (Végel László, Ágoston András, Csorba Béla). AZ UJDI 1992-ben elvesztette jelentőségét, miután beolvadt Szerbia Polgári Szövetségébe.

tudta megtalálni a közös hangot a csúcsértelmisséggel. Váradyt sem szerették, pedig egy végtelenül értékes ember. Nagyon jó viszony alakult ki kettőnk között, ami még talán a mai nap is élne, ha nem vállalja el Szerbia és a mилоševići rendszer védelmét. Ezt nem tudtam lenyelni. Sohasem beszélünk Tiborral erről, de egyszer talán leülünk végre, és tisztázzuk a dolgainkat. Ám minden pillanatban aláírom, hogy végtelenül okos, végtelenül hasznos, végtelenül jólelkű emberről van szó.

LM-TSZ: Nenad Čanakkal⁵² milyen viszonyban volt?

KJ: Čanakkal a mai napig jó viszonyban vagyunk. Rettenetesen irigylem a humorérzékét, a reagálási módját. Sok közös akciónk volt, egy ízben autóbusszokkal mentünk például Belgrádba a szülőkkel a Generalštab⁵³ elé, követelve a fiatalok hazaengedését a harcterről. Én a magyar zászlóval, ő pedig a hangjával volt jelen.

LM-TSZ: Ez az 1999-es eset, igaz?

KJ: Kétszer, háromszor tettem ezt meg. Csubelával kétszer, Čanakkal egyszer. Csubela különösen nagy hanggal, elsőként reagált a háborúra és a magyar behívók ellen. Keményen kiállt.

A „SZERB” PÁRTOKHOZ FŰZŐDŐ VISZONY

LM-TSZ: Térjünk rá a szerbiai belpolitikai színtérre. Az interjú során szóba került már Šešelj és Vučić. Hallgattuk Šešelj nyilatkozatait az elmúlt évben, olykor kitér a vajdasági magyarokra is. Azt szokta mondani, hogy Kasza és Ágoston roppant kártékony és szerbellenes elemek voltak. Milyen volt a Radikális Párt és a VMDK viszonya?

KJ: Először kérdezzék meg, miért zártak ki a VMSZ-ből!

⁵² Nenad Čanak (1959-) a Vajdasági Szociáldemokrata Liga elnöke annak alapítása, azaz 1990 óta. A mилоševići korszak egyik kiemelkedő ellenzéki politikusa.

⁵³ A Generalštab, azaz a Jugoszláv Néphadsereg vezérkarának épülete a belgrádi Knez Miloš utca 33. alatt működött, súlyos károkat szenvedett 1999-ben a NATO-bombázásokor.

LM-TSZ: Miért zárták ki a VMSZ-ből?

KJ: Azért, mert azt mondtam, hogy az ellenséggel szövetségre lépni nem szabad.⁵⁴ Kasza kártékony volt... meg Ágoston is kártékony volt. Az, amit Šešelj elképzelt, Karlobag- Virovitica...⁵⁵, egészen a Balatonig... Azzal a társasággal leülni, akik egykor Šešelj követői voltak? Hát még holtrészegen sem! Pásztor István szerint Vučić váltani tudott, s tény, hogy nála erőteljesebb politikus nincs, ám én azt mondom, „*vuk dlaku menja, a čud ne*”⁵⁶. Elvégre ezek az emberek annak idején szendvicset kínáltak, a szlovákoknak kettőt, a magyaroknak egyet. Miért kettőt a szlovákoknak? Mert messzebbre kell, hogy utazzanak. Ezekkel koalíciót kötni? Erre én nem lettem volna képes. Hála istennek, hogy kiléptem a politikából.

LM-TSZ: Miként emlékszik vissza a Skupštinán belüli vitákra? Ha jól tudjuk, a magyarokat folyton szeparatizmussal vádolták.

KJ: Igen, persze. Ezért nem tudták elfogadni a területi autonómiáról vagy a magyar önkormányzatok szövetségéről szóló tervezeteket. Pedig nem akartunk elszakadni! De más életet képzeltünk el. Egyébként Vučić-tyal annak idején nagyon komoly összetűzéseink voltak a parlamentben. Šešelj helyettese volt, ugyanazt képviselték.

LM-TSZ: Ejtsünk néhány szót a helyi viszonyokról! Úgy tudjuk, Šešeljhez és másokhoz kötődő félkatonai szervezetek nemegyszer jártak Szabadkán. Sor került összetűzésekre?

KJ: Igen. Egyfelől verbális szinten, ugyebár oda-oda mondogattak, meg erre-arra. Másfelől pedig ott voltak a pofozkodások, illetve a magyarverések. Az első pofon, amikor elcsattant, akkor én abból világra szóló fölhajtást csináltam. És arra nagyon büszke is vagyok,

⁵⁴ Kasza itt arra utal, hogy a VMSZ egyre inkább elkezdett együttműködni a Szerb Radikális Pártból kiváló, Vučić vezette Szerb Haladó Párttal, 2014-ben a kormányzati többséghez is csatlakozva.

⁵⁵ A Szerb Radikális Párt Nagy-Szerbia határait a Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica vonal mentén jelölte volna ki.

⁵⁶ Szerb közmondás, magyar megfelelője: a farkas a szőrét elhányja, de a szokását nem.

hogy amikor javában zajlott a háború, amikor albánok tömegeit űzik el Koszovóról, amikor a horvátokat zaklatják úgy Bácskában, mint Szerémségben, nos, addig Szabadkán egy kirakat be nem tört. Egyetlen albán pék kirakatát sem törték be. Amíg polgármester voltam, senkinek sem eshetett bántódása a nemzeti hovatartozása miatt. Sikerült a várost megőrizni egy csöpp vér nélkül. Voltak persze meleg helyzetek. Egy ízben a višnjevac-i telepesek⁵⁷ bejöttek a képviselő testületbe, és azzal fenyegetőztek, hogy fölakasztanak a zászlórúdra. És akkor azt mondtam, akasszatok, ha nektek az jó, de akkor sem lesz Szabadkán verekedés, háború, lövöldözés, gyilkolás.

LM-TSZ: A képviselő-testületben voltak összejövendők a radikális képviselők és Ön között?

KJ: Nem igazán, ahhoz kevesen voltak. Inkább a szocialisták okoztak fejfájást. Szerencsére a körzeti vezetőjük, Jovičić, topolyai származású fiatalember, amikor érezte, hogy túlfeszül a húr, akkor vagy eljött hozzám a városházára, vagy leültünk egy kávéra, és megbeszéltük a dolgokat. Mindig le tudtuk csillapítani a kedélyeket.

LM-TSZ: Országos szinten milyen volt a szocialistákkal való viszony? Nyilvánvalóan velük más volt a helyzet, mint a radikálisokkal. Például a kilencvenes évek során Önnek Milošević-tyel is volt közvetlen kapcsolata.

KJ: Hogyne, szidtak is érte. Hogy én Milošević kanapéján üldögéltem, meg hasonlók. De nem bántam meg, hogy leültem arra a kanapéra, hiszen ezek a tárgyalások is hozzájárultak ahhoz, hogy a szabadkai lakosok nem szenvedtek nagyobb kárt a háború során. Két vagy három alkalommal találkoztunk Milošević-tyel. Először Szabadkán, egy hete voltam még csak polgármester, amikor meglátogattam. Fogadtam a városházán, majd együtt vacsoráztunk.

⁵⁷ Višnjevac Csantavér melletti, Szabadka községhez tartozó falu (magyar neve Meggyes, illetve pár évig Fogadjisten volt), melynek első lakosai szerb *dobrovoljacok*, azaz önkéntesek voltak, kiszolgált katonák. 1941-ben őket a visszatérő magyar hatóságok kitelepítették, helyükre bukovinai székelyek érkeztek, akiknek viszont 1944-ben kellett távozniuk. Ezután újra szerb telepések érkeztek a faluba. Ma a lakosok közel fele szerb, a magyarok aránya 35 százalék körüli.

Mondhatom, hogy elég korrekt tárgyalás volt. Ígéretet kaptam, hogy a magyar és a többi kisebbségnek nem lesz bántódása. Ugyanilyen korrekt volt a másik két tárgyalásunk is, Belgrádban. Egy ízben Józsa Laci is elkísért.

LM-TSZ: Volt lokális együttműködés is a szocialistákkal, Óbecsén, Topolyán, és Szabadkán szintén volt valamiféle együttműködés. Ezekért is támadások érték Önöket.

KJ: Igen, együtt kellett velük működnünk azokban az esetekben, amikor egyedül nem tudtuk megszerezni a mandátumok többségét. Sőt, kötelességünk is volt együttműködni velük annak érdekében, hogy megőrizzük a város békéjét. Mert háborút kirobbantani nagyon könnyű. Megfékezni annál nehezebb. Ne mondjam, hogy milyen érzés volt a főtéren gyűlést tartani, a *Bedem ljubavi*-t⁵⁸ a horvátokkal együttműködve, amikor száz kilométerről visszhangzott az ágyúk dörgése. Ilyen pillanatokat átélni nem egyszerű. Ha hibáztam is, ha semmi más nem is csináltam helyesen... Szabadkán legalább nem folyt vér.

LM-TSZ: Az imént úgy fogalmazott, hogy a Skupštinában mindenkivel jóban voltak, a szocialisták és a radikálisok kivételével. Látott olyan erőt, amely nyitottnak látszott a vajdasági magyarság követeléseivel szemben?

KJ: Őszintén szólva nem. Parolaként, szólamként több párt kifejezte a hajlamát, hogy együttműködjön. De amikor konkrét ügyről volt szó, egyik sem. Szerintem mindannyian azt várták, hogy a magyar lakosság létszáma minimalizálódjon. Többször is hangoztattam, hogy amikor százezer alá esik a számunk, akkor a tenyerükön fognak hordani bennünket, de addig nem.

NEMZETKÖZI VISZONYOK, BUDAPEST

LM-TSZ: Ejtsünk néhány szót a nemzetközi csatornákról. Voltak olyan nemzetközi kapcsolatai, amelyek megemlítendőek?

⁵⁸ A *Bedem ljubavi* horvát békemozgalmi kezdeményezés, 1991-ben alapították. Horvátországban és Szerbiában, sőt Brüsszelben is voltak akciói.

KJ: Igen. Az természetes, hogy az anyaországgal tartottam a kapcsolatot. Vállvergetést nagyon sokat kaptam. De túl sok segítségről nem tudok beszámolni. A FIDESZ első kormányzati ciklusának idején például, amikor a kettős állampolgárság kérdéséről folyt a vita, a legfelelősebb személy azt mondta, Kasza úr, maga követelheti a kettős állampolgárságot, de tudja mit fog kapni? Ezt! *(Eközben fityiszt mutat.)* Azt mondtam neki, hogy az országház falait nagyapám és dédapám rakták. Később, amikor az úr rájött, hogy a határon túli magyarok szavazataival kétharmados többséget szerezhet a pesti országgyűlésben, akkor szó nélkül megkaptuk az állampolgárságot.

LM-TSZ: Különbözött-e Ön szerint az MDF-es és az MSZP-SZDSZ kormány viszonyulása a vajdasági magyarsághoz?

KJ: Az MDF nyitottabb volt. Bátorítottak, és valamennyivel többet is segítettek. A szocialisták csak hitegettek, de azt a végtelenségig. Kovács László annyi ígéretet adott, hogy Dunát tudnék velük kereszteni. Az állampolgársággal, gazdasági kérdésekkel kapcsolatban... Amikor itt elindult a privatizáció, visszavásárolhatták volna a magyar vagyont, földeket. Mégsem tettek semmit.

LM-TSZ: Budapest és a vajdasági magyar politika viszonylatában két fontos intézményt szokás megemlíteni. Az egyik a Határon Túli Magyarok Hivatala (HTMH), a másik a Magyarok Világszövetsége (MV). Először ejtsünk néhány szót az előbbiről. Mit gondol arról a véleményről, miszerint a HTMH alapvetően egy pragmatikus, a szerb államhoz idomulóbb politikát sürgetett?

KJ: Ez így volt.

LM-TSZ: És arról a véleményről, miszerint az autonómia ügyét igyekezett elfojtani?

KJ: Elfojtani nem, de fékezni igen. Kicsit enyhítsünk. Úgy vélték, nem érett még meg sem a magyar, sem pedig a szerb társadalom arra, hogy elfogadja a kisebbségi autonómia intézményét. Az ilyesmihez föl kell nőni, és persze gazdasági alapok is kellenek.

Hogy olyanok legyünk, mint Tirol. Hiába az autonómia, ha a polgárnak nem tudunk egy szelet kenyeret adni.

LM-TSZ: Térjünk rá a Magyarok Világszövetségére. Olvastuk, hogy nekik is volt egy sajátos VMDK-politikájuk, mégpedig az, hogy a VMDK-n belül egy bizonyos csoportot támogattak. Eszerint volt egy erőteljesen jobboldali vonulat, Hódival az élen, és hogy őket favorizálták például Kaszával szemben. Ennek a sugallatnak van valóságalapja?

KJ: Van, de nem biztos, hogy ez a jobboldali szárny éppen ennyire Hódihoz köthető lett volna. Ugyanis bár Sándor valóban radikálisabb volt az autonómia követelésében, mint én, de ennek ellenére ő is tudta, hogy meddig mehet el. Pragmatikus is volt. Hogy jobb kapcsolatban volt a Világszövetséggel, hát édes Istenem...

LM-TSZ: Budapest és a vajdasági magyar politika viszonylatában az intézmények mellett néhány név gyakran fölmerül: Törzsök Erika,⁵⁹ Tabajdi Csaba⁶⁰ és Csoóri Sándor.

KJ: Csoóriról és Tabajdiról (annak ellenére, hogy szocialista volt) csak a legszebbeket tudom mondani. Érzékenyek voltak nagyon a határon túli magyarok problémáira, ahol tudtak, segítettek. A Magyarok Világszövetségéről ezt egy pillanatra sem mondhatom el. Amikor Csoóri kitette onnan a lábát, a Világszövetség elment a fenébe. Törzsök Erika nem lehet most már téma. Sok jót nem mondhatok róla.

LM-TSZ: Törzsök Erika koncepciója az interregionalizmus volt, amely alapvetően egy nem etnikai jellegű szubszidiarizációt jelentett volna.

⁵⁹ Törzsök Erika (1942-) a Szabad Demokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának vezetője (1991-1994) és Országos Tanácsának tagja (1990-1998). A Határon Túli Magyarok Hivatala elnökhelyettese (1994-1997), majd elnöke (1997-1998).

⁶⁰ Tabajdi Csaba (1952-) a Magyar Szocialista Párt országgyűlési képviselője (1990-2004), a Miniszterelnöke Hivatal politikai államtitkára (1994-1998).

KJ: Ez látszólagosan védte volna a magyarságot, de ténylegesen nem. Törzsök Erika egyébként meg akart buktatni, ez ismeretes. Mást akart a VMSZ élére.

LM-TSZ: Kicsodát?

KJ: Mindegy.

LM-TSZ: Pedig a vajdasági magyar politikai ellenfelei olykor azt állították, hogy Törzsök Erikának lényeges szerepe volt a VMSZ megalakulásában.

KJ: Nem kimondottan. Csoóri, Tabajdi és Várady támogatta a megalakítást.

A VMDK SZÉTHULLÁSA, A VMSZ MEGALAKULÁSA

LM-TSZ: A VMDK 1994-es széthullásáról számtalan, egymásnak ellentmondó elbeszélés van. Elég, ha az elszámoltatás kérdésére gondolunk. A felek kölcsönösen vádolták egymást, Ágoston Hódit, ugyanakkor elhangzott, hogy a csúcsvezetés is kaphatott pénzt, amivel nem számolt el. Ön hogyan látta ezeket az ügyeket?

KJ: Lényegében az egésznek a háttérét én nem ismertem, ugyanis a pénz előbb érkezett ide, minthogy én beléptem volna, vagy információ közelbe kerültem volna, de keményen kértem az elszámolást. Ez nem nagyon tetszett a vezetőségnek, és itt akkor már élesben ment a dolog. Tehát nincs információm arról, hogy ki kapott és ki mire költött pénzt. Tulajdonképpen ők hárman, Ágoston, Vékás és Hódi kisajátították az információkat. Úgy a pénzügyek, mint számos más terület esetében. Csak annyit tettek nyilvánossá a tagság előtt, amennyit jónak láttak. És ez volt a forrása a konfliktusoknak, hiszen a tagság értelmesebb része tisztában volt ezzel. Én magam is figyelmeztettem Ágostont a problémára Belgrádban. A parlamentben beszélgettünk, négy szemközt, és akkor bizonyos mértékben egyet is értett velem. Azt mondtam neki: Bandi, vigyázz, mert ebből szakadás lesz. Erre a válasz az volt, hogy ha valaki másik pártot tud csinálni, az csak te vagy. Körülbelül igaza is lett. Az elszámolás a

VMDK-n belül sehogy sem akart megszületni, és ez komoly belső feszültséget váltott ki a vezetőség és a tagság körében is. Ekkor már komolyan politizált velünk Csubela Feri barátom is. Csubela és én komoly belső ellenzéke voltunk a VMDK-nak, látszott, hogy ez előbb vagy utóbb szakadáshoz vezet.

LM-TSZ: Azt állítja tehát, hogy a vezetés nem kezelte demokratikusan az elszámoltatás ügyét. Hódi hogyan kerülhetett mégis a VMSZ-be, ha nem számolt el?

KJ: Váltani tudott. Ágoston és Vékás ellenséggként, Hódi pedig partnerként kezelte minket. Tárgyalóképes volt, és a végén átcsúszott a VMSZ-be. Különböztettem a HTMH-ban az elszámolás egy részét, Tabajdiék megmutatták. Hát röhej, ahogyan csinálták, de meg is értem, mert valahogy le kellett fedni a kapott pénzeket.

LM-TSZ: Csorba elbeszélése szerint a botrány kirobbanásakor mindenki azt várta Hóditól, hogy számoljon el, így Kasza József is. Egy idő után azonban ez megváltozik.

KJ: Biztos lefizetett Hódi (nevet). Komolyra fordítva a szót, erre nem emlékszem. Valójában mindvégig követeltem az elszámolást. Látni akartam, hogy mekkora összegről volt szó, és mire költötték el.

LM-TSZ: Arra nem hajlott, hogy Hódi VMSZ-be lépésének feltétele legyen az elszámolás?

KJ: Nem. És Hódi inkább a tapasztalatával, tanácsadói szerepben volt jelen. Soha nem volt a vezetőségben.

LM-TSZ: Hogyan értelmezi a pénzügyi botrányt?

KJ: Elmesélek egy személyes élményt. Évekkel a fenti események után, már VMSZ-elnökként egy budapesti tanácskozáson vettem részt. Egy vezető pozíciót elfoglaló egyén kihívott a folyosóra, és azt mondta, Jósám, amennyi pénz kell, csak kérd és megkapod! Egy feltétel van... hogy a felét készpénzben vissza kell adnod. Akkor én azt mondtam, hogy köszönöm, de nem. Valami hasonló ajánlatot kaphattam korábban a VMDK is.

LM-TSZ: MDF-es képviselő volt?

KJ: Nem. És még csak nem is szocialista. Kizárásos alapon így meglesz.

LM-TSZ: Nagyon sok polgármester, nagyon sok helyi szervezet pillanatok alatt otthagya a VMDK-t, és csatlakozik a VMSZ-hez.

KJ: Mindannyian megelégtünk Ágoston és Vékás diktatúráját. Mi, polgármesterek dicséretet soha nem kaptunk a VMDK-ban. Fejmosást, elégedetlenséget annál többet. A szabadkai szervezet egyébként az egyik fő hordozója volt az 1994-es szakadásnak.

LM-TSZ: Balla Lajostól⁶¹ olvasunk föl: „[i]dőközben Szabadkán is megmozdult valami. A Gubás-házaspár⁶² és a körjük tömörülő értelmiségiek meghívtak bennünket egy látogatásra. Elmondtuk, mit kívánunk cselekedni, kisebb-nagyobb módosításokkal azt elfogadták, majd megígérték, bekapcsolják a folyamatokba Kasza Józsefet.”

KJ: Valami volt benne, de ez a nagy bekapcsolás nem történt meg. Gubás Jenővel nagyon jó viszonyban voltam, még fiatal korunkból. Ők mással foglalkoztak. A *Bácsország*⁶³ nagyon komoly kiadvány volt. Ballával különösebb gondunk egymással nem volt, azzal, hogy én nem vettem annyira komolyan a Zitzer Köztársaságot.⁶⁴ Nem tudom megindokolni, hogy miért. Kiesett a látókörömből, vagy a szabadkai voltom miatt.

⁶¹ Balla Lajos (1951-) a VMDK alapító tagja, ám már az 1994-es tisztújító közgyűlés előtt kilépett a pártból. 1992-ben Oromhegyesen megalapította a Zitzer Clubot (Zitzer Szellemi Köztársaságot), amely a falu férfilakosságának mozgósítása ellen lépett fel, részben sikerrel. Később Kanizsa polgármestere.

⁶² Gubás Jenő (1937-) a szabadkai Városi Kórház orvosa, esszé- és tanulmányíró, a VMDK, majd a VMSZ alapító tagja. Felesége, Gubás Ágota (1948-) tanár, újságíró, a VMDK, majd a VMSZ alapító tagja.

⁶³ A *Bácsország* önmagát vajdasági honismereti szemléként határozza meg, először a *Hét Nap* című hetilap mellékleteként jelent meg (1995-1998), majd önálló folyóiratként.

⁶⁴ 1992 májusában alakult meg Oromhegyesen a Zitzer Szellemi Köztársaság, miután a helybéli nők a magyar nemzetiségű tartalékosok behívása ellen tiltakoztak.

LM-TSZ: Balla a következőket írja. „Az utolsó találkozón kitértük az alakuló közgyűlés dátumát és helyszínét. Az általam megfogalmazott dokumentumjavaslatokat végleges formába öntöttük. Megegyeztünk a következőkben. A tanács és az elnökség tagjaira az ajánlatot mindenki a számára legmegfelelőbb módon fogja megtenni, egyedüli kikötés, hogy dr. Hódi Sándor, Kasza József és Balla Lajos nem lehet az elnökségben a javasoltak között, mivel az ominózus VMDK-közgyűlés miatt őket hibáztatják a VMDK-ban maradottak.” Az alakuló közgyűlést illetően pedig így ír: „[k]étszáz személy jelenlétében megválasztották elnöknek Csubela Ferencet. Egyedül arra emlékszem, hogy tanácsstag lett dr. Hódi Sándor, Kasza József és én, dr. Hódit és Kaszát elnökségi tagnak is megválasztották. Ekkor találkoztunk Csubela Ferencel, akinek elmondtam, mivel nem tartották be a megbeszélteket, én nem fogok belépni a VMSZ-be, de minden tevékenységet annak szellemében fogok végezni.”⁶⁵

KJ: Ez így is van. Volt ilyen előzetes megegyezés, most már emlékszem. Ballával együttműködtünk Csubelával, de nem „kötelékben”. Talán túl messze volt a Zitzer Köztársaság. Lehet, hogy az is közrejátszott, hogy komolytalannak találtam Ballát megjelenése, viselkedése miatt... Szubjektív ellenézés lehetett? Nem mondhatom, hogy ellenszenv volt, mert nem haragudtam rá. De nem volt meg vele a közvetlen kapcsolat, mint Csubelával. Sajnálom, hogy Csubela ilyen korán elment. Amikor látta, hogy kezd fortyogni a vérem, mondta, hogy „Józsikám, üljél csak le, gyere, beszéljünk”.

LM-TSZ: Balla a Gubás házaspárnál történt események után a következőket írja. „Ezt követően meg kellett látogatnunk Csoóri Sándort is Budapesten, ahol ismertettük az elképzeléseinket. Ő elfogadta az érvelésünket, és megígérte, hogy lehetőségei szerint mindenben a segítségünkre lesz.” Ez a VMSZ alakulása kapcsán

⁶⁵ Elektronikus forrás: Balla Lajos-Laci: Elhallgatott tények <http://naplo.org/index.php?p=hir&modul=delvidek&hir=4378> Letöltés időpontja: 2016. február 15.

azért érdekel bennünket, mert sokan megemlítik, hogy volt valamiféle magyarországi hátszél, de legalábbis vállveregetésnél több.

KJ: Volt. Ez nem kétséges. Csoóri volt az egyik támpontunk. Rengeteg tanáccsal, ötlettel látott el bennünket. De nem csak ő, hanem a felesége is mellettünk állt. Ez nem véletlen, elvégre Ágoston már korábban konfliktusba került Csoórral, ahogy egyébként szinte mindenkivel. Sűrűn lekezelte a magyarországi vezetőket, és ők ezt nem vették jó néven. Alighanem föllélegeztek, amikor Ágoston végre eltűnt a porondról, és megjelent a VMSZ.

LM-TSZ: Milyen tippeket adtak Csoóriék?

KJ: Ezt ennyi év után nem tudom visszaidézni.

LM-TSZ: Magyarországról kik támogatták még VMSZ megalakítását? Milyen ösztönzés érkezett még?

KJ: Jeszenszky Géza, Tabajdi Csaba, Boross Péter, Németh Zsolt, Martonyi János. Azt azért nem mondhatnám, hogy ösztököltek volna bennünket, de azt sem mondták, hogy ne csináljuk. Tabajdival mindig volt valamilyen konfliktusunk, de barátok maradtunk. A VMDK felbomlásának nem örültek, mert féltek az erő osztódásától, de annak igen, hogy Ágoston eltűnik.

LM-TSZ: A kezdeti belgrádi reakciók milyenek voltak?

KJ: Nem nagyon foglalkoztak az üggyel. Én sem foglalkoztam velük.

LM-TSZ: Igaz, hogy két név, a VMSZ és a Magyar Érdekvédelmi Szövetség között vacilláltak?

KJ: Igen, az utóbbi is felvetődött.

BEFEJEZÉS

LM-TSZ: Visszatekintve, mit mondana önkritika gyanánt a saját tevékenységéről, illetve a VMDK-ról? Mit lehetett, kellett volna másképpen csinálni?

KJ: Ha lenne még egy életem, egyáltalán nem foglalkoznék politikával. Ez az őszinte és tömör válaszom. Mert a politika nagyon hálátlan dolog. Rengeteg erőt, időt, ideget emésztett föl, amit nem sajnálnék utólagosan, ha az utókor nem tér le az október ötödikén körvonalazott haladási irányról. Az irányról, amit Đindić-tyel⁶⁶ akkor körvonalaztunk. Sajnos az egész ország letért erről, s az országgal a vajdasági magyarság is. Azok kormányoznak, akik egykor ki akartak bennünket telepíteni, s a VMSZ velük tart. Nem, ez... elfogadhatatlan. De van néhány dolog, ami kárpótol. Amikor az országban háború dúlt, mi fölújítottuk a városháza nagytermét. És a padlást is, ahonnan vagonszámra pucoltuk ki a galambpiszkot. És büszke vagyok, amikor végigmegegyek Szabadkán, és ott látom a kék szökőkutat. Nézd, Kasza, ezt te csináltad! Ez az érzés kárpótol a sok keserűségért, amit megéltem. Mert nem volt egyszerű dolog farkasszemtel nézni a fölhergelt visnyeváci telepeseikkel, akik föl akartak húzni a zászlórúdra. Észnél kellett lenni... és hogy az ember miként jár el, az egy dolog, de hogy közben mit érez, az egy másik. Végül az is elégtétel, hogy amikor összetalálkozok a régi ellenfelekkel, azt mondják, Jóska, veled nagyon nehéz volt. De amikor megegyeztünk, akkor tudtuk, hogy tartani fogod a szavad. Ma este megegyezünk, reggel már másképp van.

LM-TSZ: Az 1990 és 1995 közti küzdelmeket szem előtt tartva mi a véleménye a vajdasági magyarság mai helyzetéről?

KJ: Más életet képzeltünk el. Nem ezt az életet, amit utóbb megértünk... Nemrég egy reggel, még félálmosan magyarul kértem két tejet és egy lepényt a péknél, akihez évek óta járok. Erre kaptam kettő lepényt és egy tejet, amit szóvá is tettem. *Ne razumem* – kiált rám az eladónő! Erre fölbredtem, és odamondtam, hogy: *Mogli ste bar reći, da izvinite, ne razumem mađarski. Zašto da se izvinjavam – kérdi? Ako želiš mađarski, na tri kilometara je granica, i pričaj tamo*

⁶⁶ Zoran Đindić (1952-2003) a miloševići korszakban ellenzéki politikus, majd Szerbia miniszterelnöke (2001-2003). 2003-ban merénylet áldozata lett.

*mađarski!*⁶⁷ Hát ne mondjam, a Kasza Jóskából kitört a négy elemi, olyan ribill[i]ót csaptam, hogy öröm volt hallgatni. Két héttel később telefonált az ügyvédem, hogy menjek el hozzá. Amikor megérkeztem, az irodájában már ott ült a nő meg az apja. Ötvenezer dinár kártérítést kértek, mert én „megsértettem a nőt”. Azt válaszoltam, felejtsek el, inkább följelentést teszek ellenük közösség elleni izgatásért. Egyébként meg ilyen tiszta magyar, mint én, a földkerekségen nincs. Apai ágon nagyapám magyar, nagyanyám bunyevác. Az anyai ágon nagyapám magyar, nagyanyám lengyel. Akkor mi más lehetnék én, mint színtiszta magyar? Ebben a térségben azután kutatni, hogy milyen kötődései vannak az embernek, fölösleges. Nemrégiben olvastam Hunyadinak a történetét... Aki ebben a kavalkádban megmaradt tiszta vérűnek, az nagy kivétel. Ma suttogni kell, ha az ember magyarul beszélget a szerb tömegben. Nem ezért vállaltam október ötödikét. Azt az éjszakát, amikor kettőkor összejött az akkori DOS⁶⁸ vezetése, és vártuk, hogy mikor rohan le bennünket a hadsereg speciális egysége. Akkor még égett bennem az erő, égett bennem, hogy változás kell. Tudtam, hogy ha más világot akarunk, azért meg kell küzdenünk. Nem volt veszélytelen... Amikor elindultam Belgrádba, nem tudtam, visszajövök-e valaha is. De vállaltam a nemes célért. Mi maradt mára? Šešelj egykori követői dirigálnak, ők mondják meg, kiből lehet ez, kiből az. A magyar fiatalok számára nincs szórakozási, megszólalási lehetőség. Ha előre tudom, hogy ez lesz, nem biztos, hogy vállalom október ötödikét. Volt persze megkeresés az utóbbi években, hogy térjek vissza a politikába. De bennem már kimúlt az régi tűz. Úgyhogy maradok a helyemen, és nyugalomban írom az emlékirataim.

⁶⁷ „Nem értem” „Mondhatta volna legalább, hogy elnézést, nem értek magyarul.” „Miért kérnék elnézést?” – kérdi. „Ha magyarul akarod, ott van a határ három kilométerre, ott beszélhetsz magyarul!”

⁶⁸ A Demokratska Opozicija Srbije (Szerbiai Demokratikus Ellenzék) 19 szerbiai ellenzéki párt tömörüléseként jött létre 2000-ben, s a szeptemberi választásokon a DOS jelöltje, Vojislav Koštunica nyerte meg a köztársasági elnöki posztot. Milošević ezt nem fogadta el, de az október 5-i demonstráció után, amikor a szövetségi parlamentet és az állami tévé épületét is felgyújtották, lemondott. Később a DOS alakíthatott kormányt.

ZAHORÁN CSABA*

Trikolórok, farkasok és turulok földje

Magyar és román szimbolikus gyakorlatok Erdélyben 1989 után**

Bevezetés

A mikor 2013 első hónapjaiban az ún. székely zászló körüli, eredetileg helyi jelentőségű ellentét napok alatt államközi feszültséggé dagadt Magyarország és Románia között,¹ látványosan mutatkozott meg a szimbólumok fontossága a közéletben. A konfliktust az váltotta ki, hogy a székely-magyar regionális jelképnek tekintett napcsillagos-holdas, aransávós kék lobogót több székelyföldi önkormányzat is kitűzte a román mellé – egyfajta félhivatalos státust kölcsönözve így neki –, ám a központi kormányt képviselő prefektus felszólította a polgármestereket a zászlók eltávolítására. Az önkormányzatok tiltakoztak, a székely zászló védelmében a székelyföldi magyar lakosságot is mozgósítva. Példájukat számos magyarországi település is követte, mi több, a

* A szerző történész, 2010–2011-ben az MTA Történettudományi Intézetében, 2012–2016 között a Pozsonyi Magyar Intézetben dolgozott. E-mail: zahorancsaba@gmail.com

** Köszönettel tartozom Bodó Juliannának és Biró A. Zoltánnak a tanulmányhoz fűzött hasznos megjegyzésekért.

¹ Egy, a *Jurnalul Național* napilap által idézett felmérés szerint a megkérdezettek több mint fele úgy véli, hogy a székely zászló kitűzése befolyásolja a román–magyar kapcsolatokat, 74 százalékuk szerint pedig kihathat a két ország közötti viszonyra is. L. Sondaj IRES: 41% dintre români consideră că Ungaria este DUȘMANUL României. In: *Jurnalul Național*, 2013. március 14.

<http://jurnalul.ro/stiri/observator/sondaj-ires-ungaria-dusman-romania-639136.html> (Letöltés: 2016-03-06)

budapesti parlamentre is kikerült a székely jelkép, ezzel is jelezve a magyar kormány álláspontját. A nemzetközi média is felfigyelt az ügyre, de az végül nem ment túl a szimbolikus akciókon és harcias nyilatkozatokon. Igaz, belőlük hónapokon keresztül nem volt hiány.

Aki régebb óta figyeli a magyar–román együttélést Erdélyben, azt nem lephette meg sem maga az eset, sem a belőle kialakult konfliktus és annak hevesége. Noha konkrétan a székely zászló körüli vita még csak néhány éves múltra tekint vissza,² a két nemzet közötti viszonyt már több mint egy évszázada tarkítják kisebb-nagyobb szimbolikus konfrontációk. Ezek az ellentétek Erdélyben szinte egyidősek a modern nemzetállam kiépítésére tett – először magyar, majd román – törekvésekkel. Az ebben a régióban párhuzamosan zajló és egymással rivalizáló két nemzet- és államépítés napjainkban épp a szimbolikus szférában ölt testet a leglátványosabb módon. Ez még az idelátogató idegeneknek is feltűnhet, hiszen megnyilvánulásaival – zászlók, emlékművek, ünnepek és tüntetések alakjában – lépten-nyomon találkozhatnak.

Jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy a magyar és román párhuzamos nemzetépítések értelmezési keretében áttekintsem az Erdélyben 1989 óta érvényesülő szimbolikus politizálást.³ A nemzetépítés fogalma alatt itt azokat a folyamatokat értem, amelyek kezdete a 18–19. századba nyúlik vissza, és a modern értelemben vett nemzetek létrejöttéhez vezettek, jelenleg pedig azokat a törekvéseket, amelyek e közösségek és struktúrák reprodukciójára és megerősítésére irányulnak. E megközelítésből tehát Erdélyben – a terület hovatartozásától tulajdonképpen függetlenül – ma is rendületlenül folyik a magyar és román nemzetépítés „projektje” (mint ahogy 1918-19 előtt is zajlott a román nemzetépítés az akkor Magyarországhoz tartozó területeken.). Ugyanakkor azt is fontos kihangsúlyozni, hogy mindkét nemzetépítés – a jelenben és a múltban egyaránt – komplex módon történt-történik, aminek az itt érintett magyar–román vonatkozások és a szimbólumhasználat síkja

² Lásd pl.: Munteanu, Daniela: Războiul drapelilor în Har-Cov. In: *Jurnalul Național*, 2011. február 3. <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/razboiul-drapelelor-in-har-cov-567138.html> (Letöltés: 2016-03-06). Magának a zászlónak a tervét 2004-ben fogadta el a Székely Nemzeti Tanács.

³ Noha a szimbolikus politizálásnak más, például ideológiai gyökerű megnyilvánulásai is vannak, jelen írásban csak a nemzeti vonatkozásokkal foglalkozom.

csak egy-egy szegmensét alkotják. A történeti megközelítést választva egy konkrét időszakban (az 1990 és 2015 között eltelt bő huszonöt évben) nézek meg egy konkrét területet (a tágabb értelemben vett Erdélyt), kevésbé térve ki az elméleti összefüggésekre.

A szöveg első részében (*Erdély nemzetiesítése szimbólumokkal*) felsorolom a főbb szereplőket, érintve azok motivációját és a nemzeti szimbólumok mai szerepét, majd vázolom az 1989 végi fordulat előtti történelmi előzményeket. A következő részben (*Nemzeti kellékek és rítusok*) ismertetem az Erdélyben folytatott magyar és román szimbolikus politizálás különféle eszközeit és formáit, végül (*Szimbolikus találkozások – a dominancia békéje és a versengés konfliktusai*) pedig ezek találkozásait és ütközéseit tekintem át a jelzett időszakban, külön vizsgálva az interetnikus közeget és a székelyföldi magyar tömbterületet.⁴ Munkám során a korabeli közbeszédre (a nyomtatott és elektronikus médiában megjelent cikkekre, beszédekre, beszámolókra), a törvényalkotási folyamat forrásaira, valamint a hivatkozott szakirodalomra támaszkodtam. Bár módszertani szempontból a három forrástípus egyszerre történő használata problematikusnak tűnhet, de mivel a szimbolikus gyakorlatok egyidejűleg több szinten is érvényesülnek, úgy vélem, ez a módszer átfogóbb kép alkotását teszi lehetővé, mintha csak például a törvények és rendeletek szövegére szűkíteném le a vizsgálatot.

⁴ Az érintett témákon túl a magyar–román kapcsolatok számos egyéb kérdése bír még fontos szimbolikus funkcióval (is), például a magyar nyelv hivatalos és köztereken történő használata, a státustörvény és a könnyített honosítás bevezetése, az erdélyi magyar felsőoktatás, az autonómia és mások, ám ezek taglalása meghaladná jelen szöveg korlátait.

Erdély nemzetiesítése szimbólumokkal

A szimbolikus gyakorlatok és szereplők

Mint ismeretes, a szimbolikus politizálás a nemzetépítés (vagy identitás- és közösségépítés) és államépítés egyik meghatározó síkját képezi. Általában a nemzeti identitás különféle elemeinek, a nemzeti múlt dicső vagy tragikus eseményeinek és szereplőinek jelképeken és szimbolikus tevékenységeken keresztül történő megjelenítésében, felidézésében és terjesztésében nyilvánul meg, mindennek pedig számos módja van. Amikor egyszerre több közösség is osztozik ugyanazon a területen, a tér nemzetiesítése egyúttal a birtoklás igényét is kifejezi. A közösségek megjelölik azt a területet, amelyet „sajátjuknak” tekintenek, vagy amelyre igényt tartanak. Erdély két legnagyobb nemzete – a román és a magyar – többek közt épp így igyekszik a saját képére formálni a környezetét, „belakni”, otthonossá tenni a régiót, illetve biztosítani benne saját pozícióit vagy dominanciáját. A szimbolikus politizálás fontos részét képező szimbolikus térfoglalási eljárásokat tulajdonképpen az Erdély birtoklásáért („kié is ez a terület?”) folyó évszázados magyar–román versengés látványos megnyilvánulásainak is tekinthetjük.⁵ Bodó Julianna és Biró A. Zoltán Erdély magyar többségű régiója, a Székelyföld vonatkozásában a következő jeleit különböztetik meg a birtoklásnak: „nemzeti jelképek használata; a szimbolikus súlyú közéleti beszéd (hely, időpont, sorrend, hangnem, téma stb.); középületek birtoklása; templomépítés; új építkezések beindítása és azok megszentelése; középületek, iskolák, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyilvános térben; szimbolikus súllyal felruházott közösségi rendezvények, tömeggyűlések; a hadsereg és a rendőrség elhelyezési, megjelenési módozatai; területek és helyek átépítése stb.”⁶

⁵ Erről bővebben lásd: Bodó Julianna – Biró A. Zoltán: *Szimbolikus térfoglalási eljárások...*, i. m., 2000. 12.

⁶ Uo. 14. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy idővel a szimbólumok jelentése is változhat, ahogy arra Feischmidt Margit is rámutat az aradi vértanúk emlékművéről szóló tanulmányában, l. Feischmidt Margit: *Lehorgonyzott mítoszok...*, i. m., 2006, 388–389.

A dominanciára való törekvés, valamint az a körülmény, hogy Erdélyben az egyes nemzeti közösségek keverten élnek (így a köztereken is kénytelenek osztozni), szinte törvényszerűvé teszi a rivalizálást és a konfrontációt. A magyarok és románok közötti súrlódási felületet azonban nemcsak a térbeli találkozások, hanem a két nemzeti múltszemlélet közötti különbségek is növelik. Köztudott, hogy a magyar és román történeti narratíva nagymértékben eltér egymástól, a korai időktől napjainkig számos kérdéskört (a történelmi elsőbbséget, a középkori Erdély etnikai és társadalmi viszonyait, a 18–20. századi nemzeti törekvéseket, Trianont, Erdély nagy-romániai integrációját, a második bécsi döntést, a II. világháború utáni fejleményeket stb.) meglehetősen másképp lát és láttat a két történettudomány, a nacionalista diskurzusokról nem is beszélve. A közoktatásból kikerülő magyarok és románok e két, nemzeti szempontból jócskán eltérő történeti alaptudásból⁷ kiindulva másképp dekódolják az egyes jelképeket is – míg sajátjaik az otthonosságérzetüket növelik, „a másikat” idegenként, sőt gyakran kifejezetten ellenségesként értelmezik. Ez a viszonyulás, illetve a belőle következő érzelmi reakciók bizonyos fokig magyarázatot adnak a szimbólumok mozgósító erejére is.

Rogers Brubaker⁸ (valamint Bárdi Nándor, Egry Gábor és Kántor Zoltán)⁹ viszonyrendszerének modelljeit kissé módosítva, az Erdélyben megnyilvánuló magyar és román szimbolikus politizálásban öt meghatározó szereplőt (vagyis öt mezőt és azok aktorait) különböztethetünk meg: *Bukarest* a román nemzetiesítő állami struktúrákat, pártokat, érdekcsoportokat és személyeket, illetve azok versengését takarja; *Budapest* a magyar kisebbség anyaországát és azon belül a magyarországi kormányokat, pártokat stb. és a közöttük lévő viszonyokat; a *romániai magyar elitek* a romániai magyar nemzeti kisebbség „világát”, a *helyi román elitcsoportok* pedig a helyi románságot képviselik, míg a különféle *nyugati tényezők* (Európa Tanács, EK, majd EU, USA, NATO,

⁷ Ezzel kapcsolatban lásd: Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben...*, i. m., 2005. 21–39. és 140–147.

⁸ Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között...*, i. m., 2006. 61–81.

⁹ Bárdi Nándor: *Otthon és haza...*, i. m., 2013. 30–34., Kántor Zoltán: *Kisebbségi nemzetépítés...*, i. m., 2000, 227.; uő: *A nemzet intézményesülése...*, i. m., 2014. 49., Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika...*, i. m., 2015. 28–30.

ENSZ) azokat az elvárásokat testesítik meg, amelyeknek a két ország meg kívánt-kíván felelni.

Nagyon leegyszerűsítve: az államszocialista rendszerek bukását követően az aktorok túlnyomó többsége – az „interetnikus nyugalmat” és államközi stabilitást elváró és azt szorgalmazó nyugati tényezőknél kívül – szinte reflexszerűen nyúlt a nemzeti eszméhez, rivalizálásuk pedig a közélet fokozódó nemzetiesedéséhez vezetett. Az egyes aktorok szimbolikus politikáját az aktuális (párt)politikai erőviszonyok és érdekek határozzák meg, ami a magyar és román mezőkre egyaránt érvényes.¹⁰ Lényegi különbséget talán csak a magyarországi mezőn belül, a balközép (szocialista-liberális) kormányok inkább passzív, pragmatikus hozzáállása és a jobbközép (nemzeti-konzervatív-keresztény) kormányok látványos, „nemzetegyesítő” szimbolikus aktivitása között lehet felfedezni.¹¹ Sajátos szerepben vannak a lokális (romániai magyar és román) élitek, amelyek működhetnek a központi eliteszoportok (Bukarest és Budapest/erdélyi magyar élitek) klienseiként, egyszerű végrehajtóiként vagy viszonylag önálló, sőt öntörvényű szereplőkként is, akik elsősorban saját érdekeiket követik. Mind a négy említett szereplőben közös, hogy a szimbolikus politizálás eszközeivel gyakran élnek legitimációs megfontolásokból, és arra is fel tudják használni őket, hogy segítségükkel elhatárolódjanak „a másiktól” vagy a saját közösségükön belüli konkurenciától. Miközben a jelképekkel kapcsolatos konfliktusok *tényleges* feszültségekről is árulkodhatnak, a szimbolikus politizálás – látványosságának köszönhetően – hagyományosan alkalmas a figyelemelterelésre is. Az általa gerjesztett ellentétekből ugyanis remek álproblémák kreálhatók,¹² amelyeknek fő feladata más ügyek elfedése vagy kudarcok leplezése lehet. A nyugati tényezők – az

¹⁰ A romániai belpolitikai viszonyokról lásd pl.: Gallagher, Tom: *Furtul unei națiuni...*, i. m. 2004.; az RMDSZ első kormányzati szerepvállalásáról lásd pl.: Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: *Az RMDSZ a romániai kormányban...*, i. m., 2000, 150–187.

¹¹ Erről az eddig legkomplexebb elemzést lásd: Bárdi Nándor: *Tény és való...*, i. m. 2004. Lásd még Feischmidt Margit: *A magyar nacionalizmus...*, i. m., 2005. 21. és György Péter: *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély...*, i. m., 2013. 384–385.

¹² Ezzel kapcsolatban l. Biró A. Zoltán: „Csodálatos” és „intoleráns” vidék..., i. m., 1998, 167–178.

alapszerződéseken és integrációs feltételeken keresztül érvényesülő – feszültségoldó és közvetítő szerepe ugyan Magyarország és Románia uniós csatlakozásával jelentősen mérséklődött, ám az elvárások nyomokban még ma is érvényesülnek. Románia ugyanis igyekszik ügyelni az „interetnikus kapcsolatok román modelljének” imidzsére, még akkor is, ha közben folytatja saját nemzetállamépítését, Magyarország pedig arra, hogy „nemzetegyesítése” nem irredentizmust, hanem legitim kisebbségvédelmet takar.

Az, hogy a szimbolikus politizálást alkalmazók hogyan tudják viszonylag sikeresen mozgósítani a román és magyar népesség nem jelentéktelen részét, szintén komplex okokra vezethető vissza. Mindkét közösség számára a legfontosabbak közé tartozik – más-más hangsúlyokkal – az otthonosság igénye és a (nemzeti) identitás védelme, valamint a dominancia megőrzésére vagy megszerzésére való törekvés. Míg az első két tényező a kollektív identitás kérdésével kapcsolatos és természetes emberi szükségletnek tekinthető, a harmadik már hatalmi kérdés. E törekvések szorosan összefüggnek egymással: a magyarok számára az erdélyi „magyar világ” maradványainak megtartását, illetve amennyire csak lehet, visszaállítását takarják (a Székelyföldön a magyar dominanciát), míg a románok számára az 1989-ig elért eredmények megóvása vagy továbbfejlesztése a tét. Vagyis mindkét közösség a maga javára szeretné módosítani a fordulat pillanatában meglévő status quót. Ez az igény különösen a magyarok esetében vált sürgetővé, hiszen a Ceaușescu-rendszer második fele már az erdélyi magyarság mint közösség eltűnését vetítette elő, így a nyolcvanas évekre kialakult helyzetet a magyarok szinte egyöntetűen igazságtalan, sérelmes és tarthatatlan állapotként fogták fel. Ezzel szemben a román lakosság épp ezt, az erőteljes román nemzetiesítés eredményeképpen létrejött környezetet szokta meg és ebben szocializálódott.¹³ A városi románok számára – különösen érvényes ez az első generációs, vidékről, számos esetben homogén román falvakból betelepedett városiakra – ez a világ jelentette az otthonosságot, és állt összhangban a (nemzeti) műltszemlélettel, amely a közoktatás és a média révén a román társadalom történeti tudatát alakította. De

¹³ Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Biró A. Zoltán – Gagyí József: *Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában...*, i. m., 1996. 15–44.

fontos szerepet játszik még a mozgósításban a konfliktusorientált és többnyire nemzeti-nacionalista diskurzust művelő média is.¹⁴

Erdély mint a modern nemzetállam-építések színtere

Az Erdélyben napjainkban is zajló szimbolikus politizálás a korábbi, durván másfél évszázados időszakban lejátszódott folyamatok közvetlen következményének és folytatásának tekinthető. A 19. század közepe óta kikristályosodott minták és gyakorlatok most is jól megfigyelhetőek, és – különféle formákban és hullámozó intenzitással, de lényegében változatlanul – érvényesülnek ma is, átívelve a régiót érintő államfordulatokon, társadalmi és rendszerváltozásokon, egyúttal viszonylag pontosan le is képezve azokat.

Az első komolyabb szimbolikus konfliktusra Erdély három legnagyobb, nemzeté váló népcsoportja között 1848–1849-ben került sor. A Pál Judit tanulmányában¹⁵ leírt jelenségek (pl. a „színek háborúja”) néha meglepő hasonlóságot mutattak az 1989-es fordulat utániakkal. 1867 és 1918 vége között, vagyis a dualizmus idején a modern magyar nemzetállamépítés volt a meghatározó Erdélyben. A történelmi Magyarország e multietnikus, de román többségű tartományában az egyik legfontosabb cél a magyar államiság megerősítése és megjelenítése lett. Megkezdődött hát itt is a „tér és a társadalom nemzetiesítése” a már említett eszközök segítségével. A magyar nemzetépítés számos emlékművet hozott létre ebben az időszakban, a szimbolikus térfoglalás pedig különösen azokban a régiókban nyert fokozottabb jelentőséget, ahol az „államalkotó” magyar etnikum kisebbségben vagy csupán szórványosan fordult elő. A legjobb példa erre a dicső magyar múltat és az aktuális dominanciát egyaránt kifejező millenniumi emlékmű, amely a német–román–magyar lakosságú Brassó fölé magasodott.¹⁶ Csakúgy,

¹⁴ Ezzel kapcsolatban lásd pl.: Előjöttek a társadalmi frusztrációk. Cseke Péter Tamás interjúja Horváth Istvánnal. In: *Erdélyi Riport*, 2013. április 6. 7–19.; Marius Cosmeanu: Antinosztalgia: magyarok a román nyilvánosságban. In: *Limes*, 2001, 5. szám, 75–95.; valamint Biró A. Zoltán: Biró A. Zoltán: „Csodálatos” és „intoleráns” vidék..., i. m., 1998.

¹⁵ Pál Judit: *Színek „háborúja”* ..., i. m., 2013.

¹⁶ L.: Varga-Kuna Bálint: *Celebration & Conflict* Biró A. Zoltán: „Csodálatos” és „intoleráns” vidék..., i. m., 2008.

mint a közéletben, a magyar fölény a szimbolikus politikában is érvényesült, háttérbe szorítva a riválisnak tekintett nemzetiségi törekvéseket. A román jelképek használatára és nemzeti jellegű megemlékezésekre így csak korlátozottan kerülhetett sor, még a román többségű vidékeken is. Például 1885-ben a magyar belügyminiszter betiltotta az erdélyi román 1848-at felidéző balázsfalvi ünnepséget, mint ahogy Simion Bărnuțiu erdélyi román forradalmár sem kaphatott szobrot.¹⁷ A magyar elitek mindeközben – az államhatalom mellett – történelmi hagyományaikra és előnyösebb társadalmi és gazdasági státusukra is támaszkodhattak, amivel ellensúlyozni tudták a románoknak kedvező etnikai arányokat.

1918–19, vagyis Erdély Romániához való csatolása óta a magyar nemzetépítés helyébe egy erőteljes román építkezés lépett. A tartomány új urai a szimbólumok terén is hamar hozzáálltak a berendezkedéshez. A tér birtokbavétele a román nemzeti jelképek kihelyezése, a közterek átnevezése és a román nemzeti identitás megjelenítése révén történt. Például a románok latin eredetűre utaló, Olaszországtól kapott capitoliumi farkas-szobrok felállítására, illetve a bizánci stílusú ortodox és görög katolikus templomok építése jelezte, hogy az új „államalkotó” nemzet igényt tart az „idegenek” számító városokra is, és azokat fokozatosan a saját képére szeretné formálni. Ez volt az oka számos magyar vonatkozású emlékmű eltávolításának is.¹⁸

A második bécsi döntést követő észak-erdélyi „kis magyar világ” (1940–1944) ismét a magyar szimbolikus dominanciát hozta el a román rovására,¹⁹ ám ez az időszak csak átmenetinek bizonyult. A II. világháború után a kommunista Romániában is megkezdődött egy teljesen újszerű társadalmi-politikai rendszer kiépítése. A társadalom egyre nagyobb mértékű ellenőrzése és „államosítása” a szimbolikus szférára is kiterjedt: a „burzsoá” és nemzeti jelképeket munkásmozgalmi és internacionalista szimbólumokra cserélték le. A romániai államszocializmus azonban hamarosan egyre nemzetibb jelleget öltött, hogy Nicolae Ceaușescu uralmának második felében a

¹⁷ Erről lásd: Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben...*, i. m., 2002. 244–245., illetve Ţurlea, Petre: *Monumente...*, i. m., 2004. 115.

¹⁸ Ehhez l. pl. a *Trianoni Szemle*, 1. sz. (2011. január–március) térképmellékletét.

¹⁹ Ezzel kapcsolatban l.: Lăcătușu, Ioan – Lechința, Vasile – Pătrunjel, Violeta: *Români din Covasna și Harghita...*, i. m., 2003., illetve Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944...*, i. m., 2011. 147–149. és 170–171.

román nacionalizmus elérje újabb csúcspontját. Ekkor a munkásmozgalmi panteon és jelképek, illetve a felszabadító szovjet katonák mellé felzárkóztak a pártvezető személyi kultuszához is felhasználható nemzeti hősök²⁰ – a dák Decebalról a „három román országot először egyesítő” Vitéz Mihályon (Mihai Viteazul) át a ’48-as Avram Iancuig. Az egykor magyar és német jellegű városi közterek nagyobb részén ebben az időszakban vált teljessé a román történeti narratíva uralma is, párhuzamosan a városok lakosságának és társadalmának gyökeres átalakulásával.²¹ Erdélyben az 1980-as évek végére már csak a magyar többségű Székelyföld és néhány, fogyatkozó számú zárvány tudta többé-kevésbé megőrizni magyar többségét és jellegét (miközben itt is fokozatosan zajlott a román szimbolikus térfoglalás).

Ahogy már említettem, az 1989 végén hatalomra került, régi-új román elitcsoportok számára a nemzeti kommunista diktatúra vége nem jelentett törést a román nemzetállam-építésben. Így Erdély szimbolikus újraértelmezésének és birtokbavételének folyamata a kilencvenes években nemcsak hogy folytatódott, hanem új lendületet is kapott. A minta a két világháború közötti nacionalista gyakorlat lett, de számos, a Ceaușescu-korszakban népszerű motívum is tovább élt. Ugyanakkor a diktatúra korlátainak eltűnével a kisebbségi közösségek igényei is szabadon artikulálódhattak, így szinte azonnal napirendre került a korábban erővel elnyomott magyar nemzeti identitás megjelenítése is. Ez a szimbolikus „reneszánsz” Erdély-szerte különféle kontextusokban ment végbe: ott, ahol egyértelmű volt a hierarchia – vagyis nem kérdőjeleződött meg a román szupremácia –, békésen zajlott, ám másutt konfliktusokhoz is vezetett. A magyar többségű Székelyföldön sok román megdöbbentett a magyar jelképek felbukkanása, és ellenérzéssel fogadták a korábban háttérbe szorított „magyar világ” feltámadását.²² Az 1990. március 19–21-i, több halálos áldozattal is járó

²⁰ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban...*, i. m., 1999.

²¹ Ez egyrészt elrománosodást, másrészt az új városlakók tömeges megjelenését és a régi polgárság visszaszorulását jelentette.

²² Lásd pl. az ún. „Hargita–Kovácsna jelentést”: *Raportul Comisiei parlamentare de audiere a persoanelor care, după 22 decembrie au fost nevoite să-și părăsească locul de muncă și domiciliul din județele Harghita și Covasna*. București, 1991. (*Monitorul Oficial*, 1991/245.)

marosvásárhelyi zavargások kiváltó okai között a visszaemlékezők meg szokták említeni a szimbolikus tényezőket is: az újra szabadon megtartott magyar nemzeti ünnepet, a főtéri Avram Iancu-szobron megjelent gyalázkodó szöveget, valamint egy gyógyszerhárra kiírt magyar nyelvű feliratot.²³

Erdélyben, a kilencvenes évek agresszív, gyakran kormány szinten is jelentkező nacionalizmusa után egyfajta román–magyar modus vivendi alakult ki. Az I. világháború vége óta eltelt közel egy évszázad során Erdély a nemzeti szimbólumok vonatkozásában is integrálódott a román államba. A területén kialakult szimbólumrendszer napjainkra többé-kevésbé egységessé vált, általa pedig Erdély az ország többi régiójához hasonult. Ebben látványos szerepet vállalt az állam által bőkezűen támogatott Román Ortodox Egyház is templom- és kolostorépítő aktivitásával.²⁴ Az 1989 óta emelt ortodox építmények révén az erdélyi városok és a vidék egyaránt külsőleg is egyre „románabbá” vált,²⁵ amit a magyar élitek gyakran „hagymakupolás honfoglalásként” értékelnek.²⁶ De hasonló elutasítás fogadja román nacionalista részről a magyar egyházak egyes törekvéseit is, például a kisebbségi jogok melletti kiállást és különösen a kommunista diktatúra által államosított egyházi javak visszaszolgáltatásának követelését.

Igaz, Erdély még számos helyi jellegzetességet is megőrzött, ezek közé sorolhatjuk a kisebbségi szimbólumokat is, amelyek használatát a hatalom – a nemzetállami szemléletnek megfelelően korlátozottan, de lassan mégis növekvő mértékben – engedélyezte.

²³ Ezzel kapcsolatban lásd: Gallagher, Tom: *Romania...*, i. m., valamint László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe...*, i. m., 2012.

²⁴ Amit azóta is sok kritika ér, nemcsak kisebbségi részről, hanem az ortodox egyház kiemelt szerepét és támogatását nehezményezők részéről is. Ezzel kapcsolatban lásd pl. România după 1989: o biserică nouă la două zile. In: *Evenimentul Zilei*, 2009. október 28. <http://www.evz.ro/romania-dupa-1989-o-biserica-noua-la-doua-zile-video-873425.html> (Letöltés: 2016-03-06)

²⁵ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Mi a magyarázata az ortodox terjeszkedésnek Székelyföldön? Interjú Nagy Mihály Zoltánnal, a Vallásügyi Államtitkárság magyar egyházakért felelős tanácsosával. In: *Transindex.ro*, 2009. szeptember 4. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=10105> (Letöltés: 2016-03-06). L. még Zahorán Csaba: *Az egyház visszatér...*, i. m., 2012, 20–65.

²⁶ A *Hagymakupolás honfoglalás* címet viseli a magyar Duna TV dokumentumfilmje a székelyföldi „ortodox terjeszkedésről” (Csáky Zoltán és Marossy Géza dokumentumfilmje, 2001, Duna Televízió).

Bár jócskán vannak még súrlódási felületek, a magyar nemzeti ünnepek és megemlékezések megtartása mára elfogadott gyakorlattá vált, és még a magyar nyelvhasználat szimbolikus síkján is születtek olyan eredmények – például a helységnévtáblák kérdésében –, amelyekről korábban hallani sem akartak a román nacionalisták.²⁷

Nemzeti kellékek és rítusok

Farkasok és turulok, keresztek és kopjafák

Erdélyben kétségkívül összetettebb a nemzeti-állami szimbólumok kérdésköre, mint az etnikailag homogén régiókban. Itt ugyanis nem csupán a magyar és a román nemzeti jelképrendszer versengése zajlik, hanem a képet azok az ellentmondásos érzelmek is árnyalják, amelyekkel e szimbólumokhoz a lakosság viszonyul, magyarok és románok egyaránt.²⁸ A következőkben ezekre a vonatkozásokra térek ki.

A nemzeti identitást, az egy bizonyos közösséghez való tartozást és az iránta tanúsított lojalitást a zászlók és címerek, illetve azok használata fejezi ki a legközvetlenebb módon. Romániában a törvények világosan meghatározzák a román lobogó és más országok (nemzetek) zászlójának és címerének használatát.²⁹

Az 1990-es években bevezetett, viszonylag szigorú szabályozás idővel kis mértékben módosult: 2002-ben egy kormányhatározat engedélyezte, hogy „a nemzeti kisebbségek (...) sajátos rendezvényeiken használhatják saját jelképeiket”.³⁰ A regionális (helyi, megyei) zászlók tekintetében azonban továbbra is megmaradt némi bizonytalanság – vagy mozgástér –, azok használatát ugyanis nem tiltotta semmilyen törvény. Ennek köszönhetően a székely megyékben az utóbbi években elterjedhettek a székely-magyar identitást is kifejező helyi zászlók és címerek (székely zászlók,

²⁷ Lásd Horváth István: *Kisebbségi nyelvi jogok...*, i. m., 2009.

²⁸ Az erdélyi magyar és román nemzeti szimbólumokról lásd: Veres Valér: *Nemzeti...* i. m. 97–99., 111–114. és 120.

²⁹ Fábíán Gyula: *A romániai magyar kisebbség...*, i. m., 2007. 281–282.

³⁰ Hotărâre 223/2002 privind modificarea și completarea Hotărârii Guvernului nr. 1. 157/2001 pentru aprobarea Normelor privind arborarea drapelului României, intonarea imnului național și folosirea sigiliilor cu stema României. In: *Monitorul Oficial*, 2002/179.

megyei és városi jelképek), ami számos szimbolikus konfliktushoz vezetett.

Az erdélyi közterek és tájak nemzetiesítésében, a nemzeti színek után, fontos feladat jut a különféle emlékműveknek is. A korábbi időszakok nemzetépítései figyelemre méltó alkotásokat hagytak ránk, de az ekképp létrejött „nemzeti kulisszák” 1989 után is tovább bővültek és gyarapodtak. Az egyes emlékművek mintegy megtestesítik a két nemzet történelmét, hordozhatnak általánosabb jellegű vagy egészen konkrét üzeneteket is. Az előbbieket közé lehet sorolni például a románok latin eredetét tudatosító, a capitoliumi anyafarkast és a kis Romulust és Remust ábrázoló emlékmű másolatait. Az első farkas-szobrot még 1906-ban ajándékozta Róma városa Bukarestnek, további példányokat pedig a két világháború között állítottak fel Románia új tartományaiban (a Magyarországtól elcsatolt területeken Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Temesváron és Szatmárnémetiben, de került egy a besszarábiai Chişinăuba is).³¹ A rendszerváltás utáni nemzetiesítésnek, valamint egy elhivatott nyugdíjas román fogorvos fáradozásának köszönhetően időnként még napjainkban is felavatnak egy-egy új farkas-szobrot. Ezek üzenete világos, az észak-erdélyi Naszódon 2005-ben felállított szobor talapzatán például ez a felirat olvasható latin és román nyelven: „*En itt, az örökkévalóság számára Daciában megszületett román nép latinságának szimbóluma vagyok. / Dacia és a Kárpátok / Itália és Róma, Hispania és Gallia / Örökre egyesülve a romanitásban.*”³² A római szálat hangsúlyozzák – többek közt – Traianus római császár szobrai is (például a Déván 1999-ben emelt alkotás). A vélelmezett román etnogenezis másik összetevőjére, a dákokra utalnak a Decebal vagy a farkasfejű sárkánykígyót ábrázoló emlékművek és jelképek; közülük kiemelkedik a sokáig emigrációban élő, majd az 1989-es fordulat után Romániában is egyre nagyobb szerepet vállaló Iosif Constantin Drăgan üzletember által építtetett monumentális Decebal-szobor az Al-Duna partján. A dák uralkodó több mint ötvenméteres képmását a sziklás

³¹ Sandu, Ani: Lupoica la români. In: *Decât o Revistă*, 2010, 3. szám, 58.

<http://issuu.com/decatorevista/docs/dor3/58> (Letöltés: 2016-03-06)

³² Uo. 59. A fogorvos számos további román személyiség mellett a magyar Torma Károlynak is állított egy szobrot a szintén beszterce-naszódi Csicsókeresztúron (Cristeşti Ciceului).

hegyoldalból faragták ki vagy tíz év alatt, és most egyfajta román Rushmore-hegyként tornyosul a Duna fölél.

Mindezek sajátos ötvözetét pedig azok a szobrok és emléktáblák alkotják, amelyek egymás mellett ábrázolják az ókorban egymás ellen harcoló rómaiakat és dákokat vagy az őket képviselő Traianust és Decebalt, megtestesítve a dák–római szintézist (azaz a román etnogenezis vélelmezett alapját). Egyszerre nemzeti és vallási (ortodox) vonatkozásúak a köztereken és az utak mellett feltűnő ortodox kereszték (troiță-k).

Hasonló jellegűek az ősi magyar totemállatot ábrázoló turul-szobrok, továbbá a kopjafák. A székely identitást fejezik ki a rovásírásos feliratok és a székelykapuk is – még ha az utóbbiakra emlékeztető díszes kapukkal máshol, például a máramarosi románoknál is találkozhatunk.

Noha ezek az alkotások gyakran kötődnek valamilyen konkrét eseményhez is, a hangsúly inkább az általános jelentésükön van, azaz elsősorban a közösséget, a kollektív identitást jelképezik – akár olyan többletjelentéssel is kiegészítve, mint a nemzeti összetartozás. Ezt tanúsítja a székelyföldi Csíkszentkirályon, 2011-ben felállított turulszobor avatásán elhangzott egyik beszéd is: „A kitárt szárnyú turulmadár a nemzetet oltalmazó szimbólum, amely a Kárpát-medence bármely pontján megjelenve az egységes magyar nemzet hírnöke.”³³

A nemzeti hősokeket, neves személyiségeket és jelentős eseményeket felidézı alkotásokat az különbözetti meg az elıbbiektıl, hogy esetükben egy konkrét üzenet kerül az általános elé. Az emlékművek spektruma talán ebben a csoportban a legszélesebb: egyaránt magában foglal középkori uralkodót és felkelıt, nemest és parasztvezért, a nemzeti mozgalmak vezetıit és politikusokat, a hazáért (Romániáért vagy Magyarorszáért) elesett katonákat jelképezı szobrokat és rájuk utaló emléktáblákat, valamint jelentıs események emlékét megörökítı alkotásokat, de kiterjed az

³³ Létai Tibor: Turulszobrot avattak Csíkszentkirályon. In: *Székelyhon.ro*, 2011. augusztus 21. <http://www.szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/turulszobrot-avattak-csikszentkiralyon> (Letöltés: 2016-03-06) Ez talán a rovásírásos feliratok esetében a legszembevetıbb, hiszen azt még a magyarok közül is csak kevesen tudják elolvasni – a *forma* itt kétségkívül fontosabb a *tartalomnál*, vagyis a felirat konkrét jelentésénél.

egyetemes kultúrához és fejlődéshez való „nemzeti” hozzájárulásokra is.

Mivel a magyar és román történelem nemzeti narratíváiban fontos szerep jut az egymás ellen vívott küzdelmeknek – és ennek megfelelően a két történeti panteonban és kronológiában viszonylag kevés a mindkét nemzetet érintő, de „pozitív” vagy „semleges” személy vagy esemény –, az emlékművek jó részének olvasata is kettős, gyakran teljesen ellentétes. Különösen érvényes ez a 19–20. századi személyeknek és történéseknek emléket állító művekre, amelyek viszonylag gyakran szolgáltattak okot (vagy inkább ürügyet) a nacionalista mozgósításra és ellenségkép-ápolásra.³⁴

A nem túl gyakori kivételek közé tartoznak az államszocializmus idején, az internacionalizmus és az osztályharc ideológiája alapján emelt emlékművek (pl. az 1514-es magyarországi parasztfelkelés vezetőjének, Dózsa Györgynek a szobra Temesváron vagy az 1848–49-es magyar és román forradalmárok, Petőfi Sándor és Nicolae Bălcescu szobrai Csíkszeredában), a háborús áldozatok emlékhelyeinek egy része, illetve a megbékélést hirdető alkotások – például az aradi Megbékélés Parkja. A művelődéstörténeti, tudományos vagy művészeti vonatkozású alkotások (például Bolyai, Eminescu) semlegesek, így „konfliktusmentesek” is.

Az emlékművek mellett a közterek és intézmények elnevezése is beletartozik a szimbolikus politizálás eszköztárába. A nemzeti panteonból merített tér-, utca- és intézménynevek (iskolák, művelődési házak, szervezetek stb. nevei) a gyakori használat által az egyén otthonosságérzetének részévé, mindennapivá teszik a „nemzet nagyjait”. Etnikailag vegyes közegben az egyes nemzetekhez köthető személyiségek előfordulása – és az arányok – tükrözik a rivalizálást és az erőviszonyokat is.

³⁴ Lásd pl. a sepsiszentgyörgyi Şaguna-szobor és az aradi Szabadság-szobor körüli ellentéteket. Kádár Gyula: Miért nem szeretjük Şagunát? In: *Háromszék*, 2010. május 18.

http://www.3szek.ro/load/cikk/29127/miert_nem_szeretjuk_%C5%9Eagunat (Letöltés: 2016-03-06) és Ţurlea, Petre: *Monumente...*, i. m. 34–43.

Állami és nemzeti ünnepek

A „nemzeti kulisszák és kellékek” létrehozása azonban önmagában még nem elegendő a tér nemzetiesítéséhez. Mindezeket ugyanis a különféle tevékenységek teszik élővé; a kialakítást követően – ahogy azt Bodó és Biró a térbirtoklási eljárások kapcsán megállapítják – szükség van a „fenntartásra, működtetésre és legitimáló értelmezésre” is.³⁵ Erre a nemzeti ünnepek és évfordulók nyújtanak ismétlődő alkalmakat.

Az erdélyi magyar és román értelmiségi elit – az előbbi főleg községi szervező és identitásépítő feladatából, a másik többségi helyzetéből kifolyólag – meglehetősen hajlamos a befelé fordulásra, a párhuzamos létezés egyik legfeltűnőbb megnyilvánulásai pedig épp az egymástól elkülönülő közösségi rítusok. Az itt élő magyaroknak és románoknak – mint egykori vagy jelenlegi „államalkotó nemzeteknek” – egyaránt megvannak a legfontosabb nemzeti-állami ünnepeik, amelyeket kisebb jelentőségű vagy helyi vonatkozású megemlékezések egészítenek ki. Am ezek az évfordulók gyakran a közös múlt párhuzamos, egymással ellentétes értelmezéseire épülnek. Mi több, még a két fő nemzeti ünnep is tartalmaz olyan elemeket, amelyek sérelemként vannak jelen a másik fél történeti tudatában – március 15-e a románok, december 1-e pedig a magyarok érzékenységét sértheti (főképp „megfelelő” nacionalista diskurzusba ágyazva).

A magyar ünnepek egy része „össznemzeti”, azaz érinti a Kárpát-medencében élő magyar közösségek mindegyikét, mintegy virtuálisan összekapcsolva az I. világháború után több államba került magyarokat, igaz, súlyuk és jelentőségük nem egyforma. A március 15-i nemzeti ünnep a legáltalánosabb, a többit – az augusztus 20-i Szent István-napot, október 6-át és október 23-át – nem minden romániai magyar közösségben tartják meg. 2010-ben a magyar kormányzat hagyományteremtő szándékkal vezette be a „Nemzeti Összetartozás Napját”, amely a történelmi Magyarország felbomlását szentesítő trianoni békeszerződésre utal, és a különböző országokban élő magyarság összetartozására helyezi a hangsúlyt, de ennek megtartása még Magyarországon sem számít bevetnek. A Székely Nemzeti Tanács által Marosvásárhelyen március 10-én, 2013 óta

³⁵ Bodó Julianna – Biró A. Zoltán: *Szimbolikus...*, i. m. 21.

megszervezett Székely Szabadság Napja helyi – székelyföldi „autonómista” – kezdeményezésnek számít, ám a hatóságok ellenséges viszonyulása miatt kérdés, hogy sikerül-e a jövőben is megtartani a gyűléseket. Arra is van példa, amikor egy régebbi ünnep jelentése módosul – ilyen a csíksomlyói pünkösdi búcsú.

Az eredetileg kizárólag egyházi-vallási esemény a rendszerváltás után nemzeti színezetet is kapott, és napjainkra az egész világon élő magyarok egyfajta össznemzeti találkozóává vált, minden évben több százezer résztvevővel.³⁶ A rendszeres ünnepeken és évfordulón kívül még számos egyszeri esemény nyerhet szimbolikus töltetet. Például egy emlékmű felavatása, vagy a II. világháborút követően emigrációban elhunyt – és Magyarországon is ellentmondásos megítélésű – székely író-politikus, Nyirő József groteszk fordulatokat sem nélkülöző újratemetése 2012-ben.

A román nemzeti ünnepek valamivel szerényebb hagyományokra tekintenek vissza Erdélyben, lévén, hogy intézményesülésük csak 1918 után kezdődhetett meg, és a későbbiekben sem ment zavartalanul, a rendszerváltások ugyanis általában Romániában is átminősítették az évfordulókat. A jelenlegi, december elsejei nemzeti ünnepet csak 1990-ben vezették be, a többi országos ünnepnapot, „a Román Nemzeti Himnusz Napját” vagy „a Nemzeti Lobogó Napját”, pedig még később.³⁷ A különféle ortodox egyházi ünnepek szintén elterjedtek és népszerűek a románok között.

Ha összevetjük a két közösség ünnepeit, talán megkockáztatható az a kijelentés, hogy a román nemzeti ünnepek még nem tudtak olyan mértékben meggyökeresedni a teljes romániai (vagy akár csak a román) társadalomban, mint például a magyar megemlékezések a

³⁶ Ezzel kapcsolatban lásd: Vörös Gabriella: *A szakrális, a nemzeti közösség és az egzotikum élménye...*, i. m., 69–84., illetve Ilyés Zoltán: *A gyimesi „ezeréves határ” olvasatai...*, i. m., 35–49.

³⁷ A Nemzeti Lobogó Napjáról (június 26.) rendelkező törvényt 1998. május 20-án fogadta el a román parlament, a Román Nemzeti Himnusz Napjáról (július 29.) rendelkezőt pedig 1998. május 26-án. Az utóbbi időben két újjal gyarapodott a román nemzeti ünnepek sora: 2014 végén Havasalföld és Moldva 1859-es egyesülésének évfordulójával (január 24.), 2015 áprilisában pedig az egykori királyi Románia ünnepnapjával, május 10-ével (amely többek közt az állami függetlenség 1877-es kikiáltásának napja).

magyar népességen belül.³⁸ Ez utóbbiak ugyanis részben a Trianon előtti, illetve 1940–1944 közötti magyar nemzet- és államépítés hagyományából táplálkoznak,³⁹ innen ered az erdélyi magyarok közötti presztízsük és beágyazottságuk is, annak ellenére, hogy Romániában nem számítanak hivatalos ünnepnapoknak. A magyar rendezvények másik része már a megváltozott körülmények – a kisebbségbe kerülés – közepette, mintegy a román nemzetállamépítés ellenében alakult ki, vagyis a határokon átnyúló magyar nemzetépítés részét képezik (például az említett Nemzeti Összetartozás Napja). Ezzel szemben a román évfordulókat jóval mérsékeltebb érdeklődés övezi, ami alól csak december elseje képez kivételt. A „Nagy Egyesülés” napja az évek során ténylegesen Románia első számú nemzeti ünnepe lett, a hagyományossá vált katonai parádék és népünnepélyek pedig a sokszor nem éppen kedvező időjárás dacára is tömegeket mozgatnak meg szerte az országban.⁴⁰ Ám a trikolór és a himnusz napján tartott megemlékezések gyakran kimerülnek a hivatalosságok szónoklataiban és a katonai és karhatalmi egységek díszszemléjében, az ortodox egyház és különféle hazafias egyesületek tagjain kívül a lakosság részvétele meglehetősen ingadozó – ami a román nemzetépítés korlátairól árulkodik.

A kimondottan nemzetépítő-nemzetiesítő, „hivatalos” ünnepek mellett azonban számos, a helyi hagyományokból és a kisebb közösségek kollektív emlékezetéből merítő rendezvényt is találunk Erdélyben. A különféle helyi fesztiválok és városnapok elsődleges célja ugyan a szórakoztatás, az idegenforgalom fejlesztése, illetve a közösségépítés, ám interetnikus közegben ez kiegészülhet az identitásépítéssel is, etnikai színezetet kaphat. És mivel a nemzetiesítő ünnepek szervezői is felismerték, hogy a népzene és néptáncos programok mellett a fesztiváljelleg és a populáris kultúra „fogyaszthatóbbá” teszi, közelebb hozhatja a múltat az embe-

³⁸ Erről árulkodik az is, hogy időnként felmerül a nemzeti ünnep módosítása is, és nem csak magyar részről. Az ünnepekhez való viszonyulásról lásd még: Veres Valér: *Nemzeti...*, i. m. 99–100.

³⁹ Lásd Gerő András: *Képzelt történelem...*, i. m., 2004, 163–180.

⁴⁰ Alina Mungiu-Pippidi román szociológus december elseje kapcsán a román tömegek közömbösségéről és mesterséges ünnepi mozgósításáról ír, ami éles kontrasztban áll a magyarok spontán március 15-i ünneplésével. Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă...*, i. m., 1999. 215–216. L. még Veres Valér: *Nemzeti...*, i. m. 100.

rekhez, ezért a két rendezvénytípus gyakran összefonódik. Az egyik legismertebb magyar esemény az immár több mint két évtizedes múltra visszatekintő Szent György Napok a székelyföldi Sepsiszentgyörgyön, de az utóbbi években egyre több erdélyi városban szerveznek „magyar napokat” (így a 2010-ben először bemutatkozó Kolozsvári Magyar Napokat). Román részről is találni ilyen jellegű rendezvényeket: például az erdélyi román nemzeti megmozdulásokat felidéző „A hegyek hercege” nevű kulturális-hazafias fesztivált,⁴¹ illetve a Székelyföldön kisebbségben élő románok egyik rendszeres programját, az „Andrei Şaguna Napokat”.

Az ünnepek „működtetését”, a rendezvények lebonyolítását a magyar és román elitek, valamint a magyar kisebbségi és a román állami – kulturális, művelődési és oktatási – intézményhálózat biztosítja, adott esetben külső támogatással. A rendezvények általában a helyi és idelátogató (magyar vagy román) közéleti személyiségek és politikusok ünnepi beszédeiből, illetve koszorúzásból állnak, amit szavalás, valamint zenei, tánc- és egyéb művészeti produkciók egészítenek ki. A politikusok jelenléte az adott szimbolikus esemény presztízséről is árulkodik. A december elsejei gyulaféhevári ünnepelésen gyakran vesznek részt Románia legmagasabb közjogi méltóságai is, de vezető politikusok időnként ott vannak a kisebb jelentőségű ünnepeken is. Nincs ez másképp az erdélyi magyar megemlékezések esetében sem – a magyarországi politikusok jelenlétének funkciója egyrészt az, hogy „emeljék az esemény fényét”, másrészt pedig hogy tudatosítsák a határokon átívelő nemzeti összetartozást. A magyar ünnepeket rendszeresen színesítik a hagyományörző lovas huszárok, míg a román rendezvények elengedhetetlen része – a népviseletbe öltözött románok mellett – a katonaság és karhatalom egységeinek felvonulása. A funkció mindkét esetben ugyanaz: a székelyföldi kisvárosok és falvak utcáin végigporoszkáló, díszes egyenruhájú huszárok vagy a magyar zászlókat lobogtató menetek révén (például Kolozsvár központjában), csakúgy, mint a román díszszemlékkel és a hagyományos román körtánc, a hora eltáncolásával az egyes közösségek mintegy szimbolikusán – még ha csak rövid időre is –

⁴¹ Țara Iancului – iubirea mea. <http://www.taraiancului.ro/memori.html>
(Letöltés: 2016-03-06)

birtokba veszik a teret, és tudatosítják jelenlétüket.⁴² A szokásos cselekedetek – nemzetiszínű kokárdák kitűzése, népviselet felöltése, zászlók lobogtatása, a nemzeti himnuszok és hazafias dalok (mint a magyar „székely himnusz” vagy a román „Noi suntem români”) éneklése – szintén az identitás- és közösségépítés részét képezik. A nemzeti identitás rendszeres, nyilvános megélése egyszerre irányul befelé és kifelé, vagyis egyszerre erősíti a csoport kohézióját és demonstrálja létezését „a másik” előtt.⁴³ A rendezvényeken elhangzó beszédek ugyanakkor a kollektív (nemzeti) törekvésekre emlékeztetik az ünneplőket, legyenek azok a többség vagy egy kisebbség számára megfogalmazott célok, vagyis az etnikai mobilizáció eszközeiként működnek.

Szimbolikus találkozások⁴⁴ – a dominancia békéje és a versengés konfliktusai

Az Erdélyben többé-kevésbé mindenhol jelen lévő román és a szórványosabban, de egyes helyeken szintén sűrűn előforduló magyar jelképrendszer között számtalan az érintkezési felület. Ennek megfelelően a szimbolikus térhasználat gyakorlata is rendkívül változatos formákat öltött az utóbbi huszonöt évben. Egy kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy ahány helyszín és időpont, annyi eset, de a számtalan egyedi példából mégis kirajzolódik a következő, többé-kevésbé általános érvényűnek tekinthető mintázat.

Erdély túlnyomó részén egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen a román szimbolikus dominancia. Erről tanúskodnak a régió teljes területén található román nemzeti jelképek, a román történelmet és kultúrát felidéző utcanevek, emlékművek stb., illetve az ezek köré szerveződő rendezvények. A román szimbolikus jelenlét azonban nem egyenletes – helyenként hangsúlyosabb, „sűrűbb”, míg a magyar többségű vidékeken „elvékonyodik” vagy töredezetté válik, a kék-sárga-piros „hivatalos” felszín alól pedig rendre felszejlik a ma-

⁴² Az *Erdélyi Napló* hetilap egyik szerkesztőjének mondatai a 2012-es Kolozsvári Napok kapcsán jól érzékeltetik ezt: „...nyolc napig más a világ. Magyar.” In: *Erdélyi Napló*, 2012. augusztus 23. 1.

⁴³ Az ünnepek és az emlékezetpolitika kapcsán lásd: Feischmidt Margit – Brubaker, Rogers: *Az emlékezés politikája...*, i. m., 1999, különösen 75–76.

⁴⁴ A magyar–román együttélésekről és „találkozásokról” a Székelyföldön lásd pl.: Biró A. Zoltán–Gagyai József: *Román–magyar...*, i. m.

gyar jelképvilág. Itt a magyar szimbólumokkal keverten, helyenként csak másodsorban vannak jelen a románok, bár teljesen sehol sem tűnnek el. A hivatalokon lengedező román zászlók és egyes utcanevek még a legkisebb székelyföldi településen is emlékeztetnek a tágabb nemzetállami kontextusra. A hatóságilag mindenhol biztosított román jelenléttel szemben a magyar nemzeti jelképek előfordulása jóval esetlegesebb. Használatukat az említett törvények szabályozzák, de – csakúgy, mint a kisebbségi anyanyelvhasználat esetében – elsősorban az egyes magyar közösségek konkrét helyzete határozza meg, vagyis a magyar lakosság helyi aránya, szervezettsége és ereje, és nem utolsósorban a románsággal való kapcsolata. Minderre ugyanakkor az aktuális pártpolitika, sőt esetenként az államközi (magyar–román) viszonyok is kihatnak. Ha viszont az érintett felek tiszteletben tartják az adott helyen kialakult status quót, a szimbolikus találkozás általában nem jár konfliktussal, mint ahogy a nemzeti szempontból „semlegesnek” számító esetekben sem.

A probléma azonban gyakran már magának a status quónak az értelmezésénél kezdődik, azaz hogy a románok és a magyarok milyen viszonyokból indulnak ki, és mit tekintenek elfogadhatónak. 1989 utolsó napjaiban egy hosszas, tulajdonképpen máig tartó, konfrontációkkal tarkított alkufolyamat vette kezdetét, amely során az erdélyi magyar elitek arra törekednek, hogy véget vessenek a románok nyomasztó és szinte általános szimbolikus dominanciájának, és szabadon érvényesülhessenek a magyar jelképek is. Ám ez a szándék keresztezi a román nacionalisták elképzeléseit, akik szerint a kisebbségek jelképei csak rendkívül korlátozottan, szigorú megkötésekkel fordulhatnak elő. „Túlzott” használatukban – kiváltképp, ha egyúttal egy szomszédos állam (értsd: Magyarország) nemzeti jelképei is – pedig illojális viselkedést, mi több, revizionizmust látnak. Mindez rendkívül könnyen vezethet összeütközésekhez.

Ahogy már többször is volt róla szó, a szimbolikus konfliktusok a részben önjáró, egymástól függetlenül is érvényesülő, de még gyakrabban egymásra reagáló és egymást gerjesztő magyar és román nemzetépítések rivalizálásából, e versengés dinamikájából következnek. Közvetlen forrásukat – az esetleg a háttérben meghúzódó egyéb érdekellentéteken túl – elsősorban a nemzetállami-nacionalista szemlélet egyik velejárájában, a kizárólagosságra való törekvésben kereshetjük. Vagyis jelen esetben a *totalis* szimbolikus

dominancia megteremtésének szándékában, illetve „a másik” érzékenységének figyelmen kívül hagyásában. A feszültséget többnyire a történelem nacionalista és etnocentrikus értelmezése okozza, az, hogy a múlt egyes elemei – általában valóban ellentmondásos történelmi személyiségek, események vagy jelenségek – ellenérzést váltanak ki a másik közösségből, vagy egyenesen elfogadhatatlanok a számára,⁴⁵ ezek a vitatott elemek pedig folyamatos kihívást jelentenek a szimbolikus együttélésre.

Röviden ki kell térni a szélsőséges csoportosulások szimbolikus akcióira is. Nem új keletű jelenségről van szó: a különféle magyar és román radikális szervezetek, csoportok és pártok⁴⁶ az 1989-es fordulat óta mindig is előszeretettel éltek a nemzeti jelképek széles skálájával. Bár a deklarációk szintjén általában saját nemzeti értékeik és érdekeik védelmére szervezik a megmozdulásaikat, azok rendszerint mégis más közösségek ellen irányulnak, nem egyszer elvitatva azok létjogosultságát is. Gyakran demonstratív módon vesznek részt az egyes nemzeti ünnepeken és évfordulókon, látványos felvonulásaik pedig többnyire számíthatnak a média figyelmére is. Az autonómia melletti állásfoglalást irredenta és románellenes jelszavakkal vegyítő magyar radikálisok és az erdélyi városokban masírozó, magyarelles retorikát használó román nacionalisták ténykedése több okból is problematikus. Egyrészt hozzájárulhat a két közösség közötti bizalmatlanság és feszültségek fokozásához, vagy legalább ahhoz, hogy a nyilvánosságban megerősítést nyerjen a magyar–román etnikai konfliktus reprezentációja, másrészt az ünnepek és egyes jelképek felhasználásával – mi több, kisajátításával – eltorzíthatják azok jelentését és üzenetét.⁴⁷

⁴⁵ Függetlenül attól, hogy ennek adott esetben van-e reális alapja, vagy csupán ellenségképre van szükség.

⁴⁶ A románok közül elsősorban a Vatra Românească nevű szervezetet, az egykori Román Nemzeti Egységpártot (PUNR) és a Nagy-Románia Pártot (PRM), újabban a Noua Dreaptă (Új Jobboldal) nevű szervezetet és Bogdan Diaconu Egyesült Románia Pártját (PRU), a magyarok közül pedig a Magyar Igazság és Élet Pártját (MIÉP), újabban a Jobbikot, a különféle magyar/székely gárdákat és a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalmat (HVIM) számítom ide.

⁴⁷ Lásd például a magyar Árpád-sávós vagy részben a székely zászló példáját, a magyar szélsőségesek részvételét a Székely Szabadság Napján 2014. március 10-én vagy a román Noua Dreaptă 2009. március 15-i kolozsvári felvonulását.

A konfliktusokra azért is érdemes alaposabban kitérni, mert Simon Harrison antropológus szerint „a szimbólumok politikai használatát [...] talán a konfliktushelyzetek vizsgálatakor érhető leginkább tetten. A hatalomért, a gazdagságért, a presztízsért, a legitimitációért vagy más politikai erőforrásért folyó versengést mindig kísérik a fontos szimbólumokkal kapcsolatos konfliktusok, amelyek elsősorban a szimbólumok szempontjából oly fontos ellenőrzésért vagy manipulációért folyó küzdelmek.”⁴⁸

A fentebb már taglalt nemzeti kellékek és rítusok szinte mindegyik eleme körül kialakulhatnak – és ki is alakulnak – ellentétek. Ezeket a média előszeretettel jeleníti meg kiélezett formában, „háborúként”, szervesen integrálva a magyar–román szembenállás narratívájába. 1990 óta jó néhány ilyen konfliktussal találkozhattunk Erdély egész területén, amelyekről az újságcikkek „zászlóháborúként”, „utcanév-háborúként”, „táblaháborúként”, „szoborháborúként” számoltak be. A valóságban e konfliktusok sokszor inkább a diskurzusban zajló „virtuális” küzdelmek, igaz, nemritkán nagyon is reális tettekhez is vezetnek: rongálásokhoz, felvonulásokhoz vagy performanszokhoz. Mivel lefolyásukat és kimenetelüket – a már hivatkozott külső körülményeken (nemzetközi, pártpolitikai stb. kontextus) túl – főleg a helyi (erő)viszonyok határozzák meg, ezért a következőkben területi alapon tekintem át a kérdést, Erdélyt egy nagyobb, „román-”, és egy kisebb, „magyar dominanciájú” részre felosztva.

„A román Erdély”

Erdély nagyobb részén, ahol a magyarok kisebbségben vagy szórványban élnek, a köztereken meglehetősen ritkán fordulnak elő magyar szimbólumok. A magyar kultúrára és történelemre utaló emlékművek, netán utcanévek jelenléte – ahogy már említettem – szinte teljesen a többség jóindulatától, illetve a helyi- vagy nagypolitikai alkuktól függ. És ez még azokon a településeken is így van, amelyek pedig jelentős magyar múlttal és hagyományokkal is bírnak. Többnyire magyar intézmények (pl. magyar tanítási nyelvű iskolák) udvarán vagy templomok kertjében lelhetünk rá ilyenekre, ahol

⁴⁸ Harrison, Simon: *A szimbolikus konfliktus négy típusa...*, i. m., 2000, 193.

„nem túl szembetűnőek”.⁴⁹ Például Gyulafehérváron, az Erdélyi Fejedelemség és a nagy múltú római katolikus egyházmegye egykori székhelyén⁵⁰ alig jelenik meg a magyar történelem, miközben a város valóságos nemzeti zarándokhelyé, „spirituális fővárossá” vált a románság számára az utóbbi évtizedek során. Gyulafehérváron szinte minden a román történeti narratívát eleveníti fel: Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) havasalföldi vajda, Horea, Cloșca és Crișan, a három parasztfelkelő, a Nagy Egyesülés, egy kis Habsburg-nosztalgiaival és a fejedelmi Erdéllyel fűszerezve.

De hasonló jelenséggel más városokban is lehet találkozni, ahol a rivális „román” terek kialakítása helyett (vagy azt követően) már a korábban „idegenként” számon tartott épített örökség birtokba vétele is zajlik, vagyis azok integrálása a román nemzeti térbe az érintettek (pl. a magyarok) mellőzésével.⁵¹ Ahol csekély a magyarok száma vagy erősek a román nacionalisták pozíciói – például hosszú éveken át Kolozsvárt – a szimbolikus térhasználat is aránytalan. Elég egy pillantást vetni a román többségű települések térképére: a köztérelnevezések megoszlása és „szimbolikus üzenete” egyértelmű román hegemoniát tükröz, a román nemzeti panteon alakjai (beleértve a római Traianust és a dák Decebalt is) mellett a magyarok jóval kisebb arányban és kevésbé kiemelt helyeken jelennek meg.⁵²

Ez az aszimmetria ott a legszembetűnőbb, ahol jelentős magyar lakosság is él, mint például Nagyváradon vagy Szatmárnémetiben.⁵³ Ahol a két közösség aránya kiegyensúlyozottabb, már gyakoribbak a magyar jelképek, ám a magyar többségű településeket vagy zárványokat (például Torockót vagy Kalotaszeget) leszámítva ez is a helyi egyezségek és kompromisszumok függvénye. Erdélynek e nagyobb, román többségű részén a közterek 1989 után is folytatódó

⁴⁹ Vannak természetesen pozitív kivételek is: Temesvár egyik központi parkjában 2015 májusában avatták fel Károly Róbert középkori magyar király mellszobrát.

⁵⁰ A 2011-es népszámlálás alapján Gyulafehérváron a magyarok aránya alig haladja meg az 1,5%-ot.

⁵¹ Erre Kolozsvár központja kapcsán Székely István hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

⁵² Ugyanez érvényes az egykori szász vidékekre is, amelyek örökségét mára különösebb problémák nélkül integrálta a román nemzetállam.

⁵³ Pl. a közel 40%-ban magyarok által lakott Szatmárnémetivel kapcsolatban lásd: Szilágyi Levente: Város, terek, szimbólumok. In: *Szatmár.ro*, 2005. szeptember 06. http://www.szatmar.ro/Varos_terek_szimbolumok/hirek/980 (Letöltés: 2016-03-06)

„románosítását” az egyes magyar közösségek nem igazán tudták ellensúlyozni. A nemzetiesítési folyamatot jól szemlélteti a már többször is említett capitoliumi farkas-szobrok gyarapodása. Szatmárnémetitől Brassóig, Temesvártól Maroshévízig szinte Erdély egész területén rájuk bukkanhatunk, ami egyaránt értelmezhető a román nemzeti eszme terjesztéseként és a román–magyar szimbolikus rivalizálás megnyilvánulásaként. Az 1990-es években a nacionalista Román Nemzeti Egységpárt (PUNR) vezetése állítólag utasította a polgármestereit – például Segesváron, Szászrégenben vagy Radnóton –, hogy a híres emlékmű másolatát saját városaikban is állítsák fel.⁵⁴ Hasonló román nemzetiesítési hullám figyelhető meg az utóbbi néhány évben is: mintegy a székely zászló térhódítására való reakcióként megszorodtak a nagyobb-nagyobb román trikolórok a Székelyföldhöz közeli vidékeken (Radnóton, Marosludason stb.), de távolabb is (a Beszterce-Naszód megyei Bethlen városában vagy Fogarasbetlen községben⁵⁵). Sőt, 2013 májusában Bukarest mellett felavatták a világ legnagyobb zászlaját, amely a Guinness Rekordok Könyvébe is bekerült. Mivel a magyar nemzeti jelképek és a magyar nyelv használatára irányuló törekvések a román többségű területeken viszonylag visszafogottak, és a románok sem érzik fenyegetve a dominanciájukat,⁵⁶ így szimbolikus konfrontációkra is kevesebb esetben kerül sor, és azok sem súlyosak.

Sajátos kivételt képezett több mint egy évtizeden át Kolozsvár, amelynek hírhedten sovíniszta román polgármestere, Gheorghe Funar⁵⁷ több fronton is folyamatos szimbolikus offenzívát folytatott a város nemzetiesítéséért.⁵⁸

Funar számos – igaz, szerencsére csak verbális – konfliktust provokált ki a magyarokkal szemben, akikben meglehetősen toladó

⁵⁴ Sandu, Ani: *Lupoaiica...* i. m. 59. (A szerző Segesvár főépítészére hivatkozik).

⁵⁵ A Fogaras melletti község polgármestere állítólag egy, a Székelyfölddel kapcsolatos magyar külügyminisztériumi nyilatkozat hatására tüzött ki vagy harminc román trilorórt a falu intézményeire és emlékműveire.

⁵⁶ Létezik-e román–magyar konfliktus. Interjú Horváth Istvánnal. In: *Korunk*, 1998, IX./10. <http://www.hhrf.org/korunk/9810/10k18.htm> (Letöltés: 2016-03-06)

⁵⁷ A nacionalista Román Nemzeti Egységpárt, majd a Nagy-Románia Párt vezető politikusa, Gheorghe Funar 1992–2004 között állt Kolozsvár élén,

⁵⁸ Feischmidt Margit: *Szimbolikus...* i. m., 49–50., továbbá Pásztor Gyöngyi – Péter László: *Kolozsvár mint márka...*, i. m., 2006, 46–47.

módon kívánta tudatosítani a román nemzetállamiságot. Többek közt azáltal, hogy lehetetlenné tette a hivatalos magyar nyelvhasználatot,⁵⁹ korlátozni próbálta a magyar ünnepek megtartását, továbbá elárastotta Kolozsvár köztereit román vonatkozású emlékművekkel és nemzeti színekkel – a padoktól a szemeteskukáig –, de a város önkényesen elfogadtatott, kizárólag dák, római és román utalásokat tartalmazó új címerét még román részről is kifogásolták. Amellett, hogy kialakított egy hangsúlyosan román jellegű központot (az ortodox székesegyházzal, Avram Iancu 1995-ben felavatott szobrával és további emlékművekkel), folyamatosan törekedett a város hagyományos, magyar jellegét őrző főterének szimbolikus kisajátítására is (román táblát helyeztetett a Mátyás-szoborra, amelyet zászlórengeteggel vett körül, a tér közepén pedig római ásatásokat kezdeményezett). Ez az elhúzódo jelképháború ugyan 2004-ben, Funar bukásával véget ért, de kisebb-nagyobb feszültségek még a későbbiekben is előfordultak, jelezvén a kisebbségek iránti nyitottság korlátait Erdély központjában.⁶⁰ De egyfajta többségi egoizmus nyilvánult meg nemrég abban az indoklásban is, amellyel az illetékes bizottság érvelt Nagyvárad egyik hídjának Szent Lászlóról való elnevezése ellen. A prefektúra keretében működő testület szerint ugyanis „megzavarná a román egység szimbolikáját”, ha az Egyesülés teret a Ferdinánd térrel összekötő híd a középkori magyar király nevét viselné. Igaz, a városi tanács később elfogadta a „magyar” nevet, a többi nagyváradi híd román vonatkozású elnevezése mellett.

Az ilyen és a szórványban előforduló kisebb-nagyobb sérelmek és aránytalanságok ugyanakkor jó érvként szolgálhatnak a magyar diskurzusban a „nemzeti összefogás” szükségességére. Például egy székelyföldi kisvárosban történt koszorúzás alkalmával a magyar polgármester a szórványra utalva jelentette ki, hogy „Tőlünk 15–20

⁵⁹ Funar először elszabotálta a vonatkozó törvény alkalmazását, kivárva, hogy az új népszámlálási adatok 20 százalék alatti magyar arányt mutassanak ki. Sokatmondó volt a város bejáratánál felállított tábla üzenete is, amely hét nyelven üdvözölte a Kolozsvárra érkezőket, többek közt oroszul és kínaiul(!) is, magyarul azonban nem. A képet l. Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics...*, i. m., 2006. 5. c. kép.

⁶⁰ A Mátyás-szobor körüli tábla-harc is folytatódott, újabban pedig aktivisták próbálják elérni a többnyelvűség érvényesítését a multikulturális Kolozsvár imidzsét terjesztő vezetésnél.

kilométerre (...) mindenért meg kell küzdenie a magyar lakosságnak, hiszen nem olyan toleránsak nemzeti szimbólumaink használatával vagy műemlékeink felújításával szemben, mint itt Keresztúron.”⁶¹ Hogy ez menyire így van, bizonyítja egy esemény 2014 végén, amikor Déván lebontották és elszállították Barcsay Ákos 17. századi erdélyi fejedelem emlékoszlopát. Az oszlopot alig pár éve, 2011. november 12-én, a „magyar szórvány napján” avatták fel a dél-erdélyi városban, miután Hunyad megye akkori, magyar nemzetiségű prefektusa kezdeményezésére restaurálták. Ám hamarosan egy helyi lakos éhségstrájkba (!) kezdett ellene, és végül elérte, hogy a bíróság – az engedélyeztetése során elkövetett mulasztásokra hivatkozva – elrendelje az emlékmű eltávolítását. A volt prefektus szerint az oszlopot vissza kellene helyezni Déva főterére, de úgy fogalmazott, hogy ha „áttörhetetlen ellenállásba ütközünk a helyreállítást illetően, az emlékművet fel fogjuk ajánlani egy olyan erdélyi közösségnek, amely hajlandó azt »örökbe fogadni«, megbecsülni és méltó helyen felállítani.”⁶² A szórványban lévő magyar emlékek védtelenségét mutatja az aradi Szabadság-szobor ismételt megromlása is 2011-ben, majd 2015 februárjában. Az utóbbi esetet követően – amikor az emlékművet ismeretlenek román színékkel fújták le – az RMDSZ egyik képviselője a román parlamentben is tiltakozott, rámutatva, hogy az ilyen „akciók (...) kárt okozhatnak az államközi kapcsolatokban, és problémákat okozhatnak az országnak európai viszonylatban is.”⁶³

A találkozások mérlege viszont nem kizárólag negatív. Noha a média előszeretettel koncentrálnak inkább a konfliktusokra, a kilencvenes évek vége óta jó néhány pozitív esemény is történt. Amikor 1997-ben Victor Ciorbea román miniszterelnök köszöntötte a magyarokat március 15-e alkalmából, követendő (és általában

⁶¹ Simon Eszter: Óriznék a Petőfi-kultuszt. In: *Krónika*, 2013. augusztus 2–4., 8.

⁶² Gáspár-Barra Réka: Lebontották Barcsay Ákos dévai emlékoszlopát. In: *Nyugatijelen.com*, 2014. december 30.
http://www.nyugatijelen.com/jelenido/lebontottak_barcsay_akos_devai_emlekoszlop.php (Letöltés: 2016-03-06)

⁶³ *Ședința Camerei Deputaților din 17 februarie 2015.*

<http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=7460&idm=1,013&idl=1> (Letöltés: 2016-03-06)

követett) példát állított az ország közjogi méltóságai elé.⁶⁴ A kölcsönös tolerancia (a normalitás?) másik példajaként említhető az a 2011. március 15-i megemlékezés is, amelyre a közép-erdélyi Désen került sor. Itt egy román család házának udvarán álló emlékmű előtt közösen ünnepeltek magyarok és románok, felvonva a magyar, a román és az európai uniós zászlót is.⁶⁵ Az egyik legismertebb szimbolikus megbékélési kezdeményezés azonban kétségkívül az aradi Szabadság-szoborhoz köthető. A dualizmus idején létrehozott emlékmű az 1848–49-es magyar szabadságharc mártírjainak állított emléket, így nem csak az aradi, hanem az erdélyi, sőt az „összmagyarság” számára is fontos volt. A húszas években a román hatóságok által eltávolított szobor visszaállítására – elhúzódozó, a budapesti kormányzat aktív részvételével zajló tárgyalások után – 2004-ben kerülhetett sor, amikor is az újonnan kialakított Megbékélés Parkjában egy román emlékművel együtt adták át. Az esemény jelentőségét növeli, hogy bár 1848–49 kérdéskörének nacionalista értelmezése inkább elválasztja egymástól a románokat és a magyarokat, a két emlékmű egymás mellett történő felállítását a történelmi kiegyezés és – a park elnevezéséhez híven – a megbékélés lehetőségét villantja fel.⁶⁶ Ám azt, hogy mennyire viszonylagos mindennek az értelmezése, jól tükrözi, hogy az egyik romániai magyar hetilap „A második kiegyezés” címmel számolt be az újraavatásról,⁶⁷ miközben egy másik – magyar nemzeti radikális – szempontból a Megbékélés Parkja „nyilvánvaló szimbolikus vereség”. Mégpedig azért, mert „a [...] szobor magától értetődő felállítását a román fél csak úgy engedte meg, ha szemben áll a román elnyomás szimbóluma, a diadalív, mint az esz-közökben nem válogató román nemzetpolitika örök mementója...”⁶⁸ A szélsőséges román nacionalisták „természetesen” mindmáig elutasítják a Szabadság-szobor visszaállítását.

⁶⁴ Gallagher, Tom: *Furtul...*, i. m. 178. Az akkori – az RMDSZ-t is magában foglaló – kormánykoalíció egyes gesztusait ugyanakkor éles bírálatok érték a román nacionalisták részéről. L. Ţurlea, Petre: *Români și unguri ...*, i. m., 2011. 698–700.

⁶⁵ Érdekes, hogy a tolerancia jegyében zajló szertartásra egy nappal Avram Iancu jelképes csikszeredai „felakasztása” után került sor.

⁶⁶ Erről bővebben l.: Feischmidt Margit: *Lehorgonyzott...*, i. m.

⁶⁷ In: *Erdélyi Riport*, 17. sz. 2004. április 29. 18–23.

⁶⁸ Borbély Zsolt Attila: *Az erdélyi magyar politikai érdekképviselet...*, i. m., 2015. 261.

„A kis magyar Erdélyek”

Miközben a kolozsvári román nacionalisták ténykedése egy olyan városban generált újabb és újabb konfliktusokat, ahol a magyar lakosság szimbolikus törekvései – a magyarok arányából kifolyólag – nem is jelenthettek reális fenyegetést a román dominanciára, a magyar jellegű régiókban, tömbterületeken valós tétje is van a két nemzet rivalizálásának. Az ún. „székely megyékben” (Hargita és Kovászna megyében, valamint Maros megye középső és keleti felében), valamint a magyar határ menti vidékeken (a partiumi Bihar és Szatmár megyék magyar többségű részein) és a „magyar zárványokban” (például a Szilágyságban vagy Kalotaszegen) valóban megakad a román szimbolikus nemzetépítés. Például 2014-ben, a magyar határhoz közeli, magyar többségű Nagykárolyban a városvezetés leszavazta, hogy a román kezdeményezők által javasolt helyszíneken állítsanak fel egy-egy, román történelmi személyiségeket (pl. I. Ferdinánd királyt és Ion /Ionel/ I. C. Brătianu miniszterelnököt) ábrázoló szobrot. A polgármester szerint, mivel az I. világháború után a románok eltávolítottak több magyar szobrot is a kisvárosból, a magyar lakosság mindmáig érzékeny a kérdésre. A városi tanács által a legmegfelelőbbnek tartott helyszínt – a román katona szobra mellett – viszont a kezdeményezők tartják elfogadhatatlannak. A Brătianu-szobor kapcsán Răzvan Theodorescu történész (és volt kultuszminiszter) nyílt levelet intézett Kelemen Hunor RMDSZ-elnökhöz, amelyben kifejtette: az, hogy a Szövetség egyes képviselői visszautasítják, hogy megemlékezzenek Nagy-Románia egyik létrehozójáról, „súlyos támadás” részükről „az ellen az állam ellen, amelynek az állampolgárai”.⁶⁹ Bár Ferdinánd király mellszobrát végül 2015 májusában, a városi tanács által kijelölt helyen felállították, az avatáson a Nemzeti Liberális Párt helyi politikusai tiltakozásukat fejezték ki a szerintük méltatlan helyszín ellen.

A magyar–román szimbolikus egymásnak feszülés a leglátványosabban a Székelyföldhöz közeledve, majd annak határait átlépve bontakozik ki a megfigyelő előtt. Már a „határvidéken” egyre

⁶⁹ Incredibil! La Carei, UDMR-ul se opune amplasării unui bust cu Ionel I. C. Brătianu. In: *Jurnalul.ro*, 2014. augusztus 22. <http://jurnalul.ro/stiri/observator/incredibil-la-carei-udmr-ul-se-opune-amplasarii-unui-bust-cu-i-c-bratianu-676067.html> (Letöltés: 2016-03-06)

sűrűbben találkozni valamelyik (vagy mindkét) közösség jelképeivel, egyre több a román (vagy székely) zászló, többnyelvű – adott esetben megrongált – helységnevtábla stb., mintegy jelezve a „front” közelségét.⁷⁰ A román többségű Közép-Erdély és a magyar többségű Székelyföld találkozási pontján fekvő Marosvásárhelyen pedig mindez koncentráltan jelen van. A város egyfajta etnikai átmeneti zónának tekinthető, amelyre gyakran használják a talán kissé militánsnak tűnő, mégis találó „frontváros” kifejezést.⁷¹ A 20. század derekáiig még vitathatatlanul magyar jellegű településen az etnikai arányok az ezredforduló után billentek át a románok javára, és 2000 óta ismételtelen a román jelölt nyeri a polgármesterválasztásokat is. Bár Marosvásárhely hagyományosan a Székelyföldre tartozik, és egészen a legújabb korig annak legnagyobb települése volt, a Ceaușescu-korszak románosító politikájának következtében fokozatosan „távolodik” a székely régiótól. Ugyanakkor a továbbra is meglévő magyar politikai és kulturális pozícióknak és az ebből következő folyamatos egyezkedéseknek és alkuknak köszönhetően jelenleg viszonylag kiegyensúlyozott a szimbolikus térhasználat Marosvásárhelyen, némi, a románság javára érvényesülő aszimmetriával.

Marosvásárhelytől keletre azonban mintha egyfajta „kis Magyarországra” érkezne az utazó. A Székelyföldön – a törvényi szabályozás keretein belül, bár azokat sokszor feszegetve – jóval szabadabban érvényesülhetnek a magyar nemzeti szimbólumok, mint Erdély nagy részén. Aki ide látogat, az főképp a magyar kultúrát és történelmet idéző emlékművekkel, magyar–román utcanevekkel, magyar és kétnyelvű feliratokkal, valamint a román zászlók mellett helyi – székely/magyar – regionális jelképekkel találkozhat. Sőt, mintha a másutt érvényesülő román dominanciát a Székelyföld „fokozott nemzetiesítésével”, magyarságának erőteljes hangsúlyozásával próbálnák ellensúlyozni a helyi magyar elitek. Amelyek egyszerre tekintenek a régióra és lakosaira hátországgént,

⁷⁰ A találó hasonlatot Tánzos Vilmos szövegéből kölcsönöztem: *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön...*, 1998, 339–340.

⁷¹ Lásd pl.: Parászka Boróka: Jelentés a frontvárosból. In: *Erdélyi Riport*, 540. sz. 2014. szeptember 19. 9–11. vagy Kincses Előd: Marosvásárhely a Fekete március óta frontváros maradt. In: *Transindex.ro*, 2015. március 17. <http://itthon.transindex.ro/?hir=39153> (Letöltés: 2016-03-25)

„az ünnepi események lehetséges színhelyeként”⁷² és tömegbázisként. A Székelyföld viszonylagos biztonságában olyan emlékműveket is fel lehet állítani és olyan megemlékezéseket tartani, amelyeket román többségű helyen – közterületen – lehetetlen, vagy legalábbis problematikus lenne. Például a Romániában háborús bűnösként nyilvántartott, és ezért „tiltott” Wass Albertet idéző mellszobrot Székelyudvarhelyen⁷³ vagy a nemrég Csíksomortánban felavatott „Kárpátok Őrét” – egy eredetileg Kolozsvárt álló első világháborús katonaszobor mását.⁷⁴

A Székelyföldön élő vagy ide látogató románok időnként nehezményezik is a magyar szimbolikus túlsúlyt, és arra panaszkodnak, hogy „mintha nem is Romániában lenne az ember.”⁷⁵ Egyes helyi román szervezetek rendszeresen szóvá is teszik ezt, sérelmezve a román jelképek hiányát vagy negligálását: például, hogy Kovászna megye zászlaján semmi sem utal a helyi románságra, vagy hogy a polgármester „szabotálja” a román nemzetiségű vállszalag viselését.⁷⁶ Ez a szemlélet elsősorban a hagyományos nemzetállami eszme híveire jellemző, akik még a magyar többségű vidékeken is a román szimbolikus dominanciát várnák el, és ha azt bármilyen módon csorbulni látják, akkor hevesen tiltakoznak, vagy a román jelenlét tüntető kinyilvánításával reagálnak.

Természetesen a Székelyföldön tapasztalható viszonylagos „szabadosságnak” is megvannak a korlátai. A számtalan példa közül csak néhányat említve: 1995-ben kisebb botrányt okozott, és vizsgálatot vont maga után, amikor egy székelyudvarhelyi

⁷² Bodó Julianna: *Ünnepi események...*, i. m., 188.

⁷³ A magyar wikipedia szerint Székelyudvarhelyen „furfangos módon játszották ki a tiltást”: az Emlékezés Parkjában 2004-ben felállított szobron ugyanis a „Vándor Székely” felirat áll, miközben az valójában az emigrációban elhunyt íróat ábrázolja.

⁷⁴ A szobornak egyébként Magyarországon is állnak másolatai: például Szilvásváradon.

⁷⁵ Cobianu-Băcanu, Maria: *S.O.S...*, i. m., 1998. 54–55. és 237–238.

⁷⁶ L. pl. egyes román civil szervezetek és politikai pártok Albert Álmos sepsiszentgyörgyi polgármesternek címzett 2000. április 13-i memorandumát: Memorandumul adresat de reprezentanții societății civile și filialele locale ale partidelor politice românești, primarului și Consiliului Local al municipiului Sf. Gheorghe, la mitingul de protest din 13 aprilie 2000. In: Lăcătușu, Ioan: *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc...*, i. m., 2004. 215–219., továbbá uo. 23–26.

szoboravatáson feltűntek a magyar zászlók és elénekelték a magyar himnuszt; a 2000-es évek vége óta egy román civil fáradhatatlanul jelenti fel a székelyföldi önkormányzatokat a legkülönbözőbb szimbolikus ügyek (magyar vagy székely zászlók, magyar nyelvű feliratok stb.) miatt;⁷⁷ egy regionális román lap buzgón publikál minden olyan fényképet, amely valamilyen románellenesnek vélt vagy a román nemzetállami eszmét sértő – általában szimbolikus – jelenséget rögzít;⁷⁸ 2014-ben, Szovátán egy helyi képzőművész által a saját telkén felállított Wass Albert-mellszobrot foglalt le a rendőrség, azzal, hogy bár a szobor magánterületen található, de az utcára néz, és még sorolhatnánk az eseteket.

A többnyire helyi jelentőségű, elsősorban a helyi közbeszédet foglalkoztató témák időnként az országos vagy a nemzetközi média ingerküszöbét is eléri, adott esetben pedig komolyabb „ügyekké” vagy azok részévé válhatnak. Ilyen volt például a már említett, 1991-es „Hargita–Kovácsna jelentés”, amelyben a „románellenes, nacionalista-irredenta” megmozdulások kontextusában említik meg a magyar jelképeket.⁷⁹ A jelentés szerzői így fogalmaztak az 1990. márciusi 15-i magyar ünnepek kapcsán: „A márciusi nagy rendezvényeket az iskolák, egészségügyi egységek, parkok, kereskedelmi egységek ünnepi »feldíszítése« kísérte a magyar állam zászlóival, a piros-fehér-zöld színű kokárdák, szalagok és zászlócskák lépten-nyomon megtalálhatóak voltak. A különféle történelmi helyeken, egyes történelmi személyiségek szobrainál lezajlott gyűléseken [...] csak magyar nyelvű beszédek hangzottak el, a székely himnuszt énekelték, az RMDSZ, a MADISZ és más szervezetek részéről elhelyezett koszorúk szalagjai csak Magyarország zászlójának színeit viselték.”⁸⁰ 2001 végén pedig a romániai közbeszédet Ioan Rus belügyminiszter egy nyilatkozata kavarta fel, amelyben a politikus a magyar kártyát előszedve kijelentette – többek közt –, hogy a román állam elveszítette tekintélyét a Székelyföldön. A decemberi szenátusi vitában egy másik miniszter elismerte, hogy valóban vannak problémák „a

⁷⁷ A „patrióta blogger”, Dan Tănasă a magyar közbeszédben „hivatásos feljelentőként” szerepel, blogját lásd: <http://www.dantanasa.ro/>

⁷⁸ Lásd a Condeiu ardelean lapszámain, az interneten: <http://www.condeiuardelean.ro/>

⁷⁹ *Raportul comisiei parlamentare... i. m. 15.*

⁸⁰ Uo. 16.

román állam tekintélyének szimbolikus dimenziója vonatkozásában” (ami azonban a totalitárius múlt öröksége), de a tekintélyvesztés elsősorban erre, és nem a törvények betartására vonatkozik.⁸¹ Az ilyen jellegű konfliktusok gyakran abból következnek, hogy a Székelyföldön a helyi hatalmat a választott – így általában magyar többségű – önkormányzatok gyakorolják, amelyek nem egyszer kerülnek összetűzésbe a központi hatalommal. Tipikusnak mondható a Kovászna megyei román prefektusok elleni tiltakozás is 2012–14-ben. Miután a kormányzat helyi képviselőjeként eljáró aktuális prefektus többször is energikusan fellépett a székely-magyar jelképek ellen, a helyi magyar politikusok válaszképp egy nagyméretű, a Székelyföldet szimbolizáló „SIC – Terra Siculorum” feliratú táblát helyeztek el a sepsiszentgyörgyi prefektúra előtt.

Az ügybe sajátos színfoltként egy bukaresti fotómodell is bekapcsolódott, aki egy nagy román zászlóval és félmeztelenül, kék-sárga-pirosra festett mellekkel állt ki Sepsiszentgyörgy határában a román nemzetállamiság mellett (decemberben!).⁸² 2013 tavaszán pedig országszerte tiltakozásokat váltott ki a románokból az az iskolai incidens, amikor egy kovásznai román diáklányt arra utasított a tanára, hogy a magyar nemzeti ünnepen ne viselje román nemzetiszínű hajpántját. Időnként a Román Ortodox Egyház székelyföldi tevékenysége is ellentétekhez vezet, ám azok szerencsére itt is kimerülnek a jelképes összecsapásokban – a médiában megjelenő kritikákban,⁸³ illetve kisebb rongálásokban.⁸⁴

Az így „felkapott” témák közé tartozik a bevezetőben is említett „székely zászló-ügy”, amely évek óta borzolja a nemzeti kedélyeket, és jelenleg a székelyföldi régióban zajló szimbolikus rivalizálás egyik központi motívumát képezi.⁸⁵ A székely zászló fontosságát

⁸¹ *Stenograma ședinței Senatului din ziua de 17 decembrie 2001.* 15–16. és 24. <http://www.senat.ro/PAGINI/Stenograma/Stenograma2001/01.12.17.doc.pdf> (Letöltés: 2016-03-06)

⁸² Egy helyi magyar fotós szellemes válaszát lásd: Meghekkelték a székelyek a trikolóros keblű román modellt. In: *Új magyar szó online*, 2012. december 5. <http://maszol.ro/index.php/szajtato/5989-ujracsomagolt-zaszlos-meztelenkedes> (Letöltés: 2016-03-06)

⁸³ Lásd: Zahorán Csaba: *Az egyház...*, i. m.

⁸⁴ Pl. 2011-ben összefirkáltak egy, Marosfőn felállított ortodox keresztet.

⁸⁵ A téma antropológiai szempontból történő elemzését lásd: Patakfalvi-Czirják Ágnes: *Szimbolikus konfliktusok...*, i. m., 2015, 41–76.

növeli, hogy jelentése politikai funkcióval is gazdagodott: viszonylag rövid idő alatt a székelyföldi autonómiatörekvések szimbólumává vált, amit látványosan demonstrált a 2013 őszi, autonomista „Székelyek Nagy Menetelésén” lobogó zászlók tömkelege is. Ez ugyanakkor meghatározza az etnikai alapú autonómiát mereven elutasító román hatóságok és elitcsoportok hozzáállását is, amelyek nem tűrik a székely jelkép hivatalos vagy kiemelt helyen való elhelyezését. Az egymást gerjesztő magyar és román nemzetiesítésből szabályos „zászlóverseny” bontakozott ki, amely a már felidézett eseteken túl a Székelyföldön zajlik a legerőteljesebben. Ha csak a 2014-es év néhány fejleményét nézzük: tavasszal hatalmas, 15 méter hosszú és 7 méter széles székely zászlót vontak fel Zeteváralján, míg ugyanez év júniusában, a román zászló napján, Mircea Duşa védelmi miniszter avatott fel egy 24 m²-es román trikólórt a Hargita megye északi részén fekvő Gyergyótölgyesen. Augusztusban Ioan Selejan, Kovászna és Hargita ortodox érseke egy 150 méter hosszú, „a Prut két partján élő kolostor egységét jelképező” román zászlót szentelt fel a marosfői kolostor udvarán,⁸⁶ októberben a székelyudvarhelyi rendőrség udvarán helyezték el egy méretes román zászlót, az október 23-i (magyar) megemlékezés alkalmából pedig egy szintén tekintélyes székely lobogót vontak fel a városközpontban.

Az év folyamán több bírósági ítélet is született a jelkép kapcsán: például Kézdivásárhelyen el kellett távolítani a székely zászlókat a polgármesteri hivatalról és a főtéri zászlórudakról, ám ezt követően egy magyar radikális nacionalista szervezet, a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom aktivistái ötven zászlót tűztek ki magánházakra, pár hónap múlva pedig a budapesti kormány miniszterelnök-helyettese, Semjén Zsolt jelenlétében vontak fel székely zászlókat egy másik téren – a prefektusi tiltás ellenére. Sepsiszentgyörgyön is be kellett vonni a központi parkban

http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/50/pdf_31 (Letöltés: 2016-03-25)

⁸⁶ Un drapel de 150 metri a fost sfințit la hramul Mănăstirii românilor de pretutindeni de la Izvorul-Mureșului. In: *Condeiuul ardelean*, 303. sz., 2014. augusztus 22–szeptember 4. <http://www.condeiuulardelean.ro/articol/un-drapel-de-150-metri-fost-sfintit-la-hramul-manastirii-romanilor-de-pretutindeni-de-la> (Letöltés: 2016-03-06). A püspökség ezen túl zászlók százeit is osztogatja a székelyföldi ortodox hívők között.

elhelyezett zászlót, ősszel pedig – a megyei zászló után – a város lobogóját is törvénytelennek ítélte a brassói táblabíróság. 2014 és 2015 fordulóján szinte egymást érték a magyar és román zászlós megmozdulások Sepsiszentgyörgyön: december elsején románok, december 22-én magyar tiltakozók, január 24-én pedig újra román ünneplők vonultak fel zászlóikkal. A csíkszeredai központban felállított nagyméretű székely zászlót pedig kétszer is megrongálták 2014 végén. A rivalizálás átlépte a közterek határait is: a székely zászlók és nyomukban a román trikolórok számos magánházon vagy tömblakás ablakában jelentek meg, mintegy egymással feleselve, és hirdetve kitűzőik nemzeti érzelmeit.⁸⁷

Noha a székely zászló körüli ellentétek miatt az utóbbi években több törvényjavaslat is született a szimbólumokkal kapcsolatban – megengedőbbek és szigorúbbak egyaránt⁸⁸ –, 2015 májusában pedig új törvényt fogadtak el a helyi zászlók használatáról,⁸⁹ a kérdés még korántsem tekinthető véglegesen rendezettnek. A legfőbb kiváltó okot – a székely zászló használatának problémáját – ugyanis nem oldja meg, így a törvényt a Székely Nemzeti Tanács elnöke elfogadhatatlannak nevezte. Ezek a konfliktusok mindenestre jól mutatják a helyzet fonákságát. A román nemzetvédők hajthatatlan harca a székely zászló ellen – noha az nem is kötődik a mai magyar államhoz, hanem kifejezetten helyi, regionális szimbólumként működik – egyrészt a román nemzetállami eszméhez való dogmatikus ragaszkodásról és a szimbolikus dominancia igényéről árulkodik, másrészt annak a következménye, hogy a székely zászló ma már elválaszthatatlan a székelyföldi autonómia gondolatától. Azt pedig a román elitek többsége reflexszerűen elutasítja, mivel „szeparatizmust” és (nagy)magyar revizionizmust lát (vagy akar láttatni) mögötte.

Ám nemcsak a nemzeti színek válhatnak ki változatos reakciókat, hanem a nemzeti dalok, elsősorban a himnuszok is, igaz, ennek a kérdésnek nincs területi vonatkozása. Például 2001 végén börtönnel fenyegették meg az RMDSZ több vezetőjét, mert egy

⁸⁷ Ez például Sepsiszentgyörgyön sétálva szembetűnő.

⁸⁸ Lásd pl.: Bíró Blanka: Zászlók: korbács és cukor. In: *Krónika*, 2014. november 27. 4.

⁸⁹ *Lege privind arborarea și folosirea de către unitățile administrativ-teritoriale a steagurilor proprii*. http://www.cdep.ro/pls/proiecte/docs/2014/pr470_14.pdf (Letöltés: 2016-03-06)

ülésükön – tiltakozásképpen egy korlátozó kormányrendelet ellen – elénekelték a magyar himnuszt.⁹⁰ Tíz évvel később az keltett felzúdulást a román médiában, amikor egy csíkszeredai román–magyar jégkorongmeccs előtt a román válogatott – nagyrészt magyar nemzetiségű – tagjai hallgattak a román himnusz alatt, míg a magyart többen is együtt énekelték a magyarországi sportolókkal, sőt a nézőkkel közösen elénekelték a székely himnuszt is. 2014 végén, Sepsiszentgyörgyön a prefektus rótt ki pénzbüntetést egy szervezetre, mert egy általuk rendezett megemlékezésen elénekelték a magyar himnuszt. A döntés valóságos tiltakozássorozatot váltott ki a megyeszékhelyen, 2015 tavaszán pedig a bíróság érvénytelenítette a bírságot.

Komoly viták forrását jelentik az utcanevek, illetve azok bárminemű megváltoztatására irányuló kísérletek is. Míg Erdély többi részén a román többségű képviselőtestületektől függ, mennyire veszik figyelembe a magyar észrevételeket, a Székelyföldön rendre a magyar főlény érvényesül, ami gyakran váltja ki a román fél ellenállását. Jellemző példa az az évtizedes harc, amely az „1918. december 1.” utca elnevezése körül folyik Sepsiszentgyörgyön. Egy 1991-es parlamenti határozat értelmében ugyanis minden romániai megyeszékhelyen el kellett nevezni egy központi utcát a román nemzeti ünnepről, ám a későbbiekben a magyar városvezetés már többször is megpróbálta valamilyen módon kijátszani ezt a rendelkezést. Először 1998-ban tett rá kísérletet, a legutóbb pedig 2010-ben, amikor a vasútállomástól a városközpontig érő utcát három részre osztották fel – míg külső szakasza megtartotta az 1918. december 1. nevet, belső szakaszait egy román (Mihai Eminescu) és egy magyar (Petőfi Sándor) költőről nevezték el. Miután azonban helyi román szervezetek megtámadták a városi tanács határozatát, a bíróság érvénytelenítette az átnevezést. Az említettekén kívül még temérdek hasonló példát lehetne idézni a különféle szimbolikus, gyakran egészen mondvacsinált ügyekre – a közterek elnevezése, a magyar és román nyelvű feliratok sorrendje, a helységnevtáblák vagy akár a Székelyföld-táblák körül.

Az a körülmény, hogy március 15-e Székelyföldön zajlik a leglátványosabban, és itt mozgósítja a legtöbb résztvevőt is, időnként

⁹⁰ Az ügy később egy megengedőbb rendelet kibocsátásával zárult.

szintén feszültségeket okozhat a magyar–román interetnikus kapcsolatokban.

Noha a kilencvenes évek elejéhez képest a magyarok ünneplése – a román ellenérzések ellenére – fokozatosan megszokottá vált, egyes esetekben – különösen, amikor politikai törekvések is ráakódtak az évfordulóra – ismét a figyelem középpontjába került. Például aggodalmak előzték meg a megemlékezést 2006-ban, amikor Székelyudvarhelyen egyúttal magyar autonomista gyűlésre is sor került. Erre néhány nap múlva egy román nacionalista párt gyulafehérvári ellengyűlés megszervezésével válaszolt. 2011-ben, a magyar nemzeti ünnep előestéjén, egy székely nacionalista sajátos performansszal idézte fel 1848-at: Csíkszereda központjában „halálra ítélte”, majd „felakasztotta” a román forradalmárt, Avram Iancut jelképező bábut. A videokamerával megörökített és az internetre feltett provokatív gesztus komoly visszhangot váltott ki a magyar és román médiában egyaránt. 2009-ben még egy kisebb államközi „incidensre” is sor került Románia és Magyarország között, amikor a Székelyföldre látogató Sólyom László magyar köztársasági elnöktől visszavonták a leszállási engedélyt. A határon túli magyarokkal kiemelten foglalkozó magyar államfő végül autóval utazott a „magyar nemzeti zarándokhelyek” közé tartozó Nyerges-tetőn megtartott megemlékezésre.

Am a székely megyékben jóval érzékenyebb téma a román nemzeti ünnepek, különösen december elsejének a megünneplése. A magyarok kezdettől fogva tartózkodóan viszonyultak a számukra gyászos évfordulóhoz, ami többnyire az ünnepségtől való távolmaradásban nyilvánul meg. A december elsejei katonai felvonulásokon, koszorúzásokon és körtáncban így főleg a helyi, viszonylag kisszámú román közösségek, illetve román vidékekről érkező vendégek vesznek részt. Esetenként azonban a közömbösség nyílt elutasítássá változhat: a helyi magyar politikusok és magyar lakosok együttesen tiltakoztak, amikor 2001-ben a román hatóságok nagyszabású ünnepséget szerveztek Csíkszereda városába.⁹¹ A román politikai elit felháborodott a reakción, igaz, a kilátásba helyezett fekete kokárdákat végül nem tűzték ki a magyarok, és az

⁹¹ Felhívás Csíkszereda polgáraihoz. In: *Transindex.ro*, 2001. november 30. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=476&nyomtat=1> (Letöltés: 2016-03-06)

ünnepség is rendben zajlott le.⁹² Viszont 2014. december elsején fekete zászlókat aggattak ki ismeretlenek Kézdivásárhelyen, ami miatt a prefektus vizsgálatot rendelt el. Az utóbbi években pedig a Noua Dreaptă (Új Jobboldal) nevű román nacionalista szervezet tart – meglehetősen provokatív – felvonulásokat december elsején a székelyföldi városokban, hangosan skandálva, hogy „Hargita, Kovászna – román föld!”.

Szintén nem túlságosan népszerűek a magyarok körében a Székelyföld 1944-es román „felszabadítását” idéző megemlékezések, amelyeken – csakúgy, mint a román állami jelképek ünnepein – a román lakosok mellett általában csak néhány magyar nemzetiségű tisztviselő vesz részt. A románok viszont például az 1940-es magyar bevonulás 70. évfordulójának felidézését nehezményezték 2010-ben, amelyen részt vettek magyarországi nacionalisták is.

Feltételezhetően mindazok a kisebbségi kihívások és szimbolikus konfliktusok, amelyek közül fentebb szemezgettem, is szerepet játszottak abban, hogy az utóbbi években több olyan törvényjavaslat is született, amelyek célja a román nemzeti jelképek védelme és használatuk támogatása, mégpedig a nemzetállami szemléletnek megfelelően. Azok a kezdeményezések – akár törvényerőre emelkedtek, akár elutasították őket –, amelyek kötelezővé tennék a román himnusz rendszeres éneklését, szigorúbban szabályoznák a román lobogó és címer használatát, illetve betiltanák idegen, „már nem létező” államok vagy „a román állam által el nem ismert (...) entitások” jelképeit, egyértelműen tükrözik a román nemzetiesítő törekvéseket.⁹³ Ez pedig valószínűsíti a két nemzetépítés szimbolikus rivalizálásának folytatódását a jövőben is.

⁹² Lásd pl. *Reacții politice*. In: *Jurnalul Național*, 2001. december 2. 3. és Sergiu, Silviu: *Festivitățile au decurs fără provocări interetnice*. In: *Jurnalul Național*, 2001. december 3. 3.

⁹³ L. a 2011. végi törvényjavaslatot: *Lege pentru modificarea Legii nr. 75/1994 privind aprobarea drapelului României, intonarea imnului național și folosirea sigiliilor cu stema României de către autoritățile și instituțiile publice*. <http://www.cdep.ro/proiecte/2012/000/20/2/pl11102.pdf> (Letöltés: 2016-03-06). A román szenátus által 2014 májusában elfogadott törvényjavaslatot lásd: <http://www.senat.ro/Legis/PDF/2014/14L123FS.pdf> (Letöltés: 2016-03-06); a december 1-jei nemzeti ünnep megtartását szabályozó, 2014 szeptemberében elfogadott törvényt lásd: http://www.cdep.ro/pls/proiecte/docs/2014/pr208_14.pdf (Letöltés: 2016-03-06);

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, 2011.
- Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések 1918–1940). In: *Magyar Kisebbség*, 2004, 1–2. szám, 329–376.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2004.
- Biró A. Zoltán: „Csodálatos” és „intoleráns” vidék. Jegyzetek a Harkov problémáról, In: uő.: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1998, 167–178.
- Biró A. Zoltán – Gagy József: Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet. In: Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1996. 15–44.
- Biró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002.
- Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2000.
- Boia, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kolozsvár, Kriterion, 1999.
- Borbély Zsolt Attila: *Az erdélyi magyar politikai érdekképviselet negyed évszázada*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, 2015.

ezzel kapcsolatban lásd: Kötelező Lett a December 1. út. In: *Krónika*, 2014. október 15. 1., 3.

- Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2006.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2006.
- Cobianu-Băcanu, Maria: *Drama maghiarizării românilor din Covasna și Harghita*. Sfântu Gheorghe, Editura Eurocarpatica, 2000.
- Cobianu-Băcanu, Maria: *S.O.S. – românii din Covasna și Harghita*. Târgu-Mureș, Editura Petru Maior, 1998.
- Cosmeanu, Marius: Antinosztalgia: magyarok a román nyilvánosságban. In: *Limes* 2001, 5. szám, 75–95.
- Cosmeanu, Marius: Önmagunkon és a rosszon túl (avagy az elsőként érkező és az utolsónak maradó joga). In: Szokoly Elek (szerk.): *Provincia 2001 – válogatás a folyóirat cikkeiből*. Marosvásárhely, Pro Europa Kiadó, 2003. 197–205.
- Csergo, Zsuzsa: *Talk of the Nation. Language and Conflict in Romania and Slovakia*. Ithaca, Cornell University Press, 2007.
- Fábián Gyula: A romániai magyar kisebbség politikai képviseletének jogi keretei. In: Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007.
- Feischmidt Margit: A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus térfoglalása Erdélyben. In: uő. (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Budapest – Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005. 7–32.
- Feischmidt Margit: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 112–125.

- Feischmidt Margit: Lehorgonyzott mítoszok. Kőbe vésett sztereotípiák? A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a millenniumi emlékoszlopok kapcsán. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Balassi Kiadó, Budapest, 2006. 370–391.
- Feischmidt Margit – Brubaker, Rogers: Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. In: *Replika*, 1999, 37. szám, 67–88.
- Gallagher, Tom: *Romania After Ceaușescu*. Edinburgh University Press, 1995.
- Gallagher, Tom: *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*. București, Humanitas, 2004.
- Gerő András: *Képzelt történelem*. Budapest, Polgart Könyvkiadó Kft., 2004.
- György Péter: *Állatkert Kolozsváron – képzelt Erdély*. Budapest, Magvető, 2013.
- György V. Imola: A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen. In: *Pro Minoritate*, 2011/ Tél, 40–53.
- Hagymakupolás honfoglalás*. Csáky Zoltán és Marossy Géza dokumentumfilmje, 2001, Duna Televízió
- Harrison, Simon: A szimbolikus konfliktus négy típusa. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, 2000. 193–211.
- Horváth István: Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. In: *Magyar Tudomány*, 2009, 11. szám, 1304–1312
- Ilyés Zoltán: A gyimesi „ezeréves határ” olvasatai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók... i. m. 35–49*.
- Kántor Zoltán: Románia a homogén nemzetfelfogástól az „európai nemzet” felé? In: Kiss J. László (szerk.): *Identitás és külpolitika*

- Közép- és Kelet-Európában.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003. 257–296.
- Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- Kántor Zoltán – Pászkan Zsolt: Elenyészett a nacionalizmus Romániában? In: *Pro Minoritate*, 2009/Tavaszi, 58–69.
- Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban 1996–2000. In: *Regio*, 2000, 4. szám, 150–187.
- László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16–21.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2012.
- Lăcătușu, Ioan: *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc – Covasna-Harghita.* București, Editura România Pur și Simplu, 2004
- Lăcătușu, Ioan – Lechințan, Vasile – Pătrunjel, Violeta: *Românii din Covasna și Harghita: istorie, biserică, școală, cultură.* Miercurea-Ciuc, Grai Românesc, 2003.
- Marušiak, Juraj: Stredoeurópska vlna nacionalizmu. In: *Je to tak. Monde diplomatique*, 2011. április 1. <http://www.jetotak.sk/europa/stredoeuropska-vlna-nacionalizmu> (Letöltés: 2016-03-06)
- Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă.* București, Humanitas, 1999.
- Parászka Boróka: Fiaiunk kedvenc tortája. In: *Mozgó Világ*, 2014, 8. szám, 96–99.
- Patakfalvi-Czirják Ágnes: Szimbolikus konfliktusok és performatív események a székely zászló kapcsán. In: *Regio*, 2015, 2 szám, 41–76. http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/50/pdf_31 (Letöltés: 2016-03-25)
- Pál Judit: Színek „háborúja”. A zászló mint nemzeti jelkép Erdélyben 1848-ban és az erdélyi politikai elitek. In: *Századok*, 2013, 3. szám, 689–710.

- Pásztor Gyöngyi – Péter László: Kolozsvár mint márka – útban a posztmodern város felé? In: *Erdélyi Társadalom*, 2006, 2. szám, 41–57.
- Péter László: „Kié itt a tér?” A kolozsvári Fötér színeváltozásai egy diskurzuselemzés tükrében. In: *Pro Minoritate*, 2011/Tél, 17–39.
- Sandu, Ani: Lupoaica la români. In: *Decât o Revistă*, 2010, 3. szám, 56–60. <http://issuu.com/decatorevista/docs/dor3/58> (Letöltés: 2016-03-06)
- Schramm, Gottfried: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1997.
- Tánczos Vilmos: Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. In: *Magyar Kisebbség*, 1998, 2. szám, 339–364.
- Țurlea, Petre: *Monumente ale unor criminali maghiari în România*. București, Editura România Pur și Simplu, 2004
- Țurlea, Petre: *Români și unguri 1940–2011*. Ploiești, Editura Kartagraphic, 2011.
- Udvardy Frigyes: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2009*. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/>
- Varga-Kuna Bálint: *Celebration & Conflict: The Reception of the Hungarian Millennial Memorials in Theben and Kronstadt*. VDM Verlag, 2008.
- Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.
- Veress Emőd: Az 1991-es alkotmány reformja. In: *Magyar Kisebbség*, 2002, 2. szám <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=19&cikk=m020206.html> (Letöltés: 2016-03-25)
- Veress Emőd: Alkotmánymódosítás után. In: *Magyar Kisebbség*, 2003, 4. szám, 267–294.
- Veress Emőd: Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. In: *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*, 2006, 2. szám, 35–41.

Vörös Gabriella: A szakrális, a nemzeti közösség és az egzotikum élménye. A magyarországiak részvételének motivációiról a csíksomlyói pünkösdi búcsúban. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*. Tabula Könyvek 7. Budapest–Pécs, Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005. 69–84.

Zahorán Csaba: Az egyház visszatér. A Román Ortodox Egyház a székelyföldi magyar és román nemzetépítés diskurzusában 1989 után. In: *Múltunk*, 2012, 4. szám, 20–65.

Napilapok, hírportálok

Adevărul
Átlátszó Erdély
BBC News, Romania
Condeiu! ardelean
Curierul Național
Cuvântul Liber
Erdélyi Riport
Evenimentul Zilei
Erdélyi Napló
Financiarul.ro
Háromszék
Hvg.hu
Gândul.info
Je to tak
Jurnalul Național
Krónika
Magyar Nemzet Online (Mno.hu)
Maszol.ro
Mediafax.ro
Mesagerul de Covasna
Napoca News
Neue Zürcher Zeitung
Népszabadság (Nol.hu)
Observatorul de Covasna
Răsunetul
Sfera Politicii
Spiegel Online
Székelyhon.ro
Transindex.ro

*Melléklet*⁹⁴

Székely zászlók Kézdivásárhely főterén, 2013 nyarán.

Székely zászlók a budapesti parlamenten (2014).

A Székely Nemzeti Tanács által 2004-ben elfogadott regionális jelkép fokozatosan egyre több székelyföldi település polgármesterei hivatalán jelent meg, ami ellen eleinte csak néhány helyi román szervezet emelt szót, ám később a kormányt képviselő román prefektusok is felléptek. Miután a prefektusok bírósági úton is követelték a zászlók eltávolítását, tiltakozásként számos központi helyen és magánházon jelent meg a lobogó, de a magyar kormány és több magyarországi önkormányzat is kifejezte szolidaritását a székely jelkép ügyében.

⁹⁴ A fényképek a szerző felvételei.

Nagyvárad felszabadításának ötvenedik évfordulóját felidézõ emléktábla a nagyváradai városháza falán.

A város 1940–1944 között került vissza – a tábla szövege szerint „átmeneti fasiszta-horthysta megszállás” alá – Magyarországhoz, Észak-Erdéllyel együtt, lakossága egészen az 1970-es évekig magyar többségű volt.

A székelyföldi Vargyason egy kereszt és egy emléktábla idézi fel az egykor itt állt ortodox templomot.

A két világháború közötti időszakban a Székelyföld romániai integrációjának egyik legfőbb tényezője a Román Ortodox Egyház volt, amely az „elszékelyesített románok visszarománosítására” törekedve számos ortodox templomot emelt a régióban, gyakran a helyi – nem ortodox – lakosság terhére. A második bécsi döntést követően a templomok közül többet leromboltak vagy megrongáltak.

Kétnyelvű felirat Gyergyószentmiklós vasútállomásán.

A 20 százaléknál nagyobb arányban kisebbségek által is lakott települések hivatalos feliratainak „kétnyelvűsítését” elrendelő 2001-es törvény hiányosságát kihasználva a Román Vasúttársaság sokáig elutasította, hogy kisebbségi nyelven is kiírják a települések nevét. Egy 2003-ban megkötött politikai egyezségnek köszönhetően azonban fokozatosan több száz vasútállomásra került ki a felirat a kisebbség nyelvén is.

A közép-erdélyi Radnóton a 2012-es városnapok alkalmából vonták fel először a hatalmas román trikolorrt a capitoliumi farkas szobrának helyi másolata mögött.

A polgármester ünnepi beszédében kiemelte, hogy „a román állam e jelképe a latinitás emlékműve mellett fog állni, amely folyamatosságunkat jelképezi ezeken a vidékeken...” A Maros megyei tanács elnöke pedig megemlítette, hogy nem feledkezett meg a kampány során adott ígéretekről, amelyek teljesítésére az elkövetkező időszakban kerül sor, majd gratulált Radnótnak, hogy itt, és nem Marosvásárhelyen sikerült felállítani a megye legnagyobb zászlóját.

Zászlók a csíkszeredai városházán 2009 nyarán: a román, a csíkszeredai, a székely és az európai uniós lobogó.

Ortodox kereszt (troiță) Szatmárnémeti központjában (2009).

A fakereszten román történelmi motívumok: Horea, Cloșca és Crișan parasztszerekek, valamint Avram Iancu, az 1848–49-ben a magyar kormányzat ellen küzdő erdélyi román felkelők egyik vezérének arcképei láthatók.

A dák–római szintézis és kontinuitás megjelenítése az ércegyeségi Brád főterén.

A sétány egyik végén a 2004-ben felállított, a románok latin eredetére emlékeztető capitoliumi farkas-szobor található, a másikon pedig a dákokat felidéző sárkánykigyó és Decebal-dombormű 2006-ból. A dákoromán kontinuitás – vitatott – elmélete alapján a román nemzet erdélyi gyökerei több mint kétezer évesek, így a románok jelenléte jóval régebb óta folyamatos a régióban, mint a többi nemzeté. A „ki volt itt előbb-verseny” magyar tanúja például a székelyföldi Nyárádremetén álló milleniumi emlékoszlop (1896-ban, a magyar honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából emelték), amelyet 1996-ban újítottak fel, és ekkor helyezték ki rá a „1100 éve itt vagyunk” feliratot is (alsó kép).

A csíkszeredai Sportklub Románia egyik legsikeresebb jégkorongcsapata.

Meccseik – különösen ha „román” (például bukaresti) csapat ellen játszanak – szimbolikus jelentőséget is kapnak. A csapat „regionális identitását” a játékosok mezén látható Székelyföld-felirat és rovásírás is megjeleníti.

Az 1849-ben, az érchegységi román felkelők elleni harcban elesett magyar forradalmár, Vasvári Pál emlékműve a kalotaszegi Körösfőn.

Zarándokok a csíksomlyói pünkösdi búcsún (2006).

A „nemzetiesedés” a székelyföldi Csíksomlyóra érkezők programján is látszik: a pünkösdi körmenethez és a Somlyó-hegy nyergében megtartott miséhez hozzáadódott a „Székely Gyors” és a „Csíksomlyó Expressz” nevezetű különvonatok útja is az „ezeréves határon” lévő „gyimesbükki zarándokhelyre”.

Román nemzeti ünnep Gyulafehérváron, 2012. december elsején.

Kolozsvár polgármestere 1992–2004 között a szélsőséges nacionalista Gheorghe Funar volt, aki arra törekedett, hogy különféle román szimbólumokkal mintegy „felülírja” a városközpont többnyire magyar és német múltját. Ellentmondásosabb akciói közé tartozott a magyar főkonzulátus zászlajának levetetése 1997-ben, illetve a városi padok és szemeteskukák kék-sárga-pirosra való festése.

A Megbékélés Parkja az aradi Tüzoltó téren.

Az 1890-ben felavatott, Trianon után pedig eltávolított Szabadság-szobor 2004-ben került vissza közterületre, a helyi és bukaresti nacionalisták heves ellenkezése ellenére. A román (vulgár-)nacionalista narratívában ugyanis az aradi vértanúkat „háborús bűnösként” tartják számon, akik felelősek az Erdélyben 1848–49 során „a magyarok által lemészárolt 40 000 román haláláért és több száz román falu elpusztításáért”. A szoborcsoport újbóli felállítását csak az a kompromisszum tette lehetővé, hogy vele együtt egy, a román 48-asokat felidéző diadalívet is átadtak (pontosabban a makettjét, ugyanis az alkotás befejezése elhúzódott).

Marosvásárhely központja Trianon óta a magyar–román szimbolikus rivalizálás színtere (2009).

A „Kárpátok Őre” a székelyföldi Csíksomortánban.

Az 1915-ben Kolozsvárt felavatott, fából készült szobor a román bevonulás után elpusztult, eredeti helyén az 1989-es fordulat után sem lehetett újra felállítani. Mását először a magyarországi Szilvásváradon avatták fel 2002-ben, a székelyföldi Csíksomortánban pedig 2013 nyarán.

A székely-magyar jelképek ellen fellépő Kovászna megyei prefektus hivatala előtt elhelyezett tábla Sepsiszentgyörgyön 2012 telén.

A prefektus később egy román nemzeti színű zászlót állítottatott a tábla elé, amelyet nemsokára ismeretlenek megrongáltak. A provokációnak nem lett további következménye, és mind a zászlót, mind a táblát eltávolították, később pedig a prefektus is más funkciót kapott – Bukarestben.

A 2000-ben megszentelt marosfői apáca kolostor bejárati kapuja (2015).

Huszárok felvonulása Székelyudvarhelyen, 2009. március 15-én, a magyar nemzeti ünnep alkalmából.

A Székelyudvarhelyi Hagyományörző Székely Huszárezred lovasai mögött a 2008-ban, Orbán Viktor Fidesz-elnök részvételével visszaállított (az első világháború végi román bevonulás után eltávolított), turul-szobros millenniumi emlékoszlop látható.

Román nacionalisták menetelnek Csíkszeredában a román nemzeti ünnepen, 2011. december elsején.

A vasgárdisták eszmei örökségét nyíltan felvállaló, nacionalista Noua Dreaptă mozgalom tagjai gyakran tartanak látványos felvonulásokat Romániában és Moldovában. Az utóbbi néhány évben előszeretettel szervezik december elsejei megemlékezéseiket a magyar többségű székelyföldi városokba, hogy „együtt ünnepeljenek a magukra hagyott székelyföldi románokkal”. 2009-ben Sepsiszentgyörgyön, 2010-ben Marosvásárhelyen, 2011-ben Sepsiszentgyörgyön és Csíkszeredában, 2013-ban és 2014-ben pedig ismét Sepsiszentgyörgyön vonultak fel, gyakran magyar tiltakozások közepette, de komolyabb incidens nélkül.

KRÁNITZ PÉTER PÁL*

Demográfiai változások az erdélyi örmények körében a két világháború között**

Jelen tanulmány megkísérli bemutatni a két világháború között az erdélyi örménység¹ körében lezajlott demográfiai változásokat, s kitekintést tesz e nemzeti kisebbség korabeli foglalkozás szerinti megoszlására is. A történeti háttér rövid ismertetését nyújtó bevezető fejezetet követően bemutatásra kerül az erdélyi örménység két világháború közti földrajzi eloszlása és területi koncentrációja egy-egy térképen, melyek a *Google Fusion Tables* online térképszerkesztő program segítségével készültek. Ezt követően az ún. *interbellum* és a II. világháború korszakának migrációs és demográfiai folyamatai kerülnek ismertetésre, rövid kitekintéssel a háborút követő évtized viszonyaira. A tanulmány által feldolgozott forrásdokumentumokat – az erdélyi örmény katolikus plébániák *Historia Domusait*, anyakönyveit, lélekösszeírásait stb. – a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár (Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla) őrzi.²

* A szerző történész, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola. E-mail: kranitz_peti@hotmail.com

** Köszönettel tartozom Bodó Juliannának és Biró A. Zoltánnak a tanulmányhoz fűzött hasznos megjegyzésekért.

¹ Erdélyi örményeken a Romániához csatolt területek örmény rítusú római katolikus felekezetű lakosságát értem.

² A levéltár repertórium 2011-ben került közlésre nyomtatott formában magyar, román és angol nyelven; Bernád Rita – Kovács Bálint: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár: Repertorium*. Budapest – Gyulafehérvár – Leipzig, ELTE Egyetemi Levéltár – Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség – Leipziger Universitätsverlag, 2011. További repertórium adatokkal szolgál: Ávedik Lukács: Adatok az erzsébetvárosi levéltárból. In: *Armenia: Magyar-örmény havi szemle*, 1892, 10 (6). szám, 309-313; Ávedik Lukács: *Szemelvények*

Bevezetés

Örmény közösségek a Kárpát-medencében a középkor óta ismeretek, első településük, Terra Armenorum – Pór Antalnál *Örményfalva* – a mai Esztergom részét képező Szamárhegyen helyezkedett el, ám rövid életűnek bizonyult, a tatárjárás pusztította el.³ Az újbóli, tömeges betelepülésére egészen a 17. századig kellett várni, mikor Minas Zilifdarean T'oxat'ec'i püspök vezetésével 1668-1672 között – ezt megelőzően és követően is korlátozott mértékben – örmények telepedtek meg Erdély területén. A *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* és Oxendio Virziresco (1654-1715) missziós tevékenységének köszönhetően az erdélyi örmények az 1690. évben uniáltak Rómával, létrehozva az erdélyi örmény katolikus püspökséget, melynek a továbbiakban négy plébániája alakult Szamosújváron (örményül: Hajak'alak', latinul: Armenopolis, németül: Armenierstadt, ma: Gherla, RO), Erzsébetvárosban (örményül: Ibasfalau /Yeľisabet'owpolis, latinul: Elisabethopolis, németül: Elisabethstadt, ma: Dumbrăveni, RO), Gyergyószentmiklóson (örményül: Čurčov/Sënd Migloš, németül: Niklasmarkt, ma: Gheorgheni, RO) és Csíkszépvízen (örményül: Sibviz, ma: Frumoasa, RO).⁴

Erzsébetváros okmánytárából. Szamosújvár, 1896; Bányai Elemér: A M. Nemzeti Múzeum örmény vonatkozású kéziratai. In: *Armenia: Magyar-örmény havi szemle*, 1906, 9 (20). szám, 280-282; Drost-Abgarjan, Armenuhi – Kovács Bálint – Marti Tibor: *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*. Leipzig – Eger, 2011; Fogolyán Vilmos András: Örmény kódexek az Országos Széchényi Könyvtárban. In: *Magyar Könyvszemle*, 1943, 1 (67). szám, 16-23; Kovács Bálint: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár. In: *Erdélyi Múzeum*, 2012, 2 (74). szám, 68-89; Kovács Bálint: Eddig ismeretlen erdélyi örmény kéziratok a Vatikáni Könyvtárban. In: *Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek*, 2006, 109 (10). szám, 10-12; Schütz Ödön: Régi örménynyomtatványok az Országos Széchényi Könyvtárban. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1960. 166-173.

³ Örményfalva rövid történetét és a tatárjárást követő újbóli benépesítését ismergetti Pór Antal: Az örmények falvának újbóli megnépesítése az esztergomi káptalan által. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1904, 2 (11). szám, 155-158.

⁴ Vö.: Bernád Rita – Kovács Bálint: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár...*, i. m., 2011., Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685-1715)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012.; Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Ararától. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Budapest – Lipcse, Budapesti Történelmi Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – Leipziger Universitätsverlag, 2013. 9-16. Szamosújvár

Az erdélyi örmények a 18. és 19. századok során messzemenően integrálódtak a magyar társadalomba – anyanyelvük és öltözködésük a magyarral lett azonos, több mint nyolcvan család nyert nemesi, Szamosújvár és Erzsébetváros pedig szabad királyi városi címet. Sőt, a reformkort követően az erdélyi örménység a polgári társadalomba, az ország művészeti és politikai vérkeringésébe is képes volt mélysegeiben betagozódni – a legismertebbek között kiemelendő Czetz János, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Hollósy Kornélia, Hollósy Simon, Gajzágó Salamon és Lukács László –, így az I. világháború hajnalán már csupán örmény rítusú istentiszteletük, továbbás történetadatuk, kulturális emlékezetük különböztette meg őket Erdély magyar lakosságától.⁵ Az I. világháborút követően Erdély és a Partium románok általi megszállása és a békeszerződés következtében a történeti Magyarország összes örmény katolikus plébániája Romániához került, mely új korszakot nyitott meg az erdélyi örmények történetében – e korszak első évtizedeinek demográfiai változásait tekinti át a tanulmány a továbbiakban.

és Erzsébetváros történetéről bővebben ad számot: Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár, Aurora, 1896.; Szongott Kristóf: *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900*. Szamosújvár, 1901.

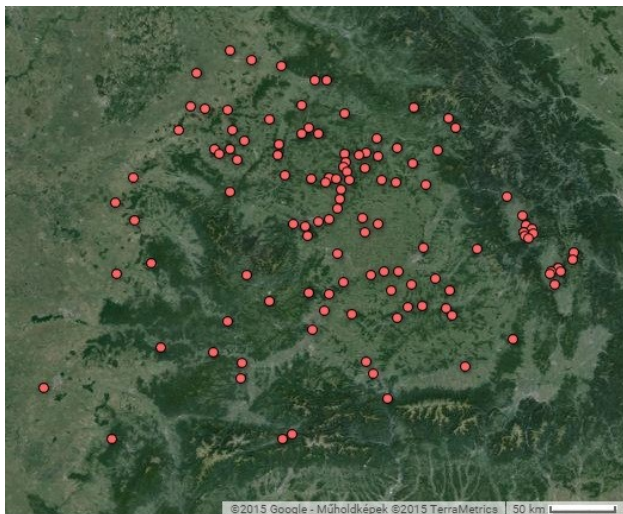
⁵ Ifj. Bertényi Iván: Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Ararától. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Budapest – Lipcse, Budapesti Történeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – Leipziger Universitätsverlag, 2013. 85-103; Dzsotjáné Krajcsir Piroska: Adatok a magyarországi örmények XVII-XIX. századi életmódjához. In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*, 2000, (3). 124-135; Nagy Pál: Armenizmus: Örmény identitás és kulturális ideológia a XIX. század végén Erdélyben. In: *Baranya: történelmi és honismereti folyóirat*, 1994, 1 (7-8). szám, 221-230; Pál Judit: Az erdélyi örmények és beilleszkedésük a magyar társadalomba. In: Balogh Béla (szerk.): *Kötődések Erdélyhez*. Tatabánya, 1999. 64-73; Tóth K. József: Örmény identitás a dualizmuskorban. In: Kovács Bálint – Óze Sándor (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007. 127-137.

Migráció, természetes fogyás, szórványközösségek és foglalkozás szerinti megoszlás az erdélyi örmények körében a két világháború között

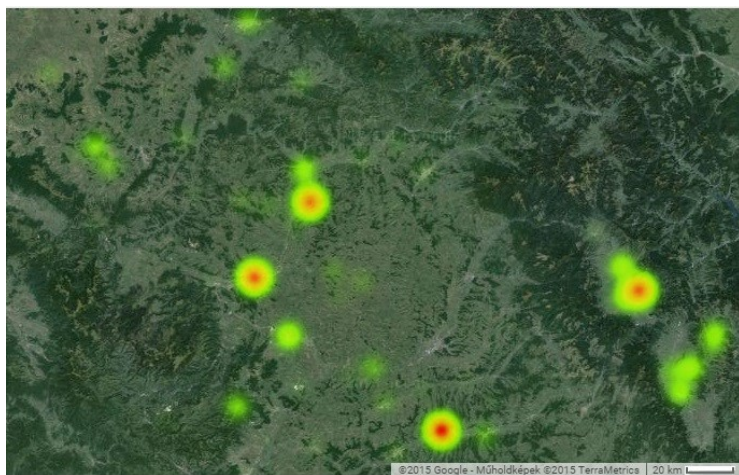
Az erdélyi örmény egyházi és világi vezetők a tárgyalt időszak legnagyobb kihívásait a katolikus egyházak nehéz helyzetében, híveik számának drasztikus csökkenésében, valamint a szórványörménység asszimilációjában láttatták a két világháború között. Az e problémákkal kapcsolatos sürgető kérdéseknek újra és újra hangot adtak, így az örmény katolikus plébánosok 1923. október 6-7-én, Szamosújváron tartott nagygyűlésén az Örmény Katolikus Vikáriátus felállítását sürgették annak érdekében, hogy egy örmény katolikus főesperes „tömörítse a széttagoltan élő” erdélyi örménységet.⁶ A két világháború között ugyanis nem kevesebb, mint 131 erdélyi és partiumi településen éltek kisebb-nagyobb örmény közösségek [1. térkép], míg örmény lelkész ezeknek csupán töredékén végzett szolgálatot.⁷

⁶ Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár (a továbbiakban: SZÖKGYL): 584/d, *A szépvízi örmény katolikus plébánia Historia Domusa*. Az erdélyi örmény katolikus egyház autonómiája ekkor már két évszázada a magyar közbeszédnek az erdélyi örménységgel és egyházakkal kapcsolatban talán legtöbbet vitatott kérdéskörét jelentette, ugyanis Oxendio Virziresco címzetes püspök és apostoli vikárius 1715. évi halálát követően új püspök kijelölésére nem került sor, az örmény katolikus egyház betagozódott az erdélyi püspökség joghatóságába. Merza Gyula – kora erdélyi örménységének kiemelkedő alakja, nagybirtokos, egyháztanácsos, az Erdélyi Kárpát-Egyesület tiszteletbeli elnöke, az Erdély folyóirat szerkesztője, a Szent Szilveszterrend lovagja, stb. – az I. világháború hajnalán a következőket írta: „Tehát a törvényes alap, a hazafiság és a közóhaj az a szent háromság, melynek őseroje alatt az örmények ezen igazságos ügyének [ti. az erdélyi örmény katolikus püspökség helyreállítása] bármely formában is, de egyenesen államérdekből végtére győzedelmeskednie kell.” Vö.: Merza Gyula: *Az örmény betelepülés története Magyarországon és a szamosújvári örmény katolikus püspöki, illetve vikáriusi szék*. Vác, Első Váci Sajtó, 1913. 13.

⁷ Az értéket a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár különböző, 1918 és 1948 közötti időszakra datált irataiban szereplő adatok alapján határoztam meg. A sok esetben korabeli román néven illetett település beazonosításában a következő szótárak és adatbázisok voltak segítségemre: *Erdélyi és moldvai helységnévtár*. <http://szabo.adatbank.transindex.ro> (2015-10-11); Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, 1992.; Mező András: *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza, 1999.; Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli magyar helységnév-szótár*. Pécs, 1990. Mindazonáltal

1. térkép. Örmény lakossággal bíró erdélyi és partiumi települések, 1918-1948. [Kránitz P. P., 2015]

2. térkép. Az erdélyi örmény lakosságmegoszlás „hőterképe”. [Kránitz P. P., 2015]

kilenc település geokódolása sikertelen maradt, ezért az 1. térkép csupán 122 települést ábrázol.

Amint azt a 2. térképen jól láthatjuk, bár az erdélyi örmények két világháború közötti lakosságmegoszlása hatalmas területen nagy mennyiségű települést ölelt fel, legnagyobb számban mégis négy településen koncentráltak: Erzsébetvárosban, Kolozsváron, Szamosújváron és Gyergyószentmiklóson. Csíkszépvíz ekkorra már csupán kevesebb, mint száz örmény lakossal bírt, így bár otthont adott Erdély egyik örmény katolikus plébániájának, amint az a térképen is látható, az erdélyi örmény lakosságkoncentráció periferiájára került.

A másik nagy kihívás, mellyel az erdélyi örmények szembenéztek, a népességszám csökkenése volt, melyet két folyamat, a migráció és a természetes fogyás is erősített. A hagyomány szerint mintegy háromezer örmény család – tehát hozzávetőleg 15 000-20 000 fő – települt 1672-ben Erdélybe, amely adat mindazonáltal nagyban túlzó, lélekszámuk soha sem érte el ezt az értéket. Míg 1689-ben Giacomo Cantelmi varsói nuncius létszámukat kétezer főre becsülte, az első lélekösszeírások tanúsága alapján a 18. század elején sem haladta meg lakosság számuk a 240 család értékét, mely az ötszörös szorzóval élve is csupán 1200 fő. A 18. század derekára azonban a családok száma elérte a 890 körüli értéket, amely hozzávetőlegesen 3500-4500 lelket jelentett, mely a folyamatos bevándorlás mellett a természetes szaporodás nagyarányú növekedésének is köszönhető, mely a 18. század második felében is folytatódott.⁸ Szamosújvár keresztelési és temetési anyakönyvmásolatainak tanúságai jó példával szolgálnak az erdélyi örmények 18-19. századi demográfiai változásaira. A város örmény lakossága tekintetében a valaha mért legnagyobb növekedést az 1751 és 1771 közötti időszakban tapasztalhatjuk, mikor nem kevesebb, mint 3366 (az évi átlag 160,3) örmény katolikus rítusú keresztelést tartottak, míg temetésből mindössze 2474-et (az évi átlag 117,8), így az abszolút természetes népességnövekedést ebben az időszakban 892 főben állapíthatjuk meg. A plébánia történetében a legtöbb, összesen 288 keresztelést 1755-ben végezte a város örmény katolikus plébánosa.⁹

⁸ Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja...*, i. m., 2012; Pál Judit: *Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században*. In: *Erdélyi Múzeum*, 1997, 1-2 (59). szám, 104-120.

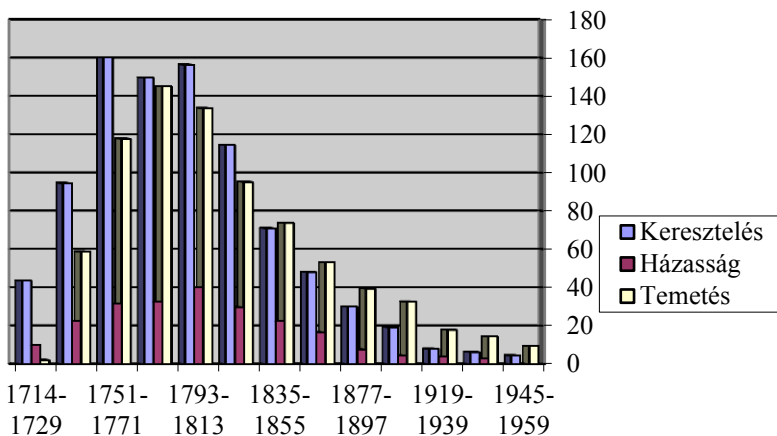
⁹ 1714 és 1959 között összesen 18 687 örmény katolikus szertartású keresztelést tartottak a városban. A legtöbb esküvőt, összesen ötvennégyet 1813-ban tartottak a városban – először 1915-ben fordult elő, hogy egyetlen örmény katolikus rítusú

A 19. század során mindazonáltal megkezdődött az örmények kivándorlása Erdély területéről, s a népességnövekedés is megtorpant, ezért tapasztalhatjuk, hogy míg 1850-ben 7372, addig 1857-ben már csupán 5909 erdélyi örményről adnak számot a források. Szamosújváron az 1866. évtől kezdve minden évben több örmény katolikus rítusú temetést tartottak, mint keresztelést: míg 1877 és 1897 között 630 (az évi átlag 30) keresztelést és 828 (az évi átlag 39,4) temetést végzett az örmény katolikus plébános, addig 1898 és 1918 között 403 az (évi átlag 19,2) keresztelést és 685 (az évi átlag 32,6) temetést. A jelen tanulmány elsődleges spektrumát alkotó időszakban, 1919 és 1939 között mindösszesen 168 (az évi átlag 8) keresztelést és 373 (az évi átlag 17,8) temetést végeztek a városban, tehát az 1898-1918 közötti időszakhoz képest a keresztelesek évi átlagos értéke 58,4%-kal, a temetéseké 45,4%-kal csökkent, aminek legfontosabb kiváltó okát az I. világháborút követő, Magyarországot célzó migráció szolgáltatta. A második bécsi döntés és a szovjet megszállás közötti háborús időszakban Szamosújvár demográfiai mutatói tovább romlottak: 1940 és 1944 között 31 (az évi átlag 6,2) keresztelest és 72 (az évi átlag 14,4) temetést végeztek, majd 1945 és 1959 között összesen 67 (az évi átlag 4,5) keresztelest és 141 (az évi átlag 9,4) temetést. A születések és halálozások arányának változását szemlélteti az 1. ábra, amely jól szemlélteti, hogy az erdélyi örménység demográfiai hanyatlása már a 19. század első felében megkezdődött, s a 20. századra csúcsosodott ki.¹⁰

esküvőt sem tartottak a városban, másodjára 1945-ben, majd 1955-ben, s ezt követően egyre sűrűbben. A legtöbb örmény katolikus rítusú temetést, összesen 418-at 1781-ben végzett a szamosújvári örmény katolikus plébános. Vö.: SZÖKGYL: 339/f, 5. doboz, f. kötet, *Alexa Ferenc plébános vegyes tematikájú kötete (gazdasági ügyek, leltárok, lélekösszeírás) 1934-1944.*

¹⁰ SZÖKGYL: 345, 2. doboz. Nr. 75/946. *Matricula Baptisatorum Ecclesiae parochialis arm.cath. Szamosújváriensis ab anno 1930 I/I – usque ad annum 1945 XII/31; Nr. 77/946. Matricula Defunetorum Ecclesiae arm.cath.Armenopoleos a 1. Jan. 1930 usque ad diem 31. Dec. 1945. ex vol. V. Pag. 62-89.*; SZÖKGYL: 339/f, 5. doboz, f. kötet, *Alexa Ferenc plébános vegyes tematikájú kötete (gazdasági ügyek, leltárok, lélekösszeírás) 1934-1944.* Mindezen felül egy másik reprezentatív mutatóval szolgálhatnak a bérmlási anyakönyvek is: míg 1898 és 1917 között összesen 192 személy bérmlált Szamosújváron, 1922 és 1944 között mindössze 72 fő. Vö.: SZÖKGYL: 339/a, 6. doboz, b. kötet.

1. ábra. Örmény katolikus rítusú keresztelesek, házasságok és temetések évi átlagos értéke Szamosújváron, 1714-1959.

Szamosújvár örmény lakossága 1931-ben – amikor megalapították a Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusát – 407 főt tett ki,¹¹ mely érték, minden bizonnyal a vidék és város közötti belső migráció okán, 1947 decemberére valamivel nőtt, ekkor 259 nő és 153 férfi, összesen 412 örmény katolikus személy élt a városban.¹² A II. világháborút követő kivándorlás következtében 1949-re lélekszámuk 380 főre esett vissza.¹³ Az 1931-ben megalkotott szamosújvári esperesi kerület juriszdikciója alá vont megyék teljes örmény lakosságszáma – Szamosújvárral és Kolozsvárral együtt – 1931-ben 1482 volt: 199 Szamos megyében (Județul Someș), 73 Naszód megyében (Jud. Năsăud), 93 Torda megyében (Turda), 91 Szatmárnémeti megyében (Jud. Satu Mare), 143 Szilágy megyében (Sălaj), 20 Bihar megyében (Bihar) és 443 fő Kolozsvár városában. Mint láthatjuk, Kolozsvár örmény lakosságának száma ekkor már meghaladta Szamosújváráét.¹⁴ Kolozsvár lakosságának ekkor hozzávetőleg 0,6%-a volt örmény katolikus vallású, mely arány a II. világháború végére

¹¹ SZÖKGYL: 345, 4. doboz.

¹² SZÖKGYL: 339/f, 5. doboz, f. kötet, *Alexa Ferenc plébános egyes tematikájú kötete (gazdasági ügyek, leltárak, lélekösszeírás) 1934-1944.*

¹³ SZÖKGYL: 345, 3. doboz. 141/1949.

¹⁴ SZÖKGYL: 345, 4. doboz.

jócskán megnőtt: az 1944. évben a városban tartott összes keresztelés 1,08%-a, az összes házasság 1,2%-a és a városban tartott összes temetés 0,7%-a zajlott örmény katolikus szertartásrend szerint.¹⁵

Erzsébetvárosban 1923 júliusában nem kevesebb, mint 471 örmény katolikus személy élt – a legfiatalabb, a mindössze hat hónapos Szentpéteri László 1923. január 30-án született, míg a legidősebb, a 89 éves Zakariás Anna 1834. január 14-én.¹⁶ Ez az érték már az I. világháborút követő kivándorlás eredménye volt, amelyről Alexa Ferenc plébános így írt: „Sok örmény család hagyta el Erdélyt s repatriáltatta Magyarországra, javarésze Budapestre költözött ki végbúcsút intve drága városunknak: Erzsébetvárosnak, csakhogy magyar uralom alatt boldognak érezhetnék magukat.”¹⁷ Azonban az 1923. évi érték is drasztikusan csökkent a következő két évtized viharos körülményei közepette. A négy örmény katolikus plébániával bíró erdélyi település közül Erzsébetváros volt az egyetlen, mely dél-erdélyi városként a második bécsi döntéssel nem került vissza-csatolásra, így a II. világháború során Észak- és Dél-Erdély között tapasztalható óriási mértékű lakosságmozgás a város örmény populációját is nagyban érintette. 1947 júniusában már csupán 136 örmény katolikus személy élt a városban, 1948 júniusában 131 és 1949 júniusában mindösszesen 106 fő.¹⁸

A kivándorlásokon túl az örmény katolikus lakosság körében a természetes fogyás is megállapítható. Míg 1897 és 1917 között 130 (az évi átlag 6,2) örmény katolikus rítusú keresztelést végeztek a városban,¹⁹ addig 1930 és 1939 között összesen 26 (az évi átlag 2,6) keresztelést és 47 (az évi átlag 4,7) temetést végzett az erzsébetvárosi örmény katolikus plébános. A II. világháború időszakában tapasztalhatjuk a legnagyobb visszaesést a reprodukció terén, hiszen az 1940 és 1944 közötti öt év során nem kevesebb, mint ötször annyi örmény rítusú temetést tartottak a városban, mint keresztelést, szám szerint négy (az évi átlag 0,8) keresztelést és húsz (az évi átlag 4) temetést. A II. világháborút követően kismértékű javulás volt tapasztalható, hiszen 1945 és 1958 között összesen 16 (az évi átlag 1,2) kereszte-

¹⁵ SZÖKGYL: 345, 2. doboz. 106-107-108/945.

¹⁶ SZÖKGYL: 88/h, 2. doboz. 126/923, *Lélekösszeírás – 1923*. 103-118.

¹⁷ SZÖKGYL: 88/g, 1. doboz, a. kötet. *Az erzsébetvárosi Historia Domus*.

¹⁸ SZÖKGYL: 345, 3. doboz. 42-1947, 51/1948, 77/1949.

¹⁹ SZÖKGYL: 88/a, 2. doboz, f kötet.

lést, míg 1945 és 1959 között összesen 33 (az évi átlag 2,2) temetést tartottak a város örmény katolikus lakossága körében.²⁰

Az erzsébetvárosi esperesi kerület egész területén 1931-ben – Erzsébetvároson kívül – összesen 152 örmény katolikus hívő élt: 50 Kis-Küküllő megyében (Târnava-Mică), 46 Nagy-Küküllő megyében (Târnava-Mare), 20 Alsó-Fehér megyében (Alba de Jos), négyen Szeben megyében (Sibiu), hatan Fogaras megyében (Făgăraș) és 16 Hunyad megyében (Hunedoara).²¹

Gyergyószentmiklós örmény lakossága tekintetében a két világháború között tapasztalható változások hasonló tendenciákat mutatnak, mint az erzsébetvárosi örmény lakossággal kapcsolatban fent bemutatottak. Míg 1930 és 1939 között összesen 73 (az évi átlag 7,3) örmény katolikus szertartású keresztelést és 79 (az évi átlag 7,9) temetést tartottak a városban, addig a II. világháború idején a keresztelések száma drasztikusan visszaesett: 1940-1945 között összesen 21 (az évi átlag 4,2) keresztelésről és 43 (az évi átlag 8,6) temetésről adnak számot a források. A háborút követően, 1945 és 1960 között összesen 74 (az évi átlag 4,6) örmény katolikus keresztelést, és 76 (az évi átlag 5,1) temetést tartottak a városban.²² Bár a keresztelések és temetések számának különbségéből fakadó természetes fogyás nem lenne drasztikus, a lakosságszám 1945 és 1948 között mégis óriási mértékben csökkent: míg 1945-ben 418, addig 1948-ban mindössze 338 örmény katolikus személy élt a városban, melynek oka nem lehet más, mint a migráció.²³ A vidéken is nagymértékben csökkent az örmény katolikus hívek száma, hiszen míg a gyergyószentmiklósi esperesi kerület területén – Gyergyószentmiklóson

²⁰ SZÖKGYL: 345, 2. doboz. *Ecclesia paroecialis Catolica Ritus Armeni e Dumbraveni. Tomus V. 1930-1959. Liber Baptizatorum.*, *Ecclesia paroecialis Catolica de rit Armeni e Dumbraveni. Tomus V. 1930-1959. Liber Mortuorum.*

²¹ SZÖKGYL: 88/g, 1. doboz, a kötet.

²² SZÖKGYL: 345, 2. doboz. *Copia Matriculae Baptisatorum Eclaesiae rom. cat. arm. rit. Gheorgheniensis ex annis 1930-1945-1953. Tom. VI. paginae: 19-34.*, *Copia Matriculae Baptisatorum de Parochia rom. cat. arm. rit. Gheorgheniensis ex annis 1954.*, *Copia Matriculae Defunetorum Eclaesiae rom. cat. arm. rit. Gheorgheniensis ex annis 1930-1945. Tom. VI. paginae: 20-37.*, *Copia Matriculae Defunetorum Parochiae rom. cat. arm. rit. Gheorgheniensis. Anni 1946-1955-1960.*

²³ SZÖKGYL: 345, 2. doboz. *A gyergyószentmiklósi örm.kath.Egyház Híveinek névsora; Relatio de spiritualibus – gyergyószentmiklósi örm.kat.plebánia.*

kívül – 1931-ben összesen 322,²⁴ addig 1945-ban már csupán 243 volt a hívek száma.²⁵

A csíkszépvízi örmény katolikus plébánia és esperesi kerület hívei kapcsán szintén megfigyelhető az örmény lakosság drasztikus csökkenése. Míg 1893-ban 150 örmény élt a településen,²⁶ 1949-re már csupán 65 fő.²⁷ 1931 és 1939 között összesen 15 (az évi átlag 1,6) örmény katolikus szertartású keresztelést és 22 (az évi átlag 2,4) temetést végeztek a településen.²⁸ A II. világháború alatt, 1940 és 1944 között nyolc (az évi átlag 1,6) keresztelést és három (az évi átlag 0,6) temetést, míg 1945 és 1955 között összesen nyolc (az évi átlag 0,7) keresztelést, s 1945 és 1950 között összesen kilenc (az évi átlag 1,5) temetést végeztek a település örmény katolikus lakossága körében.²⁹ Csíkszépvíz – a teendőit közismerten elhanyagoló – örmény katolikus plébánosa, Bodurián János 1948. szeptember 27-én végzett lélekösszeírása szerint a csíkszépvízi esperesi kerülethez tartozó megyék örmény katolikus lakossága 750 fő volt,³⁰ ám ezt a rendkívül magas értéket nagyban árnyalja Lengyel Zoltán, későbbi apostoli kormányzó és Sahag Koghian apostoli kormányzó által 1931-ben készült –, bár a teljesség igénye nélkül született, mégis, potenciálisan nagyobb pontossággal bíró – lélekösszeírás, mely mindösszesen 248 hivat számlált az újonnan kialakított esperesi kerület kilenc településén.³¹

²⁴ SZÖKGYL: 612/e, 2. doboz.

²⁵ SZÖKGYL: 345, 2. doboz. *Örmény származású híveink a Vidéken.*

²⁶ Vö.: Bogos Mária: *A szépvízi örmény közösség.* Budapest, XII. Kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat, 1997.

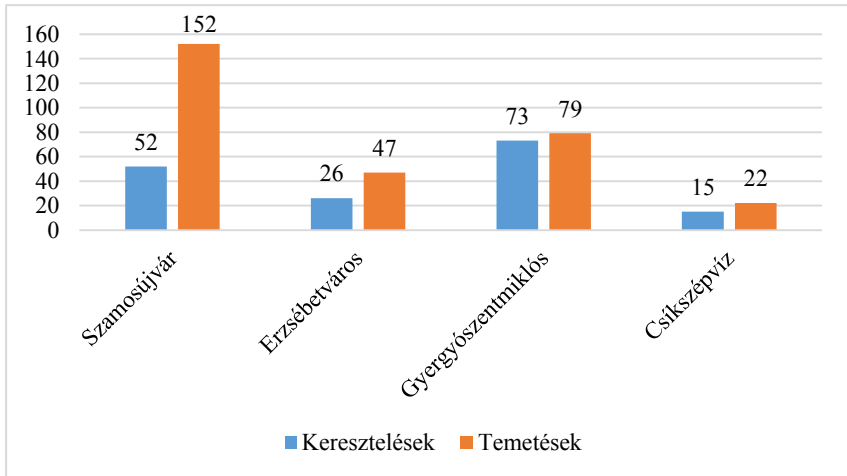
²⁷ SZÖKGYL: 345, 3. doboz. *15/1949.*

²⁸ 1924-ben négy örmény katolikus szertartású esküvőt tartottak a településen, mely olyan magas számnak számított, hogy Vákár József plébános a következőket jegyezte fel a plébánia Historia Domusába: „Az eseményekben igen színes és gazdag év fölötté kedvezett Amor szándékainak, amennyiben, mi ritkaság számba megy, 4 esküvőt tartottunk.” Vö.: SZÖKGYL: 584/d, *A szépvízi örmény katolikus plébánia Historia Domusa.*

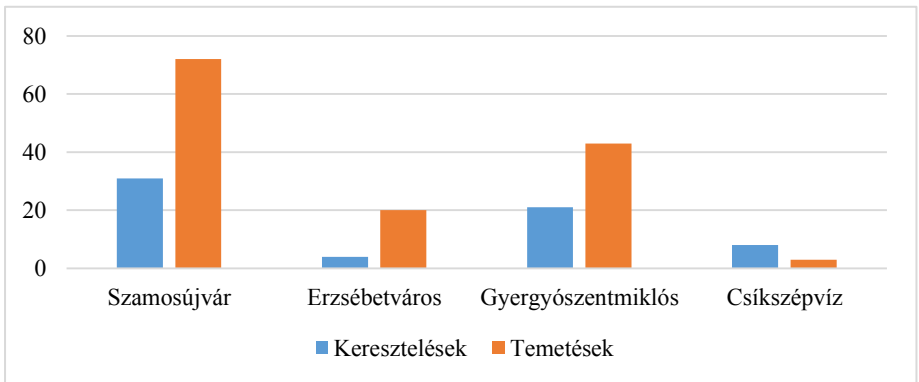
²⁹ SZÖKGYL: 584/a.

³⁰ SZÖKGYL: 543/3. *54/1949.*

³¹ SZÖKGYL: 584/d, *A szépvízi örmény katolikus plébánia Historia Domusa.*

2. ábra. Örmény katolikus rítusú keresztelések és temetések az 1930-as években

3. ábra. Örmény katolikus rítusú keresztelések és temetések 1940-1944 között

Összehasonlítás céljából érdemes Bukarest örmény katolikus lakosságának demográfiai változásait megfigyelnünk. A 20. századot megelőzően teljesen elhanyagolható örmény katolikus lakossággal bíró városban 1949-ben már 250 híve élt az örmény katolikus egyháznak, 1929 és 1949 között összesen 35 (évi átlag 1,6) keresztelést,

23 (évi átlag 1,1) esküvőt és 39 (évi átlag 1,9) temetést tartva a román fővárosban.³²

Az erdélyi örmények körében a 19. század óta megfigyelhető, az I. világháborút követően megerősödő, majd a II. világháború végével részben lezáruló, Magyarországot, elsősorban Budapestet célzó migrációs és kényszermigrációs folyamatok bemutatására egy önálló tanulmány adhatna megfelelő keretet, de pár szóval érdemes ehelyütt is méltatni. Amint azt már említettük, Alexa Ferenc, ki 1917-1934 között Erzsébetváros örmény katolikus plébánosa volt,³³ a helyi *Historia Domus* 1921. évet érintő feljegyzéseiben vetette papírra, hogy „sok örmény család” költözött Magyarországra az I. világháborút követően. E kényszermigrációs folyamat abba az óriási menekülthullámba tagozódott, amely az I. világháború éveiben indult meg az elcsatolt területekről Magyarország irányába, s hozzávetőleg 504 000 főt érintett.³⁴ Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz a Magyar Királyság határán, a Kárpátok völgyeiben helyezkedik el, így lakossága az I. világháború során többször is megérezte a háború pusztításait, s ezáltal menekülőre kellett fognia: Csíkszépvízen, példának okáért, az 1916. évi román betörés után még 1917 januárjában is mindössze négy örmény katolikus személy tartózkodott. Augusztus 28-án telepítették ki a lakosságot, a többség Budapestre, egyesek Kolozsvárra, Mikepércsre, Erzsébetvárosba, Hajdúböszörménybe, Hajdúnánásra, Nagyváradra, Szamosújvárra stb. menekültek – a plébános, Vákár József egészen 1917 áprilisáig Hajdúhadházán talált menedéket.³⁵ A háború után ugyan sokan visszaköltöztek a településre, ám sokan Budapesten maradtak.

A budapesti örmény katolikus lakosság az I. világháborút követő menekült- és migrációs hullámnak köszönhetően 1932-re hozzávetőleg 290 családot számlált. Ebben az évben alapították meg ugyanis a Budapesti Örmény Katolikus Egyházközséget,³⁶ ekkor kérte ide

³² SZÖKGYL: 345, 2. box. *Exposé des baptêmes, mariages et décès des Armenians Cath.*

³³ Az erdélyi örmény katolikus plébánosokról bővebben: Jakubinyi György: *Romániai Katolikus, Erdélyi Protestáns és Izraelita Vallási Archontológia*. Kolozsvár, Verbum, 2010.

³⁴ Bővebben számot ad: Tóth Judit: *Státuszjogok*. Budapest, Lucidus, 2004. 97.

³⁵ SZÖKGYL: 584/d, *A szépvízi örmény katolikus plébánia Historia Domusa*.

³⁶ Jól mutatja az erdélyi és budapesti örmény katolikus lakosság közötti szoros kapcsolatokat – sok egyéb példa mellett – a tény, miszerint a budapesti lelkés-

felvételét 290 család.³⁷ Számuk a II. világháború során tovább bővült, hiszen a háború borzalmai, elsősorban a szovjet-román megszállás következtében számos család menekült a magyar fővárosba. E menekülthullám mértékét jól szemlélteti az adat, miszerint az 1944. évben a gyergyószentmiklósi örmény katolikus plébánia hívei közül több mint kétszer annyian hunytak el Budapesten (összesen heten), mint Gyergyószentmiklóson (összesen hárman).³⁸

A két világháború közötti Erdély teljes örmény lakosságának számát tekintve pontos értéket talán lehetetlen is meghatározni. Míg Jakubinyi György érsek, a Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusának apostoli kormányzója adatai szerint a négy erdélyi örmény katolikus plébánia híveinek száma 1913-ban 2085, s 1954-ben 918 volt,³⁹ addig Nóda Mózes szentszéki tanácsos, egyetemi docens adatai szerint az I. világháborút követően Romániában hozzávetőleg 2500 örmény katolikus hívó élt.⁴⁰ A jelen tanulmányban vizsgált forrásdokumentumok összegzése egy egészen más képet mutat, s bár a különböző összeírások és anyakönyvek területileg nem egységesen, s a két világháború közötti negyedszázad különböző kiragadott pillanataiban adnak számot Erdély örmény lakosságáról,

zség létrehozása is a Mechitarista Rend 300 000 lej értékű erzsébetvárosi ingatlanjai Thiroján Atanáz atya általi értékesítésének köszönhetően kerülhetett realizálásra. Vö.: SZÖKGYL: 345, 1. doboz, 36. mappa. További információkért lásd: Avanesian Alex – Szám László: *Az örmény egyház története*. Budapest, Magyarországi Örmény Apostoli Egyház, 2010.; Kránitz Péter Pál: *Az új otthon: Örmény menekültek Magyarországon az örmény népirtás után*. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Budapest – Leipzig, Országos Széchényi Könyvtár – Budapesti Történeti Múzeum–Leipzig University Press, 2013. 104-108.

³⁷ Avedikian Viktória – Krajcsír Piroska: *Magyarországi örmények*. Budapest, Körtánc, 1998. 8.

³⁸ SZÖKGYL: 345, 2. doboz. Copia Matriculae Defunetorum Eclaesiae rom. cat. arm. rit. Gheorgheni-Gyergyószentmiklósisienis ex annis 1930-1945. Tom. VI. paginae: 20-37., 345, 2. doboz. 45. – 1945.VIII.22.

³⁹ Jakubinyi György: *A Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa – Szamosújvár*. Szamosújvár, Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa, 2001. 47. Statisztikai adatokkal szolgál továbbá: Merza Gyula: *Az erdélyi örmények statisztikája*. In: *Armenia: Magyar-örmény havi szemle*, 1904, 4 (18). szám, 101-107.

⁴⁰ Nóda Mózes: *The Historical, Political and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordat between the Vatican and Romania*. In: *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2010, 27 (9). 286.

mégis arra következtethetünk, hogy Erdély és a Partium területén a két világháború közötti időszakban hozzávetőlegesen 3000 örmény élt.⁴¹ Érdeemes lenne megvizsgálni, hogy milyen körülmények vezettek odáig, hogy az ezredfordulóra mindössze 823 hívet számláljanak az erdélyi örmény katolikus egyházközségek.⁴²

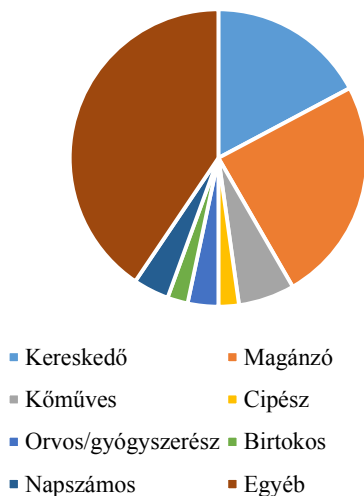
A fent ismertetett forrásdokumentumok az erdélyi örmények két világháború közötti társadalomtörténetének egy másik izgalmas aspektusára is fényt vetnek, mégpedig foglalkozás szerinti megoszlásuk alakulására. Az erzsébetvárosi esperesi kerületben 1931-ben készített lélekösszeírás a felnőtt férfi – egyes esetekben női – lakosság tekintetében az egyes személyek foglalkozását is feltüntette. Az összeírás alapján 1931-ben az erzsébetvárosi esperesi kerülethez tartozó hat megye (Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Alsó-Fehér, Szeben, Fogaras és Hunyad) 152 fős örmény lakossága körében a leginkább domináns foglalkozás a korábbi évszázadokhoz hasonlóan a kereskedő volt, nem kevesebb, mint nyolc fővel. Népszerű foglalkozásnak számítottak a hivatalnoki, ügyvédi, tanítói és jegyzői állások is, és az összeírás számot ad kispárosokról és gazdálkodókról, valamint egy gyógyyszerészről is.⁴³ A gyergyószentmiklósi plébánia 1945. évi összeírása során Vákár József plébános szintén feljegyezte a felnőtt hívek többségének, összesen 180 személy foglalkozását. A legtöbb esetben, 44 alkalommal a magánzó került feltüntetésre, amelyből sajnos a pontos szakirányultságra nem tudunk következtetni. Ahol pontosan megnevezésre került a foglalkozás, a kereskedők vannak túlnyomó többségben, összesen 31 fővel – sőt, további két fő keres-

⁴¹ A források az 1923 és 1948 között eltelt huszonöt évek közé datálhatók, s különböző földrajzi egységekre vonatkoztathatók, ezért a javasolt összérték bár nem lehet pontos, mégis, jóval magasabb, mint bármely korábban javasolt számadat. 1923-ban Erzsébetvárosban 471, az erzsébetvárosi esperesi kerület területén 1931-ben 152, Gyergyószentmiklóson 1945-ben 418, a gyergyószentmiklósi esperesi kerület területén 1931-ben 322, 1931-ben Szamosújváron 407, Kolozsváron 443 és a szamosújvári esperesi kerület területén 632 főről, míg Csíkszépvíz területén 1948-ban 65, s a csíkszépvízi esperesi kerület területén 1931-ben (a Lengyel Zoltán és Sahag Koghian által készített lélekösszeírás alapján) 248 főről adtak számot a források, s ez összesen 3158 személy.

⁴² Jakubinyi György: *A Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa...*, 2000, i. m., 47. A romániai örmények legújabb kulturális reprodukciós stratégiáiról számot ad: Veress Ilka: A romániai örmény kisebbség kulturális reprodukciós stratégiái. In: *Pro minoritate*, 2009. Tavasz, 123-139.

⁴³ SZÖKGYL: 88/g, 1. doboz, a. kötet.

kedőtanoncról is szól az összeírás. A népszerűbb szakmák között szerepelt a kőműves (11), a gyógyszerészi és orvosi pálya (6) és a cipész (4), de felfedezhető volt a gyergyószentmiklósi örmények körében mérnök, írnok, moztitulajdonos, orgonafúvó, fodrász, tímár és szőnyegszövő, sőt, hét napszámos és egy koldus is.⁴⁴

4. ábra. Foglalkozás szerinti megoszlás Gyergyószentmiklóson (1945)

A korabeli erdélyi örmény társadalom történetének még egy érdekes szilánkjával szolgál a csíkszépvízi plébánia Historia Domusa, miszerint mikor Sahag Koghian 1931-ben elfoglalta apostoli kormányzói székét Szamosújváron, májusi, csiki látogatása során felkereste a vidék és Csíkszépvíz örmény katolikus lakosságát, hol összesen négy idős örmény személlyel találkozott, akik tudtak örményül – erre szükségük is volt a kormányzóval való társalgás során, hiszen a plovdivi örmény iskola korábbi igazgatójaként magyarul nem beszélt.⁴⁵

⁴⁴ SZÖKGYL: 345, 2. doboz. *A gyergyószentmiklósi örm.kath. Egyház Híveinek névsora.*

⁴⁵ SZÖKGYL: 584/d, *A szépvízi örmény katolikus plébánia Historia Domusa.*

Összegzés

Amint azt láthattuk, az erdélyi örménység a két világháború között Erdélyben rendkívül széttagoltan élt összesen 131 településen. A hozzávetőleg 3000 fős örmény lakosság nagyjából 75%-a huszonhat városban élt,⁴⁶ a populáció egynegyede a fennmaradó 105 község és kisközség szórányörménységét alkotta. Bár az erdélyi örménység demográfiai hanyatlása már a 19. század derekán megkezdődött, arányaiban a legnagyobb lélekszámsökkenést az 1918 és 1940 közötti évek, a II. világháború időszaka és a szovjet-román megszállást követő évek hozták az erdélyi örmények körében, melyet nem csupán a keresztelések és temetések különbözetéből fakadóan megfigyelhető természetes fogyás, de a migráció is erősített. Mindezzel párhuzamosan Bukarest és Budapest örmény katolikus lélekszáma is drasztikusan megnőtt – előbbit túlnyomó többségben az Oszmán Birodalom területéről, az örmény népirtás borzalmai elől Romániába menekülő örmény katolikusok alkották, utóbbit többségében erdélyi örmények. Az erdélyi örmények túlnyomó többsége a jelen tanulmány spektrumát képező időszakban már nem beszélte az örmény nyelvet, legjellemzőbb foglalkozásuk továbbra is a kereskedelem maradt, mellettük helyet adva hivatalnokoknak, kőműveseknek, cipészeknek és másoknak.

A demográfiai mutatók ilyen mértékű drámai változásai a kor örmény hangadóit is aggasztották. Lengyel Zoltán apostoli kormányzó 1946. október 5-ére datált, 1946/147. számú körlevelében az „1931-1945 évekre, ezen apostoli kormányzóság 15 éves fennállási idejére vonatkozólag” megküldte „az erdélyrészi plébániák anyakönyvi adatait”, s az ezekben foglalt tragikus adatok orvoslása céljával a következőképp fordult Erdély örmény papságához: „Kérem t. Paptestvéreimet közöljék velem, hogy látnak és ha igen milyen célszerű és gyakorlatilag is megvalósítható eszközt látnak a legszomorúbb jövőt mutató kép javítását illetően.”⁴⁷ Bár a romániai kommunista diktatúra erdélyi örmény kisebbségét érintő demográfiai változások kutatása még várat magára, a demográfiai hanyatlás „legszo-

⁴⁶ A már sokat említett Erzsébetváros, Kolozsvár, Szamosújvár és Gyergyószentmiklós mellett Medgyesen, Gyulafehérváron, Fogarason, Nagyszebenben, Désen, Besztercén, Tordán stb.

⁴⁷ SZÖKGYL: 345, 4. doboz. *A romániai örmény szertartású katolikus apostoli kormányzóság körlevelei. 1946 I. 147. sz. Egyh. megyei akvi adatok.*

morúbb jövőt mutató” képén végül nem állt Lengyel Zoltán és az erdélyi örmény katolikus klérus módjában változtatni.

Felhasznált irodalom

A felhasznált forrásdokumentumokat a Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár (Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla) őrzi.

Avanesian Alex – Szám László: *Az örmény egyház története*. Budapest, Magyarország Örmény Apostoli Egyház, 2010.

Ávedik Lukács: Adatok az erzsébetvárosi levéltárból. In: *Armenia: Magyar-örmény havi szemle*, 1892, 10 (6). szám, 309-313.

Ávedik Lukács: *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*. Szamosújvár, Aurora, 1896.

Ávedik Lukács: *Szemelvények Erzsébetváros okmánytárából*. Szamosújvár, 1896.

Avedikian Viktória – Krajcsír Piroska: *Magyarországi örmények*. Budapest, Körtánc, 1998.

Bányai Elemér: A M. Nemzeti Múzeum örmény vonatkozású kéziratai. In: *Armenia: Magyar-örmény havi szemle*, 1906, 9 (20). szám, 280-282.

Bernád Rita – Kovács Bálint: *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár: Repertórium*. Budapest–Gyulafehérvár–Leipzig, ELTE Egyetemi Levéltár–Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekiség–Leipzig-i Universitätsverlag, 2011.

Ifj. Bertényi Iván: Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Budapest – Lipcse, Budapesti Történeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár–Leipzig-i Universitätsverlag, 2013. 85-103.

Bogos Mária: *A szépvízi örmény közösség*, Budapest, XII. Kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat, 1997.

Drost-Abgarjan, Armenuhi – Kovács Bálint – Martí Tibor: *Catalogue of the Armenian Library in Elisabethopolis*. Leipzig – Eger, 2011.

Dzsotjánné Krajcsír Piroska, Adatok a magyarországi örmények XVII-XIX. századi életmódjához. In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*, 2000, (3). 124-135.

Erdélyi és moldvai helységnévtár.
<http://szabo.adatbank.transindex.ro> (2015-10-11)

Fogolyán Vilmos András: Örmény kódexek az Országos Széchényi Könyvtárban. In: *Magyar Könyvszemle*, 1943, 1 (67). szám, 16-23.

Jakubinyi György: *A Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa – Szamosújvár*. Szamosújvár, Romániai Katolikus Örmények Ordináriátusa, 2001.

Jakubinyi György: *Romániai Katolikus, Erdélyi Protestáns és Izraelita Vallási Archontológia*. Kolozsvár, Verbum, 2010.

Kovács Bálint: Az erzsébetvárosi örmény könyvtár. In: *Erdélyi Múzeum*, 2012, 2 (74). szám, 68-89.

Kovács Bálint: Eddig ismeretlen erdélyi örmény kéziratok a Vatikáni Könyvtárban. In: *Erdélyi Örmény Gyökerek füzetek*, 2006, 109 (10). szám, 10-12.

Kránitz Péter Pál: Az új otthon: Örmény menekültek Magyarországon az örmény népiirtás után. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Budapest – Leipzig, Országos Széchényi Könyvtár – Budapesti Történeti Múzeum – Leipziger Universitätsverlag, 2013. 104-108.

Lelkes György: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Budapest, 1992.

Merza Gyula: Az erdélyi örmények statisztikája. In: *Armenia: Magyar-örmény havi szemle*, 1904, 4 (18). szám, 101-107.

- Merza Gyula: *Az örmény betelepülés története Magyarországon és a szamosújvári örmény katolikus püspöki, illetve vikáriusi szék.* Vác, Első Váci Sajtó, 1913.
- Mező András: *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz.* Nyíregyháza, 1999.
- Nagy Kornél, *Az erdélyi örmények katolizációja (1685-1715),* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2012.
- Nagy Pál: Armenizmus: Örmény identitás és kulturális ideológia a XIX. század végén Erdélyben. In: *Baranya: történelmi és honismereti folyóirat*, 1994, 1 (7-8). szám, 221-230.
- Nóda Mózes: The Historical, Political and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordat between the Vatican and Romania. In: *Journal for the Study of Religions and Ideologies.* 2010, 27 (9). 281-301.
- Pál Judit: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. In: *Erdélyi Múzeum*, 1997, 1-2 (59). szám, 104-120.
- Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepедéstől a beilleszkedésig. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Ararától. Örmény kultúra a Kárpát-medencében.* Budapest – Lipcse, Budapesti Történelmi Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – Leipziger Universitätsverlag, 2013. 9-16.
- Pál Judit: Az erdélyi örmények és beilleszkedésük a magyar társadalomba. In: Balogh Béla (szerk.): *Kötődések Erdélyhez.* Tatabánya, 1999. 64-73.
- Pór Antal: Az örmények falvának újbóli megnépesítése az esztergomi káptalan által. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1904, 2 (11). szám, 155-158.
- Schütz Ödön: Régi örménynyomtatványok az Országos Széchényi Könyvtárban. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1960. 166-173.
- Sebők László: *Magyar neve? Határokon túli magyar helységnév-szótár.* Pécs, 1990.

Szongott Kristóf: *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700-1900*. Szamosújvár, 1901.

Tóth Judit: *Státuszjogok*. Budapest, Lucidus, 2004.

Tóth K. József: Örmény identitás a dualizmuskorban. In: Kovács Bálint – Óze Sándor (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II*. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007. 127-137.

Veress Ilka: A romániai örmény kisebbség kulturális reprodukciós stratégiái. In: *Pro minoritate*, 2009. tavasz, 123-139.

SZEGHY-GAYER VERONIKA*

Még egyszer a párizsi békeszerződésről

Štefan Šutaj: *Parížska konferencia 1946 a mierová zmluva s Maďarskom*. [Az 1946-os párizsi konferencia és a békeszerződés Magyarországgal] Prešov, UNIVERSUM, 2014, 402 oldal.

2014-es dátummal, de valójában 2015-ben látott napvilágot Štefan Šutaj szlovák történész új kötete az 1946-os párizsi békekonferenciáról. Šutaj, aki hosszú ideig volt a Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság szlovák elnöke, az 1990-es évek elején a szlovák történészek közül elsőként kezdett el foglalkozni a csehszlovákiai magyarok 1945 és 1948 közötti történetével, többek között olyan, akkor még tabutémának számító kérdéseket dolgozva fel, mint a reszlovakizáció vagy a magyarok II. világháború utáni kitelepítése Csehszlovákiából.¹ Közben a jelenkori szlovák–magyar kapcsolatokról és a szlovákiai magyar kisebbséget érintő folyamatokról is rendszeresen végzett felméréseket, legutóbbi tanulmánykötetében éppen ezeket a kutatásokat összegezte.² Munkássága már csak ezért is figyelmet érdemel a magyar olvasók körében.

Jelen művében visszatérni látszik tudományos pályafutásának kezdőkövéhez, hiszen – ahogy maga a cím is jelzi –, a párizsi békekonferenciát kifejezetten a Csehszlovákia és Magyarország között

* A szerző történész, az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: Gayer.Veronika@tk.mta.hu

¹ Šutaj, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava, Veda, 1993; Šutaj, Štefan: *"Akcia Juh" – odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.; Šutaj, Štefan: *Reslovakizácia*. Košice, SAV, 1991.; 2008-ban egyik ilyen munkája magyarul is megjelent. Šutaj, Štefan: *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2008.

² Šutaj, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram, 2012.

megkötött békeszerződésre összpontosítva mutatja be, vagyis érdeklődése középpontjába ismét a II. világháború utáni csehszlovák–magyar problematika került. A könyv egyértelműen egyetemi tankönyvnek íródott, s ebből a szempontból kulcsfontosságú jelentőséggel bír. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy sem a szlovák, sem a cseh történetírás nem szentelt eddig különösebb figyelmet a békekonferencia csehszlovák–magyar vonatkozásainak, s a szerző elsősorban saját levéltári kutatásaira hagyatkozott, így a kötet szlovák és cseh tudományos közegben való jelentősége jóval túlmutat egy, a témát összefoglaló egyetemi jegyzetnél.

Bár a szerző számára bevallottan egyfajta viszonyítási pontként szolgált Romsics Ignác hasonló tematikát feldolgozó, szlovák nyelvre is lefordított kötete a párizsi békeszerződésről,³ Šutaj munkáját igyekszem nem összemérni ezzel a monográfiával, sokban ugyanis eltérő volt a két történész megközelítése. Šutaj eleve a párizsi békekonferencia csehszlovák–magyar vonatkozásait, míg Romsics Magyarországnak a békekonferencián való részvételét mutatta be, bár így is átfogóbban ismertette az európai országok békeelképzeléseit és külpolitikáját, mint szlovák kollégája.

Šutaj műve a szokásos bevezetővel indul, melyben a szerző igyekszik elhelyezni a csehszlovák és a magyar állam háború utáni törekvéseit az európai nagypolitika realitásában. Ebben a részben kissé hiányolom a nagyhatalmak, főként a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia csehszlovák–magyar kérdésben való hozzáállásának, ha tetszik, Közép-Európa-politikájának átfogóbb bemutatását, akár külön-külön is, hogy világos legyen, milyen esélyekkel, milyen külső támogatottsággal indult a kisebbségektől mentes csehszlovák nemzetállam tervének megvalósítása.

A szlovák történész lényegében az Edvard Beneš által irányított csehszlovák emigráció elképzeléseinek ismertetésével kezdi kötetét. Mára már köztudott tény, hogy Benešék abból a meggyőződésből indultak ki, hogy a német és magyar kisebbség verte szét az első Csehszlovák Köztársaságot, ezért Prága a II. világháború után egy kisebbségek nélküli Csehszlovákiát kívánt létrehozni.

Ennél jóval izgalmasabb rész a könyv második fejezete, ezen belül is a csehszlovák békeelőkészítési munkálatok során felállított és a

³ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés. Budapest.* Osiris Kiadó, 2006.

Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségéhez rendelt honismereti kérdéseket kutató bizottság (hivatalos szlovák nevén: Komisia pre výskum vlastivedných otázok pri Predsedníctve Slovenskej národnej rady) működésének a bemutatása (80–103.), amely a szlovák történetírásban is fehér foltnak számít. A Szlovák Nemzeti Tanács elnökségéhez és a Csehszlovák Külügyminisztériumhoz rendelt szerv egyik fontos célja volt a szlovák szakértők fokozottabb bevonása a békekonferenciára való előkészületekbe. Ugyanakkor a szerző világosan rámutat arra, hogy a bizottság munkája szándékosan nem kapott nyilvánosságot, szinte titkosan működött, s maguk a bizottsági tagok is túlértékelték a csehszlovák külpolitikában elfoglalt helyüket. Mindemellett szívesen olvastam volna többet arról, hogy a bizottság munkájában résztvevő szlovák politikusok, közéleti személyiségek, mint például Peregrin Fiša, Daniel Rapant szlovák történész vagy Juraj Slávik, a két világháború közötti a csehszlovákizmus meggyőződéses hívének számító szlovák politikus – akiről egyébként szintén a múlt évben jelent meg egy alapos politikai életrajz⁴ –, milyen elképzelésekkel látott neki a munkának, hogyan látták ők Szlovákia szerepét az új Csehszlovákia kialakításában?

Ehhez szorosan kapcsolódik az a kisebb észrevételem is, miszerint a bonyolult, sokszor egymásnak ellentmondó diplomáciai lépésektől, eseménytörténeti összefoglalóktól hemzsegő fejezetek mögött talán nem rajzolódik ki eléggé a történetben részt vevő politikusok Közép-Európa-képe.

Az is érdekelt volna, hogy a csehszlovák politikai vezetés miként viszonyult a Tiso-féle szlovák állam örökségéhez, hogyan integrálta, milyen szerepet szánt a szlovák értelmiségnek a békefolyamatot előkészítésében és a csehszlovák állam működésében? Meggyőződésem szerint ezek a kérdések a mai napig kevéssé vannak érintve a hasonló jellegű politikatörténeti munkákban. Jól ismerjük már Beneš vagy Vladimír Clementis szándékait, politikai elgondolásait, de kik voltak a másodvonalban?

Šutaj részletesen foglalkozik a fent említett bizottság által kidolgozott tervezetekkel, amelyek túlnyomórészt a lakosságserét és a magyar kisebbség „megbüntetését” érintették, s megállapítja, hogy

⁴ Bár a kötet nagyrészt a politikus két világháború közötti karrierjével foglalkozik. Erik Dulovič: *V službách Československa. Juraj Slávik, politická biografia 1890–1935*. Liptovský Mikuláš, Transocius, 2015.

tagjai összességében inkább tudósként viselkedtek, semmint hogy a békekonzferencia politikai érdekeit szolgálták volna, így szerepük marginális maradt.

Szintén érdekes alfejezet a Szlovákia területéről származó kulturális örökséggel kapcsolatos csehszlovák–magyar vitákat tárgyaló testület (Zbor pre otázky reštitúcie kultúrneho majetku zo Slovenska) munkájának a bemutatása. A viták tárgyát elsősorban az 1918 előtt, vagy 1938 és 1944 között született műalkotások, levéltári dokumentumok stb. képezték. Ide kell sorolni például azokat a kora újkori történeti dokumentumokat vagy műtárgyakat, amelyek akkor keletkeztek, amikor a különféle magyar állami közigazgatási szervek a mai Szlovákia területén helyezkedtek el, s valamilyen úton-módon, például az 1896-os millennium alkalmával Budapestre kerültek. A csehszlovák fél elsősorban arra hivatkozott, hogy Magyarországnak már a trianoni békeszerződés bizonyos pontjai alapján ki kellett volna adnia a Szlovákia területéhez, így a szlovák történelemhez szorosan kötődő bizonyos műemlékeket, s minthogy ezt nem tette meg, a fent említett testület az 1918 előtti műtárgyakra is igényt formált. Ez azonban kényes kérdés maradt, hiszen ahogy a szerző utal rá, a két világháború közötti csehszlovák állam szinte egyáltalán nem foglalkozott ezzel a problémával (110.), így az erre való hivatkozás részükről teljesen új keletűnek számított. A békedelegáció amúgy is azt a felszólítást kapta, hogy nem hivatkozhat a trianoni békeszerződésre, s nem használhatja a történelmi érvelést sem a tárgyalások során (113.), így a kulturális örökség rendezésének kérdése tulajdonképpen nem nyert megoldást, csak néhány szakember felvetése maradt. Šutajt egyébként érezhetően izgatta ez a kérdés, mivel könyvében még két helyen is kitért a testület próbálkozásaira (246–256. és 287–297.). Ezzel természetesen azt is jelzi, hogy a II. világháború utáni csehszlovák–magyar kapcsolatok, melyben kétségkívül a csehszlovákiai magyar kisebbséget érintő tragédiák a legfájsúlyosabbak, bonyolult kérdéshalmazt ölelnek fel, sok kis részproblémával, számtalan máig megoldatlan kérdéssel.

Šutaj könyve a diplomáciatörténetírásban jól bevált kronológiát követi. Míg a második fejezet Magyarország és Csehszlovákia békeelőkészítési munkálatait, a harmadik magának a békekonzferenciának a lezajlását, a negyedik pedig az 1946. október és 1947. február közötti csehszlovák–magyar kapcsolatokat mutatja be, melynek olvasása során nem találkozunk eddig feltáratlan, jelenlegi tudásun-

kat felülíró információkkal, diplomáciatörténeti újdonságokkal. Figyelemreméltó mennyiségű azonban az a kisebb részben párizsi, nagyobb részben prágai és pozsonyi levéltári forrásanyag, amelyet a szerző munkája során dolgozott fel. Mindezek révén szívesen olvastam volna több magyar nyelvű szerzőre való hivatkozást, főleg olyan alfejezeteknél, amelyek teljes egészében Magyarországról szólnak (lásd például 113–119.). Semmiképpen sem vált volna a mű kárára, ha a szerző jobban kiaknázza a téma magyar nyelvű szakirodalmát.

Šutaj végezetül a szlovák–magyar kapcsolatokra, a szlovák és magyar műtszemléletre vonatkozó néhány gondolatával zárja munkáját. Kitér a szlovák és magyar múltfelfogás eltéréseire, az etnocentrikus történelemfelfogásra, amely – ahogyan fogalmaz – „üldöz bennünket a szlovák–magyar konfrontációk alkalmával” (373.), s röviden összefoglalja a 20. századi külpolitikai törekvéseket, amelyekkel Magyarország a trianoni problémát kívánta megoldani. A szlovák történész műve elsősorban a szlovák és cseh nyelvű történetírás számára jelent mérföldkövet, a magyarországi szakma pedig meglehetősen azzal, hogy a szlovák egyetemisták az ő értelmezésén keresztül szerezhetnek majd további ismereteket a szlovák–magyar kapcsolatok 1945 utáni alakulásáról.

BARTHA ÁKOS*

Ébredő erők

Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*. Budapest, Osiris, 2012, 276 oldal.

A *Magyar fajvédők* című kötet alcímében eszmetörténeti tanulmányt ígér, s bár egy 270 oldalas munka esetében a „tanulmány” kifejezés inkább a szerénység jele, azért jóleső érzéssel nyugtázhatja az olvasó: ezt az opust végre egy kézzel is lehet olvasni (ami a nagytestvérek¹ esetében bajosan mondható el). Persze a témaválasztás már önmagában hat a terjedelemre, s ebben az értelemben aligha kérhető számon, hogy a magyar nemzeteszme, vagy a zsidó–magyar együttélés története enciklopédikus méreteket öltött. Kevesebb fizikai erőre lesz szükségünk a trilógia harmadik (záró?)² darabjához, mely jól kezelhető – s ez a megállapítás nem csupán praktikus szempontokból igaz. Pedig Gyurgyák János ezúttal szakított a korábbi kötetekben domináns kronologikus kifejtéssel, sőt a kínálózó klasszikus mozgalomtörténeti felépítést (ideológia, párt, mozgalom, sajtó) is elvetette az első kéziratverzió általa „lesújtó”-nak (8.) minősített eredménye láttán. A szerzőiség boszorkánykonyhájába szimpatikus módon beengedett olvasó már a szokatlan – szellemi viaskodásról, dilemmákról értekező – szókészletre is felfigyelhet, mely különösen üdítően hat a témában bevett hitvalló kinyilatkoztatások tengerében. Persze a szerző esetében ez ugyanúgy nem jelent igazi

* A szerző történész, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest. E-mail: Bartha.Akos@btk.mta.hu – A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Poszt-doktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete.

¹ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. és úő: *Ezzé lett magyar hazátok: a magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007.

² E tekintetben maga a szerző is bizonytalannak tűnik, hiszen míg a borítón egyértelműen az eszmetörténeti sorozat utolsó darabjaként aposztrofálja a kiadványt, addig az előszó ehhez hozzáfűzi: „minden bizonnyal”. (7.)

meglepetést, ahogyan vállalt „szabadelvű konzervatív” (8.) alapállása és az elemzetteken is számon kért babitsi értelmiségi etika³ sem. Bizonyára ismét sok kritikus fanyalog majd a kifejtés eretnek módja, vagyis a források interpretációktól történő leválasztása miatt, mely megoldás azonban alighanem egy másik, jóval vaskosabb kötetet eredményezett volna (mondjuk „diszkurzív eszmetörténet” alcímmel). Mégsem kell nélkülöznünk a fajvédelem szakirodalmát, sőt a kötet végén terjedelmes bibliográfiai esszé örvendezteti meg az érdeklődőket, mely önzetlenül rámutat a témában még bőségesen fellelhető fehér foltokra is. A munkának azonban nem célja alámerülni a hatástörténet mocsarában, ahogyan teljes körű mozgalom- és intézménytörténetet sem kíván adni (mint a címből hiányzó névelő is demonstrálja). Akkor hát mi is a szerzői intenció? – tehetjük fel jogosan a kérdést.

Gyurgyák, tekintettel a magyar fajvédelem rendkívül szerteágazó voltára (az előszóban majd egy oldalon keresztül sorjáznak a jelenéggel összefüggésbe hozható egyesületek és folyóiratok), a „magyar ébredő és fajvédő típusokat” (11.) ábrázolta, egy elméleti és egy kitekintő-összegző fejezettel keretezve művét. A helyzet kissé abszurdnak tűnik: a „faj”, „etnikum”, „nemzet” kérdéskörét tárgyaló elméleti rész több tudományterület (antropológia, szociológia, biológia, genetika, néprajz, történelemtudomány stb.) kurrens nemzetközi eredményei alapján próbál fogást találni egy olyan tudománytalan fogalmon, mint amilyen a kötetben elemzettek által értett „faj” volt. Mégis alapvető fontosságú szöveggel állunk szemben, hiszen ilyen átfogóan ritkán lehet olvasni a fenti bonyolult, különböző nyelveken és tudományterületeken eltérően megragadható összefüggésekről (hogy a napi közbeszéd kuszaságairól ne is ejtsünk szót). Egyetlen kiragadott példával illusztrálva mindezt, aligha találhatjuk evidensnek, hogy az UNESCO állásfoglalása a fajelmélet atyjaként tisztelt Gobineau gróf kategóriáit használja. Jóllehet, konszenzusról a másik két fogalom esetében sem beszélhetünk, de legalább – hála a divatos

³„Az írástudó [...] is tudja, hogy a Csillag elérhetetlen. De mégiscsak a Csillag az, ami e földi utakon irányt jelez. [...] Az »áruló« írástudó tehát nem avval lesz árulóvá, ha lába nem megy egyenesen a Csillag felé, melyre ujjá mutat. Az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra.” Babits Mihály: *Az írástudók árulása*. 1928. Világhálón:

<http://mek.oszk.hu/05000/05048/html/gmbabitsarulas0002.html> (Letöltve: 2014-03-29)

nacionalizmuselméleteknek – ma már a különböző (esszencialista, perennalista, modernista stb.) nemzetelméletek eléréséhez nem kell könyvtárakat átlapozni.⁴ A nem mindig könnyű elméleti fejtegetéseket ráadásul nem csupán lazítják Mühlfeith János korabeli fameszetei, hanem kiválóan illusztrálják, hogy még a legbonyolultabb kérdések is vezethetnek végletekig leegyszerűsített válaszokhoz.⁵

A „faj” problémáját illetően szólni kell még egy történészbeszszantó nyelvi szempontról, a diakrón és szinkron jelentésváltozásokról is. Hogy történetiségében mennyit változhat egy szó íze és tartalma, talán elég a „hülyeség” közkeletű példáján érzékeltetni (mely kifejezés a dualizmus korában még magától értetődően épült be a kialakuló honi gyogyepedagógiába).⁶ Szavak és dolgok disszonáns kapcsolata azonban egy időben is jelentkezhet, miképp a zsidókat keresztelni igyekvő Bangha Béla néha faji sikra csúszo „elvi antiszemitizmusából” (78.) is láthatjuk. Arról a lényeges, ámde gyakorta elfeledett evidenciáról van tehát szó, miszerint az írástudó emberek sem mindig következetesek – hát, még ha a filozopteralkatnak bajosan akarjuk rekonstruálni. Szerencsére ettől (és a hasonlótól) konzekvensen megkímél minket a szerző, pedig ő is tudja: a „borzalmas tagság” nélkül aligha érthető meg egy mozgalom. Az utolsó fejezetből felsejlő arcélek pedig valóbban rettenetesnek tűnnek. Nem is a közölt, viszonylagosan⁷ primitív fajvédelmi útmutató vagy a MOVE és az ÉME viselt dolgai az igazán meghökkentőek, sokkal inkább az embereket politikai célokért mozgósítani igyekvő plakátok üzenete. A 187. oldalon közölt toborzóplakát például egy kocsiiban pezsgöző, szivarozó különítményest ábrázol, aki vígan szemléli, miként verik és viszik akasztani vidám emberei a gyermeküktől elszakított apákat, anyákat. Ez a kép alighanem többet elmond a tízes évek végéről, húszas évek elejéről, mint megannyi számsor vagy betű. A jelenség

⁴ Vö. pl. Gyáni Gábor: *Nép, nemzet, zsidó*. Pozsony, Kalligram, 73–113.

⁵ Itt érdemes megemlékezni a kötet kiváló – az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeire épített – képanyagáról is.

⁶ Vö. Frim Jakab: *A hülyeség és a hülyeintézetek különös tekintettel Magyarországon hülyéire: segélyszózat a magyar nemzethez a nyomorultak legelhagyottabbjai érdekében*. Budapest, Posner, 1884. és uő.: *A hülyék és gyengeelméjük budapesti (Frim-féle) intézetének prospektusa*. Budapest, Müller, 1898.

⁷ Viszonylagos, hiszen az ajánlott „fajmagyar kultúrcsomag” – Ady, Móricz, Csók, Bartók vagy Szekfű (!) – időtálló. (192.)

megértéséhez segítséget nyújthat a szociálpszichológia, de alighanem ide kell fordulnunk a kategorizálás és reprezentáció problémakörénél is.⁸ Jogos kérdésként merül fel ugyanis, melyek a fajvédők csoportot meghatározó markáns jegyek, illetve kik, mikor és mennyiben tekinthetők a csoport tagjainak? Hiszen a kocsmákban hóbörgő névtelen híveket egy világ választja el – mondjuk – a *Nyugat*-ban publikáló Lendvai Istvántól. Ezeket a szempontokat Gyurgyák minden szereplőjénél végigzongorázza, és végső soron ez a felismerés – kiegészülve az első vonalbeli fajvédők eltérő szerepeivel – vezet a könyv sajátos, multibiografikus jellegéhez.

A kötet gerincét Szabó Dezső („a próféta”), Bangha Béla („a sajtóapostol”), Méhely Lajos („a tudós zoológus”), Gömbös Gyula („a politikus”), Bajcsy-Zsilinszky Endre („a mártír”), Lendvai István („a költő és publicista”), Milotay István („a sajtómunkás”), valamint Héjjas Iván és Prónay Pál (vagyis a személyük által reprezentált „végrehajtok és mozgalmárok”) szellemi portréja nyújtja. Mint a fentiekből is látszik, a szereposztás személyre szabott, a sorrend pedig némiképp esetleges: így eshet meg, hogy a kötet közepére, Gömböshöz került a fajvédők politikatörténete, míg a mozgalom alulnézetét az utolsó fejezetből ismerhetjük meg. Gyurgyák érzékelhetően otthonosan mozog a témában, jól váltogatja a leíró és történeti részeket, a kényes kérdéseknél óvatos (például a fajvédők fajfogalma, Szabó Dezső németellenessége kapcsán), ám határozottan és körültekintően szakaszolja a pályákat. A szerző könyvek és cikkek mellett képviselőházi naplót is bevont elemzésébe, a megmozgott óriási forrásanyag mégsem nyomja agyon extenzív jegyzetapparátussal a szöveggépet, melynek befogadását fanyar humor segíti elő. No meg az eltérő nézőpontok, melyek néha zavarba ejtőek és nem is olyan eltérőek, mint a Szabóval és Banghával vitázó rabbik esetében láthatjuk (59., 83.). Sajnos a többletinformációkkal (és megannyi önmentegetéssel) kecsgetető utólagos perspektíva keveseknek adott meg, így a kötetben be kell érnünk a kissé már leépült Milotay emigrációbeli visszaemlékezéseivel. Gyurgyák visszafogott,⁹ problémaérzékeny stílusa nem jelenti az értékelések elmaradását: így

⁸Vö. Hunyady György, *A szociálpszichológia történeti olvasatai*. ELTE–Eötvös, 2006, főként: 411.

⁹A szerző csupán egy helyütt veszíti el türelmét, „blaszfémianak” (245.) minősítve a konzervatív jelző lejárását.

lesz az elveiért mártírhálált vállaló Lendvaiból „publicista” és a hasonlóan tehetséges Milotayból „sajtómunkás”.

Milyen elvekről van szó? Röviden: „etnikai nacionalista és fajvédő” (214.) nézetekről. Ennek előtörténete a dualizmus kései korszakába vezet minket, amikor a Monarchia államcentrikus nemzetfogalmán rések keletkeztek és megkezdődött az esetenként már a faji nacionalizmus irányába nyitó etnikai nemzetfogalom térhódítása. E mentalitásbeli változások a középosztályban váltak dominánssá és az 1920-as évek fajvédőinél teljesebben ki. „A dualizmuskori magyar *politikai nemzet* koncepciója ugyanis a történeti Magyarország bukásával párhuzamosan lehetetlenült el. A soknemzetiségű országra kigondolt és alkalmazott nemzetkonceptió értelmét veszítette a trianoni Magyarországon.” (39.) Az elemeiben tehát már a dualizmus korában is megragadható fajvédő ideológia hívei 1919 után mozgalmá és politikai nemzedékké rendeződtek. E középosztálybeli, gyakorta földbirtokos háttérrel (innen a marxista szakirodalom félrevezető „úri fasizmus”-a), többnyire katonai múlttal és – ami nem elhanyagolható – fronttapasztalatokkal rendelkező csoport a világháborús vereség, a forradalmak egyéni tapasztalata és a történelmi Magyarország sokszereűen megélt szétesése következtében nacionalista, revizionista, demokrácia- és kommunistaellenes, valamint antiszemita nézeteket vallott. A fajvédők „örsgváltást”, széleskörű numerus clausus-t és szociális reformokat sürgettek, vagyis az általuk inkább körvonalazott, mintsem definiált „magyar faj” felemeléséért kardoskodtak. Politikai szerepük a korszakban nem volt jelentős, ám eszméik annál hatékonyabban szívódtak fel a két világháború közötti közbeszédben a kormánypárttól, az olyan elismert szakemberekig bezárólag, mint például Kovács Alajos statisztikus, Matolcsy Mátyás agrárközgazdász vagy éppen az irodalmár Farkas Gyula. A fajvédő beszédmód nagyban tematizálta a két világháború közötti közéletet és politikai retorikát, ami aztán természetesen a politikai cselekvésben is tetten érhetővé lett. Hogy még a népi mozgalom egyes tagjai sem tudták függetleníteni magukat a politikai diskurzus fajvédő keretrendszerétől, Veres Péter esete is példázza. A „népi demokrácia” későbbi hadügyminisztere 1939-es *Szocializmus, nacionalizmus* című kötetében zavarosan keverte a biológiai fajelméletet a marxizmussal és biológiai fajvédelmet hirdetett („a faji különbségeknek [...] reális biológiai és szociológiai alapjai vannak”). A „fajesztétikai” fejtegetésekbe bocsátkozó Veres gondolatmenete szerint

az „ösztönökbe lerakódott rangsor (...) a németekben és a zsidókban úgy érvényesül, hogy nem alatta, hanem fölötte állnak a befogadó népnek.”¹⁰ Utóbbi kitételek azonban nem a fajvédők (eredeti) nyelve, hiszen – mint Gyurgyák kötetéből megtudhatjuk – a különböző „fajok” hierarchizálása már a harmincas évek új szélsőjobboldali nemzetdekét jellemezte inkább,¹¹ melyet nem köt egyenes szál a húszas évek fajvédőihez. Gyurgyák metaforájával: a magyar fajvédelem csupán „az egyik ága volt a magyar radikális és szélsőjobboldali mozgalmaknak.” (217.) [*Kiemelés az eredetiben – B.Á.*] Lendvai István és Bajcsy-Zsilinszky Endre azonban nem ezekért az elvekért haltak meg, hanem a magyar fajvédelem szintén integráns részét képező függetlenségi eszméért, mely egyrészt kirekesztette a zsidóságot („Magyarország legyen magyar ország”), másrészt viszont ellenállásra hívott fel a „magyar öncélúságot” veszélyeztető bármilyen idegen hatalommal szemben. Ez az idegen hatalom pedig a II. világháborúban egyre inkább a Harmadik Birodalomban öltött testet, majd vált valósággá 1944 tavaszán. A náci expanzió felismerése tehát az aktuálpolitika függvényében képes volt felülírni a fajvédők antiszemitizmusát, még oly zsidóellenes személyeknél is, mint például Zsabka Kálmán.¹² Képes volt – azonban közel sem mindenki esetében, mint ahogyan a még a nyilasok mellett is kitaró Milotay pályája példázza.

Gyurgyák vélhetően nem akarta terhelni olvasóit a korábbi munkáiban alaposan kivesézett előtörténettel (például a turanizmussal vagy a birodalmi gondolattal). Ennek következtében azonban időnként olyan érzése támadhat a csupán ezt a kiadványt forgató olvasónak, mintha a fajvédő ideológusokat és politikusokat 1919 – vagyis harmincas-egyvenes éveik – előtt alig érték volna szellemi impulzusok.¹³ Az általános részeknél a meglehetősen rövidre szabott

¹⁰ Veres Péter: *Szocializmus, nacionalizmus*. Budapest, MEFHOSZ, 1939, 172, 181–182. (A kötet 1943-ban is megjelent a Magyar Élet kiadásában.)

¹¹ Vö. Paksa Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest, Osiris–MTA BTK TTI, 2013.

¹² 1944/45-ös szerepéhez lásd: Kovács Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben*. Budapest, Libri, 2015.

¹³ Lásd a hangadó fajvédőkre leginkább ható (egyébként valóban „korszakos”) szerzők és művek listáját (73.): Szabó Dezső: *Elsodort falu* (1919), Bangha Béla: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* (1920), Tormay Cécile: *Bujdosó-*

előzmények (39–42., 213.) egyes személyeknél (például Szabó Dezső, Milotay István) szépen kirajzolódnak, máshol ellenben még érdemes lehet kutatni. Például (Bajcsy-)Zsilinszky Endrénél, akinek vehemens zsidóellenessége a családi levelezésből már majd egy évtizeddel az összeomlás előtt kimutatható, és aki (a kötetben nem említett) Réz Mihály munkásságát¹⁴ már a Nagy Háború előtt ismerte.¹⁵ 1912-ben az ifjú huszártiszt Rákosi Jenő *Budapesti Hírlap*­jában vezércikkben ostorozta a honi radikalizmust, csodálva az „az angol faj hódító” szellemét és hitet téve az értékörző konzervativizmus mellett, mely értelmezésében „faji és nem osztályvonás”, méghozzá „nagyjelentőségű egyéni és faji jellemvonás.”¹⁶ Zsilinszky 1914 januárjában még világosabban fogalmazott, kifejtve, hogy „a magyar: »Herrenrasse«”, ám „Magyarországon faji gyűlölködés nincs”, csupán békés harc van, méghozzá a „fajok harca”.¹⁷ Ezek persze olyan eseti mélyfúrások, melyek előfeltételét épp a szerző értelmezési kerete – és nem utolsósorban figyelemfelkeltése – teremtette meg. Megemlítésük talán mégsem haszontalan, miképp nem a „szórszálhasogatás” (12), hanem a recenzió műfajából fakadó köteleesség vezet néhány további apróság lejegyzéséhez.¹⁸

Összességében aligha lehet vitatni, hogy Gyurgyák János ismét kiérlelt alapmunkát tett le az asztalra, mely a két világháború közti korszakkal foglalkozó történészek megkerülhetetlen hivatkozási pontja lesz (illetve már most az). Ez a feladat vár a teljes mozgalomtörténet és az említett diszkurzív eszmetörténet majdani megírójára is. Ismét kiderült, hogy a szerző nem tartozik az elefántcsonttoronyba vonuló humanértelmiségiek népes táborába, hiszen a fajvédelmi hagyományt Csurka Istvánnal bezárólag, sőt a Jobbikot is érintve

könyv (1921), Szekfű Gyula: *Három nemzedék* (1920). (A fajvédők doyenje az 1862-es születésű Méhely volt.)

¹⁴ Például az alábbi könyvet: Réz Mihály: *Magyar fajpolitika*. Kilián, 1905.

¹⁵ Zsilinszky a fenti kötetet 1913-ban kapta meg a szerzőtől. L. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. 28. fond. 178. Ifj. Zsilinszky Endre – szüleihez, 1900–1918. 58. levél. Alsó-kubin. 1913. március 25.

¹⁶ Zsilinszky Endre: *Destruktivizmus és konzervativizmus*. In: *Budapesti Hírlap*, 1912. július 27., 1–3.

¹⁷ *Budapesti Hírlap*, 1914, január 25., 1–2. („Egy közigazgatási gyakornok” aláírással.)

¹⁸ „Arthur” (24.) helyett Arthur de Gobineau, „első zsidókérdés” (147.) helyett első zsidótörvény, „Kodolányi Gyula” (222.) helyett Kodolányi János, Zsilinszky pedig csupán egy szemesztert töltött Lipcsében (vö. „lipcsei diákévei”, 133.).

kontextualizálta. Mégsem csap át a könyv „boszorkányüldözésbe” (hogy a borítón is olvasható, Kálmán királytól kölcsönzött metaforánál maradjunk), ettől egyrészt a szerző értelmező habitusa, másrészt tudományos szemléletmódja védi meg. Előbbinek köszönhetően a kötet kifejezetten olvasmányosra sikeredett, míg a fentebb már taglalt tudományos erények közül most csak a több mint harmincoldalas irodalmi tájékoztatóra utalnék ismét, ami még a fajvédő sajtó alapadatait is tartalmazza. Vagyis a súlyára könnyű, mégis fajsúlyos kötet mívés darabja Gyurgyák János eszmetörténeti trilógiájának.

ANTAL-RÓBERT ISTVÁN*

„Vén kommunista! Nyakas góbé! Szívós demokrata!”¹

Gheorghe Onișoru: *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca. [Sztálin pecsétje. A Luka László ügy]* Târgoviște, Ed. Cetatea de Scaun, 2014, 322 oldal

A rendszerváltás utáni évek romániai jelenkortörténettel foglalkozó történetírásának érdeklődése az államszocializmus első évtizedei felé fordult. A korábban elérhetetlen források kutathatóvá válásával egyre több mű foglalkozik a korszak politika-, gazdaság- és társadalomtörténetével, és sorra jelennek meg a fontos politikai életrajzok is, így Ana Paukeré, Lucrețiu Pătrășcanué, Petru Grozăie. Az ismertetett kötet is az utóbbi kategóriába sorolható. Szerzője, Gheorghe Onișoru ahhoz a generációhoz tartozik, amely még huszonévesen érte meg a pártállam bukását. A szerző volt a CNSAS, a Securitate-archívum² első elnöke 2000 és 2006 között. Munkássága a kilencvenes évekre nyúlik vissza, amivel az 1944-1948 közötti periódus politikatörténetének feldolgozásához járult hozzá.³

Luka Lászlóról eddig magyarul jelentősebb mű nem született.

* A szerző történészhallgató a BBTE Jelenkortörténet és nemzetközi kapcsolatok szakán. E-mail: antal_r92@yahoo.com

¹ Balogh Edgár Luka Lászlóról. Lásd: Balogh Edgár: *Férfimunka*. Budapest, Magvető, 1986, 80.

² Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (magyarul: A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Tanács).

³ Onișoru, Gheorghe: *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944-1947)*, București, Fundația Academia Civică, 1996 [Szővetségek és megmérettetések a romániai politikai pártok között 1944-1947 között]; Uő: *România în anii 1944-1948. Transformări economice și realități sociale*. București, Fundația Academia Civică, 1998 [Románia 1944-1948 között. Gazdasági átalakulások és társadalmi valóság].

Stefano Bottoni a Magyar Autonóm Tartományról szóló monográfiájában éppen csak érinti a politikus ügyét, munkájában Lukának az 1952-es alkotmány létrehozásában játszott szerepét tárgyalja. Gheorghe Onișoru kötetében elsősorban Luka Lászlónak a CNSAS Levéltárában található peranyagát dolgozta fel, kiegészítve a fontosabb politikusok (Lucrețiu Pătrășcanu, Teohari Georgescu, a volt szociáldemokraták, sőt még Iuliu Maniu parasztpárti vezető) vizsgálati anyagával, valamint a témával foglalkozó szakirodalommal. Ebből egyenesen következik, hogy a kötet törzsanyagát Luka László, a kommunista politikus életpályája és eltávolításának, majd letartóztatásának, vizsgálatának és perének a története adja. Nem tekinthető teljes életrajzának, mivel a két világháború közötti tevékenységét csak érintőlegesen tárgyalja, ez azonban érthető a források szűkössége miatt. Valójában a könyv elolvasásával a sztálini kirakatperek egyik mozzanatának megértéséhez jut közelebb az olvasó. Annyi különbséggel, hogy a „Iotul Finanțelor”-per egy elsősorban belpolitikai célokat szolgáló, a főtitkár személyes hatalmát megerősítő intézkedéssorozat része volt, míg a többi kelet-közép-európai per elsősorban Moszkva direktívái szerint alakult. Luka László magyar származása épp csak említésre kerül, nemzetiségi kérdésekben tett állásfoglalásairól pedig nincs szó a kötetben. Gondolok itt az *Igazságban* megjelent cikkére: Az erdélyi magyarság útja címűre, amelyben Luka harcot hirdet az „elvtelen magyar egység” ellen. Ez abból adódik, hogy a szerző nem használ magyar nyelvű forrásokat és a vonatkozó szakirodalomban sem szerepelnek magyar szakmunkák.

Szerkezetileg a kötet hét nagyobb fejezetre tagolódik. Tematikai bontásban a kötet hetede tekinthető Luka László 1947-ig tartó életrajzának, míg a többi rész eltávolításával és vizsgálatával folytatódik (és a köréje generált csoport kivizsgálásával), majd pedig perének ismertetésével zárul. Az első egységben elsősorban politikai pályáját követhetjük végig, az 1919-es Székely Hadosztály keretében folytatott harcoktól (később perében ez az egyik vádpont lesz) 1923-as belépéséig a Kommunista Pártba, majd felemelkedésének körülményeit ismerteti a szerző, végül a pártkarrier csúcsának, pénzügyminiszeri pozíciójának történetével zárul a fejezet. Fontos téma Lukának a két világháború közötti román politikai rendőrséggel való viszonya, amely a konstruált per szerint valós, azonban az 1968-as rehabilitálás alkalmával készült felülvizsgálat kimutatta, hogy

csak kitalációról van szó. Luka igazi illegálisbéli volt, már a kezdetekkor csatlakozott a szélsőbaloldali mozgalmakhoz, 1923-ban Brassó megyei titkár lett. A harmincas években belekeveredett a kommunista párton belüli frakcióharcba, s ez a politikai pozícióvesztéssel járt, egy időre elveszítette KB-tagságát, és „alsóbb munkára helyezték”. Az Ana Paukerhez fűződő viszonya is a húszas évekre vezethető vissza, vallomása szerint már első moszkvai találkozásukkor, 1929-ben elhatározták, hogy kölcsönösen segítik egymást. A Groza-kormány megalakulása, 1945. március 6-a után az RKP Titkárságának tagja lett Ana Pauker, Teohari Georgescu és Gheorghiu Dej mellett.

Nehéz dolga volt a könyv szerzőjének, mivel az egymásnak ellentmondó forrásokból (Luka vallomásaiból, valamint az 1968-as felülvizsgálati és rehabilitációs anyagokból) rekonstruálta az életrajzot.⁴ Itt azzal is szembe kellett néznie, hogy a felülvizsgálat alkalmával a vallató tisztnek az új politikai konstellációnak – ami Ceaușescu első titkára válásával következett be – kellett megfelelniük, ezért – ahogyan Onișoru ki is jelenti – a forrásokat kellő kritikával kell kezelni.

A kötet további része letartóztatásának és eltávolításának előjátékát, az 1952-es januári pénzreformot tárgyalja. Az 1947-es pénzreform és Luka pénzügyminiszterre való kinevezése utánra datálható egy konfliktus a pártvezetés (konkrétan Dej és a Politbüro), valamint Luka között a különböző gazdasági kérdésekben. Itt elsősorban arra kell gondolni, hogy az 1949-ben elkezdett kollektivizálási hullám sikertelenségeiből tanulva Luka és Pauker levonták azt a következtetést, hogy először a társadalom fogyasztásának a növelését kell elérni (az ötéves tervek korrigálása a könnyűipar javára, és a kollektivizálás ideiglenes szüneteltetése), és aztán lehet áttérni a szovjet típusú iparszervezésre. Ebből következik, hogy Luka ellenérzéssel viseltetett az 1952-es pénzreformmal szemben, a szovjet tanácsadókkal még a reform szükségességéről is vitát kezdeményezett. Az olvasónak nyilvánvaló, hogy a

⁴ Ceaușescu hatalomra kerülésével a Dej-korszak politikai pereit felülvizsgálták, elsősorban az új főtitkár hatalmi pozíciójának megszilárdítása miatt. Ezzel Ceaușescu a Securitatét és a belügyminisztériumot irányító Alexandru Drăghicidől igyekezett megszabadulni, aki legfőbb riválisa volt a főtitkári pozícióért, azzal, hogy a perek során elkövetett visszaéléseket Drăghici rovására írta.

letartóztatáshoz csak ürügyet, nem pedig okot szolgáltatott a gazdasági kérdésekben való véleménykülönbség. Ez a fejezet kissé nehézkes a rengeteg gazdasági adat miatt (a pénz átváltásának régi és új árfolyama, a bankok szerepe, a társadalom visszhangjának az elhallgattatása különböző gazdasági intézkedésekkel stb.), azonban a szovjet tanácsadók jelenlétének és a Moszkva és Bukarest közötti kommunikáció elemzése egyben élvezetessé is teszi. A szerző érveléséből kiderül, a vádpontok valótlanságát bizonyítja az is, hogy a pénzügyminisztériumot felkészületlenséggel vádolták, azonban a vizsgálati anyagokból kiderült, hogy már előző évben elkezdődött a monetáris reform megszervezése, Luka László egyet nem értése ellenére is.

A Luka–Pauker–Georgescu csoport eltávolításának a tárgyalása egy újabb részét képezi a kötetnek. A frakció léte is jellegzetesen sztálinista jelenség, hiszen utólag a perek alatt konstruálták meg. Az más kérdés, hogy valóban szoros együttműködés volt a három vezető között, amelyet éppen mint a pártegyeségre veszélyes jelenséget beállítva, majd azt felszámolva, Dej jól ki tudott használni politikai pozíciójának a megszilárdítására. Ez abból a szempontból fontos, hogy ezen keresztül a szovjet blokk és azon belül a Román Munkáspárt vezetőségének intrikáit, a döntések személyfüggőségét mutatja be, valamint a frakciók közötti hatalmi harcok mechanizmusára szolgáltat újabb bizonyítékokat. Kiderül, hogy Dej 1952. áprilisi moszkvai látogatása alkalmával Sztálin beleegyezését megszerezve úgy tért vissza, hogy nyíltan megtámadhatta a titkárságon belüli társait. Ez a lépés először nem Lukát érintette, hanem a pénzügyminisztérium apparátusában neki alárendelt személyeket. Például a pénzügyminisztérium fő munkatársai, így Jakab Sándor pénzügyminiszter-helyettes, Aurel Vijoli, a Nemzeti Bank kormányzója nem megfelelő társadalmi származással, azaz „doszárral” rendelkeztek, ezért a támadás első fázisa ellenük indult, de a KB ülésen Luka még védeni próbálta őket. Pár hét elteltével azonban már személyes támadás érte, ám nem Dej, hanem hadnagyai, Miron Constantinescu és Iosif Chișinevschi részéről.⁵ Az eredmény Luka László eltávolítása lett állami funkciójából, majd pár hónap csendes háttérmunka után letartóztatásának az elrendelése. A több hetes késést a szerző a Bukarest és Moszkva közötti

⁵ A román történetírás „locotenenții” vagy „baronii lui Dej” név alatt ismeri őket.

iránymutatások gyakorlatba ültetésének időigényességével magyarázza.

A következő fejezet Luka László kihallgatását mutatja be: hozzáállása tipikusan párttaghoz illő. Megjegyzendő, a szerző szerint egyetlen adat sem vall arra, hogy fizikailag bántalmazták volna, azonban ennek ellenére bármilyen légből kapott vallomással képes volt előhozakodni. Nem feledhető el, hogy 1944 őszén Moszkvából tért haza, tehát ismernie kellett a párton belüli tisztogatások módszertanát. Ezért érthető, hogy sorozatos önkritikával és hibáinak „beismerésével” kegyelmet remélt Dejtől. Itt merült fel, hogy összejátszott a román Siguranțăval, szándékosan szabotálta a nemzetgazdaságot, és még 1944 előtt paktumot kötött Ana Paukerrel, hogy belülről szabotálják a pártot. A sztálini koncepciók perek mechanizmusának megfelelően a belügyminisztériumot is bemártották Teohari Georgescu személyében, és kapcsolódási pontokat kerestek a Luka-üggyel. Ezt a vádolt Luka készségesen szolgáltatta is, amikor arról vallott, hogy Teohari Georgescu és Nicolae Pătrașcu legionárius vezető között politikai paktum született, sőt a koncepciónak megfelelően még a cionizmus vádját is megfogalmazta, mikor azt állította, hogy Teohari támogatta a zsidók illegális kivándorlását. A szerző kimutatja, hogy az 1968-as felülvizsgálati anyagokban a vallató tisztek⁶ egyetlen dolgot hallgattak el, mégpedig azt, hogy fizikailag bántalmazták a foglyokat, azonban ez Luka esetében nem bizonyított.

A következő rész Ana Pauker, Teohari Georgescu és a Luka-ügy mellékvádoltjainak a kihallgatását tárgyalja. Georgescu esetében a vallató tisztek feladata az volt, hogy „kiderítsék”, hogy Luka a kezdetektől összejátszott Paukerrel és Georgescuval, mind az állam-, mind a pártellenes vonalon. A kor politikai retorikájának megfelelően itt olyan vádpontokat konstruáltak meg, hogy békülékeny hangnemet⁷ tanúsítottak Luka jobboldali elhajlása

⁶ Butyka Francisc és Mezei Gheorghe Securitate-tiszteket nevezi meg a szerző Luka vallatóinak. Említésre méltó az a jelenet, amikor a szerző ismerteti, hogy a számtalan vallatás alkalmával Butyka magyarul beszélt Lukával. Butyka rövid életrajzát lásd: Marius Oprea (szerk.): *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente (1949-1989)*. Iași, Polirom, 2002, 545-546.

⁷ A kommunista pártok működési doktrínája szerint a pártegység elsődleges fontosságú és az ezt megszegő párttag ellen vizsgálat indítható. Pauker és Georgescu a KB ülésein próbálták meg mentesíteni Luka tevékenységét.

tekintetében, hogy legionárius elemeket juttattak a pártba, továbbá a cionizmus és a kémkedés ügyében is, konkrétan Şraer volt Siguranţa-ügynök esetében, aki a belügyminisztérium apparátusában dolgozott, majd sikeresen nyugatra szökött. Ezt Teohari nem eléggé keménykezű belügyminiszteri mandátumával magyarálták. Ana Pauker egy hónapot töltött letartóztatásban, társainál enyhébb körülmények között. Vallatóinak az alábbi vádpontokat kellett „bebizonyítaniuk”: hibás káderpolitika, cionista kémhálózat támogatása,⁸ valamint hogy a kollektivizálás kérdésében ellenforradalmi, kapitalistabarát politikát folytatott.

A per lefolyását és az ítélethirdetést elemzi az utolsó fejezet. Erre 1954. október 4-8. között került sor. Érdekes megemlíteni, hogy a 1968-as felülvizsgálat olyan módon próbálja enyhíteni a Securitate felelősségét, hogy a szovjet tanácsadókra hárítja az események megszervezését és végrehajtását. A per a forгатókönyv szerint zajlott le (Dej élőben követte telefonon a KB irodájából, és meghatározta a tárgyalás menetét, utasította a főügyészt, Alexandru Voitinovici-ot a megteendő lépésekről), Luka László felszólalásaiban pedig önkritikát gyakorolt, kegyelmet remélve. Az ítélethirdetés után az ítéletet – Luka László kivégzését államellenes bűnök miatt – a KB életfogytiglani börtönre változtatta meg. A kötet nem szól arról, hogy börtönévei alatt kikkel volt börtöntárs, ez akár egy kiindulópontot is jelenthet egy következő kutatásra. Érdemes lenne megnézni, hogy például az MNSZ vezetőivel vagy egyéb vezető magyar személyekkel egy börtönben raboskodott-e? Luka bebörtönzésével a főtítkárnak sikerült a hatalmát megszilárdítania a párton belül. A pártállami rendszer cinizmusát bizonyítja az a tény is, hogy 1963-ban enyhítenek ítéletén (5 évre), tehát 1967-ben szabadulhatna. Azonban ekkor már súlyos beteg, és végül Nagyenyeden 1963. július 27-én halt meg.

A kötet a sztálini tisztogatási mechanizmusok rekonstruálására vállalkozott, egy olyan személy életútját követve végig, aki a kommunizmus első éveinek (1945-1952) egyik meghatározó személyisége volt, azonban a párton belüli hatalmi küzdelemnek esett áldozatául. Luka László esete azért is figyelmet érdemel, mivel nem a többségi nemzethez tartozó egyénként saját értékrendszere és

⁸ Bátyja Izraelből jött vissza őt meglátogatni.

világnézete alapján beleszólhatott a nemzetiségi ügyek alakulásába. Fölmerül a kérdés, hogy egyáltalán beszélhetünk-e Luka – mint hivatásos forradalmár – esetében magyar nemzeti identitásról? A kötet erre a kérdésre nem ad választ. Továbbá arra a kérdésre is reflektálhat az olvasó, hogy az eltávolításban játszott-e szerepet Luka magyar származása (úgy, ahogy Paukernél annak zsidó származása) és a párt „nemzetiesítésének” a doktrínája, de erre sem kapunk választ. A kötet erényei közé tartozik, hogy a hivatkozásokban a szerző teljes terjedelmében közöl általa fontosnak tartott kihallgatási jegyzőkönyveket, a PB- és a KB-ülések jegyzőkönyveit, valamint dokumentumokat az 1968-as felülvizsgálati anyagból is.

Fontos mű született egy román történész tollából, amely további kutatásokra teremt lehetőséget eddig még ki nem domborított kérdések mentén, és nem utolsó sorban ezen a téren a magyar és román történetírások párbeszéde is megindulhat.

KOVÁCS SZABOLCS*

„Az RKP az Internacionálé részlege és ugyanazokat a célokat követi”¹

Cristina Diac: *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat. [A kommunizmus hajnala Romániában. Fóris István, egy befejezetlen végzet]* Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, 368 oldal.

A z államszocializmus romániai története a rendszerváltás óta a romániai történeztársadalom egyik fő kutatási témájává vált. A negyven évig fennálló és – jellegéből adódóan is – erőszakosan megbukó romániai pártállam történetéhez kapcsolódóan számos kül- és belföldi publikáció látott napvilágot.² A témához kapcsolódó szakkönyvek és tanulmányok azonban rendszerint a kommunista diktatúra és a párt tündöklésének, illetve bukásának korszakát dolgozzák fel, a romániai kommunista mozgalom 1945 előtti története kimarad a látókörükből.

Ezért is tekinthető hiánypótlónak Cristina Diac munkája, a *Zorii comunismului*, mely a romániai kommunista mozgalom 1939–1944 közti történetét dolgozza fel. Azt a korszakot, melyben a mozgalom³

* A szerző történészhallgató a BBTE Jelenkortörténet és nemzetközi kapcsolatok szakán. E-mail: kovacsszabolcs92@gmail.com

¹ Idézi Novák Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban, 1944-1948. In: *Pro Minoritate*, 2006, Tél. URL: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2006/ProMino06-2-08-Novak.pdf> (2016.02.14.)

² A témával foglalkozó külföldi történészek közül kiemelendő Dennis Deletant, Vladimir Tismăneanu valamint Robert Levy, míg a romániai történészek közül Gheorghe Onișoru, Marius Oprea, Lavinia Betaea, Stelian Tănase, illetve Novák Csaba Zoltán és Olti Ágoston munkássága.

³ Habár a mozgalom 1945 előtt is pártként definiálta magát, az 1943 előtti csoportosulásra a párt kifejezést használni problémás, amennyiben a Moszkva-

még nem irányítója, hanem jórészt elszenvedője volt a romániai kül- és belpolitikai eseményeknek. Bár a műben kiemelt szerepet tölt be Fóris István, a Romániai Kommunisták Pártja 1940-1944 közötti főtitkáranak személye – sőt, a mű, kronológiai felépítését tekintve is, a mozgalom Fóris főtitkársága alatti történetét öleli fel –, az ismertett kötet korántsem tekinthető biográfiának. A szerző szavaival élve, a könyv „főhőse” maga a mozgalom, Fóris főtitkári tevékenységének viszonylag részletes bemutatása a párton belül lezajlott folyamatok megértéséhez jelent fontos támpontot. A szerző a mozgalmat a korszak kül- és belpolitikai eseményeihez igazítva igyekszik elhelyezni, de részletesen foglalkozik a mozgalom belső fejlődésével, dinamizmusával is. Ugyanakkor a munka – az elérhető források jellegéből adódóan is – elsősorban a bukaresti sejt és a Fóris személye körül koncentrálódó „illegális titkárság” tevékenységére fókuszál, az ország más területein tevékenykedő kommunista sejtek munkássága csak érintőlegesen jelenik meg a műben, amely hiányérzetet kelthet az olvasóban.

Cristina Diac 2010-ben védte meg doktori disszertációját a bukaresti egyetem történelem karán (Universitatea din București, Facultatea de Istorie), jelenleg az Institutul pentru Studiarea Totalitarismului (Totalitarizmuskutató Intézet) munkatársa tudományos kutatóként, illetve a bukaresti egyetem történelemkarán tanársegéd. 2014-ben megjelent munkája doktori disszertációjának bővített kiadása, mely egyben a szerző első önálló kötete is.

A szerző főként elsődleges, levéltári forrásokat használt fel, melyek elemzése – a kommunista párt történetének 1989 előtti misztifikációjából fakadóan – fokozott körültekintést igényelt. Ugyanez vonatkozik a felhasznált másodlagos forrásokra is, melyek korabeli memoárok, hivatalos párttörténeti munkák, illetve 1990 utáni szakönyvek közül kerülnek ki. A levéltári források tekintetében a három fő forráscsoportot az RKP központi bizottsága által kiadott korabeli iratok, az illegális kommunista mozgalomról készült Siguranța-jelentések, illetve az 1950-es évek elején a párton belül lezajlott koncepciók iratanyagai képezték (külön kiemelendő a Lucrețiu Pătrășcanu volt igazságügyminiszter ellen lezajlott eljárás anyaga). A forrásokhoz kapcsolódóan helyenként külön kitér az egyes esemé-

központú Komintern romániai sejtjének számított és a direktívákat is a legteljesebb mértékig Moszkvából kapta.

nyekhez kapcsolódó, 1945 utáni ferdítések cáfolatára is. Kiemeli az 1945 előtti mozgalom gyengeségét, bebizonyítva, hogy az 1989 előtti diskurzus állításával szemben nem volt a két világháború közötti romániai belpolitika meghatározó tényezője, valamint megcáfolja a korszak egyes eseményeihez – a vasgárdista lázadás, a jilvai gyilkosságok, Filimon Sârbu „mártíromsága” – kötődő pártállami mítoszokat is.

A kötet egy bevezetőre és hét fejezetre, illetve alfejezetekre oszlik. A bevezetőben Fóris István személyét és 1939 előtti pályafutását ismerhetjük meg. Fóris a Brassó megyei Tatrangon látta meg a napvilágot jó módú szülők gyermekeként. A többnemzetiségű közegben való szocializálódása eredményeként már kiskorától kitűnően beszélt anyanyelvén kívül a román és a németet, a későbbiekben elsajátította a francia és az orosz nyelvet is.⁴ A fiatal Fóris önkéntesként részt vett az I. világháborúban, majd 1919-ben harcolt a magyar Vörös Hadsereg oldalán is. A Magyar Tanácsköztársaság bukását követően hazatért és Bukarestbe költözött, ahol 1924-ben belépett az RKP-ba. Kommunista aktivistaként a két világháború között kétszer tartóztatták le, 1928-ban a kolozsvári hadbírósg elítélte, de Moszkvába szökött, ahol felvette a kapcsolatot a Komintern több magas rangú aktivistájával, köztük Borisz Stefanovval, aki ekkor az RKP főtitkári tisztségét töltötte be. Stefanov utasítására tért haza, és már az 1930-as évek közepétől a hazai mozgalom egyik kulcsfontosságú személyévé vált. Ehhez kapcsolódóan megemlíthető, hogy a műben a kommunista mozgalom egy soknemzetiségű közegként jelenik meg (a románok mellett magyar, zsidó, bolgár és ukrán tagokkal), a szerző azonban nem értelmezi ezt a jelenséget. Ugyancsak célszerű lett volna annak tisztázása, hogy Fóris – hivatásos „világforradalmárként” – rendelkezett-e magyar nemzettudattal, és ha igen, milyen elemek voltak ebben a hangsúlyosak, valamint ez mennyiben befolyásolta főtitkári tevékenységét.

A mű kronologikus vonalvezetésű, a szerző a fejezeteket az adott korszak romániai belpolitikai életének fontosabb váltásai szerint különíti el. Ennek megfelelően, az első nagyobb egysége a kommu-

⁴ A szerző szerint Fóris többnyelvűsége a későbbiekben fontos szempont volt a párhierarchiában való előrehaladásában. Azt is kiemeli, hogy Fóris lett az első olyan RKP főtitkár (a tisztséget elsőként betöltő Gheorghe Cristescu óta), aki anyanyelvi szinten bírta a román nyelvet.

nista mozgalom II. Károly királydiktatúrája alatt lezajlott történetét tárgyalja, melyet – interpretációja szerint – a jelzett korszakban három tényező befolyásolt: a szovjet külpolitikai direktívák, a Komintern és a forradalmi eszme (az első két tényező kizárta a saját vélemény megfogalmazásának a lehetőségét), illetve az ország belpolitikai élete. A romániai politikai életben marginális szerepet játszó RKP-nak ebben a bonyolult hármasságban kellett aktivitását kifejtenie, illetve a gyorsan változó külpolitikai direktívákhoz elvhűen adaptálódnia. Ezt különösképp megnehezítette a Komintern-vonallal való kapcsolattartás nehézsége. Ennek következtében a helyi kommunista vezetést ekkor a káosz jellemezte, a Szovjetunió állásfoglalásainak nem ismerete pedig több ízben a hivatalos direktívák akaratlan felrúgásához vezetett.

Egy újabb részben a szerző kitér az RKP viszonyulására a Romániát 1940-ben sújtó területvesztésekhez. Besszarábia és Észak-Bukovina annektálása a Szovjetunió által 1940 júniusában eufóriát váltott ki a romániai kommunisták részéről, az annexió jogossága melletti agitálás azonban még inkább szembefordította őket az ország közvéleményével. Észak-Erdély kérdése törést idézett a kommunista mozgalmon belül is.⁵ A bécsi döntés után az észak-erdélyi párttagok – a bukaresti pártvezetés hozzájárulásával – a Kommunisták Magyarországi Pártjában folytatták tevékenységüket, míg ezzel párhuzamosan megkezdődött a besszarábiai származású aktivisták átözönlése a Szovjetunió által annektált területre. Így tehát, a szerző összegzése szerint, Románia területi veszteségei a kommunista mozgalom számára is negatívumokkal jártak. Egyrészt az ország közvéleményével való nyílt szembefordulásuk tovább csökkentette tekintélyüket, míg a területi veszteségek eredményeként a mozgalom aktivistáinak több mint a felét elvesztette, a legkiterjedtebb kommunista hálózattal rendelkező erdélyi és besszarábiai területekkel együtt.

A területvesztések II. Károly király bukásához és a szélsőjobboldali nemzeti-legionárius kormány hatalomra jutásához vezettek. Az RKP – a Komintern direktíváival összhangban – már a kezdetektől az új rezsim ellen foglalt állást. Ugyanakkor, bár a moszkvai utasítá-

⁵ A hivatalos Komintern-direktíva szerint a romániai kommunistáknak a békés területrendezés jogossága mellett kellett volna állást foglalni. Ennek ellenére egy kisebb kommunista frakció – szembefordulva a pártvonallal – kifejezetten a háború szükségessége mellett érvelt.

sok szerint a mozgalomnak a romániai munkásság körében kellett propagandát kifejtenie az erőteljes legionárius befolyással szemben, sőt a történelmi pártok alacsonyabb státusú rétegeinek megnyerésével koalíciót kellett volna létrehoznia a szélsőjobboldali rezsim ellenében, az RKP mindkét esetben kudarcot vallott. A szerző szerint ennek egyik oka az észak-erdélyi, dél-dobrudzsai és besszarábiai pártaktivisták elvesztése, másrészt a Siguranța kiterjedt hajtóvadászatának köszönhetően 1941 januárjára Bukaresten kívül már csak Dél-Erdélyben volt jelentősebb kommunista hálózat.⁶ A fejezetben a szerző kitér az 1989 előtti kommunista történetírásban elterjedt mítoszok lerombolására is, amennyiben – korabeli levéltári forrásokra alapozva – bizonyítja, hogy az RKP nem játszott jelentős szerepet az 1941. januári vasgárdista lázadás idején, és nem „állt a munkásság élén” a legionáriusok elleni harcban, valójában passzív szemlélője volt az eseményeknek.

A következő egység a Ion Antonescu katonai diktatúrája alatti első hónapokat taglalja az RKP szemszögéből. A látványosan romló német-szovjet kapcsolatok következtében az RKP azt a feladatot kapta Moszkvából, hogy propagandamunkát fejtson ki a német csapatok jelenléte és a tengelyhatalmak oldalán való elköteleződése ellen. A nemzetközi helyzet eszkalálódásának következtében azonban a kommunista mozgalom az Antonescu-rendszer számára is kiemelt fenyegetéssé vált. A Siguranța hajtóvadászata az illegális titkárság négy tagjának 1941. áprilisi letartóztatásában csúcspontot ért el, mely az egyedül szabadlábban maradt Fóris elszigeteléséhez vezetett. Ugyanakkor ez az esemény Fóris pozíciójának megingását is eredményezte, amennyiben a mozgalom négy befolyásos tagja a börtönben egy sajátos szubkultúrába került, mely a grivițai sztrájk miatt bezárt Gheorghe Gheorghiu-Dej személye körül csoportosult.⁷ A börtönben létrejött kommunista frakció megjelenése a műben azonban előzmények nélküli, és fontossága ellenére továbbra is háttérben marad (bár ez akár a szűkös forrásokkal is magyarázható), amely a mű hiányosságának is tekinthető.

⁶ Cristina Diaç becslései szerint 1941 januárjában az RKP hozzávetőlegesen 1500 tagot számlált, az ország területén szétszórtan.

⁷ 1946-ban egyikük, a belügyminisztériumi tisztségig jutó Teohari Georgescu szervezi meg Fóris meggyilkolását – Dej utasítására.

Románia csatlakozása a Szovjetunió elleni háborúhoz 1941. június 22-én új realitások elé állította a romániai kommunistákat. A hadműveletek megindulását követően a Moszkvával való kapcsolattartás gyakorlatilag ellehetetlenült, mely a Komintern-direktíváktól függő és amúgy is megcsappant létszámú vezetés munkáját gyakorlatilag lehetetlenné tette. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult Fóris rugalmatlansága, aki jól képzett pártbürokrataként és elméleti emberként képtelen volt az önálló cselekvésre, inkább konspiratív szálására visszavonulva Lenin és Marx munkáinak elemzésével foglalkozott. Inkompetenciája következtében konfliktusba került a még szabaddalbon lévő kommunista párttagok jelentős részével is, akik fokozatosan Dej személye felé orientálódtak.

A szerző ezután a mozgalom háború alatti (in)aktivitását mutatja be 1943 májusáig, a Komintern felszámolásáig. A háború kezdetén a főtitkárság két célkitűzést fogalmazott meg a mozgalom számára: szabotázsakciók végrehajtását és partizáncsoportok szervezését, illetve a polgári pártok bevonásával egy egységfront szervezését a kiugrás elősegítésére. Fóris szervezőképességének hiánya és a mozgalmon belüli frakcionáltság azonban eleve lehetetlenné tette az első célkitűzés megvalósítását, melynek eredményeként az RKP vált Európa „legcsendesebb” kommunista pártjává a háború alatt. A polgári pártokkal való kapcsolatfelvétel esetében azonban előrelépés történt, bár a Nemzeti Parasztpárt és az RKP vezetősége közötti megegyezést beárnyékolta a Szovjetunió által annektált területek jogi státusához való viszonyulás.⁸

A befejező rész a Komintern felszámolásától (1943 májusa) Fóris István pártfogságba helyezéséig (1944 áprilisa) terjedő időszakot tárgyalja. A szerző rámutat arra, hogy a Komintern felszámolását követően helyi szinten is módosult a polgári pártok viszonyulása a mozgalomhoz. Iuliu Maniu azt is lehetségesnek tartotta, hogy az RKP román nemzeti irányvonalat vesz fel, ezzel szemben Fóris továbbra is a vélt moszkvai érdekeknek megfelelően alakította a párt politikáját. 1943 nyarától mélyreható változásokra került sor a mozgalmon belül, amennyiben a Karánsebesről frissen szabadult Emil

⁸ Bár Besszarábia és Észak-Bukovina esetében nem voltak hajlandók kompromisszumra, a történelmi pártok irányába tett gesztusként értékelhető, hogy 1943-ban megjelenik a kommunista propagandában Észak-Erdély visszahódításának jogossága.

Bodnăraş, Dej bizalmi embere megkezdte a mozgalom átszervezését Fóris háta mögött. A kötet Fóris háziórizetbe helyezésének és a „börtönfrakció” által képviselt irányvonal hatalomra jutásának ismertetésével zárul.

Cristina Diaç átfogó monográfia megírására vállalkozott, amely azonban a téma komplexitásából kifolyólag kisebb hiányosságokkal is rendelkezik: mint fentebb felvázoltuk, a munka túlságosan Bukarest-centrikus és a Gheorghiu-Dej személye körül szerveződő „börtönfrakció” csak érintőlegesen jelenik meg a műben. Szintén hiányolható az RKP és a Román Szociáldemokrata Párt közti tárgyalások, interakciók bemutatása.⁹ Emellett hiányolható a korabeli kommunista mozgalom magyar vonatkozásainak feltárása. A műben például említésre sem kerül a MADOSZ léte, sem a szervezet és a magyar nemzetiségű RKP-főtitkár közötti viszony kérdésköre. A mű ugyanakkor kiemelt fontosságú az 1989 előtti hivatalos diskurzus módszeres felülvizsgálatában, amennyiben a szerző munkájából egy gyenge és a belső frakcionáltságából kifolyólag is a belpolitikai eseményekre érdemleges hatást nem gyakorló mozgalom képe bontakozik ki, melynek tevékenységét az állandó kudarcok kísérték. Ugyanakkor a szerző összegzése szerint a Fóris főtitkarsága alatt alkalmazott passzivitás politikája végeredményben hasznosnak bizonyult: a mozgalom és a hatóságok között egy indirekt „harmónia” jött létre, melynek köszönhetően a mozgalom fennmaradhatott a háború utáni időszakra, és arra alapozva a szovjet megszállók 1944 ősztől megkezdhatték egy életképes kommunista párt kiépítését.

A *Zorii comunismului* fontos és hiánypótló munka, mely a romániai kommunista mozgalom egy kevésbé ismert fejezetét összegzi. A könyv további kutatásokat is ösztönözhet, ugyanakkor – tematikájából kifolyólag – szervesen beilleszthető a romániai kommunizmus történetével foglalkozó művek kánonjába.

⁹ A Fóris István és Constantin Titel-Petrescu közötti tárgyalások – egy háborúellenes egységfront létrehozásához – csak érintésszerűen jelennek meg a munkában, a szerző sokkal inkább a Nemzeti Parasztpárttal folytatott tárgyalásokra fókuszál.